

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

NORDISKA MUSEET
KÄNN DIG SJÄLF
STOCKHOLM

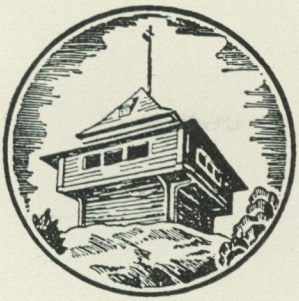

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

1960

Handtaget på en hyvel, som tillhört en norsk bygdekonstnär, träsnidaren och målaren Iver Gundersen Övstrud, född i Numedal år 1711 och död på samma ort år 1775. Se sid. 290.

Redaktion:
GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON
MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

Omslagsbilden återger C. F. von Bredas porträtt av greve Gustaf Trolle-Bonde, målat i London 1794—95. Tillhör greve Fredrik Ulf Bonde, Teleborg. Se Brita Stjernswärds uppsats Från Gustaf Bondes "grand tour" i denna årsbok.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1960
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

Näs i Rö. Ett levande 1700-talshem 7
Fil. dr Karl Asplund

Om engelskt koppartryck på tyg 41
Peter Floud †, Victoria and Albert Museum, London

Khevenhüller i dikt och verklighet 53
Förste intendenten, fil. dr Marshall Lagerquist

Fågelmakaren och hans fåglar 83
Förste intendenten, fil. dr Albert Eskeröd

Lärokursen för fruntimmer 97
Intendenten, fil. lic. Rut Liedgren

Cecilias bod. Ett uppländskt 1500-talsmonument 117
Professor John Granlund

Ett rokokoporträtt och dess tillkomst 135
Gunnar W. Lundberg, chef för Institut Tessin, Paris

Brukspatronens finvåning. Restaureringen av Skottsbergska gården i Karlshamn 145
Förste intendenten, fil. dr Bengt Bengtsson

Från Gustaf Bondes "grand tour" 163
Amanuensen Brita Stjernswärd

Förskrivning till djävulen 193
Professor K. Rob. V. Wikman, Åbo

BLAND ÅRETS NYFÖRVÄRV

Ur en färgares anteckningar 200
Amanuensen, fil. kand. Inga Wintzell

Interiör i allmogestil 203
Intendenten, fil. lic. Arne Biörnstad

En renässansfantasi av F. W. Scholander 207
Arkivarien, fil. lic. Sten Lundwall

I. A. Udbyes möbelsnickarestämpel 210
Fil. dr Sigurd Wallin

Krukor från Höganäs 214
Fil. kand. Jan Brunius

Ett stycke 1700-talsnordism i nordstjärnans tecken 217
Intendenten, fil. lic. Bo Lagercrantz

"Ting kring måltiden" 225
Förste intendenten, fil. dr Marshall Lagerquist

Kaffekanna i rokoko från 1780 228
Förste intendenten, fil. dr Erik Andrén

En grupp Bogesundsmöbler 231
Förste intendenten, fil. dr Erik Andrén

Kniv och gaffel vid 1600-talets mitt 237
Amanuensen, fil. kand. Kersti Holmquist

Skridskosport i 1880-talets Stockholm 242
Intendenten, fil. lic. Elisabet Stavenow

Summaries in English, French and German 246

Nordiska museet och Skansen under år 1959 253
Allmogeavdelningen 253
Lapska avdelningen 256
Högreståndsavdelningen 257
Skansen 259
Naturhistoriska avdelningen 262
Högtidligheter, fester och övriga programinslag 275
Tyresö 280
Julita gård 280
Svindersvik 281
Härkeberga 281
Arkivet 281
Biblioteket 282
Undervisningsavdelningen 283
Den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms högskola 285
Utställningar 288
Depositioner och utlån 297
Fältarbeten 298
Högreståndsavdelningens undersökningar 300
Förvaltning 301
Utgivna skrifter 307

Styrelseberättelse för år 1958 311

Revisionsberättelse för år 1958 321

Förteckning över personer och institutioner som 1959 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen 323

NÄS I RÖ

Ett levande 1700-talshem

av Karl Asplund

Med en bildserie av *Åke Grundström*

Det är mitt i det inre Roslagen, på Norrtäljevägen, i en natur som helt har det mellansvenska kulturlandskapets karaktär med stora böljande fält mellan ek- och granskogar, strax söder om den heliga Birgittas Finsta. Från Norrtäljevägen tar vi av åt vänster mot Rimbo och därefter på en privatväg och kommer in i en gammal lövskog, där höga lindar, askar och ekar kantar uppfartsvägen till gården. Vi passerar mellan två gamla rödfärgade bodar och mellan ett par vitmålade grindstolpar och forcerar uppfartsbacken. Högst uppe ligger gården förnäm i sin låghet uppe på krönet av backen och med manbyggnaden och flyglarna, alla envånings, luftigt tecknade mot fri rymd liksom de höga parkträden.

Denna gård har en säregen fysionomi som gör en varm om hjärtat redan vid första anblicken, en enkel värdighet och en förnäm blygsamhet, i vilka vi skulle vilja se något säreget svenskt. Det är den Silverstolpeska släktgården Näs som hälsar oss välkomna.

Finns det något så anspråkslöst vänligt och kultiverat som en svensk herrgård från sjuttonhundratalet, där gårdens och de gångna generationernas andar fått leva kvar, när det elektriska ljuset, bilen, telefonen och radion — från början främlingar inom väggarna — visserligen tagits i en nödvändig och välsignelsebringande tjänst, men där det moderna får hålla sig diskret och anspråkslöst i sällskap med det gamla, med rummens svala och tysta helgd, med de ärvda vackra möblerna och kakelugnsbrasornas förtroliga sprakande?

Vi har gudskelov många gårdar som mer eller mindre kan uppfylla anspråken på den sortens trevnad, men de riktigt fulländade är få. Den äkta trevnaden i en sådan gård betingas av en pietet som bevarat de gamla tingen men också av en levande tradition, en naturlig släktskap mellan bebyggarna i dag och de gångna generationerna.

Den dyrbaraste pärlan från den synpunkten bland svenska gårdar jag känner är just denna, och det är mig en glädje att få ta läsaren med dit på en kort visit, bara en "visning", som det brukar göras för sällskapliga sammanslutningar med kulturella syften och som i detta fall kommer att inskränka sig till representationsvåningen. Det blir en lätt antydan om ställets alla kulturhistoriska dyrbarheter och om den speciella svenska sjuttonhundratalskultur som slår emot oss här så starkt inom den lilla ramen.

Ställets skyddsgudinna är Mnemosyne — minnet — och dess prästinna är fru Annie Silverstolpe, född Blixén, som efter makens överläkaren Torsten Silverstolpes död ensam bor i corps de logiet, medan den andre medägaren av stället, professor Gunnar Westin Silverstolpe, residerar i den södra av gårdsflyglarna.

Dessa flyglar, typiska efterkarolinska byggnader med valmade tak och låga, breda fönster, är från 1740-talet, medan huvudbyggnaden är ungefär 30 år yngre. Med sina slankare proportioner, sin diskreta gråvita färg som står så vackert i landskapet och som jag skulle vilja kalla herrgårdsvitt, sin enkla fronton och öppna veranda mot gårdssidan vittnar den om tidig gustaviansk byggnadskultur.

Innan vi gör "le tour du propriétaire" vid värdinnans sida är det lägligt att vi helt kort rekapitulerar gårdens ägarhistoria, det vill säga gårdens i dess nuvarande skick. Den tidigare bebyggelsen är helt borta, och endast boupptecknings och andra papper i det rika gårdsarkivet har att berätta om den. Jag följer nu Gunnar Mascoll Silfverstolpes framställning i den av inlevelse genomandade artikel han skrev om gården i Svenska hem i ord och bilder 1940. Skalden och museimannen Silfverstolpe härstammade från Gustaf Abraham S., "rabulisten", bror till överintendenten Fredrik Samuel, vilken senare är en länk i Näs' ägardy-

nasti. Gunnar Silfverstolpe älskade detta Näs, som av ätten betraktats som en släktgård, där man samlats till gemensamma fester, och han framhöll det gärna som ett exempel på att de svenska herrgårdarna ofta varit betydande kulturceller i landsorten.

Historien börjar då krigsrådet, sedermera statssekreteraren Carl Erik Wadenstierna 1773 köpte gården för att ha den som ett lantligt tusculum mellan sina ämbetsmannamödor. Wadenstierna var känd som hattpolitiker och verksam vid 1772 års riksdag. Som välartad ung man ärvde han 1755 sin moster fru Christina Tungelfelt, gift med landshövdingen och generalmajoren T. och dotter till det rika bergsrådet Anders Strömner. Som "älskad systerson" hade han glatt sin arvtant med minutiösa räkenskaper och fick inte bara sin del av arvet utan även den mindre lyckade yngre brodern Pehrs. Han kan också ha fått en förmögenhet genom sin hustru Jacobina Sophia Psilanderhielm, vars mor var dotter till apotekaren Georg Fredrik Strobell i Stockholm. Han synes ha varit en ämbetsman med mycket god ekonomi och en högt utvecklad, avgjort distingerad smak, som givit Näs grunddragen av den karaktär det ännu har.

De båda flyglarna är som sagt äldre men inreddes också av krigsrådet i den förfinade tidiga gustavianska smaken. Huvudbyggnaden synes han ha satt i gång med genast, den var säkerligen färdig 1775, då den första inredningen anskaffades dels med överflyttande av tidigare ägda rokokomöbler, dels med gustaviansk nyanskaffning. Planen till byggnaden återfinnes ungefärligen, som Silfverstolpe påpekar, i fortifikationsofficeren Carl Wijnblads 1755—1756 utgivna mönsterritningar, som spelat en stor roll för vår lantliga högreståndsbebyggelse. "Där återfinner man sålunda den centrala förstugan med avrundade hörn och intill denna trappuppgången till vindsvåningen samt vidare greppet att förlägga en daglig matsal vid förstugan åt entrésidan och att gestalta husets bortre hälft som en liten festvåning med stor sal, förmak och paradsängkammare".

Sådan är rumsindelningen än i dag med undantag för att stora festsalen blivit matsal och köket dragits in i huvudbyggnaden. Wadenstierna hade endast två döttrar, och Näs ärvdes av den äldsta, Sophia och hennes make, den från 1809 års statsvälvning

välkände politikern, sedermera justitieombudsmannen friherre Lars Augustin Mannerheim, vilken kring sig samlade den "Mannerheimska klubben". I denna krets, som sannolikt brukade samlas och konspirera i lantlig frid på Näs, är det möjligt att planer på Gustaf IV Adolfs avsättning och den nya författningen uppgjordes. Den effektive politikern — som hade uppdraget att 1809 i rikssalen yrka på denna avsättning — deltog aktivt på sin höga post i administrationen ända till 1823 och hade Näs som en viloplats mellan sina ämbetsmannamödor. Han var också en estetiskt högt bildad man, som i sin ungdom följt Carl August Ehrensvärd på dennes italienska resa.

Han avled 1835, och 1837 övertogs godset av hans båda döttrar Fredrica Carolina och Sophia Helena. Den förra var gift med överintendenten Fredrik Samuel Silverstolpe, och med honom kom Näs i den Silverstolpeska släktens ägo, där den alltsedan befunnit sig. Överintendenten — "Silverperuken" kallad, emedan han var en av de sista som brukade pudrad peruk — är mest känd som Konstakademiens preses 1813—1836, där han med sitt ofta omvittnade ordningssinne genomdrev en nyorganisation men också så envist omfattade gamla akademiska ideal i strid med tidens revolutionärer inom bildkonsten, göterna. När han 1836 tog avsked från alla sina befattningar, drog han sig tillbaka till Näs och idkade här sina litterära och musikaliska sysselsättningar, komponerande, översättande tysk lyrik, skrivande egen sådan och korresponderande med musikens stormän i utlandet. Ja, det lantliga Näs var under hans tid något av en europeisk kulturcell.

Hemmet hade under denne lyckligt konservative och pietetsfulle ägare fått sin definitiva karaktär, som icke ändrades nämnvärt under de senare ägarna.

Efter den barnlöse överintendentens död 1851 såldes Näs av hans svägerskor, grevinnan Augusta Ulrica Oxenstierna och fröken Sophia Helena Mannerheim till brorsonen och fostersonen kungl. sektern Gustaf Silfverstolpe och ärvdes efter hans död 1895 av sonen justitierådet Karl S. och hans systrar.

Efter justitierådets bortgång 1921 ärvdes hans del i Näs av änkan Karin, född Westin, och barnen. Justitierådinnan nådde hög ålder — hon dog 1945 — och var en ställets samlande ande

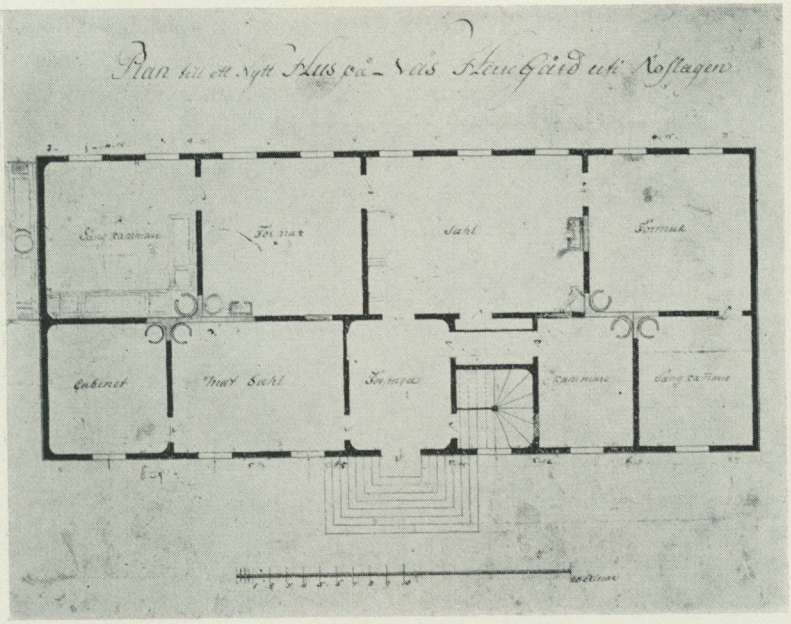

Plan av bottenvåningen på Näs sannolikt från 1773, av okänd arkitekt. De i blyerts uppdragna inredningsdetaljerna bredvid och i "Sängkammaren" torde ha gjorts av byggherren själv, krigsrådet Wadenstierna. Sjöfasaden (övre sidan) är vänd mot väster; motsatta långsidan med ingången är gårdsfasaden.
Den nuvarande rumsbeteckningen är följande: närmast i mitten Förstugan, t. v. därom Skrivrummet och Kabinettet; övre rumsfilen utgöres av från vänster Blå rummet, Förmaket, Salen och Sängkammaren.

och minnesgoda fe. Hennes varma intresse för hemmets gamla ting och den gamla ordningen där uppehölls av hennes söner, överläkaren Torsten S. och professor Gunnar Westin S. och icke minst av den förres maka, Annie, dotter till protokollssekreteraren Carl Oscar Blixén. De båda bröderna löste ut de övriga delägarna, och överläkaren, som residerade i stora huset, företog i mitten av 1930-talet tillsammans med sin maka en restaurering av huset, som i pietetsfullhet söker sin like. Den gamla karaktären finns helt oförändrad kvar, men köket flyttades från förstugans

södra sida till den norra. Moderniteterna har fått göra minsta möjliga väsen av sig, gammal väggmålning och gammalt husgeråd har tagits till vara på ett musealt tillfredsställande sätt, samtidigt som Näs kommit att fortfara att vara en i hög grad levande släktgård, en kär samlingsplats för barn och barnbarn.

Tiden är nu inne för en hastig blick på anläggningen. Vad som ger Näs dess karaktär är det höga fria luftiga läget ovanför sjön Sparren. Terrängen på gårdssidan stiger sakta och jämnt upp mot gårdsanläggningen med sin vanliga herrgårdsrundel i mitten och enkla trädgårdsmöbler i empire. Åt sjösidan stupar den brant, och utsikten över sjön är öppen och vidsträckt med skogiga stränder, förvånansvärt litet bebyggda, och i förgrunden en sank udde, som vassomkransad skjuter ut i sjön, en fiskeplats för nät och ryssjor och icke minst för kräftburar. Sparren är en insjö med två långa smala vikar i vinkel, som kanske gett sjön dess namn. Här var under vikingatid en livlig farled, sjön var en knutpunkt för farleder mellan Östersjön och Mälaren, och trafiken har varit livlig. Några trädbevuxna gravhögar, icke genomsökta men antagligen från vikingatid, ligger på sluttningen mot sjön.

Hela denna sluttning är nu klädd av förvuxen parkvegetation. Huset är orienterat i norr och söder, västfasaden vetter ut mot vattnet, och utsikten över sjön med de nästan obebyggda stränderna är storlinjig som en målning av Prins Eugen, när vi njuter den framför envåningsfasaden. Denna har en enkel fritrappa och i taket tre runda "oxöge"-fönster och tycks samla hela den rofyllda herrgårdsstämningen. De fyra salutkanonerna, som dundrat flitigt efter gammal sjuttonhundratalssed, står tysta och fredliga, och vid södra gaveln växer åldersskröpligt ställets vårdträd, en hög hagtorn. Från en smal plan stupar berget brant ned, och planens kant är planterad med ett brett och tätt syrenbestånd, tillkommet för att hindra barnen att ramla utför berget, och planklippt för att inte skymma utsikten. En primitiv stentrappa för oss utför. Först kommer vi via en träbro till utsiktsplatån, "sans pareilen", ett trätorn byggt i själva branten av Mannerheim i enkel träempire. Det har två våningar med direkt ingång till vardera; i den övre våningen satt gamla justitieråd innan ännu vid

nittioett års ålder klockan sju om morgnarna vid sin vävstol, där handduksväven står kvar ännu, som om hon nyss lämnat den. Krönet är en enkel utsiktsplatå, försedd med skyddstak.

Vi fortsätter nedåt stranden och kommer till biljarden, ett enkelt fyrsidigt lusthus av trä, som flyttats från trädgården, där det på Wadenstiernas tid hade sin plats som en angenäm och skyddad "retraite" för tekonseljer och annan sommarsamvaro. Lyckligtvis har flyttningen inte skadat de ursprungliga målningarna på väv, växande sommarljusa blommor från 1770-talet, i släkt med Lars Bolanders graciösa blomsterdekorationer eller mariebergsfajansernas. Här står nu Wadenstiernas biljard, som tidigare hade sin plats i flygeln, och köerna ligger i ordning med krigsrådets och senare ägares initialer. Det är en unik liten sjuttonhundratalsmiljö som blivit bevarad här.

Vid huvudbyggnadens norra gavel står en märklig primitiv träbyggnad, en sommarmatsal av spjälor från Mannerheims tid, som tidigare haft sin plats på gårdsplanen i bosquetplantering och där man vackra sommardagar åt omedelbart utanför köket. Senare har den flyttats till norra gaveln, men har nu fått lämna rum där åt en liten utbyggnad, en "poche", sådan som vi ofta ser på sjuttonhundratalshus av denna typ. Fortsätter vi bortom norra flygeln finner vi en rödstruken uthuslänga från 1700-talet, där en gång gästernas betjänter hade sina enkla kammare.

Därmed har vi gått runt — dock glömmande det gamla gårdsbränneriet nere vid sjön, under senare tid utnyttjat av husets ungdomar för sällskapsspektakel — och det är tid att via den under 1800-talet tillkomna enkla trätrappan och verandan göra vår entré i huset — och sjuttonhundratalet.

När man stiger in i förstugan känner man sig genast hemma som en fridsam gustaviansk lantjunkare. Möbleringen är den minsta möjliga, ett par enkla träbänkar för husets herrar att sitta och dra av sig stövlarna på. De rundade hörnen ger ett intryck av enkel förnämitet, och den stämning som måste behärskat gamla krigsrådet uttryckes på ett perfekt sätt i inskriptionerna i de fem vackra dörröverstyckena, vilka citeras här för sina tidstypiska, stoiskt rousseauanska och filantropiska tänkesätt.

1.

Du då den största högd af iordisk sällhet äger
när foglig vind ditt skiep till rätta hamnen för,
när menlösheten har, uti din siäl sitt läger,
hon nöjen, blom(m)or, lugn, på vägen din väl strör.

2.

Forslager fåå tag an men framför alt giör godt,
med några vänner nögd bebo din lilla hydda,
en lycklig lefnad blir då menskligheteńs lott,
hvar dag för ånger fri försynen vill dig skydda.

3.

Lätt afund, agg, ej sin(n)et röra,
ej hat, ej gunst, ditt lugn förta,
lätt nästans väl din siäl få föra
till glädie, att hon gott får ha.

4.

Från stora verldens buller fri,
bland böcker och bland goda venner,
att vara älskad mehr, än att berömder bli,
giör att man lifvets kraft och rätta sötma kiänner.

5.

Med maka, barn och kung till graven vara nögd,
en målning säker är utaf en lycklig lefnad,
försynen vörda och till dygden vara bögd,
giör lifvets börda lätt och mensiors största trefnad.

Vem är författaren av dessa upphöjda levnadsregler? Att han gått i Gustaf Fredrik Gyllenborgs skola är uppenbart, att han själv är en mera rättsinnig än gudabenådad skald är också tydligt. Genom raderna klingar den fysiokratiska mentalitet som vi känner från hundratals lärodiktande alexandriner och som har sitt motto i Alexander Popes anglosachsiskt lakoniska "Solitude":

Happy the man, whose wish and care
are few paternal acres bound,
content to breathe his native air
in his own ground.

Ligger det inte nära till hands att tro att Wadenstierna själv författat och ristat dessa verser som motto för den levnad han drömt sig och förverkligade här på Näs.

Från förstugan stiger vi direkt in i Salen. Skulle man vilja välja ett typexempel på en svensk herrgårdsmatsal från 1700-talet, vore Näs' förträfflig. Det vita ovala bordet med utdragsskivorna, omgivet av rokokostolarna med genombruten hög rygg, empirekronan däröver och ett par stora vackra rokokospeglar mellan fönstren. Vid ingångsdörren står ett väggfast vitmålat fällbord, ett av de fyra som fanns på Wadenstiernas tid, de tre övriga stod vid fönstren och fälldes upp vid fester. Salen var ursprungligen avsedd huvudsakligen för sådana. Väggarna är som sig bör klädda med förträffliga, solida och allvarliga släktporträtt. Låt oss ta en hastig blick på denna svit. På östra väggen sitter närmast dörren det förutnämnda, myndiga bergsrådet Anders Strömner (f. 1646, d. 1730) i vitt hår och mantel, ett av Johan Henrik Scheffels bästa tidiga herrporträtt, signerat 1724; vid hans sida hans dotter Charlotta (f. 1691) och hennes man, hovrättssekreteraren Thomas Wadenstierna (f. 1684, d. 1728), båda väl utgångna från Georg Engelhart Schröders atelier. Norra väggen intas av syskonen Mannerheim, Lars Augustin, hans syster Anna Maria (f. 1748, d. 1830), gift von Hauswolff, och den yngre brodern Gustaf Johan (f. 1754). Dessa tre kan möjligen vara ovanligt klara och livfulla arbeten av den ofta ganska släte konterfejaren Johan Stålbom.

I ett enkelt rätlinjigt, gråmålat monterskåp på södra väggen från Wadenstiernas tid står delar av krigsrådets båda vapenserviser, en äldre i tusch och guld från omkring 1760 och en anspråksfullare i guld och färger med strödda blommor och med Nordstjärnans kors hängande kring vapnet, beställd då krigsrådet 1767 hugnades med denna utmärkelse.

Wadenstierna hade dessutom två andra serviser, av "vardags-

servisen" finns en praktfull rund terrin i mariebergsfajans bevarad i Blå rummet.

Som en senkommen blygsam främling står vid norra väggen mahognytaffeln från Stuttgart, 1800-talets mitt, väntande på att klinga vid julpolskorna eller herrgårdsbarnens danstillställningar. Om barnen i tidigare generationer minner väl också de tre pallar, som står uppställda tripp trapp trull vid farstudörren och kanske använts då de minsta skulle stiga upp på stolarna. Hela Näs är fullt av sådana sällsynta, intima detaljer, som blivit tillvaratagna med en mycket sällsynt pietet.

Söder om Salen ligger Förmaket och Blå rummet, och åt norr Sängkammaren, alla ställets parad- och sällskapsrum, av vilka krigsrådet ursprungligen disponerade de norra och husets härskarinna de södra. När dörrarna på gammalt herrgårdsmanér står uppslagna har man en förtrollande genomblick av en enhetlighet som är som ett rent bad för själen och som man förstår har glatt och vederkvickt ägarna, när de från stadens arbete kommit ut till sitt kärleksfullt vårdade tusculum.

Här ingår rokoko, gustavianskt och empire en sällsynt lycklig förening till ett traditionsmättat helt. Det vida större Grönsö, vars historia spänner längre tillbaka, har som Sigurd Wallin i den stora publikationen påpekat sin speciella charm däri, att varje generation fått lämna sitt stilbidrag till enheten. Näs har i eminent grad samma sorts charm, men långt enhetligare. Nyanskaffningen upphörde praktiskt taget vid 1800-talets mitt. Rokokomöblerna har väl åtminstone till en del tillhört Wadenstiernas tidigare bohag, men rokokon var ännu aktuell och levande, då han möblerade upp sitt nya hem. Han har också som vi skall se varit tidigt ute, då det gällt att skaffa nytt i den nya gustavianska stilen, denna säreget tjusande svenska Louis XVI, den levande övergången mellan rokokon och klassicismen. En del av det gustavianska torde anskaffats på den Mannerheimska tiden, en noggrann undersökning av de bevarade boupptecknингarna kan säkert ge besked, och man kan hoppas att den en gång kommer i en

Huvudbyggnaden på Näs, från 1773—75, och norra flygeln, från 1740-talet, sedda från uppfartsvägen.

Södra flygeln, sedd från huvudbyggnadens södra gavel. I förgrunden vårdträdet, den stora hagtornen.

T.h. huvudbyggnaden från sjösidan. I förgrunden syrenhäcken och träbron som leder till »sans pareilens» utsiktsplatå.

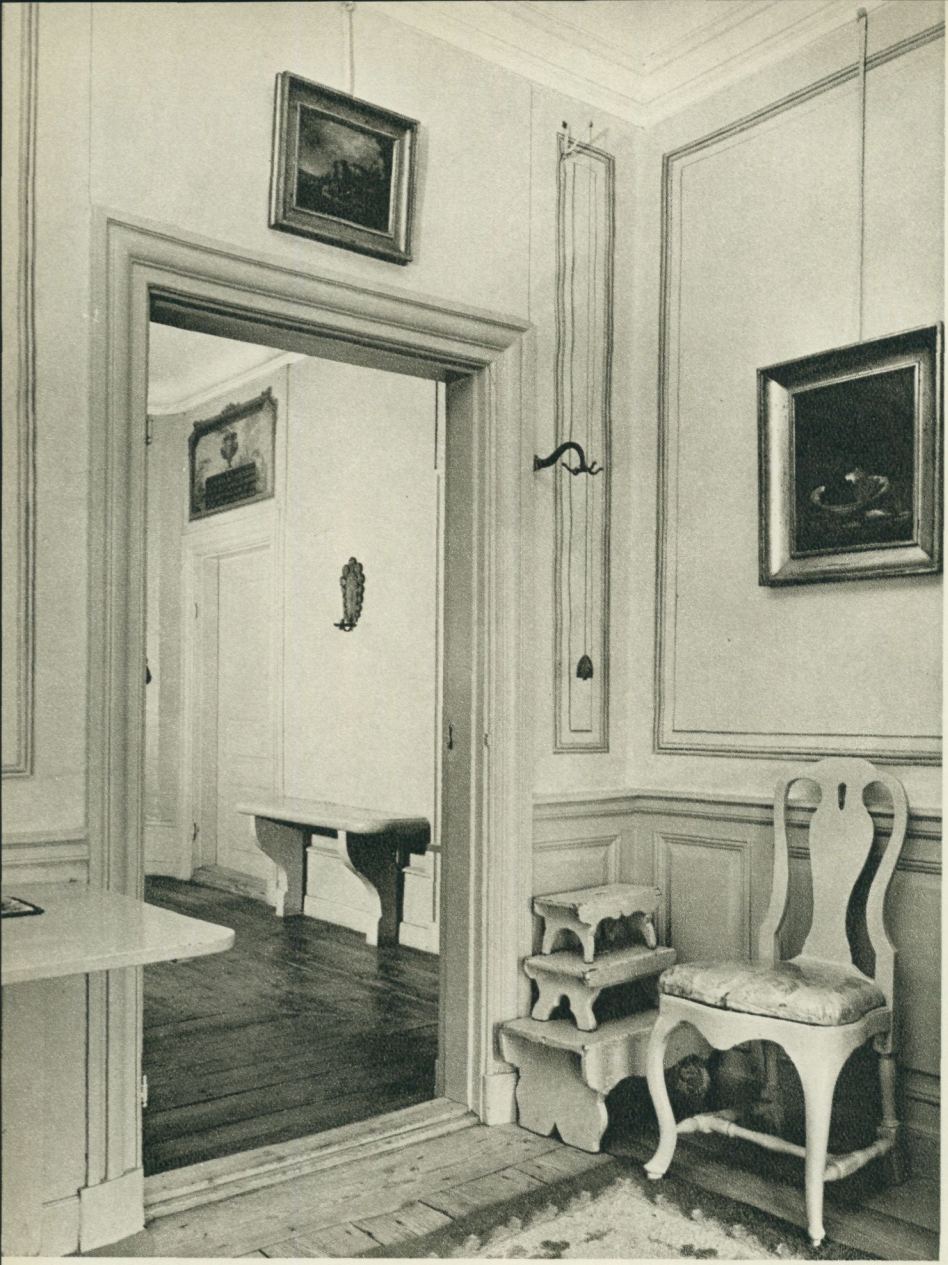

Salshörnet med genomblick mot förstugan med en av de ursprungliga bänkarna och ett av dörröverstyckena med inskriptioner. Lägg märke till de tre pallarna i sin traditionella uppställning.

T. h. salen med Wadenstiernska och Mannerheimska släktporträtt.

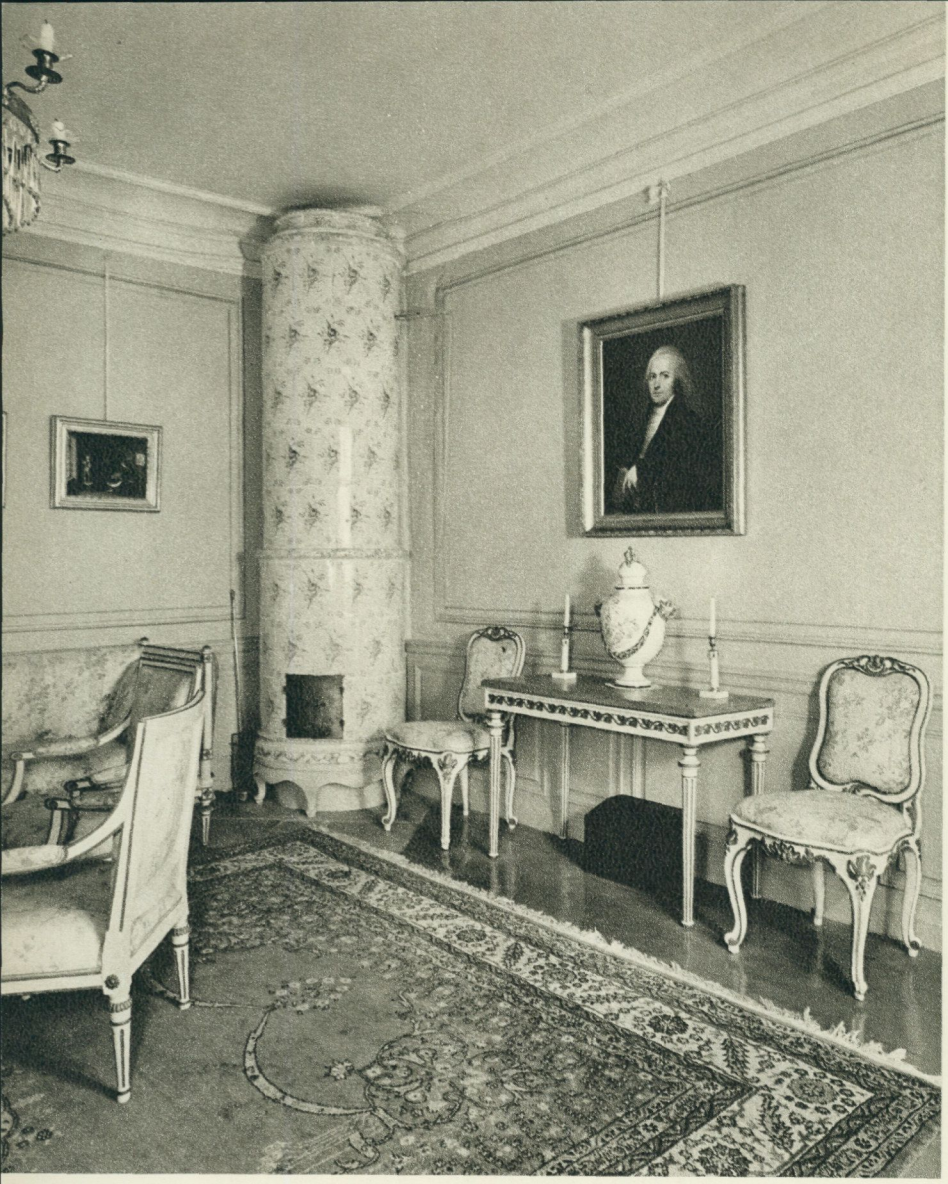

Förmaket med Hans Hansens porträtt av överintendenten Fredrik Samuel Silverstolpe 1802 över det sengustavianska bordet med urnan av Mariebergsfajans.

Förmaket med Fredrik Westins porträtt av Fredrica Carolina Silverstolpe 1818. I hörnet Sergels byst av hertig Carl 1781. På fondväggen målningar av Pehr Hilleström d.ä.

Rumsfilen sedd från Blå rummet. Till höger ovanför stolen målning av Pehr Hillestrom d.ä.

Blå rummet, norra väggen, med J. H. Scheffels porträtt av fru Wadenstierna, f. Psilanderhielm, över rokokosekretären från 1775. T.h. Mannerheimska barockskåpet från Tärnö.

Sängkammaren. I fonden över Johan Niclas Ecksteins rokokosekretär från 1773 med marqueterie à fleurs hänger Sergels medaljong av Lars Augustin Mannerheim. Byrån kan tänkas vara ett arbete av Christian Linning.

Sängkammaren. I fonden linneskåpet i Christian Linnings stil och till vänster Byströms medaljong av skalden Axel Gabriel Silverstolpe 1810.

Kabinettet. Vid fönstret tebordet av Georg Haupt med skiva av Mariebergsfajans, signerad 1775. Vid sängen skymtar ett av de båda pottskåpen av Haupt från samma år som tebordet.

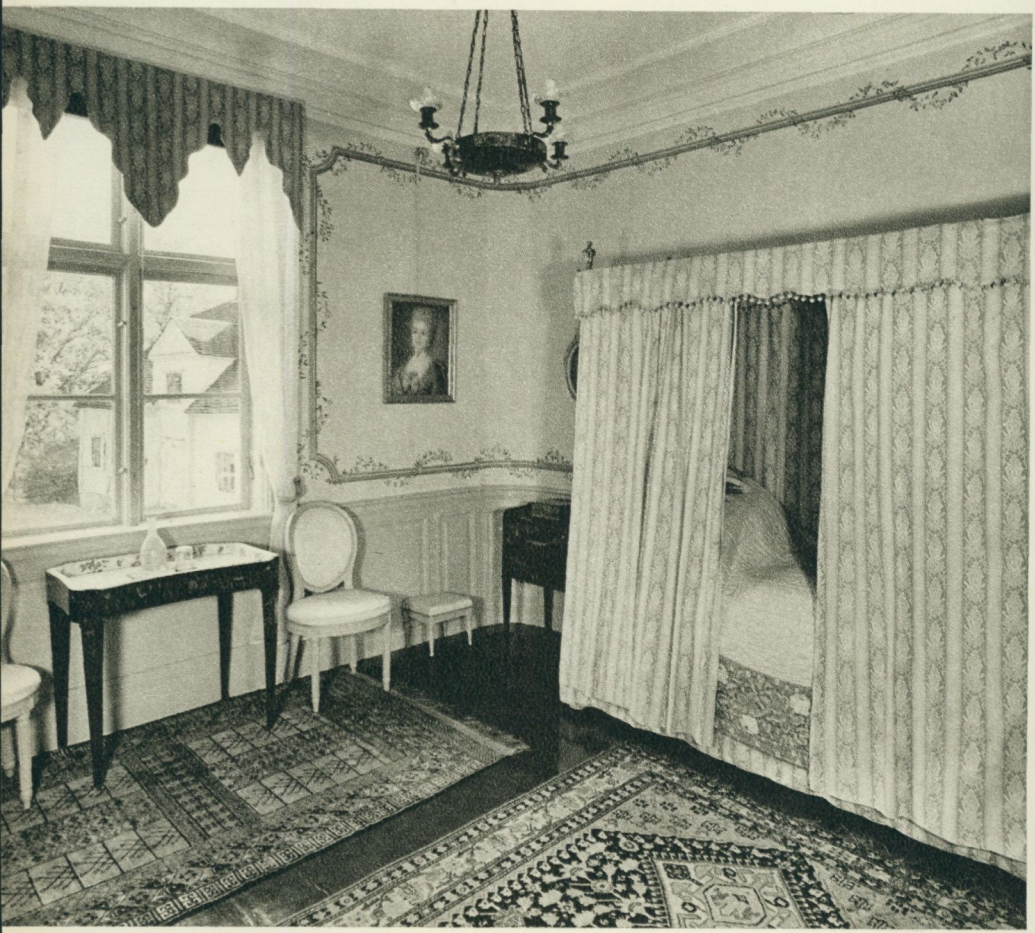

Kabinettet. Över Wadenstiernas sekretär hänger Pehr Hilleström d.ä:s målning av fru Fredrica Wadenstierna och hennes båda döttrar, över byrån Niclas Meuniers 1775 signerade spegel. Sekretären och byrån är verk av Haupt 1775.

Skrivrummet, en tid matsal, med överintendenten Fredrik Samuel Silverstolpes skrivrumsmöbler. I förgrunden t.v. den av Johan Erik Höglander signerade Windsorstolen.

Södra gavelrummet i vindsvåningen, nu fru Annie Silverstolpes sovrum.

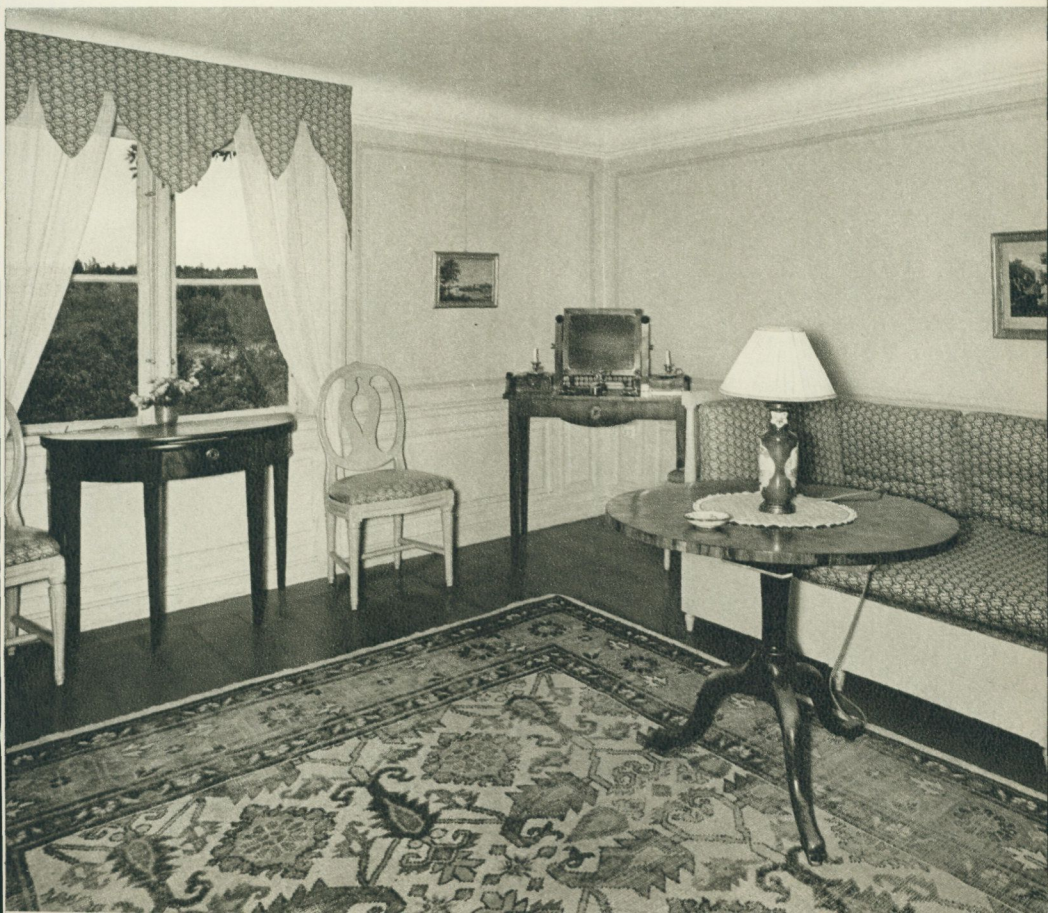

noggrann monografi — som denna lilla snabbskiss vill peka fram emot.

Stämningen över denna rumsfil är förtrollande, vare sig en sommardags solljus faller in genom de med gardiner i gamla mönster — och gamla kornischer och gardinhållare — försedda fönstren, eller det är en vinterdags silverljus som ger sin stilla och förnäma couleur de mémoire åt interiören.

Närmast söder om Salen ligger Förmaket med tapeter med enkel fältdekor i neapelgult och blekt lila och en blommig kakelugn i manganviolett. Här trivs rokoko och gustavianskt samman i sittmöblerna under empirekronan. På långväggen mot fönstret sitter i rad fem målningar av Pehr Hilleström, till vilka jag återkommer senare, och på kortväggarna porträtt av överintendenten Fredrik Samuel, blid och serafisk, målad av den populäre danske porträttören Hans Hansen (1769—1828), då S. i sin ungdom i Wien 1802 umgicks i salongerna och musikkretsarna, och av hans hustru, målat av Fredrik Westin 1818 och en julklapp till "la bien aimée" samma år. I hörnet står i vit gips Sergels hertig Carl, den 1781 utförda bysten. Under överintendentens porträtt står en magnifik mariebergsvas från Berthevins period med dekor av två amoriner efter Bouchers målning på Stockholms slott. Kräset valda mariebergsfajanser finner man även annorstädes i rummen, liksom en rad annat konsthantverk som vi inte kan dröja vid. Under Hillerströmarna sitter ett par små reliefmedaljonger av paret Wadenstierna, antagligen utförda av Sergeleleven Enhörning.

I Blå rummet i hörnet åt söder har man på väggarna tagit fram ett fint och enkelt ramverk med bandornament och rosetter i bleu mourant och halmgult, med vilket rokokomöblernas färg harmonierar. Här paraderar åter mellan Hillerströmtavlor ett ägarepar vis-à-vis på kortväggarna, krigsrådet och hans första hustru, f. Psilanderhielm, målade av Johan Henrik Scheffels flitiga och redbara pensel. I hörnet vid norra fönstret hänger en liten trio av ovala porträttminiatyrer på högsta nivå, Niklas Lafrensen d. y:s bilder av krigsrådet och hans båda hustrur. Man kan stanna

Norra flygeln, från början köksflygel, sedd från huvudbyggnadens veranda. Framför flygeln stod den nu flyttade Mannerheimska "sommarsalen" i ett syrenbuskage.

med behållning vid de minsta detaljer på Näs, här är det de eleganta tavelkrokarna från 1700-talet som veterligen är utan motstycke. Under krigsrådinnans porträtt står en märklig pjäs, en rokokosekretär från 1775 i mahogny med senbarocka beslag och "cock-bed"-lister av trä, väl den som enligt krigsrådets bouppteckning stod i hans skrivrum. En gustaviansk kontrast till denna rokokopjäs är det lilla eleganta sengustavianska fyrsidiga sybordet med sina smäckra runda ben, fyllt av silkesrullar som bevarats generation efter generation. Men rummets dominerande möbel är ett antagligen norditalienskt barockskåp från omkring 1625 med en rik arkitektonisk fasad med marmorkolonnetter, uppburna av fyra exotiska karyatider med fruktkorgar. Fasaden är fint dekorerad av inläggningar av sköldpadd och tenn, och lådstyckena är av "ruinmarmor" med en ådring som bildar suggestiva stadssilhuetter, som väl under generationer väckt barnasjälars fantasi, liksom hela skåpet med sin välska prakt har varit en fantasieggande företeelse i det äktsvenska hemmet — en ensam pjäs av det slag man ibland finner på herrgårdarna och som brukar betecknas som krigsbyte från Prag. Varifrån detta skåp stammar i äldre tid vet man inte, det har kommit till Näs som arv från Lars Augustin Mannerheims far, Johan Augustin på Tärnö slott.

Till fru Wadenstiernas rum hörde också det andra hörnrummet åt söder, till innehållet det märkligaste på Näs. Det är en högtid att låta ögonen fara över det lilla rummet, vars väggar är dekorerade av bårder, kring vilka slingrar sig graciösa blomrankor i färger, vilka emellertid inte är original utan kompletterade av hantverkare på orten efter bevarade fragment av den ursprungliga dekoren.

Detta rum rymmer nämligen utom den enkla sparlakanssängen inte mindre än sex möbelpjäser utförda av Georg Haupt, de fem viktigaste synbarligen en engångsbeställning av krigsrådet 1775. Alla präglas de — vi får väl anta efter beställarens önskan — av en taktfull måttlighet i dekoren.

En sekretär med snedklaff, signerad 1775, har den vanliga dekoren av delad girland med ett W i mittmedaljongen på klaffen och Wadenstiernas vapenstjärna på sidorna. Byrån, likaledes sig-

nerad 1775, har en liknande dekor liksom två eleganta, rätt breda pottskåp, osignerade. All denna dekor är utförd i intarsia med olika, delvis exotiska träslag, mellan vilka man särskilt urskiljer lönnen. De har ursprungligen varit färgade i starka kulörer av en styrka som skulle förefalla oss barbarisk nu, då vårt öga vant sig att uppskatta dem blekta av tiden till smältande brunaktiga toner som gamla violiner.

Unikt som Hauptarbete är väl stället till ett brickbord i fajans, signerat Marieberg 1775 och med målarsignaturen D. Brickan, som är dekorerad med ett av de vanliga landskapen i blå camaieu, har tre av sidorna lätt insvängda, medan den fjärde är rak, det kan vara en tillfällighet men också avsiktligt, om bordet varit avsett att stå mot vägg. Till brickans kontur sluter sig mahognystället fulländat med den vanliga dekoren av en delad girland med en liten fleuron i mitten.

Detta måttfulla och enhetliga sängkammarmöblemang av vår störste ebenist är Näs' största kulturhistoriska dyrbarhet och talar väl inte bara om ebenistens utan också om beställarens kultiverade smak.

Ännu en liten Hauptpjäs finns i detta rum, ett syskrin av ceder, signerat av Haupt och gjort åt hans vän Fredrik Rung, befryndad med Silverstolparna. Skrinet har i senare tid kommit hit från släktingar. Från samma stora engångsbeställning som Hauptmöblerna stammar väl den vackra rent gustavianska spegeln, signerad av Niclas Meunier 1775.

På norra sidan ligger det rum som kallas Sängkammaren, ursprungligen Wadenstiernas förmak, också det ett i högsta grad ståndsmässigt paradrum med väggarna dekorerade av eleganta gustavianska ramverk och med en bred magnifik gustaviansk säng. På fönsterväggen mellan fönstrens lambrequingardiner hänger en rik rokokospegel över en av rummets två små eleganta rokokobyråar. De gustavianska axstolarna ter sig bredvid dem lantligt enkla.

Men rummets märkligaste möbel är den av Johan Niclas Eckstein 1773 signerade rokokosekretären i "marqueterie à fleurs", en blomsterdekor, som omkring 1770 var högsta mode i Paris. Hans lärjunge Georg Haupt var då hemkommen från Paris och

har väl fört med sig smaken, men svenska pjäser av detta slag är ytterligt sällsynta. Eckstein har redan 1763 gjort ett bord med liknande dekor i Nordiska museet, och Jöns Efwerberg gjorde liknande ting till Drottningholm. Typen utgår från den berömde Boudin i Paris, och Ecksteins försök i genren är i fråga om arbetets finess helt i klass med den parisiska förebilden.

För denna lilla délice får vi inte glömma de två rokokobyråarna av Christian Linnings typ och inte heller det hederliga svenska linneskåpet med välvt profilerat tak och tre pilastrar på framsidan av den typ, som länge gjordes som mästerstycken i Stockholms snickarämbete, och vari samme mästare excellerade.

Dess innehåll är märkligt, en fullständig uppsättning linne allt ifrån Wadenstiernas tid, till stor del vävt här på Näs av ättens kvinnor fram till "gamla justitieråd innan" i "sans pareilen". Och så finns här i detta traditionens hem föremål som annars inte brukar bevaras, det Mannerheimska tvättstället och klädhängarna, höga ståndare på vilka dagens dräkt varje morgon hängdes upp och bars in.

En annan liten sällsynthet att beundra i förbigående är grevinnan Oxenstiernas resschatull. Hon var statsfru hos drottning Fredrika Dorotea Vilhelmina och en "dame d'un goût exquis", varom bland annat hennes bevarade brevpapper med smala kanter i olika färger bär vittne.

Väggarnas karakteristiska dekor utgöres av stora runda porträttmedaljonger i gips, Lars Augustin Mannerheim av Sergel, bankokommissarien Fredrik Silverstolpe (f. 1732, d. 1812), signerad av Sergel 1805, skalden Axel Gabriel Silverstolpe, signerad av Johan Niklas Byström 1810 och slutligen den unge Fredrik Silverstolpe, överintendentens son, som dog femtonårig 1828 och begräts av fadern i upprörda men alltjämt sirliga dikter. Den är signerad av Erik Gustaf Göthe året efter gossens död.

Den store Byström var överintendentens vän och av hans hand finns i detta rum ett av hans "ideala kvinnohuvuden" i marmor — ett par i gips finns i skrivrummet, alla representerande en snygg och ganska död antik. I sängkammaren står också Byströms byst av översten David Gudmund Silverstolpe, den vittra fru Mallas man.

De övriga två rummen i Wadenstiernas del av huset har vid den senaste restaureringen gjorts om till ett modernt köksdepartement. Köket, som enligt vanligt skick från början låg i norra flygeln — tjänstefolket sprang med rätterna över gården, och ännu bevarade ringledningar i matsalen och förstugan användes att kalla på dem — flyttades sannolikt på 1870-talet till rummet mellan förstugan och kabinettet i södra ändan, där ett tidigare i två avdelningar uppdelat rum inreddes till kök och jungfrukammare. Denna opraktiska sekundära anordning ändrades vid restaureringen så att de båda rummen åter slogs samman till ett. Hit fördes möblerna från överintendentens skrivrum, som tidigare haft sin plats i norra ändan.

Det är sällsamt hur detta rum efter överflyttningen kunnat så bevara intrycket av att gamle överintendenten nyss lämnat det. Blandningen i möbler är ovanligt stark för Näs. Vid ena fönstret står det lilla skrivbordet, ett av fyra — seriemöbler, som Wadenstierna beställde 1775 för olika rum. Det är i ren rokoko, men materialet är, märkligt för svenska förhållanden vid denna tid men vanligt i England, mahogny, och listerna är i trä på engelskt manér.

Det finns ett litet engelskt inslag i den kringsynte Wadenstiernas smak. Helt engelsk är också den bekväma skrivstolen, en Windsorstol — denna pinnstolens föregångare från 1730-talet, som man lustigt nog finner ett exemplar av på Linnerhielms ex libris, placerat i en idyllisk parksolitude. Exemplaret på Näs är signerat av Johan Erik Höglander på 1790-talet.

Där finnes också ett något större sengustavianskt skrivbord av vanlig typ från Mannerheims tid och en chiffonnier av fransk typ från samma tid. Bokhyllorna delas mellan gustavianska band och modernare litteratur. Som det skall vara i ett lantligt skrivrum finner man också en gungstol med synnerligen rustika former; det från rosendalsstolarna övertagna svängda empireöverstycket skvallrar om att det är ett tidigt exemplar. Tillsammans med den rosiga maskinvävda mattan från 18co-talets mitt fullkomnar den intrycket av lantligt fridsam studerkammare, även om det inte fanns då gamle överintendenten mediterade, skrev och översatte dikter, komponerade och korresponderade med

Haydn och Mozarts änka och till eftervärldens båtnad förde sina pedantiska anteckningar.

Samlingen av Pehr Hilleströms målningar — 12 stycken — som är spridd i sällskapsrummen men lämpligen bör nämnas i ett sammanhang, är den största som hållits samman på sin ursprungliga plats. Den är till tiden synbarligen mycket homogen och måste ha tillkommit under 1775 eller strax därefter och utgör väl en hel beställning hos den flitige målaren. Utan att innehålla något avgjort toppnummer är den helt representativ för Hilleström. Gerda Cederblom tar i sin bok om målaren för givet att samtliga utförts på Näs, det är möjligt men inte säkert. Hilleströms rumsinteriörer är, som Gösta Selling påpekat, icke exakta avbildningar av verkliga rum, han har i hög grad för interiörerna använt sig av franska kopparstick som förlagor. Man finner emellertid på en av målningarna, en kvinna som kardar ull, ett så pass speciellt föremål som ett svart kinesiskt lackskrin som ännu finns kvar på Näs, och det är ju högst troligt att de framställda figurerna tillhör gårdens och stadsvåningens innebyggare av olika sociala skikt, som målaren fått avbilda under en sejour på det nybyggda stället.

En av målningarna framställer enligt en tradition, som det inte finns anledning att betvivla, fru Fredrica Wadenstierna själv jämte de båda döttrarna i första äktenskapet och måste då vara utförd strax efter 1775 att döma av de avbildades ålder. I en salong, som inte återfinnes på Näs, sitter husets fru rak och allvarlig i loppfärgad robe med svart förkläde vid nystvindan, medan den yngsta flickan, Carolina, sedermera grevinna Oxenstierna, visar henne ett handarbete och den äldre, Sophia, sedermera som fru Mannerheim härskarinna på Näs, sitter i gentianablå klänning vid sin sömnad vid ett franskt elegant bonheur du jour. Målningen är möjligen målad i Blå rummet och säkerligen identisk med nr 119 i Hilleströms egenhändiga förteckning: "2:ne fröknar Wadenstiernas Portraiter — i Conversation".

Helt fransk i Bouchers anda är däremot "En ung dams morgontoilette" (Cederblom nr 8) som verkar litet främmande i samlingen av sedesamt svenskt folk, där hon sitter och med en kokett blick på åskådaren knyter sitt strumpeband över knät. Den an-

sågs också en tid så "oanständig" att den inte fick sitta framme. "Lillan som iklädes korsetten" (Cederblom nr 14) synes vara utförd efter en fransk gravyr.

Men över mamsellerna eller fruarna som kardar ull och spinner ligger det något omisskännligt fryntligt herrgårdssvenskt, och man kan väl tänka sig att det är krigsrådets eller fruns släktingar på långa lantliga besök. Och helt robust svenska är de båda pigorna i "bykstugan", vilken möjligen kan ha drag av köket i flygeln. Där står stadspigan med förklät fullt av ved och pratar munvigt med landspigan, roslagsflickan, i blått stycke, som eftertänksamt lyssnar vid bykämbaret. Den flätade klädkorgen är av samma slag som finns kvar på Näs i flera exemplar.

Man får lämna öppet i vilken grad dessa hilleströmare hänger samman med Näs' invånare, säkert är att människorna på dem är som stigna ur herrgårdens vardagsliv in på dukarna, och man torde knappast finna en tavelsvit som har ett så intimt sammanhang med den miljö där den befinner sig.

En annan, och ringare, svensk sjuttonhundratalsmålare är rikt företrädd på Näs, med tolv tavlor, Johan Philip Korn (f. 1727, d. 1796), en flitig, anspråkslös och ibland fin landskapist i Sevenboms efterföljd, som troget penslade sina små grågröna konventionella vyer med påtagliga intryck av gravyrer efter Sevenboms lärare Claude-Joseph Vernet. Wadenstierna har antagligen protegerat Korn, som trots sin enorma flit levde i små omständigheter. Hedersamt agreerad vid Konstakademien 1777 beklädde han också den blygsamma posten som institutionens vaktmästare.

Härmed har vi avslutat rundvandringen genom huvudvåningen. En trappa upp lockar andra rariteter, men en visit har sin givna tid och en uppsats sitt givna utrymme, och jag har funnit angeläget att begränsa den till det nu genomgångna, som ändå blivit långt ifrån uttömmande beskrivet.

En trappa upp ligger en vid restaureringen iordningställd hall och fru Silverstolpes och barnens sovrum, fulla av små vackra saker och sällsyntheter. Men där finns också en skrubb, där värdinnan med sin kulturhistoriska samvetsgrannhet sammanfört verktyg och husgeråd alltifrån 1700-talet. Beskrivningen av dem får anstå till den stora publikation om gården som, när den kom-

mer, skall göra 1700-talets kanske intressantaste svenska högreståndsmiljö tillgänglig för allmänheten.

Den föreliggande lilla presentationen vill främst genom detaljerna ge ett samlat intryck av ett gammalt svenskt hem på högsta smaknivå, präglat av rokokons lätta linnéanska blomsterelegans och av den begynnande gustavianska klassicismens eleganta värdighet. Man har här hela tiden en stark känsla av att denna miljö varit ett hem för älskvärda och kultiverade människor, som i många fall fått sina tidigaste barndomsintryck här. Här i småarummen har flickorna läst Orbis pictus och franska grammatiken — som i Leopolds "Eglé och Annett" — medan herrarna politiserat vid biljarden eller punschbålen eller tonerna av Kraus' och Haydns kompositioner klingat från överintendentens flygel. Att vi i den pietetsfullt bevarade miljön ännu kan fångas av dessa stämningar hör till de stora tillgångarna i vårt kulturarv.

OM ENGELSKT KOPPARTRYCK PÅ TYG

av Peter Floud †

Koppartryck på tyg har till helt nyligen ansetts vara en fransk specialitet. Alla sådana tryck har förts samman under namnet "toiles de Jouy" efter den berömda tygtrycksmanufakturen utanför Paris. Där tillverkade Christophe-Philippe Oberkampf sina välkända kattuner, som alltid betraktats som något av det yppersta som framställdes under Louis XVI och empire. Nyare forskningsrön i England och Amerika har emellertid visat, att koppartryck på tyg framställdes på de brittiska öarna en hel generation tidigare än i Jouy och att det givit upphov till ett antal märkliga textilier som stilistiskt skiljer sig helt från Oberkampfs. Nordiska museets textilsamlingar innehåller fem prov på dessa engelska koppartryck, varav tre är av särskilt intresse.

1500- och 1600-talens koppartryckare tycks ofta fått idén att trycka på tyg i stället för på papper. Det finns många exempel bevarade från sent 1600-tal och tidigt 1700-tal, akademiska diplom, blad med religiösa motiv samt kartor tryckta med färg på siden. De visar att det inte var någon större svårighet att trycka på tyg i stället för på papper. Däremot var det betydligt svårare att framställa ett ljus- och tvättäkta koppartryck i färger på tyg, så att det kunde konkurrera med dräkt- och inredningstyger tryckta med trästockar. Det krävde en grundlig kunskap i färgkemi och speciell kännedom om de olika klister som användes till att förtjocka betorna, i vilka ingick metalliska föreningar. Med dessa tryckte man upp mönstret före färgningen. Inte förrän 1752 fick dessa problem sin tillfredsställande lösning och då — överraskande nog — på Irland. Den nya tekniken fick omedelbar

framgång, ty den vidgade tygtryckets möjligheter på två sätt. För det första blev det möjligt att trycka mönster, som var så finlinjiga och eleganta, att de omöjligen kunde ha framställts med den gamla trästockstekniken. För det andra kunde man nu framställa stora scener med figurer, landskap och arkitektur, där rapporterna kunde vara flera meter höga. Man utbytte nämligen de gamla trästockarna på ungefär 30 × 30 cm mot kopparplåtar med en kvadratmeters yta. Det är därför inte att undra på att en mängd irländska och engelska manufakturer framställde ett utmärkt koppartryck bara några få år efter den ursprungliga uppfinningen och att arbeten av allra högsta kvalitet släpptes ut från de bästa tygtrycksmanufakturerna redan på 1760-talet.

Forskningarna på Irland har slagit fast att uppfinningen gjordes av Francis Nixon, som tillsammans med Theophilus Thompson ägde en tygtrycksmanufaktur i Dromcondra utanför Dublin[1]. Den första hänvisningen till uppfinningen är en annons i oktober 1752, och redan i december samma år har vi uppgiften bekräftad i dagboksanteckningar av en engelsman på besök i manufakturen. Nixon tog aldrig ut patent på sin uppfinning, och redan inom några få år utnyttjades den av flera andra tygtryckare i Dublin. Alla hans konkurrenter erkände honom emellertid som dess upphovsman, varför också vi kan göra detsamma.

Irländska källor meddelar att Nixon flyttade över till England 1756. Tyvärr har man inte kunnat återfinna honom i engelska handlingar före 1763, då han var en välbeställd tryckare nära Merton i Surrey. Tre av varandra oberoende engelska källor refererar 1758, 1761 respektive 1763 till koppartrycket på tyg såsom en ny uppfinning. Det är därför troligt att Nixon introducerat den nya tekniken, när han flyttade över till England. Den tidigaste av dessa källor är ett brev från Benjamin Franklin till hans hustru i Amerika, där han beskriver några saker som han sänder hem till henne, däribland "56 yards of cotton, printed curiously from copper-plates, a new invention, to make bed and window curtains"[2].

När uppgifterna om Nixons prioritet i fråga om koppartrycket först publicerades på Irland 1937, kände man inte till något bevarat tygtryck av honom. Under de sista åren har emellertid en

Koppartryck med indigo på ofärgad bomullsväv. Nixon & Co., ca 1765—75. Två fragment sammanfogade, visande rapportens högra del. Nordiska museet.

hel mängd fakta kommit fram. Under förarbetet med en utställning 1955 i Victoria and Albert Museum kom tre stora mönsterböcker i dagen, innehållande avdrag på papper från tidiga engelska tygtryckares kopparplåtar[3]. De fanns i arkivet i Musée de l'impression sur étoffes i Mulhouse, centrum för tygtrycksindustrien i Elsass. (Det tycks ha varit vanligt på 1700-talet att tygtryckarna av sparsamhetsskäl skickade avdrag på papper i stället för tryck på tyg som prover till sina kunder.) Många av avdragen var signerade av de manufakturer i London, vilka framställt dem, och en omsorgsfull analys av hela samlingen visade att inte mindre än 95 stycken kunde attribueras till Nixon. 1958 fann man hos en samlare i London en liknande mönsterbok, som alltigenom innehöll mönster från Nixons manufaktur. 14 av dessa ingick inte i Mulhouse-böckerna. Vi har alltså nu över hundra olika mönster från Nixon[4]. Där finns raffinerade möbeltyger med figurer, herdeidyller och chinoiserier, där finns mönster med fåglar och alla slags blomkompositioner. En del söker efterlikna sidenmönster från 1700-talets mitt, men de flesta är direkt komponerade för att tryckas. De skiljer sig över huvud mycket från Oberkampfs mönster en generation senare. De har en naiv och ibland lite konstlös friskhet, som saknas i Jouys mer sofistikerade stil.

Efter upptäckten av dessa olika avdrag har det varit möjligt att attribuera åtta bevarade textilier till Nixon. De har hittats i England, Frankrike, Amerika och nu sist i Sverige. Det första exemplet i Nordiska museet består av fyra fragment, som tillsammans visar två olika scener, som ingår i ett för tiden typiskt mönster med figurer och landskap.[5] Mönstret återfinns i mönsterböckerna både i London och i Mulhouse, i den senare försett med en text: "290. Nixon and Co. @ 10 d" (dvs. priset per yard för tryckningen, ej för det färdiga tyget). Tyvärr är avdragen både i London och Mulhouse ofullständiga, så att vi inte kan få en fullständig uppfattning av mönstret. Det tycks emellertid ha bestått av tre scener — de två på stockholmsfragmenten samt en tredje med en man som fiskar — sammanfogade med blomsterslingor till ett upprepningsmönster, som bör ha helt fyllt kopparplåten, nära en meter i kvadrat.

Koppartryck i rött på ofärgad bomullsväv. Nixon & Co., ca 1765—70. Mönstret innehåller 42 olika kvistar på en rapport. Använt som sänggardiner på Grönsö i Uppland. Nordiska museet.

Det andra tygtrycket av Nixon i Nordiska museet är bättre bevarat.[6] Mönstret består av utsökt tecknade och omsorgsfullt tryckta strödda blomkvistar i en skala, som kan ha passat både till klänningstyg och inredning. Av mönsterböckernas alla blom-

mönster är detta det enda återfunna. Här täcker rapporten återigen en dryg kvadratmeter och innehåller inte mindre än fyrtiotvå olika slags kvistar.

Tyvärr har vi ingen möjlighet att exakt datera ett enda av Nixons mönster. I teorin kan de ha tillkommit när som helst mellan 1752, då uppfinningen gjordes, och 1789, då manufakturen slog igen långt efter Nixons död. En jämförelse med daterade tryck från andra londonmanufakturer pekar emellertid i praktiken på en datering mellan 1765 och 1775. Det skulle naturligtvis vara en god hjälp för en exakt datering, om man kunde finna den källa, från vilken de två figurscenerna på det först nämnda trycket är hämtade. Erfarenheten visar dock att man sannolikt inte kommer att lyckas. En omsorgsfull genomgång av källor från 1700-talets mitt och senare, som möjligen hade kunnat vara förebilder till textiltrycken, har hitintills givit mycket få resultat. Det förefaller troligt att många har kopierats från kortlivade gravyrer, såsom kistebrev, billiga bilderböcker, graverade vinjetter på skillingtryck m. m. som försvunnit.

Svårigheten att finna de ursprungliga källorna illustreras av det tredje exemplet i Nordiska museet — ett antal fragment med en storslagen mytologisk scen. Mittgruppen är så väl tecknad, att det är föga troligt att den ursprungligen skulle vara gjord för tygtryck.[7] Det finns nämligen inga tecken som tyder på att de engelska tryckarna vid 1700-talets mitt beställde mönsterritningar från erkända konstnärer på samma sätt som Oberkampf senare kom att göra av Jean-Baptiste Huet. Mönstren måste ha blivit skickligt kopierade från gravyrer eller bokillustrationer. Dessutom ger bristen på samstämmighet mellan de omgivande elementen i kompositionen ett ytterligare bevis på att de är kopierade från flera olika tidigare källor. Hitintills har det visat sig omöjligt att föra något av mönstrets olika element tillbaka till sitt ursprung. Man vet emellertid med säkerhet, vilken londonmanufaktur som tillverkade det, ty mönstret är detsamma som på ett avdrag på papper i Mulhouse från Bromley Hall-manufakturen.

Till helt nyligen var den enda kända produkten från Bromley Hall-manufakturen i östra London en minnesnäsduk med por-

Koppartryck med indigo på ofärgad bomullsväv. Bromley Hall, London, omkr. 1770. Använt som möbelklädsel. Nordiska museet.

trättmedaljonger av amerikanska politiker. Den finns i två exemplar i amerikanska museer och är signerad Bromley Hall.[8] Det är bekant att Bromley Hall alltid varit känt såsom den största och mest välrenommerade av alla Londons tryckmanufakturer från 1740-talet till in på 1800-talet. 1955 lyckades jag finna en stor mönsterbok i Manchester. Den innehöll avdrag på papper av inte mindre än 144 stora mönsterkompositioner från Bromley Hall. Antalet steg till 186 efter en upptäckt av ytterligare avdrag i Mulhouse. Varje tänkbart slag av mönster är representerat, ofta tecknade med stor uppfinningsrikedom och frodig fantasi. Särskilt blommönstren förekommer i förvånande mängd och variation. Upptäckten av dessa pappersavdrag har gjort det möjligt att spåra upp bevarade tygtryck, som svarar mot tjugutvå Bromley Hall-mönster, de flesta i Amerika, och utan tvivel kommer fler i dagen. Nordiska museets fragment överensstämmer med ett mönster kal-

Koppartryck i rött på ofärgad bomullsväv. Signerat "Robert Jones 1761". Använt som sängomhängen. Nordiska museet.

lat "Tyger" i mönsterboken i Manchester. Det ingår även i Mulhouse-volymen. Två andra bevarade prover har spårats upp — båda i Amerika — men de är trasiga och fragmentariska. Det är lika svårt att datera detta mönster som Nixons, men dess plats i mönsterböckerna pekar på ett datum omkring 1770.

Koppartryck i rött på ofärgad bomullsväv. "The Turf Inn". Okänd engelsk tillverkning, 1780-talets slut eller något senare. Nordiska museet.

Nixons två figurkompositioner och detta exempel från Bromley Hall är tryckta i en djup indigoblå färg. De är exempel på de tidiga engelska tygtryckarnas mästerskap i den svåra konsten att framställa s. k. "china-blue". Den tycks ha utbildats först i England på 1740-talet. Dessförinnan hade det varit omöjligt att trycka en hållbar blå färg direkt på tyget. Ett blått mönster på vit botten hade därför måst erhållas genom s. k. reservagetryck. Vid detta förfaringssätt täcktes de vita partierna med en pasta, varpå hela tygstycket färgades i indigo. Hela 1700-talet igenom behöll England monopol på det direkta trycket med indigo enligt "china blue"-metoden.[9] (Dess vanliga namn på kontinenten var "Englischblau" eller "bleu d'Angleterre".) Knappast ens Oberkampf i Jouy försökte sig på den.

Förutom dessa tre exempel från Nixon och Bromley Hall äger Nordiska museet endast ett annat tidigt engelskt koppartryck på tyg, nämligen några fragment av ett välkänt mönster, signerat Robert Jones i Old Ford och daterat 1761.[10] Det är ett ovanligt vältecknat mönster med rapport på mer än två meters höjd. Det bör ha varit ett mycket populärt mönster, ty prov av det finns bevarade i samlingar i Amerika, Frankrike, Schweiz, Tyskland och Italien.

Ytterligare ett engelskt koppartryck[11], men av något senare datum, finns i Nordiska museets samlingar. Motivet framställer scener från en hästkapplöpning och åskådare samlade utanför ett värdshus "The Turf Inn". Att döma av de avbildades klädedräkt är trycket tidigast från 1780-talets slut. Mönstret är vanligt i amerikanska samlingar och finns också i Victoria and Albert Museum. Tyvärr vet man ingenting om dess härkomst. Initialerna B. F., som kan ses bakpå en avbildad vagn, har förslagsvis uttytts som Benjamin Franklin, men ingenting talar vare sig för eller emot ett sådant antagande.

Dessa fem tygtrycks förekomst i Sverige tjänar som en illustration till det faktum, att Londons tygtryckare hade ett verkligt monopol på koppartryck under ett drygt kvartssekel efter Nixons uppfinning 1752. Detta gjorde att deras varor hade en fast marknad över hela Europa. Först i slutet av 1780-talet kunde fransmännen bjuda en allvarlig konkurrens på detta fält. Och vid

samma tid började redan Londons koppartryckare trängas hårt av den alltmer framgångsrika bomullsindustrien och kattuntryckningen i Lancashire. Som bekant översvämmades hela världen av dess billiga massproducerade tryckta tyger — tryckta först med trästockar men efter 1783 i allt högre grad med graverade valsar. Man gör sällan klart för sig att bland dess första offer var koppartryckarna i London. Inemot 1800 var de så gott som ruinerade, och omkring 1825 hade deras verksamhet helt upphört.

Det skulle vara glädjande, om publiceringen av dessa notiser kunde bringa fler exempel i dagen ur andra svenska samlingar. Helt visst har fler prov än dessa på de engelska tygtryckarnas verksamhet blivit bevarade till vår tid.

Översättning av Elisabet Stavenow

[1] Ada Leask, History of the Irish linen and cotton printing industry in the 18th century (Journal of the R. Society of antiquaries of Ireland, vol. LXVII: 2, 1937, s. 26—56).

[2] The Complete Works of Benjamin Franklin, ed. by John Bigelow (New York 1887), vol. III, s. 7. Brev daterat 19 febr. 1758.

[3] Catalogue of an Exhibition of English Chintz. Victoria and Albert Museum. London 1955.

[4] För ytterligare upplysningar om dessa mönsterböcker se Antiques Magazine (New York) mars—sept. 1957 och april 1958.

[5] Nordiska museet inv. nr 25 829 a—b och 38 927 a—b, fyra fragment erhållna 1880, resp. 1884 av bibliotekarien, kulturhistorikern och samlaren Christopher Eichhorn (1837—89). *Övers. anm.*

[6] Nordiska museet inv. nr 174 593 och 183 237, sängomhängen till barnsäng som stått på Grönsö, Kungs-Husby sn, Uppland, gåva 1928 och 1930 av kammarherre och fru Erik von Ehrenheim, Grönsö. Barnsängen, som också skänkts till Nordiska museet, är utställd i barnkammaren på Skogaholm. De utställda sängomhängena är kopierade. *Övers. anm.*

[7] Nordiska museet inv. nr 28 967 a—b — 28 970, sju fragment, använda till möbelklädsel. Gåva 1881 enligt testamentariskt förordnande av fröken Matilda Teresia Agrivillius dödsbo. *Övers. anm.*

[8] Illustrationer i Antiques Magazine (New York) juli 1933.

[9] För ytterligare upplysningar om "china-blue" och svårigheterna att färga med indigo se P.R. Schwartz, Contribution à l'histoire de l'application du bleu d'indigo (bleu anglais) dans l'indiennage européen (Bulletin de la Société industrielle de Mulhouse, 1953, nr 2, s. 63—79).

[10] Mönstret är fullständigare återgivet i English Chintz (Victoria and Albert Museum Small Picture Book nr 22, London 1955), pl. I. Nordiska museet har två sängomhängen med detta mönster, båda defekta. Inv. nr 60 700 kom

från Stenkjær i Norge 1888, och inv. nr 181 222 överlämnades av majorskan Hulda Broman, Stockholm 1926. *Övers. anm.*

[11] Nordiska museet inv. nr 56 610, enligt uppgift "använt som möbeltyg i prosten Tunelii hem". Förmodligen avses prosten Lars Christian Tunelius (1785—1848), g. 1816 m. Sara Johanna Hazelius, dotter till lärftskramhandlare Johan Hazelius i Stockholm och faster till Artur Hazelius. *Övers. anm.*

Sedan detta skrevs har underrättelsen om Peter Flouds bortgång nått redaktionen. Han avled efter en kort tids sjukdom i januari 1960, endast 48 år gammal. Sedan 1947 var han föreståndare för Department of Circulation vid Victoria and Albert Museum i London. Han var en framstående kännare av tygtryck. År 1956 ordnade han en utställning av engelska tygtryck i Manchester och den omfattande utställning, som kommer att äga rum på Victoria and Albert Museum i maj 1960, är frukten av hans forskningar och arbete. Vid sitt besök på Nordiska museet i juli 1959 identifierade han de ovan behandlade koppartrycken. Som avdelningsföreståndare organiserade han 1952 den stora utställningen av Victorian and Edwardian Decorative Arts, som fördjupat kunskapen och intresset för det sena 1800-talets estetiska strömningar. Han förberedde ett verk om William Morris och har skrivit ett flertal uppsatser om dennes tygtryck och tapetmönster.

KHEVENHÜLLER I DIKT OCH VERKLIGHET

av Marshall Lagerquist

En av de tolv ryktbara kavaljererna hos majorskan på Ekeby heter Kevenhüller, en förunderlig man, vars övernaturliga förbindelse med den förföriska skogsfrun gör honom till en Lionardos like i mekaniken. Namnet ger resonans i gammal tysk-romersk historia. Det lever än i Österrike, där grevarna Khevenhüller och i primogenitur furst Khevenhüller-Metsch residerar på borgen Hochosterwitz nära Klagenfurt i Kärnten. Denna uråldriga adelssläkt var företrädd i Sverige på drottning Kristinas tid av riksrådet friherre Paul Khevenhüller d. ä. till Julita i Södermanland. Med en av dennes söner dog ätten ut i Sverige 1662.

Förebildsforskningen kring Gösta Berlings saga har redan för länge sedan avslöjat verkligheten bakom diktens Kevenhüller. Liksom så många andra av personerna i sagan har han värmländskt ursprung. Han är nämligen konstmästaren mekanikus Carl Jakob Heublein i Karlstad, född 1743 och död i Stockholm 1808. Trots att han bar ett tyskt namn, var han svensk till börden. Han tillhörde borgerskapet i Karlstad och intog som framgångsrik företagare en aktad ställning där. Folkfantasin har emellertid sysslat åtskilligt med hans person och sökt en förklaring till hans obestridliga genialitet på teknikens område i ett förbund med djävulen och en förbindelse med naturväsendet Lambergsfrua. Det var Heublein som byggde stentornet vid Västra bron i Karlstad, känt som Hybelejens kvarn. Ännu på 1890-talet kvarstod detta byggnadsverk, som icke var så olikt ett bergfrid i den historiske Khevenhüllers hemland.

Man kan fråga sig, varför Selma Lagerlöf ej låtit Heublein få behålla sitt rätta namn i sagan. Det har ju onekligen en både

främmande och fantasieggande klang. Det kan ha berott på hänsyn till hans eventuellt kvarlevande ättlingar eller, vilket får anses troligare, är ett utslag av den tendens, som är uppenbar i Gösta Berlings saga, att nobilisera de uppträdande. Deras motsvarigheter i verkligheten tillhörde ju i allmänhet det borgerliga samhällsskiktet i Karl Johans-tidens Värmland, bruksägare och officerare av lägre grader med icke adliga släktnamn.

Med verklighetens Khevenhüller stiftade Selma Lagerlöf bekantskap under sin mer än halvårslånga vistelse 1891 som gäst hos väninnan Gunda Gumælius på Råcklunda i Sköldinge, grannsocken till Julita. Det var där hon fullbordade sitt sedermera världsberömda värmländska epos, fjärran från den trakt, där händelserna i sagan utspelas. I familjekretsen på Råcklunda hörde hon gamla sägner förtäljas, knutna till denna del av Sörmland. När författarinnan senare i "Löwensköldska ringen" låter jungfru Malvina Spaak berätta för baron Adrian om spökerierna på de stora gårdarna Ericsberg och Julita, så är det reminiscenser från detta inspirationens år som gör sig påminda. Och kommer icke huvudpersonen i sagan, majorskan Margareta Celsing, från Fjällskäfte eller Biby? De som läst eller läser Gösta Berlings saga och som icke tagit del av litteraturforskningens rön, uppfattar helt visst skildringen som genuint värmländsk. På ett sätt må man fatta den så. Men man måste komma ihåg, att åtskilligt avspeglar förhållanden som är karakteristiska för Sörmland. Ordet kavaljer och beteckningen kavaljersflygel är veterligen ej belagda i Värmland under den tid händelserna utspelas där. För litteraturforskaren Henry Olsson har författarinnan själv omtalat, att uppslaget kommit från kavaljersflygeln på Gripsholm. Rymmer detta uttalande hela sanningen? Läser man kommissionslantmätaren Raguel Esséns skildring av sitt och andras kavaljersliv på Julita vid 1800-talets mitt, publicerad efter hans efterlämnade anteckningar i tidskriften Rig 1926, föds en tanke, att Selma Lagerlöf fått höra talas därom under vistelsen på Råcklunda. Friherrinnan Beata Palbitzki, vorden änka 1851, skötte ensam med fast hand det ansenliga Julitagodset under två decennier. I norra flygeln på herrgården bodde en skara kavaljerer — änkemän och ungkarlar, som räknade släkt med friherrinnan på ett

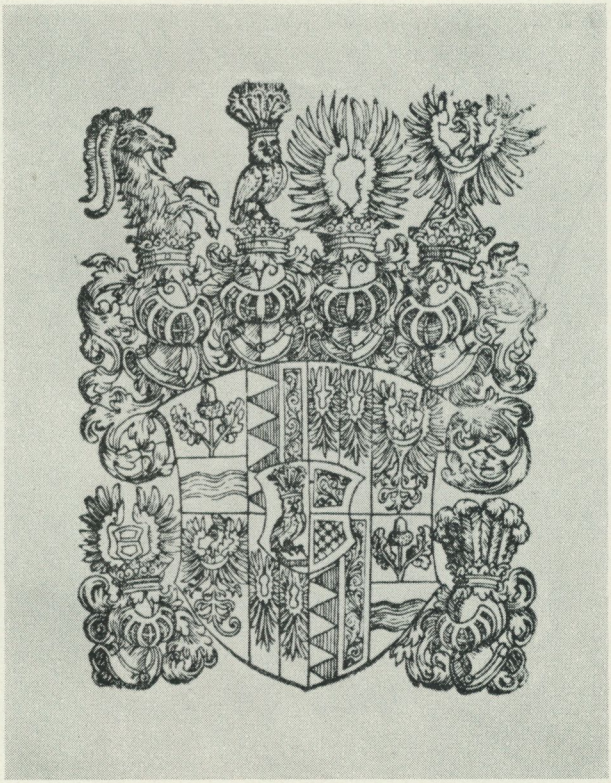

Friherre Paul Khevenhüller d. ä:s exlibris. Efter original i Nordiska museet.

eller annat sätt. Deras huvudsakliga tidsfördriv bestod av jakt på vilt, intagandet av opulenta måltider och förandet av en ståndsmässig konversation i det lokala sällskapslivet. I kretsen av dessa oansvariga herremän finner man en greve Lewenhaupt, f. d. majoren Stenmark, en baron Fleetwood, en löjtnant von Post och Raguel Essén, den sistnämnde senare godsägare i trakten och nära lierad med familjen von Post på herrgården Äs i Julita.

Det förefaller som om 1600-talets herre till Julita, Paul Khevenhüller, icke varit blott ett namn för Selma Lagerlöf. Någon som varit bevandrad i det genealogiska uppslagsverket Svenska adelns

ättartavlor måste ovillkorligen ha gjort henne underkunnig om att Khevenhüller till sina många äretitlar i kejserlig tjänst kunde foga borggreve i Klagenfurt. Fadern till Kevenhüller på Ekeby omtalas nämligen som borggreve, och denna titel är alltför speciell för att diktarfantasin utan vidare skulle kunna träffa rätt. När författarinnan sedan i ord tecknar hans porträtt och låter honom framträda med "stora, vridna mustascher och ett spetsigt helskägg", kan det näppeligen vara en tillfällighet, att hon lyckats åstadkomma så gott som en replik till det här avbildade porträttet i Österåkers kyrka. Det är väl antagligt, att Selma Lagerlöfs vistelse på Råcklunda ej varit den totala isoleringens tid, utan att hon någon gång avbrutit det litterära arbetet för att i sitt värdfolks sällskap göra utfärder till sevärda platser i trakten och visiter hos bekanta på granngårdarna. Det skulle vara av intresse att veta, om det 1891 förekommit något umgänge mellan familjerna von Post på Äs och Gumælius på Råcklunda, ty i så fall bör Selma Lagerlöf haft tillfälle att se den då ännu på Äs befintliga repliken till Khevenhüllers porträtt i Österåkers kyrkas sakristia.

Författaren lämnar nu dessa litteraturhistoriska spekulationer åt sitt öde i förvissning om att de dock haft en uppgift att fylla i sammanhanget och ägnar i stället uppmärksamheten åt den historiskt gripbare Khevenhüller, vars levnadslopp visserligen är mindre sagolikt än hans värmländske namnes men icke förty skulle kunna ge stoff åt en roman. En skildring av hans öden från vaggan på Wernberg till graven i Österåkers kyrka får här bilda övergången till en redogörelse för det högst märkliga förvärv som Nordiska museet gjorde under 1959, nämligen den Khevenhüllerska stamtavlan från år 1568.

Vår kännedom om Paul Khevenhüllers levnad och verksamhet efter ankomsten till Sverige 1636 inskränker sig i stort sett till vad ättartavlorna lakoniskt meddelar härom. Ett och annat kan

Friherre Paul Khevenhüller d. ä. och hans maka Regina Catharina von Windischgrätz mot bakgrunden av slottet Wernberg i Kärnten. Målning i miniatyrmaner från 1628. Efter original i Österreichisches Museum für angewandte Kunst, Wien.

dessutom inhämtas från de personliga handlingar från hans egen tid, vilka hans efterkommande, släktled efter släktled, bevarat som reliker i arkivkistan på Julita. Trots att Paul Khevenhüller hade säte och stämma i rådet, synes han ha tagit ringa del i rikspolitiken. Han var hovman först och främst och ägnade sin store konungs änka sina omsorger. Beträffande hans liv dessförinnan är man bättre underrättad, tack vare den biografi över släkten Khevenhüller, som Bernhard Czerwenka utgav i Wien 1867. Det är för den fortsatta framställningen icke alldeles oväsentligt att kunna konstatera, att denna numera rätt sällsynta bok funnits i biblioteket på Julita åtminstone sedan seklets början.

I Draudalen, ej långt från staden Villach i Kärnten, ligger renässansslottet Wernberg. Det hade omkring 1576 ombyggts och förskönats av överstearvstallmästaren i Kärnten, friherre Georg Khevenhüller, som ehuru ivrig protestant stod kejsarhuset nära. Här på Wernberg föddes den 23 april 1593 hans sonson Paul, vilkens föräldrar var ärkehertig Karls råd, friherre Sigmund Khevenhüller och Regina, Freiin von Thannhausen. Czerwenka och andra anger födelseåret 1586, men frågan är om icke detta är felaktigt; uppgiften på huvudbaneret i Österåkers kyrka bör rimligtvis äga vitsord. (Jfr även texten på det här återgivna kopparsticket med Khevenhüller i rustning.) Tidigt förlorade han sin far, och 1596 gifte modern om sig med hans farfaders kusin, greve Barthelmae Khevenhüller på Landskron. Pauls barndoms- och ynglingaår kom därför att till stor del förflyta på detta praktfulla slott, nu i ruiner, högt uppe på en klippa vid Ossiacher See.

Som övligt var i de besuttna, högadliga kretsar, som Paul genom börd tillhörde, skickades han i unga år på kavaljerstour i Europa. Redan 1604 — alltså endast elva år gammal, såvida huvudbanerets födelseår är riktigt — är han med sin præceptor Tobias Esellius i Lothringen. I Strassburg sammanträffade han 1607 med sin halvbroder Franz Christoph, varifrån de båda begav sig till Paris. Man vet, att den senare där åtnjöt den bästa undervisning som stod att få i bl. a. ridkonsten, och det är antagligt, att Paul gått i samma skola; senare skulle han i varje fall demonstrera sin utomordentliga skicklighet till häst. I slutet av följande år anträdde han tillsammans med halvbrodern och en

kusin en resa till södra Frankrike. Hand i hand med övningarna i ridderliga idrotter under dessa förberedande år gick de bokliga studierna. Kort sagt, vid myndig ålder torde han ha uppnått den bildningsgrad som krävdes av en tysk-romersk ädling.

Paul Khevenhüller skrev sig till Aichelberg — stamborgen i Kärnten, friherre till Landskron och Wernberg, arvherre till Hochosterwitz och Karlsberg. Han blev 1612 kejserlig silverkamrerare, senare ärkehertig Ferdinands råd, arvlandskattmästare i Kärnten och, som tidigare omtalats, borggreve i Klagenfurt. Genom arv innehade han Wernberg, förvärvade 1615 godset och slottet Sommereck, ägde Timenitz vid Klagenfurt och Gradenegg väster om St. Veit med flera egendomar. År 1616 hade han äktat friherrinnan Regina Catharina von Windischgrätz, som sjuttiotreårig avled i mars 1670 på Julita och gravsattes vid makens och sonen Pauls sida i familjens eget gravkor i Österåkers kyrka. Hon tillhörde en högadlig släkt, vilken liksom Khevenhüller fortlever i Österrike men som denobiliserades av statskanslern Karl Renner efter första världskriget. — Makarnas valspråk, kända sedan 1631, var Gott meine Hoffnung och Cum deo et die. I äktenskapet föddes icke mindre än fjorton barn, sju gossar och sju flickor. Av dessa föddes sex i hemlandet, sju i Nürnberg och den yngsta, dottern Christina, "wurde geboren in Schweden und starb zu Juleta den 19 Julii 1658 Ihres Alter 17 Jahr" (Mosshammer). Inga söner överlevde modern och av döttrarna blott Elisabeth och möjligen också Catharina. Den äldsta dottern Anna Regina, som var född 1618 i Villach, gifte sig i Sverige med friherre Mathias Palbitzki. Deras avkomlingar i rakt nedstigande led innehade Julita till 1851.

Liksom fadern, farfadern och styvfadern bekände sig Paul Khevenhüller till den evangelisk-lutherska tron. I början av 1600-talet under den fanatiske Ferdinand II hade motreformationen satt in på allvar i inre Österrike, och i det beryktade kejserliga mandatet av den 1 augusti 1628 tvangs adeln i dessa landsändar att inom ett år välja mellan att antingen oreserverat ansluta sig till den katolska kyrkan eller utvandra. För Paul Khevenhüller fanns inget alternativ. Med sin familj lämnade han 1629 hemlandet, medförande det dyrbaraste av lösöret, och begav sig först

till Regensburg och därifrån till Nürnberg. Dessförinnan hade han sökt avyttra sitt godsinnehav och delvis lyckats därmed. Sommereck exempelvis såldes till den venetianske köpmannen Widmann samt Wernberg till greve von Wagensberg. För att lättare kunna försäkra sig om uppehållstillstånd i Nürnberg hade han redan i slutet av år 1628 lånat staden den betydande summan av 30 000 floriner. Bland de talrika exulanterna i denna stad — dvs. adelsmän, borgare och andliga i landsflykt — intog Paul Khevenhüller en framskjuten ställning icke minst tack vare sin trots förluster alltjämt ansenliga förmögenhet. Från denna tid är en notis bevarad, som belyser hans lycka i vapenlekar till häst (Czerwenka). Den förmäler, att han i en ringränning, som lantgreven av Hessen-Darmstadt anordnade i Regensburg 1630, vann första priset i ädel tävlan med ärkehertig Ferdinand.

På våren 1631 trädde Paul och hans halvbroder Hans i förbindelse med Gustav II Adolf. I april säges de gemensamt ha försträckt konungen en summa av 50 000 riksdaler och i oktober ytterligare 20 000 mot en ränta av 6 %. Det av Gustav Adolf utfärdade skuldebrevet på sammanlagda beloppet är daterat 23 december i härlägret vid Mainz, vilken stad kort förut kapitulerat för svenskarna. Lånet skulle återbetalas inom ett år och som säkerhet ställdes preussiska tullen i Pillau. I tillgängliga tryckta källor, svenska såväl som utländska, råder bristande överensstämmelse beträffande skuldsummans storlek och respektive insatser. Till detta är att säga, att i det brev, där drottning Kristina den 17 december 1645 åt Paul Khevenhüller till evärdligt frälse upplåter Julita, Äs, Fogelstad och Forsby med underlydande samt vissa hemman i Floda socken, upptages hans personliga fordran på svenska kronan sedan tyska kriget till 70 000 riksdaler jämte upplupen ränta av 9 900 riksdaler. Detta i synnerhet för hans efterkommande i Sverige betydelsefulla dokument, som bevisar att Julitagodset efter år 1645 icke längre var en förpantning utan ett förvärv genom en ekonomisk transaktion, befinner sig i original alltjämt i arkivet på Julita. — Märklig är den kraftiga försäkran konungen lämnade i skuldebrevet om återbetalning av lånet med uttalande av förbannelse över sina "descendenter, om de ej denna skuld betalade" (Anrep).

Vid samma tid uppdrog Gustav Adolf i Mainz åt Paul Khevenhüller att uppsätta ett ryttarregemente om åtta skvadroner med 125 man i varje. Halvbrodern Hans blev hans överstelöjtnant, men denne blev till följd av ett vådaskott dödligt sårad redan i juli 1632 vid regementets deltagande i stormningen av Freistadt. I och med Pauls inträde i svensk militärtjänst hade han från kejserlig synpunkt sett gjort sig saker till landsförräderi. Som en följd härav beslagtogs undan för undan hans återstående fordringar på de personer som förvärvat hans gods i Kärnten, och 1638 konfiskerades också lånet till staden Nürnberg. Det var sannerligen icke föraktliga summor han härigenom gick förlustig; inalles torde de ha belöpt sig till 182 000 floriner.

Efter Gustav Adolfs död kvarstannade Paul Khevenhüller några år i Tyskland men begav sig 1636 till Sverige för att söka indriva sin alltjämt utestående fordran. Något annat resultat av sina ansträngningar härvidlag lyckades han icke uppnå än att Julita kungsgård lämnades honom som pant och ställdes till hans disposition som uppehållsort. Hans familj hade kvarstannat i Nürnberg. Från juli 1637 gick de sex sönerna Georg Christoph, Bernhard, Andreas, Barthelmae, Paul och Augustin — den sjunde sonen Johann Sigmund hade dött nioårig i Nürnberg 1631 — i skola i Altdorf. De båda äldsta sändes dock strax därefter ut på kavaljerstour och immatrikulerades 1638 vid universitetet i Leiden (Dedic). Senast 1639 återförenades Regina Catharina Khevenhüller och de minderåriga barnen med maken och fadern i Sverige.

Om Paul Khevenhüllers karriär i sitt nya fosterland är man i brist på mera utförliga upplysningar tvingad att fatta sig kort. Han blev naturaliserad svensk adelsman 1645 och introducerades två år senare på riddarhuset som nr 10 bland friherrarna. Han skrev sig här i landet friherre till Julita. År 1648 blev han änkedrottningens överstehovmästare och hovmarskalk. Till dessa titlar kunde han lägga ståthållare på Wollin och generalmajor. Till riksråd utsågs han 1653 och fungerade som generalguvernör över Maria Eleonoras livgeding. Han avled, sannolikt till följd av ett slaganfall, den 9 december 1655 på Stockholms slott "i Rikssalen, då han stod och värmde sig vid spisen, sedan han med de öfrige Riksens Råd bevistat Kronprinsens, sedermera Konung Carl XI:s

Friherre Paul Khevenhüller till Julita. Kopparstick av Johann Friedrich Leonard 1669 efter teckning eller målning av Georg Strauch i Nürnberg.

döpelseakt" (Anrep). I övrigt är att nämna, utöver vad Svenska adelns ättartavlor meddelar, att sönerna Paul och Augustin 1644 inskrevs vid universitetet i Uppsala samt att döttrarna Anna Regina och Elisabeth 1648 gjorde hovtjänst hos änkedrottningen. Säkerligen skulle kännedomen om familjen Khevenhüllers vistelse i Sverige kunna berikas, om vi finge tillgång till de brev som Regina Catharina under en lång följd av år sände från Julita och Stockholm till sin svägerska Maria Elisabeth Khevenhüller i Nürnberg. Dessa brev befinner sig tills vidare otillgängliga i det s. k. Landskroner Archiv på slottet Thurnau i Oberfranken.

Paul Khevenhüller måste ha varit persona grata hos de svenska makthavandena, att döma av deras välvilliga inställning till hans önskemål att de måtte bevaka hans personliga intressen i Tyskland. De svenska delegaterna vid fredsförhandlingarna i Osnabrück och Münster lyckades nämligen få intagen i fördragets fjärde artikel en paragraf 45, som stadgade, att Paul Khevenhüllers och hans halvbroder Hans beslagtagna egendom skulle återställas till rättsinnehavarna. Trots upprepade framställningar från såväl sönernas som svärsönernas sida till vederbörande i Wien om att fördragets löfte i detta avseende måtte uppfyllas, kom aldrig någon restitution till stånd. Paragrafen förblev en död sådan, men den visade åtminstone svenska kronans goda vilja.

Dessa personhistoriska anteckningar fordrar som komplettering ett signalement. Paul Khevenhüllers utseende kan studeras på tre porträtt, de enda kända. De återges samtliga i detta sammanhang. Färgbilden visar honom och hans maka, Freiin von Windischgrätz, i deras bästa år. De poserar mot bakgrunden av slottet Wernberg, förbi vilket Drau flyter. I lointainen stiger den västliga sluttningen av Ossiacher Tauern, och där reser sig ett bergfrid, sannolikt borgruinen Sternberg, och högst uppe ett kapell. Bilden är hämtad ur en i Sverige tidigare okänd stambok, som förvaras i Museum für angewandte Kunst i Wien. Den är en ganska diger volym i folioformat och innehåller bl. a. 47 avbildningar i färg på dubbelfolio av medlemmar tillhörande den Khevenhüllerska släkten alltifrån 1030 till 1630-talet. Arbetet har tillkommit på tillskyndan av Franz Christoph Khevenhüller, kejserlig orator vid spanska hovet och halvbroder till Paul. De

utsökt vackra målningarna är utförda i ett miniatyrmässigt maner och anses ha haft till upphovsman en nederländsk mästare. En dräkthistorisk analys, som i föreliggande fall icke bjuder något större mått av svårigheter, ger vid handen, att bilden med Paul och hans maka tillkommit i slutet av 1620-talet. Den följande målningen i stambokens serie visar deras sex barn. I och med sonen Pauls födelse 1627 uppnådde skaran detta antal. Den yngste i raden på bilden förefaller att vara omkring ett år gammal; han sitter i en liten rullstol, vilket väl skall antyda att han ännu icke lärt sig att gå. Föräldrarna skulle således vara avporträtterade 1628 vid respektive trettiofem och trettioett års ålder. De utgör ett par, som ännu har lyckan att leva i dessa paradisiska nejder men som ser landsflykten hotande nära. Iögonenfallande, när man betraktar Pauls ansikte, är den framträdande uppnäsan. Dess karakteristiska form liksom anletsdragen över huvud taget igenkännes med lätthet på det porträtt av honom som rytteriöverste i svensk tjänst, vilket Georg Strauch gjorde troligen 1636 i Nürnberg och som 1669 blev stucket i koppar av J. F. Leonard. Det visar en robust, livsbejakande människotyp, ej så sällan företrädd på Europas slagfält under trettioåriga kriget. Det är fördenskull man med förvåning betraktar det tredje porträttet, det förut nämnda i Österåkers kyrka, vilket enligt påskriften föreställer riksrådet, friherre Paul Khevenhüller till Forsby. Det är en 1700-talskopia efter ett förkommet original från 1600-talets början. Ytterligare en dylik kopia finnes i länsmuseet i Nyköping, dit den i vår tid kommit från Äs i Julita genom en donation av greveparet von Hallwyl. Detta exemplar har inledningsvis omnämnts som tänkbart incitament för Selma Lagerlöf. Den på Julita befintliga tredje kopian är en modern sådan och kan här lämnas helt ur räkningen. Porträttet visar en magerlagd, till synes anemisk person med en rak och smal näsa — en hård, men samtidigt intelligent man. Hur skall dessa påfallande olikheter kunna förklaras? Författarens tro är, att detta porträtt icke alls föreställer Paul Khevenhüller, utan en närmare släkting till honom. Då kopian gjordes fanns ingen i livet som sett honom, och om originalet saknat påskrift om vem den avbildade föreställde, kan denne fått gälla som den förste ägaren till Julita, Äs, Fogelstad

och Forsby. Originalet har utan tvivel befunnit sig på Julita. Man vet, att Paul medförde familjeporträtt från Tyskland. På Ekebyhov i Uppland finnes hans faders, Sigmund Khevenhüllers, här återgivna porträtt, dit det på obekanta vägar måste ha kommit från Julita. Det behöver icke nödvändigtvis ha varit det enda. Österåkersporträttet kan som synes näppeligen föreställa fadern, men varför icke svärfadern, friherre von Windischgrätz? Det vore naturligt att tänka sig, att Regina Catharina velat ha med sig till det fjärran landet en bild av sin fader. Andra omständigheter talar också för att man här ej står framför Paul Khevenhüller. Mannen på porträttet måste ha uppnått åtminstone de trettio åren. Om denne mot förmodan skulle vara Paul, så har han i så fall låtit måla sig tidigast omkring 1623. Det förefaller otänkbart, att en rik och uppsatt person som Paul velat representativt uppträda i en dräkt, som vid den tiden måste ha betraktats som alltför omodern för vuxna. Icke så att det pälsbrämade livplagg av svart, mönstrat siden med utskurna axelklaffar på spanskt vis, som han bär, eller sammetsmössan utan vidare kan påstås vara helt föråldrad, men den tämligen korta, styvt utstående pipkragen hör ovedersägligen samman med modet vid 1500-talets slut och 1600-talets första årtionde. Att några av Pauls minderåriga barn på den ovannämnda målningen från 1628 bär kragar av liknande typ jävar knappast detta påstående.

I början av 1959 förvärvade Nordiska museet den stamtavla, som Paul Khevenhüller bland andra dyrbarheter förde med sig från Kärnten i samband med sin överflyttning till Sverige. Förvärvet är förvisso ett av de märkligaste, som museet gjort under senare år, icke minst från den synpunkten, att därmed kunde en klenod efter mångårig obskyr tillvaro återföras till sin rätta plats — Julita, där den tidigare förvarats i två och ett halvt sekel. En redogörelse för åtkomsten, som icke saknar poänger, och en beskrivning av stamtavlan må utgöra avslutningen på denna uppsats.

På sommaren 1958 kom en äldre man, en bibliofil av håg men av nödvändighet en köpare och säljare av enklare auktionsgods, till Kungl. biblioteket i Stockholm, medförande en på väv uppfodrad pergamentsrulle, och erbjöd den till inlösen för ett för-

Friherre Sigmund Khevenhüller (1558—1594), fader till Paul Khevenhüller d. ä. till Julita. Oljemålning på duk. Ekebyhov, Uppland.

vånansvärt moderat pris. Han hade blivit ägare till den genom köp från en person, som har till yrke att i landsorten partivis uppköpa vad som brukar anses som mer eller mindre värdelöst vid upplösning av dödsbon. Det enda mannen kände till om pergamentsrullen var, att den föreställde en tysk släkttavla och att den

uppgivits ha kommit från Äs, en herrgård två mil norr om Katrineholm. På Kungl. biblioteket konstaterades, att släkttavlan — ett 1568 daterat stamträd — hänförde sig till den i Sverige företrädda ätten Khevenhüller, och det ansågs följaktligen motiverat att införliva densamma med bibliotekets samlingar, vilket också skedde. Den befann sig vid tillfället icke i bästa skick. På grund av att pergamentet under århundradenas lopp torkat och icke under tiden underhållits hade det förlorat sin naturliga smidighet med vissa vanprydande defekter som följd. Den i ett flertal färger målade framställningen var beslöjad genom en hinna av inrotat damm från senare år.

Tack vare det samarbete med avseende på samlingsverksamheten, som lyckligtvis existerar mellan kulturinstitutionerna i Stockholm, sattes Nordiska museet i egenskap av ägare till Paul Khevenhüllers gamla sätesgård i tillfälle att studera stamtavlan, enär det med rätta antogs föreligga ett samband mellan denna och Julita. För museet stod det genast klart, att ett dylikt samband förefanns, men det bindande beviset härför saknades. Ett sådant framkom likväl snart och tack vare en slump.

Tidigare har i förbigående nämnts, att Bernhard Czerwenkas bok från 1867 om släkten Khevenhüller sedan länge funnits i biblioteket på Julita. Detta verk är försett med ett appendix, bestående av fem genealogier. I Julitaexemplaret förekommer i dessa några till synes oförklarliga, med rödpenna gjorda förprickningar vid och understrykningar av vissa personnamn. Vid en jämförelse med 1568 års stamtavla konstaterar man, att det just är de där upptagna släktmedlemmarna och inga senare som på angivet sätt utmärkts i boken. Någon har alltså någon gång haft både boken och stamtavlan framför sig för studium. Vid Ulrich Khevenhüller står i Czerwenkas genealogi de alternativa dödsåren 1494 och 1520, det senare med frågetecken. En asterisk vid namnet, gjord med anilinpenna, hänvisar till följande anteckning i marginalen: "*I den på Julita befintliga urgamla stamtaflan, upptages dödsåret vara [!] 1494. — (anm. af Fr. v. O).*" Stamtavlan från 1568 har således till full evidens bevisats ha tillhört arkivet på Julita; ingen nu levande har emellertid någonsin sett den där. Inför dessa argument överlät riksbibliotekarien generöst Kungl.

bibliotekets nyförvärv på Nordiska museet, som omedelbart föranstaltade om sakkunnig restaurering av stamtavlan genom Riksarkivets försorg.

Anmärkningarna i Czerwenkas bok på Julita är gjorda av kaptenen vid Södermanlands regemente Fredrik Vilhelm von Oelreich, född 1848 och död i Katrineholm 1918. Han var alltsedan den siste Mathias Palbitzkis död 1851 och till dess grosshandlaren Johan Bäckström et consortes förvärvade Julita delägare av godset genom arv. Han bodde dock tidvis kvar på gården som ogift kavaljer till mitten av 1890-talet, tidvis på Äs i grannskapet.

Stamtavlans uppträdande på antikvitetsmarknaden sammanföll i stort sett med tidpunkten för den famösa Kullbergska auktionen i Katrineholm, där den likväl icke förekom. Det har också vid en utredning visat sig, att den jämte annat bråte sålts före auktionen till en uppköpare från Stockholm. Det har vidare framgått, att den länge legat obeaktad i det Kullbergska huset och att den ingick i det lösöre, som från kapten von Oelreichs hem i Katrineholm i samband med hans död inköptes av bruksägare Olof Kullberg-Mayer. Den gamle kaptenen och kavaljeren var för övrigt en alltid kärkommen gäst i det Kullbergska hemmet. Då han lämnade Julita för att bosätta sig i Katrineholm tog han stamtavlan med sig — som god pris eller som tillfälligt lån må vara osagt, och på så sätt kom den att i minst sextio år förbliva undangömd.

Stamtavlan är som sagt målad på pergament, som för länge sedan, måhända redan på 1500-talet, uppfodrats på väv. Pergamentet har vid restaureringen av tvingande skäl överförts till ny duk, den gamla har tillvaratagits och arkiverats. På den gamla dukens baksida är skrivet: "(oläsligt ord) *die fraw Mvt*(e)*r*." Tavlans storlek är 129 × 96 cm. Målningen är utförd i äggoljetempera med användande av färgerna rött, brunt, svart, grönt och blått samt guld.

Kompositionen består av en ek med grenar och kvistar. På dessa och på stammen är anbragta porträttmedaljonger, åtföljda av de ingiftas vapensköldar. Personerna är, oavsett vilken tid de levde, klädda i dräkter från 1560-talet. Fåglar av skilda slag

sitter uppflugna på grenarna, en fjäril och ett bi fullständigar faunan. Vid roten står stamfadern, den apokryfiske riddaren Sigmund, i rustning och med sin vapensköld. På ömse sidor om eken utbreder sig ett schematiserat, starkt förkortat berglandskap, genom vilket i förgrunden floderna Drau och Gail flyter. Vid foten av det dominerande klippfästet Landskron till höger skymtar en del av Ossiacher Sees vattenspegel och omedelbart till vänster om ekens stam Millstätter See. Landskapet omfattar ett område i Kärnten från Hochosterwitz i öster till Grosskirchheim i övre Mölldalen i väster. På ett nästan kartografiskt korrekt sätt har målaren insatt borgarna och orterna i landskapet och namngett desamma. Och åtminstone vad beträffar Landskron kan man, att döma av senare avbildningar, konstatera, att det i huvudsak är återgivet efter verkligheten. Till vänster i bilden svävar det av två änglar uppburna Khevenhüllerska vapnet, sådant det tedde sig 1568. Skölden innehåller stamvapnet, en ekkvist med två blad och en frukt över flod eller vågbalkar, vidare det Keller von Kellerbergska, kluven sköld med två vingar i varje fält, inbördes i omvända färger, och slutligen som hjärtsköld det Manndorffska, delad sköld med schackrutor nederst. Kompositionen som helhet inramas av en bordyr, som tyvärr är sargad av spikhål. Den återger synnerligen naturalistiskt däggdjur, fåglar och insekter, omväxlande med bladrankor och blommor.

På tavlan förekommer fem kartuscher, av vilka två är tomma och de tre övriga fyllda med text. Inskriften i den övre lyder: *"Georg Kheuenhuler zu Aichlberg Freyher auf Landtscronn vnnd Wermberg Obrister / Erblanndtstalmaister vnnd Lanndtshaubtmann in Kärendten Röm. Kay Mt:z etc. Rat / Auch Fürl : drl : Ertzhertzogen Carls zu Össterreich Gehaymer Rat vnnd Hofcamer President / hat disen Geburts Paumb mit sondern Vleisz seinen lieben verstorben Voreltern, Auch / dennen so jetzt im Leben Vnnd noch von disen Namen durch Gottes genad hernach Komē / werden, zu Eeren vnnd Nutz Zesamen getragen. Got vater Aller Barmbhertzig- / khait welle dennen Verstorbnen die Ewige freidt, dennen Jetzigen vnnd Konfftigen / aber ware Erkhanntnusz seines heyligen worts Zeitlichen friden Vertreiliche Ainigkait / vnnd das Ewig Leben durch Cristum Jesum Verleihen Amen*

Friherre Paul Khevenhüller d.ä. till Julita (1593—1655). Oljemålning på duk i Österåkers kyrkas sakristia, Södermanland. Kopia från 1700-talet efter ett försvunnet original, sannolikt från 1600-talets början.

Friherre Paul Khevenhüller d.ä:s huvudbaner i Österåkers kyrka.

Del av den Khevenhüllerska stamtavlan från år 1568.

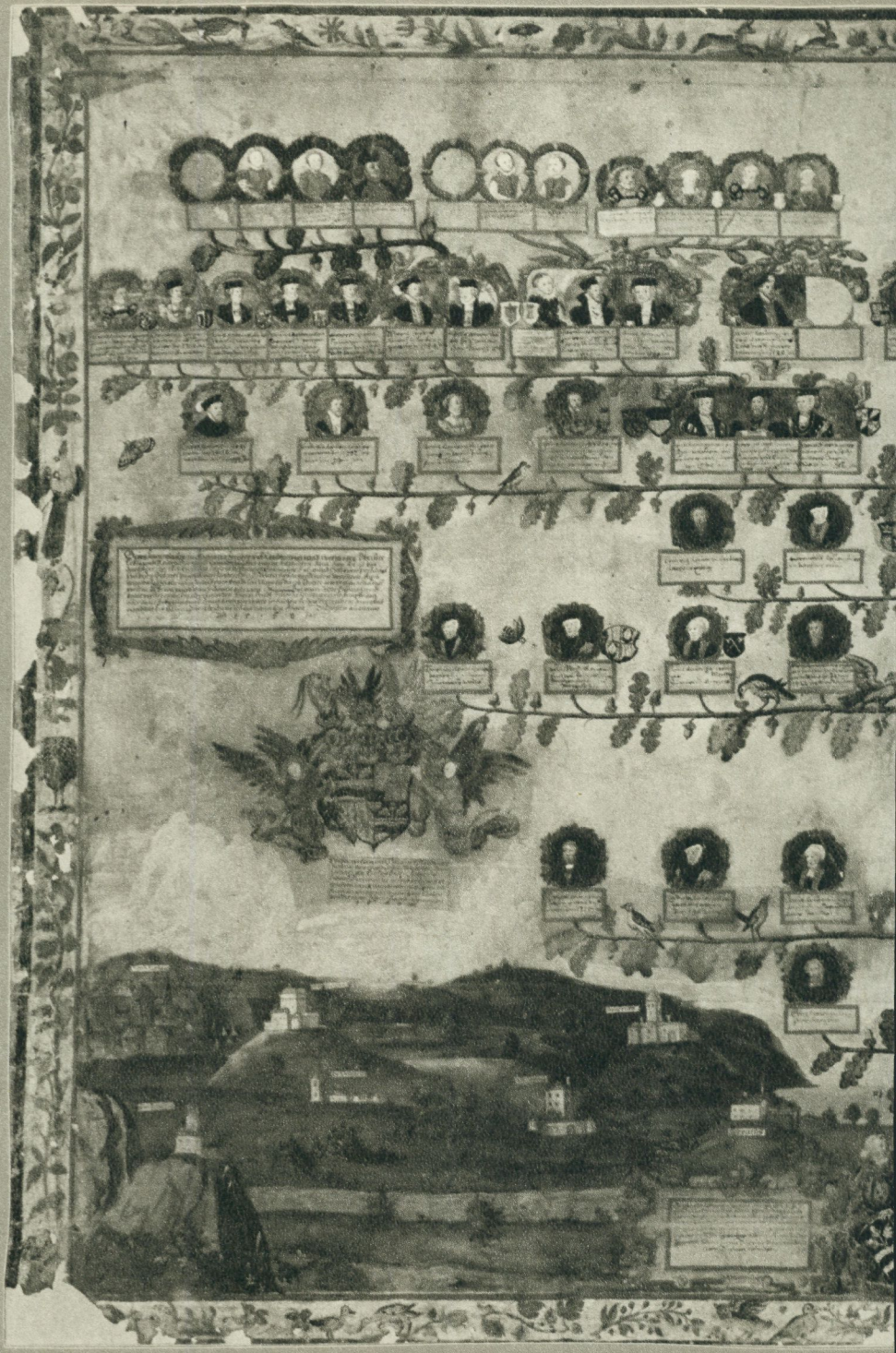

Föregående uppslag visar den Khevenhüllerska stamtavlan från 1568 i dess helhet. Den är målad på pergament med äggoljetempera i färgerna rött, brunt, svart, grönt, blått och guld. Pergamentet är sedan gammalt uppfodrat på väv.

Del av den Khevenhüllerska stamtavlan med ett landskap, där ättens besittningar omkring floderna Möll, Drau och Gail i västra Kärnten är angivna i topografisk rätt ordning inbördes.

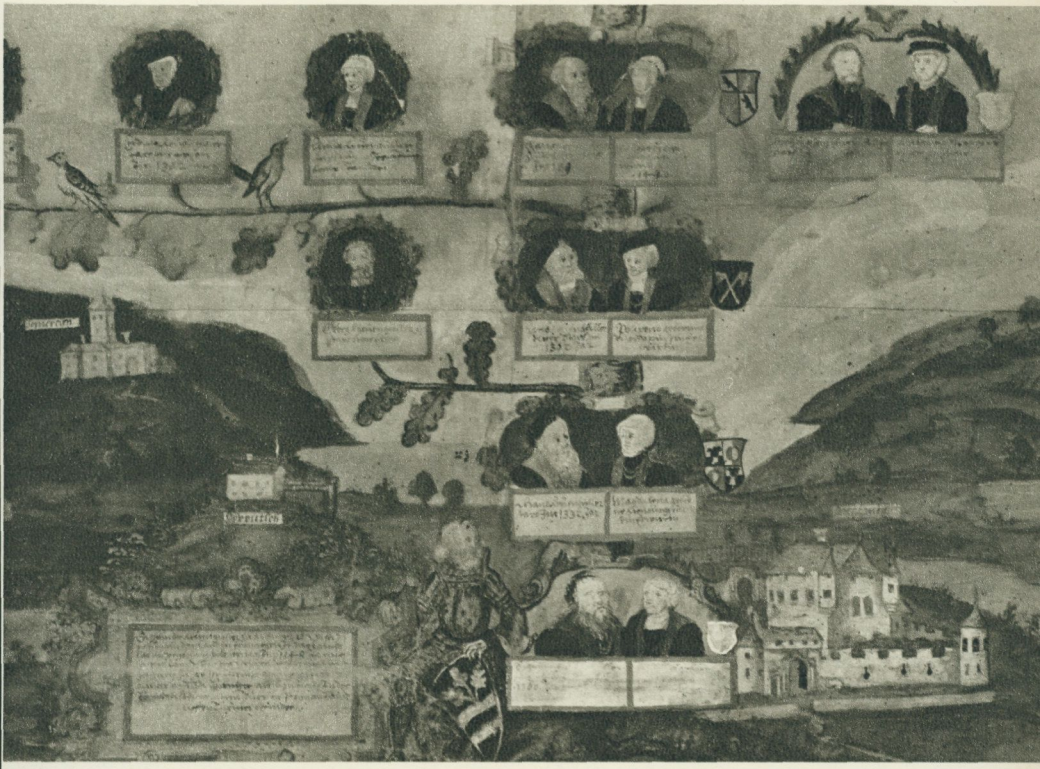

Det Khevenhüllerska stamträdets rot med den apokryfiske förfadern Sigmund i rustning. Till höger borgen Mörtenegg, numera benämnd Dinzl-Schloss, i staden Villach i Kärnten.

Högra, nedre hörnet av den Khevenhüllerska stamtavlan från 1568 med ättens borgar i trakten omkring Ossiacher See i Kärnten, bland vilka märkes stamborgarna Aichelberg och Landskron. I bildens mitt, vid stranden av floden Drau, synes det alltjämt bevarade slottet Wernberg, där den blivande svenske friherren Paul Khevenhüller föddes 1593.

Geschehen als mann / zelt 1568 Jar." Den mellersta av inskriftstavlorna har följande text: "*Hie[r]bey werden mit Namen Befunden die / Herschafften vnnd Schlösser so herr Georg / Kheuenhuler für sich selbs. Auch Herr / Hannss Kheuenhuler etc. sambt seinen ge / bruedern durch genaden rei[c]hen Segen des / Almechtigen derzeit Aigenthumblichen / vnd Phantweise Inen-Haben, als man zelt / 1560 Jar.*" Och slutligen den nedersta och sista, vars text är utomordentligt svårtolkad: "*Sigmundt Keuenhuller Zu Aichlberg etc. Diser Ist / erstlig aus dem Land Zu Frannkhen In das Lannd / Karnndten komen. Vnd hernach Im 1148 Jar mit / seinem Lanndsfürsten Hertzogen Máriz aus Kärndt / gen Zurch (Zürich) Zu grossen Turnier geriten [?] alda er — — — [?] annder vom Adl Turniert als man solches In des / Römischen Reichs altem Turnier Puech (Buch) am Aind / lifsten (elfte) Turnier befindet.*"

Stamtavlan från 1568 är således uppgjord av Georg Khevenhüller, farfader till Paul. En komplettering har skett senare, dock före 1500-talets utgång, genom tillfogande av det senaste släktledet, varibland återfinns Pauls fader överst på den rakt uppstigande stammen. Genealogin är ej längre helt giltig i ljuset av senare forskning, men det finnes ingen anledning att i detta sammanhang beröra problemet.

Denna stamtavla har tjänat som förlaga för en likartad i kopparstick, som 1573 utgavs av Johann Khevenhüller, greve av Frankenburg, sammanställd två år tidigare av Pauls farfader. Detta stick är veterligen känt i blott ett enda exemplar, och detaljfotografier av detsamma har välvilligt ställts till författarens förfogande av greve Georg Khevenhüller på Osterwitz. Sticket visar både en utvidgad genealogi och en utvidgad topografi. Det har betydelse som jämförelseobjekt, och vissa tveksamma ortsbestämningar på stamtavlan från 1568 har tack vare sticket kunnat fastställas. Å andra sidan uppträder motsägande uppgifter. Grosskirchheim exempelvis överst i vänstra kanten på 1568 års stamtavla uppges på sticket vara grevskapet Pisino på halvön Istria vid Adriatiska havet. Strax till höger om Grosskirchheim reser sig på en höjd en borganläggning, vars namn otvetydigt slutar på *stain*. Det kan till nöds tolkas som Groppen-

stein, vid den aktuella tiden tillhörigt släkten Khevenhüller. Detta klippfäste är välkänt för alla, som från Salzburg tågledes reser söderut, och är beläget i passet mellan Mallnitz- och Mölldalarna i Kärnten. På stamtavlan är Groppenstein topografiskt i rätt läge. På sticket kallas det emellertid Turnstein. Det är kanske möjligt att Groppenstein kallats Turnstein på 1500-talet, men av topografiska skäl kan det ej identifieras med Dürnstein i Steiermark.

Det genealogiska innehållet redovisas lämpligast utan kommentarer på efterföljande sätt. Skelettritningen ger därtill upplysning om de på stamtavlan förekommande namnen på borganläggningarna.

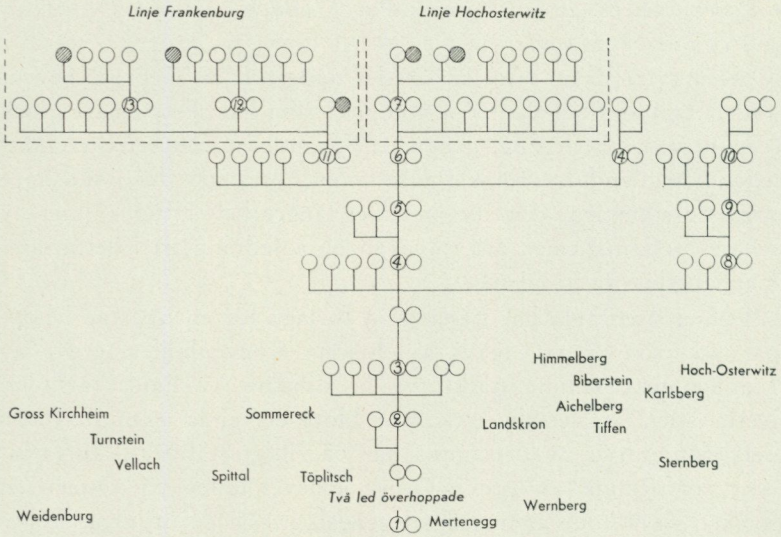

Personnamnens stavning bibehållen, liksom vissa karakteristiska formuleringar.

Tab. 1

Sigmundt (I) zu Aichlberg. Invandrade till Kärnten från Franken, död 1160, g.m. Othilda von Auffenstain.

SONSONSON:

Hans (I). Död 1332, g.m. Magdalena Kienburg.

SÖNER:

Hans (II). Se tab. 2.

Georg. Död utan avkomlingar.

Tab. 2

Hans (II). Son till Hans I (tab. 1). Riddare, död 1362, g.m. Polixena Mordax.

BARN:

Hans (III). Se tab. 3.

Anna. Död i sitt jungfrustånd.

En son (oläsligt förnamn, dödsåret utplånat). G.m. Khatarina Sternberg.

Cordula. Död 1392 utan avkomlingar.

Cristof (I). Död 1394 utan avkomlingar.

Tab. 3

Hans (III) zu Aichlberg. Son till Hans II (tab. 2). Död 1398, g.m. Katharina von Bibriach, död 1407(?).

SON:

Hans (IV) zu Aichlberg. Riddare, död 1460(?), g.m. Felicita von Lindegk.

BARN:

Hans (V). Se tab. 4.

Ulrich (I). Riddare, en hövitsman över ryttare och knektar, stupade 1422 i kriget mot turkarna.

Cristina. Död i sitt jungfrustånd.

Anna. Har haft en Mordax till man.

En son (namn och data utplånade).

Elsbeth. Död 1460, har haft Wilhelm von Gera till man.

Ruedolf. Se tab. 8.

Brigitha. Död salig i sitt jungfrustånd.

Tab. 4

Hans (V) zu Aichlberg. Son till Hans IV (tab. 3). Borggreve zu Fridaim, död 1426, g.m. Cristina Zilhart.

BARN:

Augustin (I). Se tab. 5.

Florentina. Död utan avkomlingar.

Ludwig (I). Riddare, död utan avkomlingar.

Tab. 5

Augustin (I) zu Aichlberg. Son till Hans V (tab. 4). Död 1519, g. 1498 m. Siguna von Weisbriach.

BARN:

Sigmundt (II). Se tab. 6.

Cristof (II). Se tab. 11.

Bernhart. Se tab. 14.

Hans (VI). Född 1505, stupade 1537 i kriget mot turkarna.

Anna. Död i sitt jungfrustånd.

Ludwig (II). Född 1502, död 1534.

Georg (I). Född 1499, död 1532.

Tab. 6

Sigmundt (II) zu Aichlberg. Son till Augustin I (tab. 5). Landsvicedom i Kärnten, född 1507, död 1552, g.m. Chatarina von Gleiniz, död 1555.

BARN:

Georg (II). Se tab. 7.

Frantz (I). Riddare, kejsar Ferdinands truchsess, död 1561 på en resa från Jerusalem. (I medaljongens fond ett pilgrimskors.)

Ludwig (III). Född 1530, död i Villach 1542.

Sigfrid. Född 1539, död 1543.

Cristina. Född 1541, död 1543.

Salome. G. 1565 m. Wilhelm von Radmanstorf.

Florentina. G. 1563 m. friherre Sigmund von Puechaim.

Barbara. G. 1559 m. Melchisedek Seenuss.

Siguna. G. 1:o m. friherre Wilhelm zu Herberstain, 2:o m. Welham von Radmanstorf.

Tab. 7

Georg (II). Son till Sigmundt II (tab. 6). Friherre, landshövitsman i Kärnten, född 1534, död 1587, g. 1:o m. Sibilla Weitmoser, död i Villach 1564, 2:o 1569 m. friherrinnan Anna von Thurzo.

BARN:

Sigmundt (III). Friherre, född 1558, g.m. friherrinnan Regina von Thonhaussen (hennes bildmedaljong blind).

Franz (II). Född 1562, g.m. Crescentia von Stubenberg (hennes bildmedaljong blind).
Katarina. Född 1560, g. 1579 m. greve Johann von Ortenburg.
Anna Maria. Född 1563 (dödsåret utplånat).
Elisabeth. Född 155- (sista siffran utplånad), död 1558.
En dotter (namnet utplånat). Född 1569.
Maria (data utplånade).

Tab. 8

Ruedolf. Son till Hans IV (tab. 3). Riddare, född 1418, död 1495, g.m. Appolonia Balthasarsdotter Welzer.
BARN:
Ulrich (II). Se tab. 9.
Sigmund (IV). Död utan hustru och avkomlingar.
Barbara. Död som jungfru.

Tab. 9

Ulrich (II). Son till Ruedolf (tab. 8). Riddare, hövitsman på Falkenstain, död 1494, g.m. Anna von Kellerberg, den sista med namnet.
BARN:
Wolfgang. Se tab. 10.
Katarina. Död 1525, g.m. Sigmundt Gall.
Margaretha. Död 1500, g.m. Georg Leininger.
Kunigundt. Död 1515, g. 1:o m. Johann von Berg, 2:o m. Hansen von Wassio.

Tab. 10

Wolfgang zu Wernberg. Son till Ulrich II (tab. 8). Riddare, kejsar Karls råd och hövitsman, död 1536, g.m. Margretha von Gloss, död 1530.
BARN:
Anna (dödsåret utplånat). G.m. riddaren Arbogast von Anneberg.
Sigmund (V) zu Wernberg, Kejsar Ferdinands råd, död 1561, g.m. Anna Meixner.

Tab. 11

Cristof (II). Son till Augustin I (tab. 5). Kejserligt råd, kammarherre, landshövitsman i Kärnten, död 1557, g. 1:o m. Elisabeth Monstorf, död 1540, 2:o m. Anna Maria Welzer, död 1564.
BARN:
Hans (VII). Kejsar Maximilians råd och kammarherre, född 1538. (Medaljongen för hustrun jämte tillhörande texttavla blind.)
Bärtlme (I). Se tab. 12.
Maritz Cristoff. Se tab. 13.
Emerentziana. Född 1551.
Ursula. Död 1558, g.m. Moritz von Dietrichstain.
Anna. G. 1559 m. Achatz Paradeis.
Genofena. G. 1563 m. Hans Adam Jörger.
Maria. G. 1568 m. friherre Bärtlme zu Ekh.

Tab. 12

Bärtlme (I). Son till Cristof II (tab. 11). Ärkehertig Karls munskänk, riddare, född 1539, g. 1:o 1572 m. Anna Graf zum Schermberg, d. 1580, 2:o m. grevinnan Wiantha Ludmilla von Thurn. (I fonden på Bärtlmes medaljong ett pilgrimskors.)
BARN:
Barbara. Född 1573.
Elsbeth. Född 1574.
Anna. Född 1575.
Eva. Född 1576.
Christoff (III). Född 1583.
Hans Bernhardh. Född 1584.
En medaljong jämte tillhörande texttavla blind.

Tab. 13

Maritz Christoff. Son till Cristof II (tab. 11). Född 1549, g. 1576 m. grevinnan Sibilla zu Montfort.

SÖNER:
Augustin (II). Född 1580.
Christof (III) zu Aichlberg. Född 1579, död kort därefter.
En son (namn och data utplånade).
En medaljong jämte tillhörande texttavla blind.

Tab. 14
Bernhart. Son till Augustin I (tab. 5). Kejsar Ferdinands hovkammarråd och kammarherre, död i Wien 1548, g. m. Mandula Manstorff.
BARN:
Augustin (III). Död 1547.
Elisabeth. G. 1561 m. Victor Welzer.

Förutom de nu anförda Khevenhüllerminnena i Sverige finnes ytterligare några inom landet, vilka kan vara av intresse att notera. Från Julita avyttrades på friherrinnan Beata Palbitzkis tid det bibliotek, som tillhört Paul Khevenhüller. Detta eller delar därav förvärvades av friherre Carl Jedvard Bonde på Ericsberg för det av honom skapade biblioteket därstädes. Böckerna från Julita var försedda med Pauls här avbildade exlibris. — En medicinsked med skaft av förgyllt silver med inläggningar av grön emalj och blad av agat eller liknande har intill våra dagar gått i arv från Regina Catharina von Windischgrätz till äldsta dottern. Skeden saknar stämplar, men torde vara av tysk tillverkning från 1600-talets förra hälft. — Slutligen kan nämnas ett dokumentskåp, som enligt en gammal påskrift tillhört Paul och som kommit från Forsby i Österåker. Det tillhör numera Svenska frimurareorden i Stockholm.

Som ägare till och vårdare av Julita gård är det för Nordiska museet angeläget att få kännedom om eventuellt ytterligare i Sverige befintliga minnen av Paul Khevenhüller och hans anhöriga. Det må vara föremål med dokumenterad anknytning eller handlingar av arkivalisk natur.

Källor

E. Wägner, Selma Lagerlöf I—II (1954); G. Ahlström, Kring Gösta Berlings saga (1959), sid. 126; R. Essén, Sörmländskt herrgårdsliv vid mitten av 1800-talet, i Rig 1926, sid. 125 ff; G. Anrep, (G. Elgenstierna), Svenska adelns ättartavlor (Den introducerade etc.); B. Czerwenka, Die Khevenhüller (1867); G. Mosshammer, Khevenhüllersche Familienchronik. Genealogia und Beschreibung aller Khevenhüller und Khevenhüllerin von Aichelberg und Summereck etc. Handskrift. Österreichisches Museum für angewandte Kunst,

Wien; P. Dedic, Kärntner Exulanten des 17. Jahrhunderts, i Carinthia I, årg. 142 (1952), sid. 19, 351 ff; K. Peball, Zur Quellenlage der "Annales Ferdinandei" des Grafen Franz Christoph Khevenhüller-Frankenburg, i Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs, band 9 (1956); O. Brunner, Adeliges Landleben und europäischer Geist (1949), sid. 55; C. von Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich (1863); Siebmacher's Waffenbuch; Uppsala universitets matrikel 1595—1700 (1900—1911), sid. 103; G. Khevenhüller, Das Landskroner Archiv (1959); C. M. Carlander, Svenska bibliotek och ex-libris II (1904), sid. 63 ff; H. Gullberg, "Kevenhüller", En manuskript- och stilstudie över ett kapitel i Gösta Berlings saga, i Psalm och Sång (1959).

Der Verfasser möchte die Gelegenheit wahrnehmen, an dieser Stelle denjenigen seinen verbindlichsten Dank zum Ausdruck zu bringen, die ihm eine so wertvolle Hilfe im Zusammenhang mit den Forschungsarbeiten, den Khevenhüllerschen Stammbaum betreffend, geleistet haben. In erster Linie richtet der Verfasser seinen Dank an den hochwohlgeborenen Herrn Georg Graf Khevenhüller, Osterwitz, Launsdorf in Kärnten, dem hervorragenden Kenner der Geschichte seines berühmten Geschlechtes. Ferner möchte er Dr. Bruno Thomas, Direktor der Waffensammlung des Kulturhistorischen Museums in Wien, danken, und ebenfalls Dr. Karl Dinklage, Landesarchiv in Klagenfurt, und Dr. Sam Owen Jansson, Bibliothekar am Nordischen Museum in Stockholm. Auch dem Ausschuss des Schwedisch-Österreichischen Kulturfonds ist der Verfasser zu Dank verpflichtet für die wertvolle finanzielle Unterstützung bei der Durchführung der Archivstudien in Österreich.

FÅGELMAKAREN OCH HANS FÅGLAR

av Albert Eskeröd

År 1957 skänkte Carl Thyrstedt, "fågelmakare" i Sorunda, en av sina "påfåglar" till Nordiska museet, och den har nu sin egen monter i utställningen Folklig konst och slöjd.

Med sin sol eller solfjäder till stjärt och sin heligeandesduva till kropp är denna "påfågel" en egenartad skapelse. Men den är vacker och som så mycket inom den äkta folkkonsten en kombination av naiv skönhet och naiv orimlighet.

Dess tillkomsthistoria rymmer också en hel del av livets nyckfullhet, som gör den väl värd att berättas.

Påfågelns skapare Carl Thyrstedt är f. d. sjöman, f. d. statare, f. d. hamnarbetare, f. d. litet av varje och på många platser. De sista åren har han suttit i sin lilla kammare på ålderdomshemmet i Sorunda och täljt sina fåglar, medan åren runnit mot de åttio. Det var väl inte den bästa arbetsmiljön för en konsthantverkare, men Calle Thyrstedt klagade sällan. Han hade lärt sig resignera, han levde rätt mycket i sina minnen och han visste, att den miljö han hade på hemmet var den bästa han kunde få.

Vid ett besök i Sorunda på sommaren 1957 togs en serie bilder av Thyrstedts arbete med sina fåglar på den lilla kammare, där han bodde och där de levande fåglarna var hans vänner och gäster vid fönstrets fågelbord. Strax före julen 1958 var Thyrstedt gäst på Skansen, och hans tillverkning av solfjädrar och påfåglar filmades i färg. På senvintern 1959 kom budet att "fågelmakaren" gått bort.

Calle Thyrstedt var född den 10 oktober år 1879 i Svinhult i Östergötland. Hans far var en av de första, som drog omkring

på landsbygden med en lokomobil och en av de först konstruerade ramsågarna och sågade bräder och plank åt bönderna. Det var många gånger ett hårt liv för honom själv men mest för den växande familjen, som ju egentligen inte hade något fast hem. När han därför hamnade i Eskilstuna år 1885 och senare fick fast arbete som sågare vid Eskilstuna Träförädlingsfabriks AB blev det lugnare för familjen. Man bodde trångt i ett rum och kök. Barnen blev allt fler, och bostaden blev inte större, då barnantalet hade ökat till 10. Men man hade ett hem — något som gav fäste och en viss trygghet. Fadern kom hem med furuklabbar från sågen till ved, och bland dem fanns det fina bitar, som dugde att tälja i. Calle lärde sig använda kniven redan som liten pojke. Verkstaden var en liten oeldad vedbod. Det blev ofta intressantare att tälja och snida än att gå i skolan, och en gammal ihålig ek i en backe på vägen till skolan fick bli en hemlig verkstad de dagar det lyckades att vara sjuk i skolan och att vara i skolan hemma. Det var en trång verkstad men relativt trygg, tills en skolkamrat en dag på väg från skolan råkade titta in i den ihåliga eken och sladdrade. Då blev det stryk, både i skolan och hemma, och sen blev det tvunget att vara litet mer försiktig.

Den allt större skickligheten i knivens användning gjorde att en dröm att göra något riktigt fint tog form i pojkens fantasi. Han ville göra en solfjäder lika fin som de japanska solfjädrar han hade sett i juden Mendel Franks affär på Kungsgatan. Han var då elva år gammal. Det misslyckades helt till en början, närmast därför att han ville göra solfjädern utfällbar och försökte göra varje fjäderlamell eller stråle för sig. Han misslyckades med hopfästningen. Först sedan Calle kommit på idén att avstå från den hopfällbara solfjädern och låta de olika spånen sitta kvar på sin stam, gick det bättre. Thyrstedt har säkerligen inte själv kommit på denna lösning. Tekniken att spjälka ut tunna spån från en träbit och sedan genom att blöta vid spånens fäste, vrida dem ut från den hela skaftdelen till en solfjädersform är känd både inom och utom Sverige. Bl. a. användes sådana solfjädrar till "glödviftor" vid den öppna härden. Sedan Thyrstedt väl kommit på denna teknik, började solfjäderstillverkningen i stor skala. Fadern tyckte, att det gick åt mycket virke, men moderns välsignelse höll

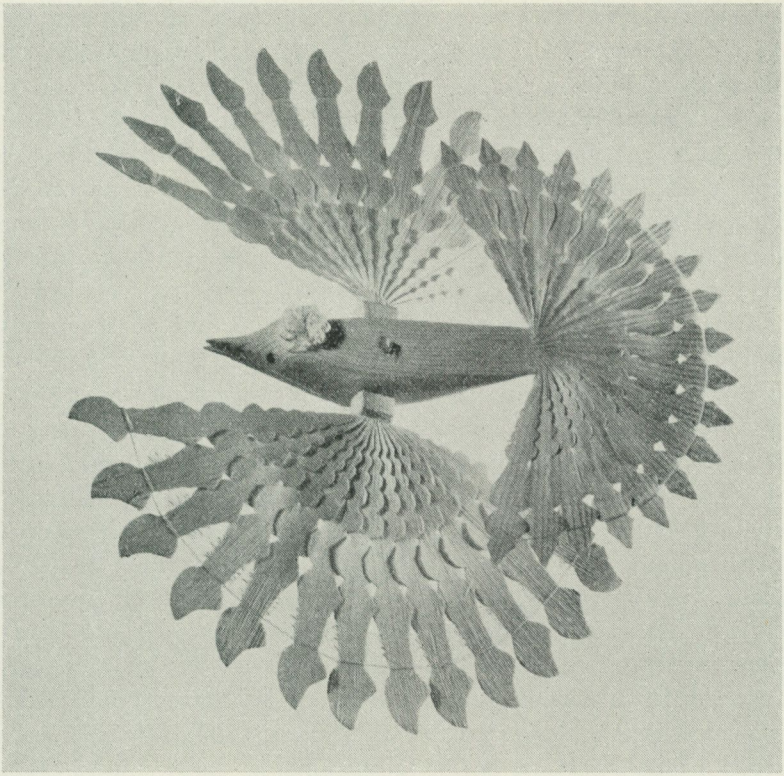

"Fågelmakaren" Carl Thyrstedts duva med stjärt och vingar av kluvna, millimetertunna furuspån.

den kritiken på avstånd, ty hon fick alla de pengar, som lille Calle tjänade på sina solfjädrar. De behövdes mer än väl till hemmet.

Tillverkningen av solfjädrar tog verklig fart, då smedshustrurna i den långa Rademachergatans låga trähus började bli kunder. Till en början kunde Calle inte begripa detta. Han gjorde olika storlekar av solfjädrar till 15, 25, 35 och 50 öre styck, och det blev snart regel, att smedshustrurna kom på fredagskvällen var fjortonde dag, då smederna hade fått avlöning. Det glittrade av okynne i Calle Thyrstedts ögon, som alltjämt vid nära 80 år var en pojkes ögon, då han berättade om sina solfjädersaffärer. "Ä lille Calle hemma? Jag skulle så gärna vilja köpa en

solfjäder. Se, vi tycker så mycket om Calles solfjädrar", himlade de sig. "Men då hade jag reda på hur det var", säger Calle och skrattar, så att han nästan kiknar. "Se det var så, att så snart smekäringarna satte upp en av mina solfjädrar på väggen, så rusade så många vägglöss som kunde rymmas mellan spånen in och gömde sig bland solfjäderns furudoftande strålar. Och när smedhustrun efter fjorton dar hade råd att köpa en ny solfjäder, var den gamla så full, att det var bara till att kasta den i ugnen med hela innehållet."

Detta är således den enkla berättelsen om hur en fåfängans solfjäder blev en nyttans vägglusbräda, och ett gott exempel på vad man kallar "utile dulci" — förening av nytta och nöje.

Kommersen med solfjädrar blev god. Skenet av intresse för skönheten i Calles produkter uppehölls hjälpligt för kommersens skull, och Calle måste anställa två av sina syskon för att tillfredsställa en allt större efterfrågan. Det gick så långt, att stadens färghandlare sökte upp Calle Thyrstedt och sa: "Hör du jäkla Calle, jag tror jag skulle vilja ge dej tusen kronor, om du ville sluta med dina förbannade solfjädrar. Jag får ju inte sålt en enda burk insektspulver." Men Calle var obeveklig för sådant tal och fortsatte länge med tillverkningen av de vackra och hygieniska solfjädrarna. De blev också den aska, varur Carl Thyrstedts egen Fågel Fenix, hans "påfågel", så småningom skulle uppstå. Men det blev åtskilliga år senare.

Att en yngling med ett så utpräglat gamänglynne som Calle Thyrstedt skulle hamna på sjön någon tid var bara helt naturligt. År 1897 tog han hyra i Oxelösund på Percy Thams kol- och malmbåt Start. Han reste på åtskilliga av världens hav under åren, och som enkel matros var hans roll väl inte alltid så trevlig. Men med spjuverns rätt lyckades han göra sig till den överlägset underlägsne i de flesta besvärliga situationer.

År 1902 befann sig Calle Thyrstedt i Oslo. Han var i reell mening diversearbetare och ibland helt utan arbete. Det var under en sådan period som han kom på sin "påfågel", sedan han en tid sysslat med att tälja solfjädrar, som såldes av en kompis. Han hade sett en spånduva i ett slöjdfönster i Oslo. Det var enligt Thyrstedt rätt vanligt med sådana duvor både i Norge och Sverige då.

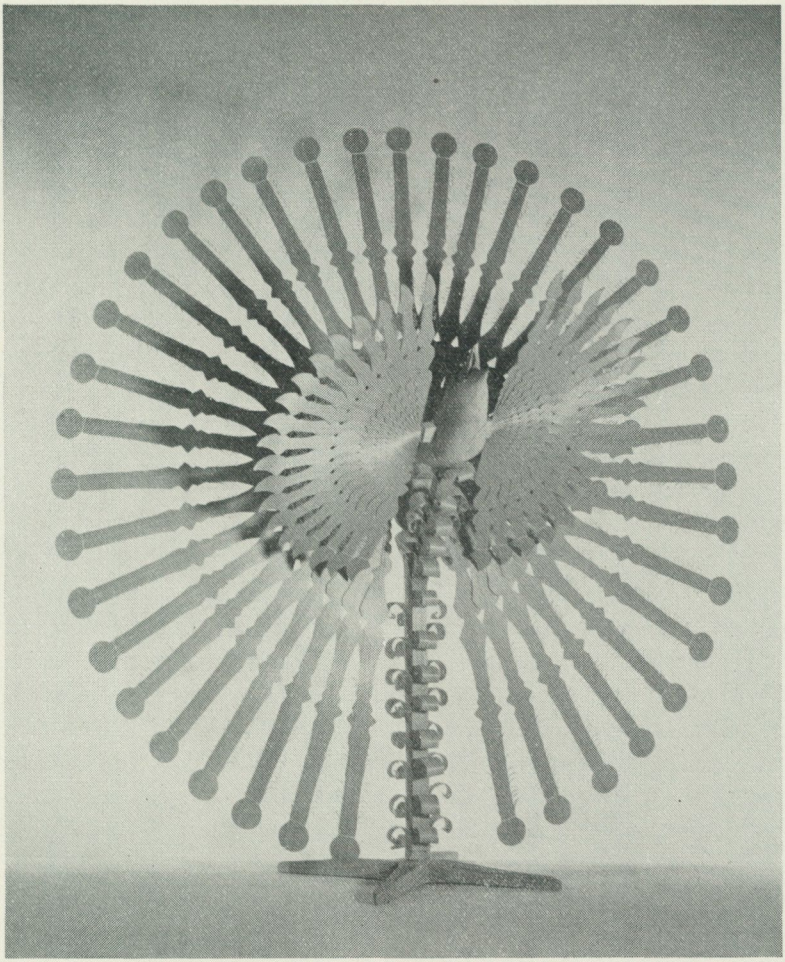

För att tillverka denna "påfågel" använde Carl Thyrstedt blott bågsåg och kniv. Träslaget är rätvuxen fur.

Så blev det en kombination av den tidigare så ofta tillverkade solfjädern med den hygieniska användningen i Eskilstuna och spånduvan. Själva tekniken var ju densamma. Kombinationen av de två tingen med dess ganska säregna resultat är Carl Thyrstedts egen. Själv påstod han, att det var hans norska värdinnas kanarie-

fågel som inspirerade honom till hans egen spånfågel med en solfjäder till stjärt. Beteckningen "påfågel" tycks sålunda ha kommit till i efterhand, troligen som ett lämpligt försäljningsnamn.

Från och till skar sedan Carl Thyrstedt sina fåglar, väl mest under tider, då annan lönande sysselsättning inte funnits, och han har också bland sina bekanta kommit att kallas "fågelmakaren".

Denna "påfågel" är troligen helt unik och som sådan inte folkkonst i vedertagen mening. Den har heller inga förebilder i stilkonsten, som ju ofta är fallet med folkkonstens produkter. Men den har sedan år 1902 tillverkats i ett stort antal likadana exemplar, bara varierande i storlek, och är från den synpunkten ett typiskt folkkonstalster.

År 1912 i samband med olympiaden i Stockholm satt Calle Thyrstedt utanför Skansen och skar sina fåglar, och en intresserad svenskamerikan försökte få honom med över till Amerika för att göra stora pengar på fåglarna. Men det blev nu inte så.

Sedan "påfågelns" tillkomsthistoria utretts, kan det ha sitt intresse att något dröja vid själva tillverkningssättet. Redskapen är de enklast tänkbara, men materialet måste vara prima, rätvuxen fur. Thyrstedt valde alltid själv noga bland brädgårdarnas finaste ohyvlade bräder av 1 tums fur. Sedan han fått sin bostad i Sorunda, blev det vanligen Igelsta brädgård i Östertälje som fick äran att vara hans leverantör. Det ingår i den äkta konstnärens principer att vara kräsen på sitt material, och Thyrstedt var mycket noggrann vid val av de bästa, absolut rättkluvna bräderna.

De verktyg Thyrstedt behövde var inte många, men de skulle vara bra — en bågsåg, några knivar, ett bryne, en läderstropp för strigling, det var allt. Knivarna var det noga med. Det dög inte med några andra än Hellbergs i Eskilstuna, och det var verkligen heller inte vem som helst som hade förtroendet att slipa dem.

En "påfågels" skapelsehistoria är följande. Brädbitarna kapas vid brädgården till 50 cm längd eller något mindre. En sådan brädbit kan ge material till åtskilliga solfjädrar, duvor eller påfåglar. Vare sig det gäller att göra en påfågel, en duva eller en solfjäder, är det de solfjäderlikt utvikta spånen som är det viktigaste. För duvan tillkommer så själva kroppen och för påfågeln dessutom spiran, som den sitter på, och en kryssfot.

Först lägges en brädbit på golvet i kammaren, som är belagt med korkmatta. Sedan snidaren valt ut en rätfläkt furubit, håller han den fast med fötterna och knäna mot brädan på golvet, och kniven, förd av båda händerna, skär och fläker ut millimetertunna spån, det ena intill det andra, ner till en viss baslinje. Man kan inte skära spånen i botten genast, utan varje spån blir en aning grundare än föregående. Om man inte gjorde så, skulle man riskera att bryta spånen mot varandra. Nerskärningen till samma nivå måste ske ytterst försiktigt från motsatta sidan, sedan tillräckligt antal spån skurits och sedan dessa jämte tillräckligt stort basstycke sågats loss från brädbiten. Med ett litet hack i kanten markeras klyvningens djup. Sedan vidtar den noggranna rensningen av de kluvna spånen. Om något skulle ha blivit för tunt på något ställe, skäres det bort. Om något blivit för tjockt, jämnas det med kniven. För en "sol" eller en påfågelsstjärt räknas med 28—30 spån. Vingarna till en duva eller påfågel bör ha 12—18 spån, och ungefär lika många spån bör det finnas i duvans stjärt, således då duvan inte utgör en del av påfågeln.

När biten med ett helt basstycke och ett antal utkluvna och putsade spån vilar i snidarens hand, vidtar den noggranna utskärningen av "fjädrarnas" profil. Man skall lägga märke till att detta göres för alla spånen eller fjädrarna samtidigt. Det behöves ingen mall för fjädrarnas gracila former. Formen har blivit tradition med små avvikningar, och ögat följer vaksamt knivens arbete hela tiden. Solfjädrarna och duvans stjärtpennor skäres i stort sett lika med spetsade toppar, men den stora runda solen eller påfågelns stjärt skall ha runda knoppar, och i duvans vingar får pennornas yttersta spets en elegant, snedskuren spets, som accentuerar en rörelse framåt. När fjädrarna enbart med knivens hjälp fått sina konturer skurna, vandrar kniven på nytt över fjädrarnas tätt sammanpressade kanter i försiktiga små snitt, som rullar upp gracila strålar på vissa delar av fjädrarnas kant. Denna sista utsmyckning är kanske särskilt den detalj, som gör en sådan solfjäder eller vinge till ett litet konstverk, då spånen böjts ut, vridits ett halvt varv och kopplats i varandra. Särskilt vacker är en sådan solfjäder, om den ses i motljus.

Innan de enskilda spånen, ett för ett, vrides ut och kopplas

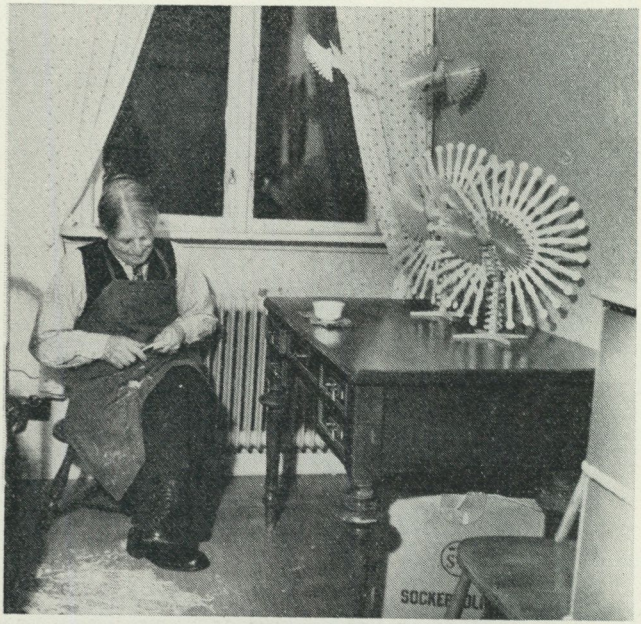

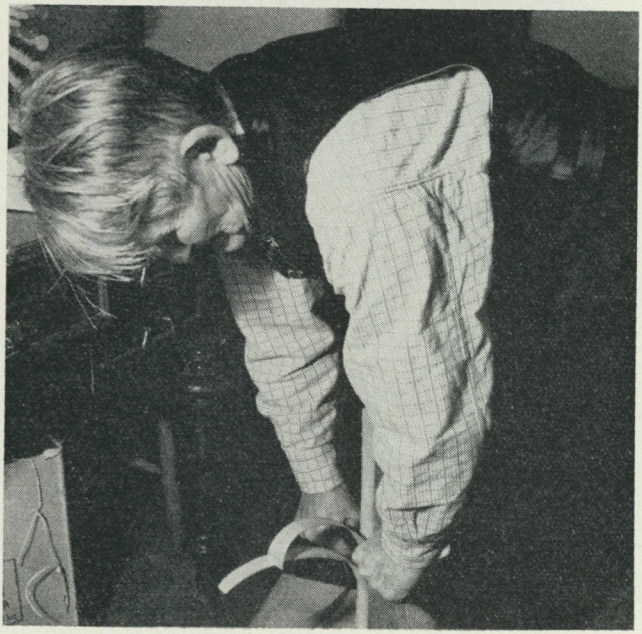

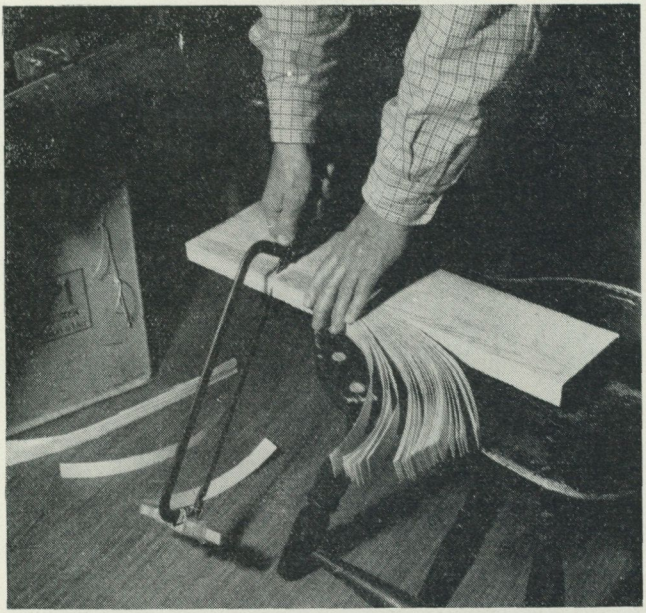

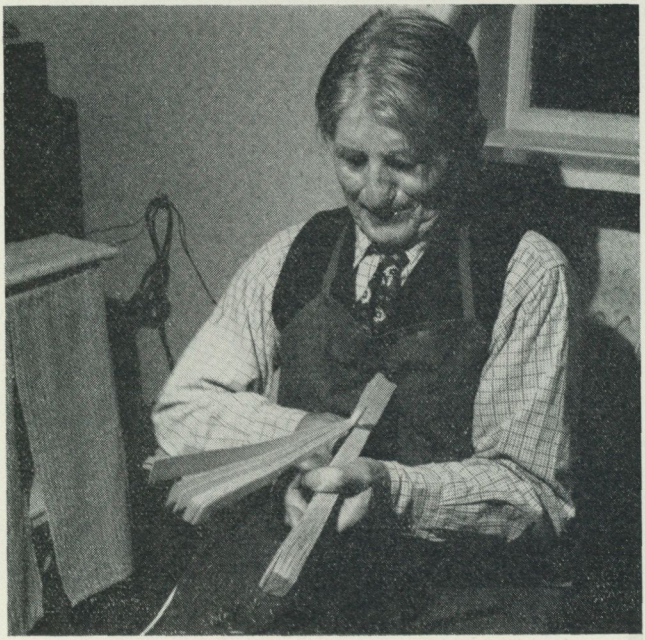

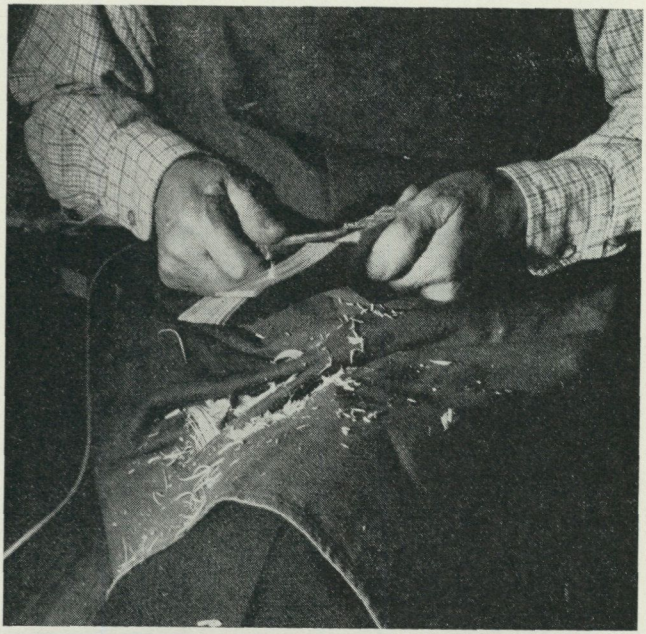

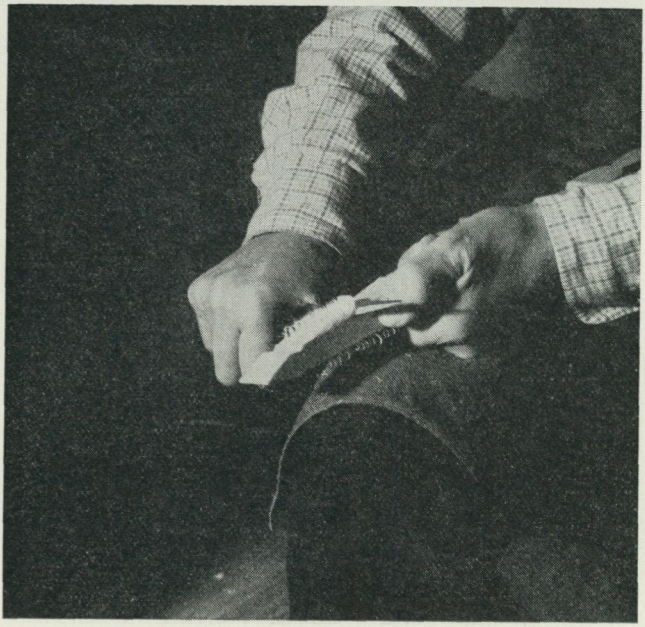

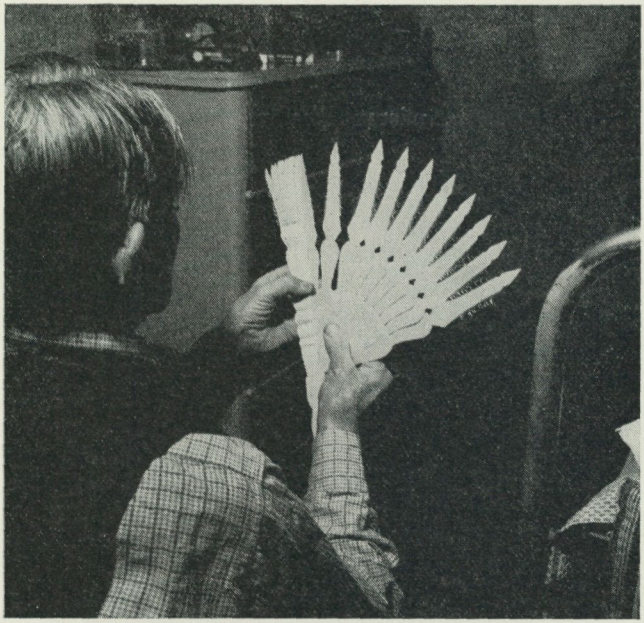

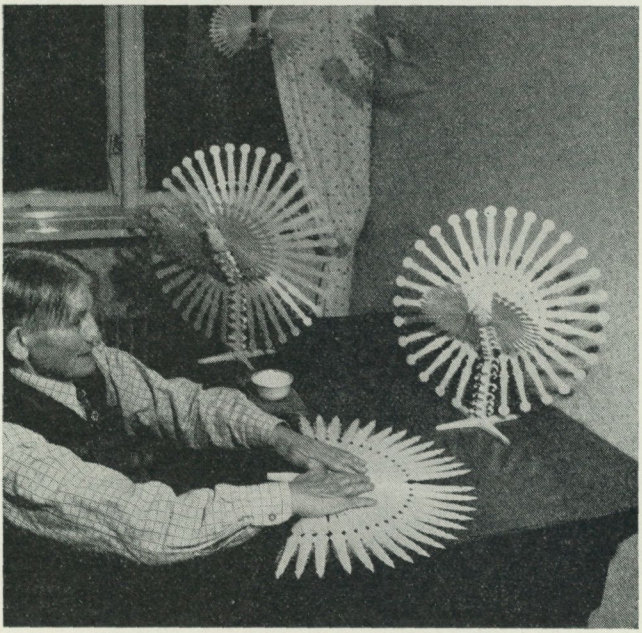

samman, måste basen fuktas med vatten för att motverka brott. Även detta arbetsmoment kräver stor skicklighet, men snidaren får de enskilda fjädrarna att glida ut från basen till en sammanhållen solfjäder, nästan lika exakt som då en rutinerad kortspelare vecklar ut sina kort. Först vrides hälften åt ena hållet, sedan den andra hälften åt motsatt håll, och sedan kopplas de båda mittfjädrarna samman, i det att hela solfjädern lägges plant på ett bord, med en hand på vardera hälften. Ett välgjort arbete i detta enkla material och med dessa enkla verktyg är en hymn till sprödhet, elegans och symmetri.

Att skära ut kroppen till en duva är betydligt lättare. Även här följer Thyrstedt traditionella former utan större avvikelser, och det går inte för sig att t. ex. hitta på en ny form för tofsen, men själv har nog Carl Thyrstedt hittat på att briljera med att skära ut en liten tunga i den öppna näbben, som väl skall ge uttryck för fågelns jublande sång, även om det nu är så, att varken duvor eller påfåglar sjunger. Det får ju emellertid räknas till den konstnärliga friheten att omtolka verkligheten. Dessa spånfåglar liknar nog också i själva verket mera sånglärkor på dallrande vingar än duvor, trots att den helige andes duva är deras förebild. De duvor eller takfåglar jag hittills sett har alla en sluten näbb. Så den öppna näbben och den lilla tungan får nog ses som ett utslag av Carl Thyrstedts sinne för det poetiska i tillvaron.

Av det myckna som Carl Thyrstedt sysslade med under sitt liv var träsnidet och särskilt spånfåglarna det som intresserade honom mest, och beteckningen "fågelmakare" var för honom en hederstitel. Han har även snidat och målat rent naturalistiska fåglar, och hos en familj i Sorunda finner man en liten grupp i naturlig storlek, som visar en taltrast som matar sina två ungar. Carl Thyrstedt berättade, att han hade Bruno Liljefors bilder att se efter, då han snidade och målade sådana här ting. Men i spånarbetena, solfjädrarna, duvorna och påfåglarna, hade han kommit längst både i teknik och form. Känslan för materialet, det omutliga kravet på bästa möjliga knivar, de åldriga händernas märkliga säkerhet och ögonens skärpa utan behov av glasögon hade gjort honom till mästare. Han hade ingen verkstad mer än sin lilla kammare. Han hade ett litet fågelbord utanför fönstret

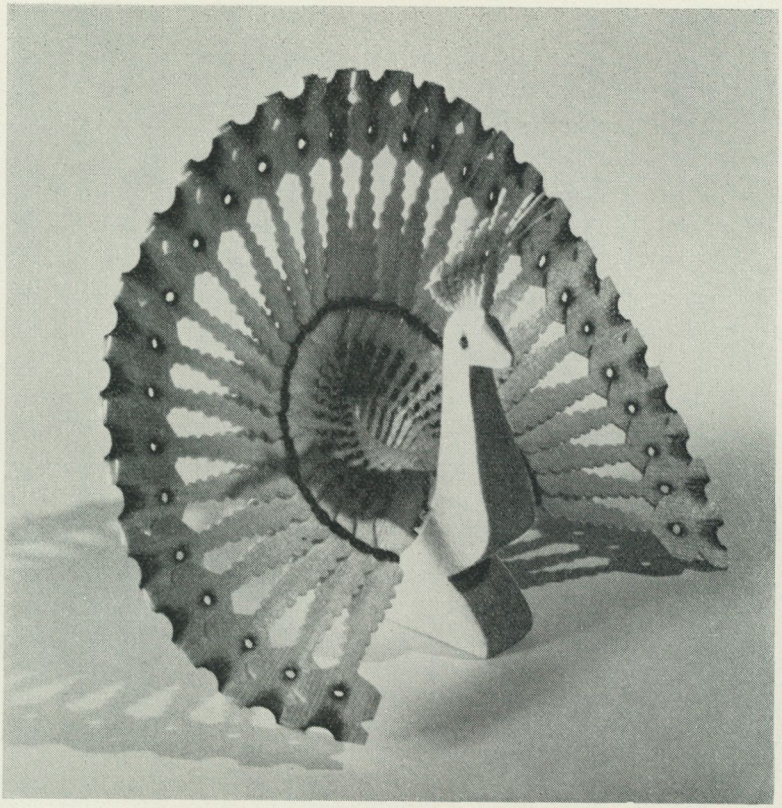

Tjeckoslovakisk påfågel, komponerad av Václav Kautman med utgångspunkt från den vanliga spånduvan.

för sina levande fågelvänner, han sörjde år 1957 länge en ekorre, som var hans gäst, men som någon slog ihjäl. Och han visste mer om naturens under än de flesta. Då han fått en påfågel färdig, ställde han den en bit ifrån sig, kisade på den med ett nöjt leende. Han var då en lycklig människa. Och då han berättat något av sina många äventyr med sjöfolk, tullare, poliser och hamnarbetare eller om sina mer eller mindre förbjudna eskapader bortom Sorundas horisont satt han länge alldeles stilla i ett kiknande skratt.

I det föregående har berättats, hur Calle Tyrstedt år 1902 i Oslo kom på idén att göra en påfågel, som då blev en ganska

säregen kombination av den helige andes duva och solfjädern från Eskilstuna. Jag har också framhållit, att denna påfågel blev en helt unik företeelse. Troligen kommer den inte att bli föremål för någon tillverkning efter sin uppfinnares död. En mera naturalistiskt bunden människa än Calle Tyrstedt skulle nog också kommit till ett annat resultat inför funderingar att vidareutveckla spånduvan och solfjädern än att, som Tyrstedt, helt enkelt sätta solfjädern som en fond till duvan och sedan hitta på namnet "påfågel" för denna kombination. Man kan ju inför denna påfågel knappast låta bli att ställa frågan: skulle man inte kunna komponera just en påfågel, som mera liknar en verklig påfågel, utan att ge avkall på solfjädersstrålarnas spröda skönhet? Jag erkänner gärna, att jag gjort skisser till en sådan mera naturalistisk påfågel, ja till och med skisser till en spelande tjäder, där spånsolfjädern skulle kunna komma till användning i påfågelns pannprydnad och uppspända stjärt och i tjäderns släpande vingar och stjärt. Tyrstedts ganska oväntade bortgång gjorde, att jag aldrig hann framlägga skisserna för hans prövning.

Spånfågeln, den helige andes duva, är välkänd på Europas kontinent. Den hör ju till kristenhetens centrala symbolik och en utredning av den helige ande, avbildad som en duva, skulle bli en diger avhandling. Man har också anledning tro, att spånduvan finnes i alla eller de flesta kristna länder.

Då materialet till den utställning av tjeckoslovakisk folkkonst, som i februari 1960 skulle öppnas i Nordiska museet, anlände till museet, visade det sig också, att spånduvan är ett vanligt inslag i denna folkkonst, även om konstruktionen är något annorlunda och utsmyckningen rikare. Men inte nog härmed. Med utgångspunkt från duvan har man, sedan konstnärer börjat samverka med slöjdare, konstruerat både en påfågel och en spelande tjäder, till vilka mina egna skisser mycket väl skulle kunnat gälla som det första utkastet. Detta visar ju onekligen, att det inte är så underligt, om liknande idéer förekommer på helt olika håll med utgångspunkt från likartade förutsättningar.

LÄROKURSEN FÖR FRUNTIMMER

av Rut Liedgren

Den som för ro eller nöds skull ögnar igenom förstasidorna av Aftonbladets januarinummer 1859, slås av den stora mängden där förekommande annonser om privatundervisning. Annonsernas formulering är inte av den lapidariska art som möter i dagens tidningar, då privatundervisning av ett eller annat slag tillkännagives. Nej, annonsstilen går 1859 i 1800-talsrokoko. Den är sirlig, älskvärd och tillmötesgående och ger genom sin ordalydelse en ganska klar bild av annonsören. Påfallande ymnigt förekommer annonser om pensionsundervisning och privata flickskolor. Liksom om privatundervisning i engelska, vars frekvens i förstasidesspalterna är oväntat hög.

I Aftonbladet för tisdagen den 18 januari 1859 finner vi mitt upptill på första sidan en annons om Lärokurs för Fruntimmer. Det var en historisk annons. Den väckte ögonblickligen ett storartat uppseende och intresse. Den hade föregåtts av mångåriga preludier. De började på allvar 1844, då kyrkoherden i Norrköping, Anders Lagergren, tidigare rektor vid den 1831 grundade Wallinska skolan i Stockholm, framlade en motion i Riddarhuset "om en normalskolas inrättande för fruntimmersundervisningen". Riddarhusledamöterna ställde sig med få undantag positiva till förslaget och fattade till och med beslut om anslag till ordnande av den kvinnliga undervisningen. Av de ofrälse ståndens behandlades motionen med all tänkbar brist på entusiasm. Det visade sig att man där i gemen ansåg varje åtgärd för den kvinnliga undervisningens höjande ytterst överflödig, såväl ur bildnings- som ur ekonomisk-samhällelig synpunkt. För fruntimmersundervisningen,

menade man, hade staten iklätt sig nödiga förpliktelser i och med inrättandet av den allmänna folkskolan, ergo hade barn av bägge könen förskaffats möjligheter tillräckligt att inhämta bokliga kunskaper. Denna negativa inställning bet dock ej på Lagergren, hans övertygelse stod fast, flickor borde ha samma rätt som gossar till fortsatt undervisning utöver vad folkskolan kunde meddela. Lagergren underströk särskilt att hans förslag gällde inrättandet av en *statens* normalskola, ty — "är då ej kvinnan en laglig medlem av samhället?". Jo, det såg inte bättre ut, eller började i varje fall göra det. Det skulle visserligen dröja till 1858, innan ogift kvinnas myndighetsålder blev i lag fastställd till 25 år, men redan låg arvsrätten i stöpsleven, och 1845 kom lagbeslutet om lika arvsrätt för bror och syster.

Utgången av frågan om högre kvinnlig skolutbildning blev vid 1844 års riksdag att adeln ensam stödde det Lagergrenska motionsförslaget, medan de övriga tre stånden anslöt sig till den negativa linje som utskotten rekommenderat.

Den nya arvslagen 1845, liksom proklamationen om näringsfrihet 1846, vari stadgades att kvinnan ägde rätt att på vissa villkor självständigt idka yrken och handel, visade sig betydelsefull för utvecklingen av en ny syn på den samhälleliga balansen mellan det starka och det svaga könet. Vid 1847/48 års riksdag sattes ledamöterna i tillfälle att på nytt debattera frågan om den kvinnliga undervisningen. Det skedde genom en proposition i ärendet, framlagd av Oscar I:s ecklesiastikminister Fredrik Otto Silfverstolpe, liksom majestätet fylld av liberala idéer vad gällde skolväsen och pedagogiska angelägenheter. Silfverstolpe hade för övrigt 1844 uppträtt till den Lagergrenska motionens försvar. Propositionen hade i väsentliga drag samma uppläggning och principer som motionsförslaget av år 1844. Och mötte samma öde som det. Med fog anmärktes på propositionens avfattning att den saknade den nödvändiga, grundliga ekonomiska utredning med åtföljande tablå, varförutan den proponerade läroanstalten, dess organisation och fortbestånd hängde i luften och ej kunde realistiskt bedömas.

Det dröjde nu åtta år, innan frågan nästa gång togs upp i riksdagen. Det är odiskutabelt att ett starkt pådrivande skäl till att

så skedde var den storm som Fredrika Bremers hösten 1856 utkomna roman Hertha väckte. De nya vindar, som blåste redan tidigare i Fredrika Bremers författarskap, blev här betydligt fräna. Hertha, tendensromanen par excellence, aktualiserade omedelbart och mycket effektivt det förkättrade ämnet bättre skolundervisning för flickor, då detta vid sidan av huvudtemat, kvinnans myndighetsålder, var bokens bärande element. I Herthadebatten intog läraren och författaren Herman Bjursten en decide rad pascha-attityd och talade i Svenska Tidningen med mycken nedlåtenhet och löje om det orimliga i tanken att flickor skulle med statens bistånd förhjälpas att tränga in på de privilegierat manliga kunskapernas område, läsa hebreiska, latin, filosofi och matematik. Å andra sidan fick Fredrika Bremers fräscht men djärvt självständiga idéer stöd av en i skolsammanhang så betydande person som liberalisten Per Johan Böklin. I detta fall, liksom då det gällde rent litterära spörsmål, var han välgörande fördomsfri, och hans synpunkter var alltid av stort värde för Fredrika Bremer, inte minst genom sin i regel uppmuntrande ton.

Ett par månader efter det Hertha kommit ut, lades undervisningsfrågan fram på riksdagens bord. Den hade nu fått en mer pregnant formulering och poängterade särskilt betydelsen av att endast behörigen examinerade lärarinnor finge utöva undervisningsverksamhet, även enskild sådan.

Motionen om den kvinnliga skolutbildningen emanerade vid 1856/58 års riksdag liksom 1844 från Riddarhuset. Motionär var professor F. A. Cederschiöld. Trots på Riddarhuset och i prästeståndet ådagalagda exempel på sympati och vältalighet till förmån för förslaget med, som vi är benägna att tycka, fullt övertygande skäl för det berättigade i projektet att åstadkomma en förbättrad kvinnlig undervisning genom grundandet av en normalskola för flickor i Stockholm kombinerad med lärarinneutbildning, föll förslaget igenom i statsutskottet senhösten 1857. Huvudargumenten för avslagsyrkandena var med någon variation desamma som nio år tidigare; man efterlyste en systematiskt genomtänkt och utarbetad plan för förslagets praktiska realiserande i ekonomiskt och organisatoriskt hänseende. Ordalydelsen i utskottets avslag lät sig dock tolkas så, att utskottet ej längre fann skäligt

att principiellt motsätta sig själva idén, kring vilken motionen rörde sig. Det ledde till att adeln, så fort man tagit del av utskottets utlåtande, skyndade att med professor Cederschiöld och överståthållare Bildt i spetsen begagna sig av den uppkomna situationen. Riddarhuset föreslog sålunda de övriga ståndén att alla fyra gemensamt skulle ingå med en skrivelse till Kungl. Maj:t, vilken skulle beröra just den ekonomiskt-organisatoriska uppläggningen av en blivande läroanstalt för kvinnlig ungdom i Stockholm. De ofrälse ståndén gick med på detta — bondeståndet visserligen med trög betänksamhet. Skrivelsen inlämnades den 25 februari 1858 och gick i huvudsak ut på att den äskade läroanstalten borde rangeras in under åttonde huvudtiteln. I anslutning därtill följde en begäran, att Kungl. Maj:t till nästa riksdag ville låta utarbeta ett förslag till "undervisningens ordnande för den kvinnliga ungdomen, med huvudsakligt avseende fästat vid bildandet av lärarinnor".

Medan man avvaktade Kungl. Maj:ts svarsutlåtande med anledning av riksdagens senaste skrivelse, hände det märkliga att tre av tidens främsta kulturliberaler fattade beslutet att på enskild väg ordna en försökskurs i Stockholm för kvinnliga studerande. Kursen skulle inte som flertalet dittillsvarande pensionsanstalter främst ta fasta på att bibringa eleverna vissa "talanger" och en yttre polityr, utan den skulle under helt nya, fria undervisningsformer förmedla kunskaper av en vidare och djupare syftning. De tre initiativtagarna var rektor Per Adam Siljeström, professor Fredrik Adolf Cederschiöld och professorn baron Alfred Henrik Edvard Fock.

Den ovannämnda annonsen i Aftonbladet hade följande lydelse.

LÄROKURS FÖR FRUNTIMMER

Den 1:sta instundande Februari öppnas, uti huset No 1 Öfre Bangränd (Hr Lektor Staaffs och Msll Häggblads skolas lokal) en Lärokurs för Fruntimmer, hvilka antingen blott i allmänhet önska att utsträcka sin teoretiska bildning något längre, än som vanligen låter sig göra i flickpensionerna, eller ock särskildt afse att förbereda sig till lärarinnekallet. Undervisning, dels genom en à två lektioner hvarje hvardagseftermiddag dels genom anvisningar

till hemarbete, kommer att meddelas i följande läroämnen, nemligen Religion, Historia, Geografi, Räkning och Geometri, Teckning, Naturvetenskap, Helsolära, Allmän Språklära och Litteraturhistoria samt Undervisningslära. Specialundervisning i främmande språk ingår icke i läroplanen, enär någorlunda nöjaktiga kunskaper i det hänseendet liksom öfriga vanliga pensionskunskaper, förutsättas hos eleverna. Lärare blifva: Professor N. J. Andersson, Professor F. A. Cederschiöld, Lektor J. Elfving, Magister O. Eneroth, Professor Baron A. Fock, Hofpredikant T. Lithner, Professor C. G. Qvarnström, Magister M. Schück, Rektor P. A. Siljeström. Den allmänna tillsynen kommer att utöfvas af några för saken intresserade äldre fruntimmer. Kursen fortgår oafbrutet till den 1 nästkommande Juni, hvarefter lektionerna upphöra under sommarmånaderna, för att åter börja nästa höst. Inga andra afgifter erläggas än som oundgängligen erfordras till bestridande af omkostnader för lokalens upplysning samt andra nödvändiga utgifter. Anmälan om inträde bör göras, före Januari månads slut, hos Hr Hofpredikanten Lithner (No 11 Klara Norra Kyrkogata) eller hos Rektor Siljeström (No 12 Stora Vattugränd).

Lärokursen fick en förbluffande livlig anslutning och väckte en storartad hänförelse. En av de många deltagarna i kursen var Maria De Vylder (f. 1842), sedermera gift med professor Seved Ribbing i Lund. Hon har i olika sammanhang berättat sina minnen från Lärokursen, hon nämns sålunda av såväl Rudolf Fåhraeus som Valter Fevrell i deras monografier över Kungl. Högre lärarinneseminariet. Hon var en av de från Lärokursen hämtade lärarinnorna i det 1861 nystartade seminariet. I Fredrika Bremerförbundets organ Dagny var det hon som skrev om Lärokursen, då den firade sitt 50-årsjubileum 1909. Vad som emellertid varit den direkta anledningen och upphovet till denna uppsats är en rad brev som hon och hennes mor Marie De Vylder skrev under de aktuella åren kring 1860. Breven ger en levande bild av den unika Lärokursen, som till sin uppläggning var häpnadsväckande modern. Den var embryot till Högre lärarinneseminariet två år senare, men utan att visa sidvördnad vågar man påstå att Lärokursen var mer avancerad, den utmärktes av en betydligt större frihet, ja djärvhet i ämnesval och undervisningsmetoder. Den hade också en enastående ställning, i det att den ekonomiskt var helt oengagerad, den kunde utan egentlig risk eller bakslag följa rent ideella linjer, så länge den var ett provisorium.

Och nu till breven jag nyss nämnde. De är ställda till Wilhelmina Westerdahl, som på 1840-talet gått i fru De Vylders systers,

mamsell Aurore Ahlborgs, pension i Linköping. Den Ahlborgska pensionen hade sitt hemvist i ett frontespishus vid Nygatan —S:t Larsgatan, som senare gick under namn av Palmqvistska gården. Även fru Marie De Vylder höll sedan flera år pension, tidtals även ett lånebibliotek, hemma i sin våning. Våningsadressen växlade ofta men höll sig alltid i närheten av Klara kyrka. Med fru De Vylder och hennes dotter Maria uppehöll Mina Westerdahl efter mamsell Ahlborgs död 1857 korrespondens i flera år. Breven från 1859—1862 rör sig till avsevärd del om Lärokursen, och det är ur dem nedanstående är hämtat.

Den 23 mars 1859 skriver fru De Vylder till Mina: "Herrskapet ha troligen observerat i tidningarna annons om en ny lärocurs för unga fruntimmer, som slutat sina pensionsstudier. Den började med Febr. månad och Mie deltager deri. Föreläsningar hållas fr. kl. 5 hvarje söckendagsafton och räcka till inemot kl. 7. Ämnen äro: Religion, Mathematik och Räknelära, Fysik, Botanik, Fysiologi och Helsolära, Språklära och Litteraturhistoria. Lärare äro: Hofpredikanten Lithner, Rektor Siljeström (rektor vid den 1828 grundade Nya Elementarskolan), Baron Fock (professor vid Teknologiska institutet), Professor Cederschiöld (professor vid Barnbördshuset), Magister Schück (fil. mag. i svensk språklära). — Under föreläsningarna måste Eleverna anteckna hvad de höra, sedan skrifva rent och utarbeta, samt vid nästa lection framlemna till corrigering. Mie har fått det vitsordet att hon är en bland de skickligaste vid hennes år. Hon skrifver till kl. 12 hvarje afton och ibland ändå längre. Hon har magrat af öfveransträngning." Efter att ha kommit in på andra ämnen fortsätter fru De Vylder: "Åter måste jag säga några ord om föreläsningarna för våra unga flickor: De hållas i Clara skolhus; det är nära 200 Elever och Åhörarinnor, alla ogifta, flera äldre fruntimmer. Endast eleverna skola skrifva öfver ämnena. Tryckt Catalog är utgifven öfver deras namn och födelseår, och flera förnäma namn äro på listan, så att der är nog godt sällskap. De mindre kunniga vilja ha hjelp af de mera försigkomna, här är således trägen uppvaktning af unga flickor som vilja ha goda råd och hjelp af Mie vid skrifvandet. Med Maj slutar denna termin, men lärer börja åter i höst, då Lärarne hoppas få anslag af Regeringen. För närvarande ha

Maria De Vylder (1842—1910) var elev i Lärokursen 1859—61. Hon tjänstgjorde sedan vid Högre lärarinneseminariet. År 1871 gifte hon sig med dåvarande med. dr Sevcd Ribbing.

Lärokurs för Fruntimmer.

Förteckning öfver elever och åhörarinnor

vårterminen 1859.

Obs. En asterisk vid namnet utmärker dem som äro eller ämna blifva lärarinnor.

A) Elever.

	Födelseår.
Adlermark, Nanna	1840.
*Adlöf, Cecilia	1839.
Andersson, Mathilda	1843.
Bretzner, Jenny	1835.
Bretzner, Agnes	1842.
*Brunström, Jenny	1841.
Caërs, Adeline	1842.
*Cardon, Hilda	1841.
*Collin, Carolina	1839.
*De la Rose, Georgine	1840.
*Denoyer, Emilie	1836.
*De Wylder, Marie	1842.
Ekborn, Alma	1840.
*Enblom, Sofie	1831.
*Engström, Therèse	1839.
*Engström, Charlotte	1842.
*Grandin, Henrika	1843.
Hallgren, Amanda	1836.
Hallgren, Ottilia	1839.
*Hesselgren, Amalia	1836.
Hierta, Ebba	1840.
Hierta, Anna	1841.
Kant, Carolina	1843.
Landgren, Selma	1831.
Ling, Wendela	1835.
*Lublin, Jenny	1841.

I Klara skolhus vid Klara kyrka hade Lärokursen sina lektionslokaler. Numera är Klara församlingsbibliotek inrymt i huset.

de sin möda utan betalning. Hela afgiften har varit 1 riksdaler banco riksmynt vid inskrifningen, samt inköp af böcker, i hvilka Eleverna på egen hand måste vidare studera sig in i vettenskaperna; såsom Bergii Algebra, Dübens Handbok i Wäxtriket, m. m. Fruar och andra främmande fruntimmer få äfven gå dit att höra på, med serskild tillåtelse, och jag är der så ofta jag möjligen kan ha tid; det är ganska interessant."

Här kan infogas att Clara skolhus inte från början tänkts som lokal för lärokursen. Detta framgår ju för övrigt också av Aftonbladets annons. Man hade räknat med högst ett tjugotal elever och

utsett lokal passande härför. Då anmälningarna till kursen duggade in tätt, måste man mycket snart se sig om efter större utrymmen. Inte heller denna andra lokal visade sig kunna förslå, utan man måste slutligen göra försök med Klara skola.

I slutet av det nyss citerade brevet berör fru De Vylder ett annat ämne som också låg henne nära om hjärtat: "När Ångfarten börjar så haf godheten skicka mig med hvarje fartyg ett par barn, såsom Helpensionärer. De skola bli så fullproppade med lärdom här, att de skola lysa såsom ljus då de återvända till hemorten. Min pension kan behöfva förstärkning." En av de sista dagarna i december 1858 hade fru De Vylder satt in annons i Aftonbladet om sin pensionsundervisning.

I ett brev från april 1859 får vi höra mer om lärokursen. Det är då den 17-åriga Maria själv — hon hade kort tid förut beslutat lägga bort smeknamnet Mie — som berättar. Det heter annandag påsk: "Ändteligen får jag, medan vi 'Studenter' hafva en veckas påsklof — Aj! 'ferier' skulle jag hafva skrifvit; skolflickan tittar fram bakom Studenten — skrifva till dig. Jag sänder dig härmed, 1:o en catalog öfver oss, och 2:o en läsordning för denna månad, så att du på pricken kan, om det roar dig, räkna ut hvilka ämnen jag sysselsätter mig med hvarje afton. Catalogen är ej riktigt fullständig, ty flera elever hafva efter dess tryckning tillkommit." Efter en del perifera utvikningar knyter hon åter an till kursen: "Då jag vet att du intresserar dig för oss, skall jag berätta ett förslag som blifvit oss (Mamma och mig) gjordt: Det är naturligt, att med det ringa mått af kunskaper, som flickor få inhämta i pensioner, de ej kunna hafva så mycken nytta af den inrättade lärokursen, som de borde. Herrar lärare hafva derföre varit betänkta på, att inrätta en skola, i hvars högsta class skall läsas Fysik, Botanik, Chemi osv. och som således blefve en förberedelse till inträde i Akademien (eller Blåstrumpfabriken, som den också kallas). I denna skola skulle ett fruntimmer undervisa, som genomgått föreläsningarna, och bland oss skulle *en* dertill utväljas; deras val föll på mig, och Mamma har fått tillbud att blifva föreståndarinna i denna skola; men då hela saken skall bero på enskilda personer, kan den troligen ej bära sig och jag förmodar derföre att förslaget faller; det är dock roligt att det blifvit gjordt.

APRIL.

Dag.	Datum.	Läroämne.	Lärare.
Fredag.	den 1, 8, 15, — 29.	— Historia	Lektor THAM.
Lördag.	» 2, 9, 16, — 30.	— Fysiologi och Hälsolära	Professor CEDERSCHIÖLD.
Måndag.	» 4, 11, 18, —	— — Matematik	Rektor SILJESTRÖM.
Tisdag.	» 5, 12, — 26.	— — Naturalhistoria	Professor ANDERSSON.
Onsdag.	» 6, 13, — 27.	— — Teckning	Professor QVARNSTRÖM.
Torsdag.	» 7, 14, — 28.	— — Fysik	Baron FOCK.

Schema för april månad under lärokursens första termin 1859.

Kanhända, om ej riksens ständer vilja bifalla anslag åt Lärokursen, att äfven den förfaller. Men hvilken oberäknelig skada vore ej det! Qvinnan skulle då få återgå till sin förra ståndpunkt och ingen utväg till upplysning, till verklig odling stode då mera öppen för henne. Vi hafva emedlertid visat dessa herrar, som prata vidt och bredt om fruntimmrens okunnighet, men icke göra något för att afhjelpa den, att det ej är vårt fel om vi sakna vetenskaplig bildning. Visat dem, att qvinnan ej allenast har vilja, utan äfven förmåga att inträngа i vetenskapens schakter. Bland de fruntimmer, som besöka föreläsningarna, äro kanske ej hälften lärarinnor; deribland finnas en mängd andra, (äfven unga fruar hafva nu antagits) som, ej för att af sina kunskaper kunna draga pecuniär fördel, utan endast af kärlek till vetandet äro med. En stor fördel, som kanske ej beräknas, har detta studerande äfven med sig: det gifver en annan riktning åt fruntimrens conversation: hvilka hafva de ämnen varit, som förr afhandlats? Jo, toiletten, balerna, löjtnanterna, kurtisen, spektaklerna; endast med dessa ämnen hafva fruntimren varit bekanta, och kring dem hafva deras tankar rört sig. Nu är förhållandet annorlunda; när några flickor äro hos mig, eller annars tillsammans, söka de undervisa och lära hvarandra. Reflectera och begrunda de saker de hafva hört och glömma nästan bort alla de andra galenskaperna, hade jag så när sagt. Tro derföre ej min vän, att de behöfva glömma sina pligter såsom *qvinnor*; vi få af våra lärare allt för många uppmaningar att ej glömma våra husliga skyldigheter, att vi skulle genom vår 'lärdom' blifva oqvinliga. Ser man väl åker-

brukaren, embetsmannen, handtverkaren sämre sköta sitt kall, derföre att han äger kunskaper? Nej, visst icke. Hvarföre skulle då qvinnan förgäta hvad henne tillkommer, derföre att hon får veta huru hennes kropp är inrättad, efter hvilka bestämda lagar allt i naturen styres osv. Ej heller må man säga att Gudsfruktan försvinner genom vetenskaplig bildning. Tvärtom! Aldrig kan den okunnige så djupt fatta skaparens oändeliga allmakt, aldrig så känna beundran för hans outsägliga vishet och godhet." Efter att med sådan glöd ha vältalat över texten kvinnan och vetandet, ursäktar hon sig för sin mångordighet och nämner samtidigt att hon just fått låna "Amalia Sieweking, hennes bekännelser om sig sjelf och hennes testamente till sina unga väninnor". (Amalie Sieveking, som avled 1859, är mest känd som banbrytare för den kvinnliga diakonien. Liksom Fredrika Bremer började hon med att ta hand om och vårda sjuka. Hon organiserade sedan kvinnor i sin hemstad Hamburg att se till och hjälpa fattiga, sjuka och gamla i staden.)

Vid midsommartiden 1859 skrev Maria ett nytt långt brev till vännen Mina. Maria hade under våren konfirmerats i Klara kyrka av hovpredikanten Ture Wensjoe. Denne hade erbjudit henne att till hösten få ta lektioner i engelska för hans hustru och dotter, ett anbud som Maria med glädje tackade ja till, då ju engelska eller överhuvud levande språk ej ingick i lärokursen. Om sina föreläsningar och stämningen bland de studerande flickorna berättar hon så: "Den andra läsningen (föreläsningarna) är nu äfven slutad, vi fortfara endast att gå och rita för Professor Qvarnström. (Kära! blunda när du läser detta, så att du ej ser plumparna.) Den 1:sta October börja de åter. Aldrig har jag upplefvadt ett år som, oaktadt alla bekymmer, dock varit så roligt för mig. Jag som så har längtat efter kunskaper har naturligtvis tyckt att denna lärokurs varit ett litet himmelrike, och äfven gläder det mig att jag lyckats förvärfva mig mina lärares välvilja. Hvad mina 'kamrater' angår så har jag just ej skäl till precis samma glädje. Andan bland flickorna har visserligen varit ganska god, ty intet högmod, ingen rangskillnad mellan fröknar och Mamseller, rika och fattiga, har lyckats att göra sig gällande, vi hafva proklamerat frihet, jemlikhet och 'systerskap', men — ändock

måste jag, tyvärr, med Professor Cederschjöld säga: 'de hafva i allmänhet intet allvar med sig'. (Härifrån gör dock din ödmjuka tjenarinna ett lysande undantag, som du väl kan förstå, min lilla pulla.) Ett par oroliga sällar, namnet gör det samma, hafva inkommit och stiftat mycken oreda. De hafva med sitt exempel af hejdlöst skoj — ordet är fult, men särdeles expressivt — förledt och förvillat andra att blifva lika goda. Qvinnans gamla pratsjuka har här häfdat sitt rykte: ty då flickorna mitt under lectionerna ej kunnat få prata, hafva de istället korresponderat, och sändt sina skrifvelser hand ur hand, till stor harm för herrar lärare. Detta är sakens skuggsida, men en ljusare finnes dock: många af flickorna hafva goda hufvuden, kärlek till vetandet och ett allvarligt lynne; men dessa äro, jag måste med lessnad bekänna det, icke mängden. Dock tror jag för min del, att felet ej så mycket ligger hos dem, som fastmer hos de personer, hvilka gjordt deras uppfostran och ej dervid sökt inprägla allvar, utan blott flärd och ytlighet; men just detta deras uppträdande i skolan är ett bevis på den bättre menniskan inom dem."

Efter ett par brev, vari Maria bl. a. berättat om de i 10 varv kring slottet sig slingrande köerna i samband med visningarna av kung Oscar på lit de parade samt även kostligt skildrat olika beteendemönster hos de köande, ägnar hon stora partier av ett oktoberbrev 1859 åt lärokursen. "I fall du ej skulle vara alldeles uttröttad af mina epistlar om föreläsningarna, och äfven *om* du skulle vara det, vill jag berätta litet nytt från det hållet. Den häri inneslutna, lärda, djupsinniga och snillrika afhandlingen, är författad af undertecknad, som sänder den för att du i *nästa bref* skall säga hvad du tycker om den." (Ämnet för afhandlingen var: Strider det emot qvinnans natur och väsende att verka inom andens område — eller är hon fullt berättigad att, äfven offentligen, uppträda på litteraturens och sköna konsternas fält? Av detta och två andra ämnen, Karakteristik öfver Drottning Kristina och Stoff till en roman, utdelade av magister Schück, hade Maria valt, som hon säger, "det lättare". En mamsell Schön hade behandlat samma ämne, men på vers.) "Till julen blifva vi på lärokursen ej så mycket sysselsatta, som förleden termin. Vi hafva haft onsdagarna och lördagarna lediga, men hädanefter skola vi på lör-

dagsaftnarna hafva lectioner i declamation. Om måndagarna läsa vi Geometri, om tisdagarna språklära, om torsdagarna fysik och om fredagarna historia. Dessutom räknar jag algebra om onsdags och lördagseftermiddagarna, samt skall i November börja läsa Tyska, för en tyska. När till detta lägges, att jag emellanåt måste hjelpa Mamma med eleverna, och spelar med en liten flicka, så kan du se att min tid är temmeligen upptagen. Hvad jag skulle vilja att du komme upp innan lärokursen slutar! (Denna bön om ett Mina-besök återkommer regelbundet i varje brev.) Primo: för att bevista den examen som, inför riksens ständer, med oss arma syndabockar, skall anställas, på det att gubbarna måtte, öfvertygade om, att vi fruntimmer icke äro sådana kålhufvuden, som de flesta tro oss vara, bevilja statsanslag till föreläsningarnas fortsättande. Secundo: för att se, och göra bekantskap med några af mina favoriter: en Msll Ling, skaldens dotter, till exempel; du kan aldrig tro hvad hon är för en hygglig, bildad och intressant menniska, som till på köpet icke nyttjar krinolin. (Du Mina måtte väl aldrig begagna de der galna tingestarna?)."

I ett brev skrivet julen 1859 har Maria berättat, hur hon och ett par andra unga flickor rört sig på offentlig plats. Det gällde ena gången bevistandet av en soaré, vartill musikläraren på lärokursen, musikdirektör Södling, delat ut biljetter. Han skulle själv leda musiken, lokal var De la Croix' salong. Maria och två tjugoårs flickor gick dit tillsammans, "och intet enda 'förkläde' hade vi med oss, men — märkvärdigt nog — ingen olycka hände: herrarna voro tvertom mycket artiga, lemnade oss sina platser då vi kommo, och visade derigenom, att de ansågo oss för bättre folk, ehuru vi voro *endast* ungdom. Hvarje Onsdags, Tisdags och Fredags afton bevistar jag, och några andra unga flickor, föreläsningar utom lärokursen, och på båda ställena äro vi omgifna af unga karlar som dock aldrig genom ens en mine, visa oss någon ohöflighet. Att såder vandra af på egenhand, skulle troligen icke gå an i Lkp., som är ett sådant sqvallernäste; men här i Stockh. kan mycket ske, och vi hafva föresatt oss, att vi skola bryta dessa konvenansens band, som förnedra qvinnan, på samma gång de äro löjliga genom sin småaktighet, och hvilka endast bestå derigenom, att de öfvergått till trosartiklar; men blir man en gång van, att

se unga fruntimmer röra sig på egen hand, så skall det förefalla lika naturligt, som det nu synes vara motsatsen.

På lärokursen uppträda vi äfven, så att säga, offentligen, ty föreläsningarna och examina hållas för öppna dörrar, och hvarje afton bevistas lektionerna af en mängd främmande fruntimmer, och ofta äldre herrar, skolmän, men endock besvara vi frågorna lika trankilt, och röra oss lika lugnt, som om vi voro ensamma; mången gammal tant, med föråldrade tankar och åsikter, har besökt oss, och genom sin lorgnette, med både nyfikenhet och fasa, betraktadt dessa underdjur, som så trampat blygsamheten i stoftet, att de, endast och allenast för att få lära, vilja tillochmed gerna, underkasta sig att låta 'karlar' höra hvad de hafva lärt, derigenom att de inför sådana taga en offentlig examen, och kanske slutligen få sina namn insatta i tidningarna, då denna examen omtalas. Äh! c'est terrible! Många äro de, som dela den gamla tantens tankar, men hvad gör det! det rätta *skall* segra, om än tusende hinder sättes emot det."

Här följer några månaders uppehåll i brevsviten. Men i slutet av april 1860 har Maria begagnat "en ledig" stund att skriva till Mina igen. Hon har inte tidigare nämnt någon av sina lärare som favorit, men i detta brev anger hon ett namn. Ett stycke fram i brevet heter det: "Mitt bref har kommit att hvila ett par dagar. Jag fortsätter nu, ehuru utan all håg att skrifva, ty mitt goda lynne är totalt förbi. Orsaken till detta är, att vi i går hade på kursen en *verkligen* stor sorgedag: Baron Fock höll sin sista lektion i fysik, och afträdde, från sin lärarebefattning vid Lärokursen. Både han och vi voro djupt rörda; och sannerligen vår saknad efter honom är ej underlig; en bättre lärare än han varit, få vi aldrig; hans föredrag var utmärkt af lätthet och tydlighet, hans sätt var intagande, och framförallt: han var den mäst opartiske lärare, man kan tänka sig." Hon fortsätter: "Du undrar kanske hvad jag sysselsätter mig med: se här, i korthet: om förmiddagarna inne i pensionen, utom fredagarna, då jag går och ritar; om tisdagarna läser jag en timma engelska för en af mina kamrater, Fröken Schürer, och i ersättning räknar jag en timma Algebra, med henne; om Lördagarna läser jag en timma Tyska; om Onsdags & Lördags eft. hos Arfvidsson (i tidigare brev har Maria berättat

hur det gick till att hon fick ta deklamationslektioner för den gamle protokollsekreterare A.), och de andra eft. på kursen, samt nu dessutom en brinnande läsning till den blifvande examen i Fysik."

Det sista brevet, vari Maria berör Lärokursen, är daterat den 27 juli 1860. Hon berättar först av allt om fysikexamen, till vilken hon läst ofantligt — "allt annat i verlden fick vika", betygar hon. "Du, som aldrig tagit någon examen, kan ej fatta, hvilket haf af ångest och bäfvan detta ord innebär. Det var första gången, om jag undantager storförhöret, som något dylikt ifrågakom för mig. Jag läste derföre, som en ursinnig, dag och natt, och sista veckan sof jag nästan ej alls. Den 18 Maj, dagen efter Christi Himmelsfärdsdag, var examensdagen. Nyssnämde helgdag, på eftermiddagen, hade jag och de två fruntimmer, som skulle examineras på samma gång som jag, repetition för oss sjelfva hemma hos mig. Repetitionen gick bra, och vi bespetsade oss på en lysande examen; men 'menniskan spår och Gud rår' — huru detta hopp gick i fullbordan får du se snart." Och så följer en beskrivning av den klassiska rampfebern, dess för offret plågsamt hektiska symptom och verkningar. Bristen på sunt förnuft och balanserat omdöme om egna prestationer är osvikliga kännetecken, situationen är oöverkomlig, tar aldrig slut. Allt detta erfor Maria under examen hos den älskade och beundrade baron Fock. Slutet blev, visade det sig, att flickorna erhöll så goda betyg som över huvud var möjligt att få i den genomgångna fysikkursen.

Om riksdagsmännens besök i Lärokursen hösten 1859 liksom om Lärokursens avslutning i maj 1861 förtäljer breven tyvärr ingenting. Av andra källor vet vi dock att riksdagens utsände var imponerade, närmast förtjusta. Målet, grundandet av ett Lärarinneseminarium, ryckte därmed närmare. De unga fruntimren hade, som Maria uttrycker det, klart visat att de ej var några "kålhufvuden".

Lärarinneseminariet började sin verksamhet hösten 1861, i ett kronan tillhörigt hus vid Östra Beridarebansgatan, sedermera Sergelgatan. Justitieministern Louis De Geer hade haft sin ämbetsbostad i huset men upplåtit denna för seminariet. Under sitt första

C. G. Qvarnströms Idunastaty, nu i Statens normalskola i Stockholm. Den skänktes till Högre lärarinneseminariet av Fredrika Bremer.

verksamhetsår hade seminariet ej egen provskola för lärarinneeleverna att öva sin pedagogiska färdighet på, utan man ordnade med ett provisorium och lånade ett dussin barn från Klara folkskola för ändamålet. Först vårterminen 1863 tillkom seminariets egen provskola, en första början till Statens normalskola för flickor.

Det första seminarieårets avslutningsfest har Maria De Vylder berättat om i brev till Mina Westerdahl, daterat den 24 augusti 1862. Maria skriver: "Den första oktober förledet år öppnades Seminariet, och jag tillträdde då min plats, såsom repetitris i Fysik. Min befattning består uti att, då läraren i ämnet föreläser, biträda honom vid experimenternas utförande, samt sedan en gång i veckan med eleverna repetera hvad han (läraren) under föregående lektion har sagt, för-höra det de rätt fattat saken samt upphjelpa bristerna. Dessa repetitioner hafva varit mycket roliga. Och Semi:t i sin helhet: förtjusande. För att förkofra egna kunskaper har jag dessutom bevistat flera i andra ämnen hållna föreläsningar. Dessutom har jag deruppe gjort många särdeles hyggliga bekantskaper bland både unga och gamla. Flickorna äro inalles 54. De flesta ovanligt präktiga och bra töser. Bäst af alla är dock föreståndarinnan Msll Elfving. Jag skulle önska att du kände henne, ty med någon *bättre* menniska, och det i alla afseenden, har jag ännu ej träffat samman". På tal om respekt och uppmärksamhet under sina egna lektioner säger sig Maria ha erfarit den visa sanningen i ordspråket "man tager flera flugor med en tesked socker än med en tunna ättika". Efter ytterligare några visdomsord frågar hon skämtsamt: "Läser du någonsin tidningarna, så har du kanske reda på den afskedsfest, som den sista Maj egde rum uppepå Sm:t. Har du redan läst derom, eger min berättelse ingenting nytt, hvarom ej, torde det måhända roa dig att höra. Sedan alla examina voro afslutade, höll Ordföranden, Professor Huss, ett afskedstal, bön lästes af Kristendomsläraren. Detta var den officiela delen af afslutningen, sedan kom enskildheter. Msll Fredrika Bremer, har skänkt Smt böcker m. m. samt en vacker Idunabild. Denna bild var nu smyckad med murgrön; ett starkt ljussken upplyste den herrliga gestalten, och vid hennes fot höll Msll Bremer ett präktigt tal till eleverna, uppma-

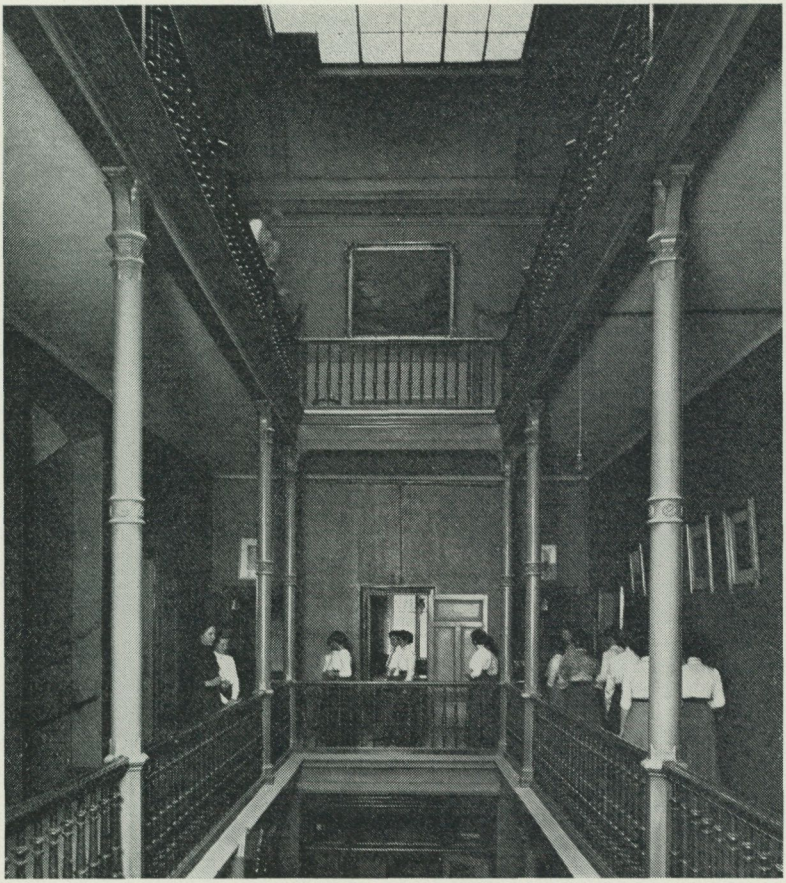

Trapphuset med peristylen i Högre lärarinneseminariet vid Riddargatan. I fastigheten Riddargatan 5 hade seminariet sin verksamhet från 1871 till avvecklingen 1943, då den sista årskursen utexaminerades. — Foto från omkr. 1910.

nande dem, att allesammans blifva lifslevande Idunor. Derefter utdelade hon blommor och frukter. Det hela gjorde ett särdeles godt och behagligt intryck. Isynnerhet var det glädjande, då man besinnar, att Msll Bremer nu såg inför sina ögon uppfyllandet af den idé, för hvilken hon under hela sitt lif kämpat: qvinnans rätt till högre bildning. Om du visste, hvilken liten rar gumma Msll B.

är! Enkel och anspråkslös, har hon ett sätt, hvars innerlighet och kärleksfullhet, äfven mot den obekanta, ovillkorligen tjusar, och fäster ens hjerta vid henne. Det tyckes, som om man lätt skulle kunna känna sig tryckt i hennes sällskap, genom hennes stora öfverlägsenhet; men denna känsla erfar man aldrig: hon döljer de rika skatter, hvilka gömma sig såväl inom hennes hufvud, som hjerta. Snillet förråder sig enbart genom de yttranden, som då och då undfalla henne och träffande likt blixten, äfven som han upplysa mer än alla andra ljus. Jag har aldrig förr hört någon, som kunnat i *så få* ord säga detsamma, hvartill andra behöfva volumer. Hjertligen önskade jag, att alla, hvilka så hårdt fördömma 'blåstrumporna', såge Msll B. Jag förmodar att de då skulle ändra sina tankar —."

Det kan tillfogas att Maria De Vylder var en i god mening erkänd Fredrika Bremer-favorit. Hon och de bägge repetitriserna Jenny Rossander och Ebba Gregersson gick under smeknamnet Fredrika Bremers döttrar. De hörde till dem som då och då inviterades hem till mamsell Bremer, tillfällen som skattades mycket högt.

Utom Lärokursen såg 1859 en annan företeelse födas som intimt är förknippad med "kvinnans frigörelse". Det året började två märkeskvinnor, Sophie Leijonhufvud (gift Adlersparre men med signaturen Esselde efter sitt flicknamn) och Rosalie Roos (gift Olivecrona) utge en tidskrift, avsedd som speciellt forum för frågor som rörde uppfostran, kvinnans ställning och verksamhetssfär, kort sagt allt sådana problem som växte ut till och sammanfattades under begreppet "kvinnosaken". Tidskriften hette Tidskrift för Hemmet. Namnet är på sitt sätt betecknande för tiden. Ty visserligen strävade man efter att höja kvinnans ställning som samhällsmedlem, skapa en så att säga värdigare nivå, men det skedde allt med hemmets och familjens bästa i målsikte. Vid den tid det här gäller var man ännu, trots allt, fullt på det klara med att kvinnans främsta uppgifter, och då inte enbart de praktiska, låg inom hemmets och familjens ram.

Den brevsamling, som citeras i uppsatsen, tillhör professor Emil Liedgren, Västerås.

CECILIAS BOD

Ett uppländskt 1500-tals monument

av John Granlund

Reser man över Lillkyrka till Enköping kan man taga vägen över herrgården Eka i det uråldriga Trögd i hjärtat av det gamla "Svea rike". Klämd av moderna nyttohus, ovårdad och lämnad åt sitt öde ligger på vänster hand ett stycke från vägen en reslig knuttimrad byggnad med knutkedjor av mäktigt timmer. Den tjänstgör till vissa delar som visthusbod och spannmålsmagasin. Byggnaden besökes av turister som reser genom Uppland, lockade dit av romantiska sägner.

För 104 år sedan kom konst- och kulturforskaren Nils Månsson Mandelgren till Eka. Han gjorde en uppmätning och några teckningar av byggnaden, som då var i bättre skick än nu. Teckningarna förvaras i Mandelgrenska samlingen vid Lunds universitet. Mandelgren har antecknat om boden: "Byggd av Cicilia Wasa G I (:s) mor". Det låter föga tillförlitligt men kan vara en lapsus calami. Cirka 70 år senare, när dåvarande föreståndaren för Nordiska museets högreståndsavdelning med sina medarbetare gjorde en undersökning och uppmätning av denna byggnad på Eka, noterade arkitekten att det gällde Cecilias av Eka bod, kallad Kråkvilan. Formellt var ju denna beteckning riktigare, men då uppstod frågan: kan det vara en medeltidsbyggnad?

År 1950 ombad Nordiska museets nuvarande styresman mig att söka reda ut traditionerna kring denna byggnad och dess byggnadshistoria. Så kom det sig att jag år 1957 befann mig på Eka gård med ett litet samspelt forskarlag.

Eka ligger vid Mälaren alldeles norr om Ekaviken. Gården höjer sig föga över sankmarkerna men ligger idylliskt. Från man-

gården har man en betagande utsikt åt alla håll. Åt sjösidan förvånar man sig på hösten över vassrikedomen i Mälaren. Man ser båttrafiken mellan Stockholm och Enköping. Åt norr och öster utbreder sig leende åkrar och ängar och åt väster ser man brynet av Hörnö och Trögds skogsallmänning. Hur herrgården ter sig, visar den här återgivna ritningen, som upprättades 1927. Mangården ligger i förnäm avskildhet från ekonomibyggnaderna, som är samlade på en tomt längre mot nordost.

Åtminstone sedan 1500-talet har gårdstomten på Eka varit delad i en mangård och en fägård, skilda åt av den bäck som mynnar i Ekaviken. Uppdelningen i mangård och fägård framgår bl. a. av en karta, som upprättades 1694. Denna uppdelning av gårdskomplexet är en exponent för en mellansvensk gårdstyp från 1600-talet, men typen har anor från medeltiden.

Ekaboden, som jag nu skall beskriva och diskutera, ligger bland ekonomibyggnaderna men hör snarast till det slags bodar, som man väntar sig finna i mangården. Den hör ej till en fägård. Inga märken tyder på att boden någonsin flyttats. Jag misstänkte därför att gården, innan den ovannämnda kartan upprättades, hade en mera samlad gårdsplan, vari boden eventuellt ingick som ett sidostycke. Boden är nämligen äldre än alla husen i ekonomigården och mangården, den karolinska herrgårdsbyggnaden inbegripen. Att denna misstanke var berättigad har jag fått bekräftat av en lagmansdom från 16/2 1582 (RA.Strödda domböcker 26), vari det heter, "attj förtidenn, då är Eka gård allenasth ther manngården står opå bliffuenn flytt och bygtt in på Socknenns Allmenning, ther utj Eka gård och landbor hafva sampt med flere för — Tuu Sockners Inbyggierr theris lått och anpartt, Män ingen änu vett, heller hafuer hörtt opå hvad tidh thett är skiett". Man kan emellertid fråga sig, om mangården då varit ståndsmässigt bebyggd, ty den nuvarande karaktärsbyggnaden synes vara uppförd till en del ovanpå det tegelbruk som stod i sitt flor vid 1600-talets mitt. Den mangård, som lagmansdomen 1582 omvittnar, behöver ej förutsättas vara utbyggd. Vittnesmålen i 1582 års dom har endast till uppgift att bevisa, att det området var hävdat som låg på andra sidan bäcken och ursprungligen tillhörde allmänningen.

"Cecilias bod", även kallad Kråkvilan, på Eka gård i Lillkyrka sn, Uppland. Foto från väster 1927 Gösta Berg.

Boden är timrad med källarvåning av sten. Ingången till både källaren och våningen däröver är på långväggen, som vetter mot sjön. Källaren ligger delvis ingrävd i backen mot nordväst och har en kraftig stenvägg mot sydost. Man kommer in i ett förrum, innan man når den egentliga källaren, som har tunnvalv.

Ovanför källaringången är ett utskjutande förstuparti till övervåningen. Hit har en yttertrappa lett. Vid mitt besök år 1957 hade yttertrappan ruttnat ned, och en ny dörr hade tagits upp på husets norra gavel, vars källarvåning ligger så djupt ingrävd i backen, att man utifrån med få trappsteg kommer direkt in i den timrade delen av byggnaden. Denna nya ingång har upptagits efter år 1927. Den gamla trappbyggnaden upp till övervåningen ger huset ett ålderdomligt utseende. Man kommer att tänka på senmedeltidens och 1500-talets trapphus till andra våningen i bo-

stadshus av sten. Men vi har ock direkta paralleller till timmerbodar med dylika trapphus. Ett nu förstört trapphus fanns på en bod på torpet Djupanboda i Julita socken i Södermanland. Hit hör också t. ex. ett svalgångsloft från Kyrkbyn i Lillhärdal i Härjedalen, daterat 1634 (BØGES V P 1634), nu på Jamtli, Östersund, dock är trappan nu omflyttad. Vidare har vi en portlidersbod från omkring 1700, som överförts till Murberget i Härnösand. Hit hör också, för att taga ett känt exempel, Skålmostugan i Lima från 1800-talets förra hälft. En utlöpare av samma tradition möter också i de källarbodar som kallas källarstugor, t. ex. i Äppelbo, Rättviks och Leksands socknar.

Den timrade våningen i Ekaboden har samma planindelning som källaren. Man kommer in i det mindre rummet. En dörr leder in till det större och en nyare spiraltrappa till vinden, som likaledes är delad i två rum.

Fönster finns ej. Små långsmala gluggar med järngaller har släppt in en sparsam dager. En av dessa gluggar förstördes, när man tog upp den nya dörren, att döma av planritningen från 1928. En mindre glugg utan järngaller finns på bakre långväggen i stora rummet.

Bodens mått imponerar. Den är 14 meter lång och 8,5 meter bred. Syllarna har bastanta dimensioner. Ändarna på golvtiljorna ovanför tunnvalvet sticker ut ovan syllen. Dessa ändar ser ut som tjocka bräder, beroende på urtagen för syllen, men undertill kan man känna stockens rundning. Varje golvtilja är en halv trädstam. Trädstammen har kluvits på längden, barkats och försetts med urtag för syllarna. Golvbräderna över förrummet synes ej från husets utsida. Tittar man upp i taket i källarens förrum går takbräderna i husets längdriktning. Bräderna vilar på fem underlagsstockar. Takbräderna har urtag för tre av dem och likaså urtag, där de vilar på murverket. Dessa takbräder är också halvklovor av trädstammar, men de vänder sin plana sida neråt för att bilda innertak i källarens förrum men utgör ej golv i nästa våning, ty där går golvbräderna vinkelrätt mot dem, dvs. i husets tvär-

Plan av Eka herrgård i Uppland 1927. 1—15 mangården; 16—27 fägården; 22 Cecilias bod.

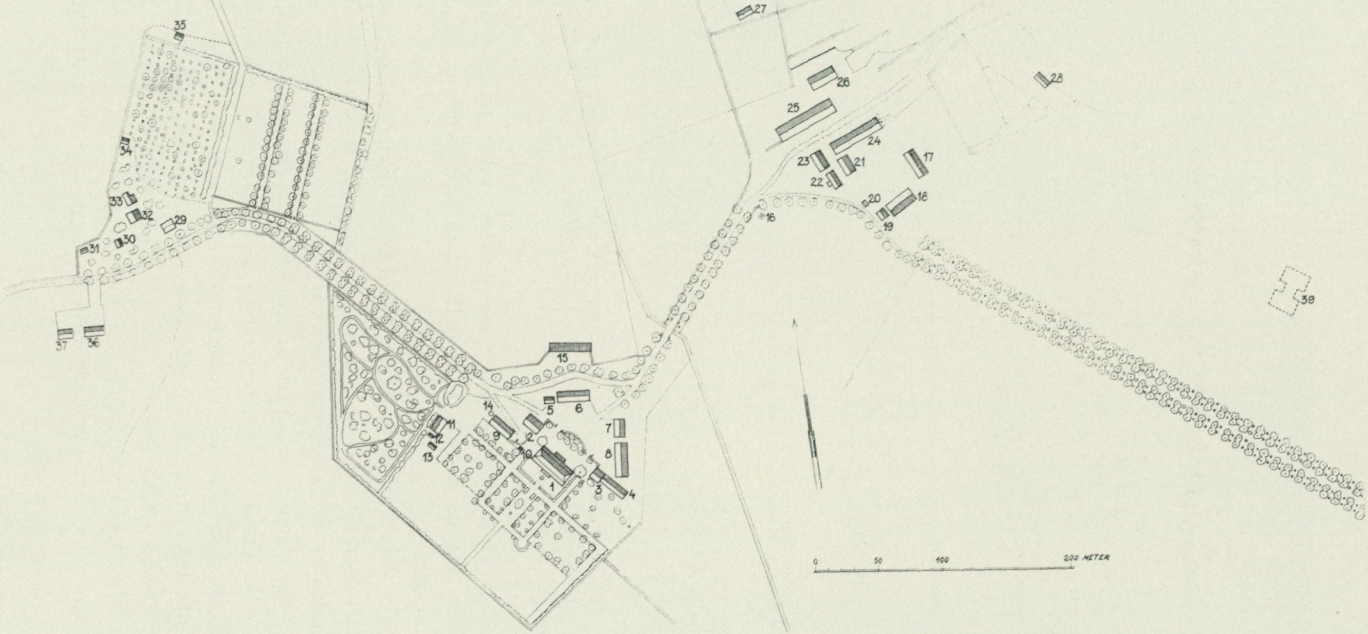
0
50
100
200 METER

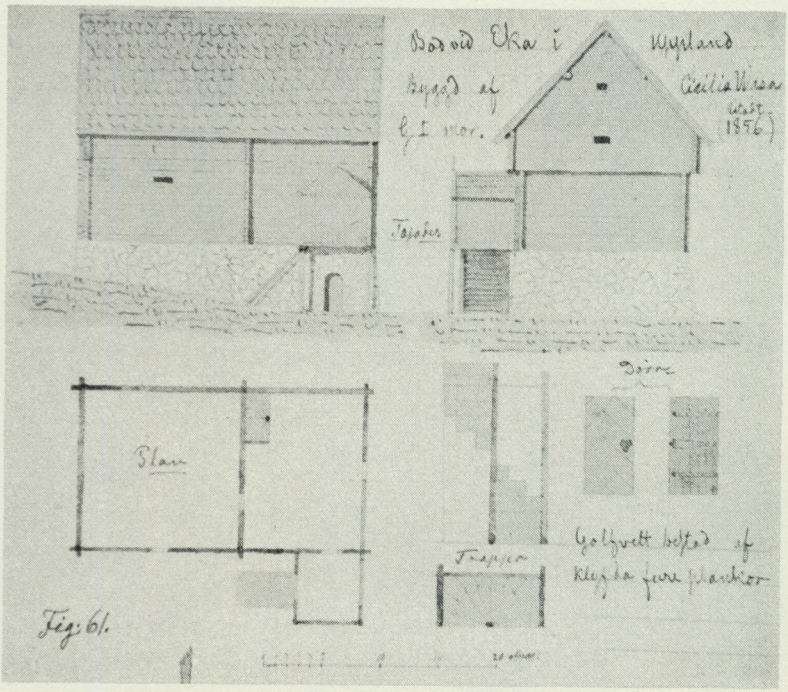

"Bod vid Eka i Uppland. Byggd af Cicilia Wasa G I mor, ritadt 1856." Mandelgrenska samlingen, Lunds universitet.

riktning. Eftersom de över förrummet vilar på tre underlagsstockar, når de endast fram till syllen och synes ej på långväggens utsida.

Boden ovan källaren är av trä. De tio understa stockvarven är timrade med en knut kallad dubbelkatt med snedhak i knutskåran och halsning. Ovan dessa stockvarv är en nyare timring, sannolikt från 1800-talets mitt. Där är knuten en vertikal dubbelhaksknut utan s. k. betta. I de två översta stockvarven förekommer även vända stockar, där den vittrade sidan vänts inåt.

Taket bärs upp av ryggås och två sidoåsar vilande på och i gavelröstena. Ätta sparrar på vardera takfallet bildar underlag för takbräderna. Skiljeväggen mellan lilla och stora rummet i vindsvåningen har varit ett timrat röste. Det är nedrivet och er-

Ekaboden från söder. Foto 1927 Gösta Berg.

satt av ett slags takstol. På högra stolpen vid dörren finns årtalet 1854 skrivet med röd krita. Dörren i denna mellanvägg har varit anmärkningsvärt bred, ca 120 cm, med kraftiga ingångsgåtar, att döma av gåtgroparna i andra stockvarvet över vindsgolvet.

Om vi bortser från den nyupptagna dörren på husets nordvästra gavel finns de ursprungliga dörrarna kvar. Dörren till källarval-

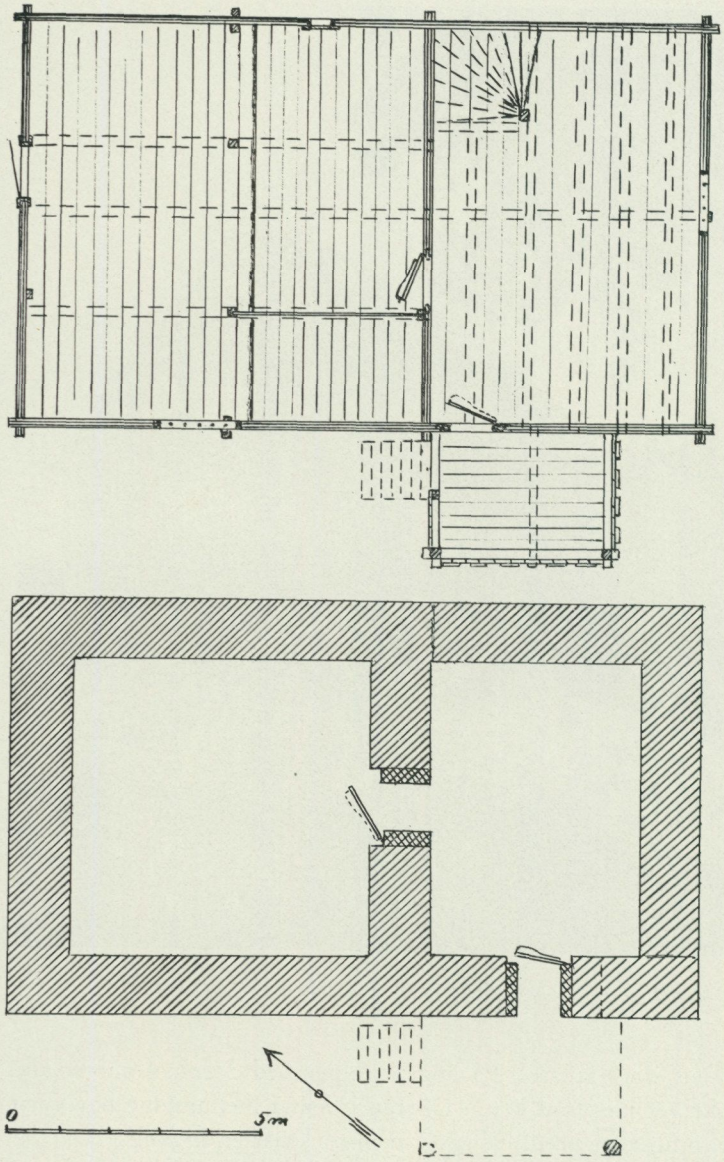

Plan av Ekaboden. Nedtill källaren, upptill våningen ovanför. Uppmätning 1957 och 1959 av Olle Homman.

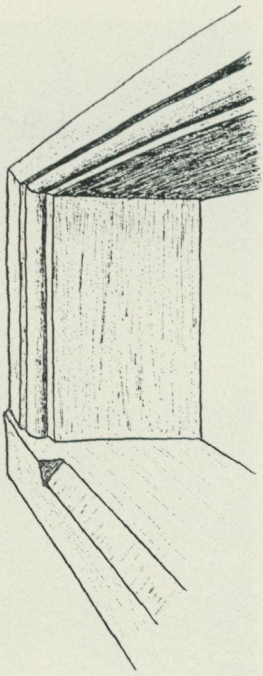

Detalj av gluggen på bakre långväggen i det stora rummet, visande det hyvelprofilerade fönsterfodret. Gluggens ljusöppning är 39 cm i horisontalmått, fodrets bredd 16 cm. Teckning 1959 av Olle Homman.

vet har en under 1600-talet vanlig brädbeklädnad. Ytterdörren till den timrade våningen sitter på sin plats. Den består av en enda tjock furuskiva, som har en nästan lika tjock brädfodring i ett slags parkettmönster, enligt vilket de mönsterbildande brädernas ändar skjuter förbi varandra i dörrens mitt. På dörrens utsida är kraftiga gångjärnsbeslag, på dess insida ett stocklås. Dörren har ej narar. Det väldiga låset och fodringen fyller nararnas funktion. Det upphöjda partiet runt nyckelhålet på dörrens utsida vittnar om att den brädfodrade dörren är ursprunglig. Här har varit ett nyckelhålsbeslag som förhindrat brädfodringens vittring. Det har haft en form, som var gängse årtiondena närmast före och efter 1600. Dörren i mellanväggen i samma våning har tagits ur dörrposterna och står nu utan funktion i ett hörn på vinden. Den är i sina tekniska detaljer lik den ovan beskrivna ytterdörren, dvs. den är gjord av en enda furuskiva utan narar

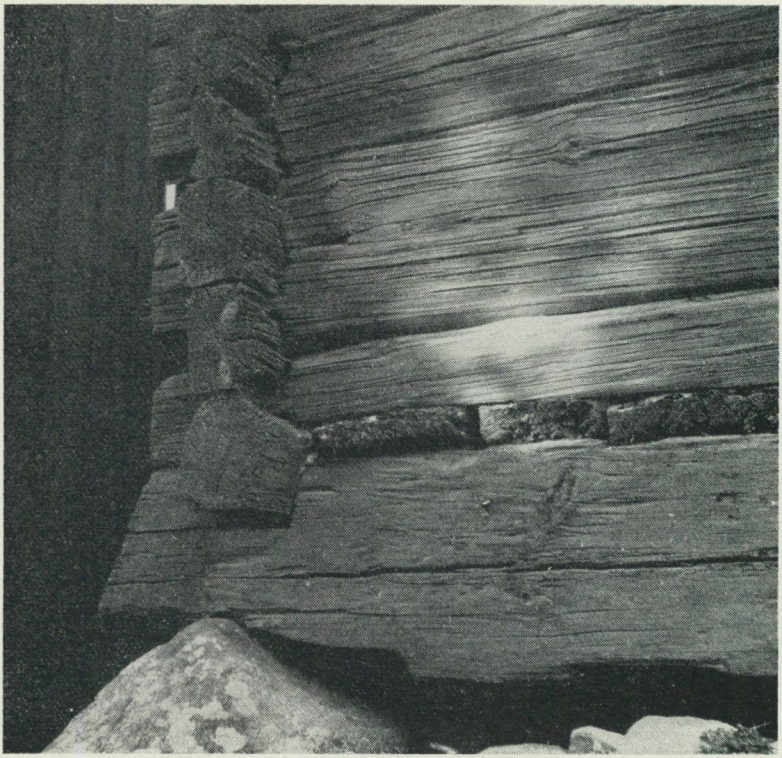

Syllen vid västra knutkedjan. S. k. dubbelkatt i knutkedjan med snedhak i knutskåran. Observera golvbräderna, som vilar på syllen; de är halvklovor, runda undertill, men avfasade där de vilar på syllen. Foto 1957 Ingalill Granlund.

med brädfodring i beskrivet mönster och försedd med stocklås. Den saknar nyckelskylt. De båda dörrarna är av allt att döma samtida med byggnaden. Stocklåset torde vara bland de största som finns att se. Dörrgåtarna är bevarade i ursprungligt skick i den timrade delen ovanpå källarsvalen. Det är en fyllnadsgåt med fjäder, som skjuter in i stockändarna. Gåtens båda ändar upptill och nedtill skjuter något förtunnade in i tröskel och överslag. Gåttypen överensstämmer i fråga om datering med bodens äldsta knuttyp.

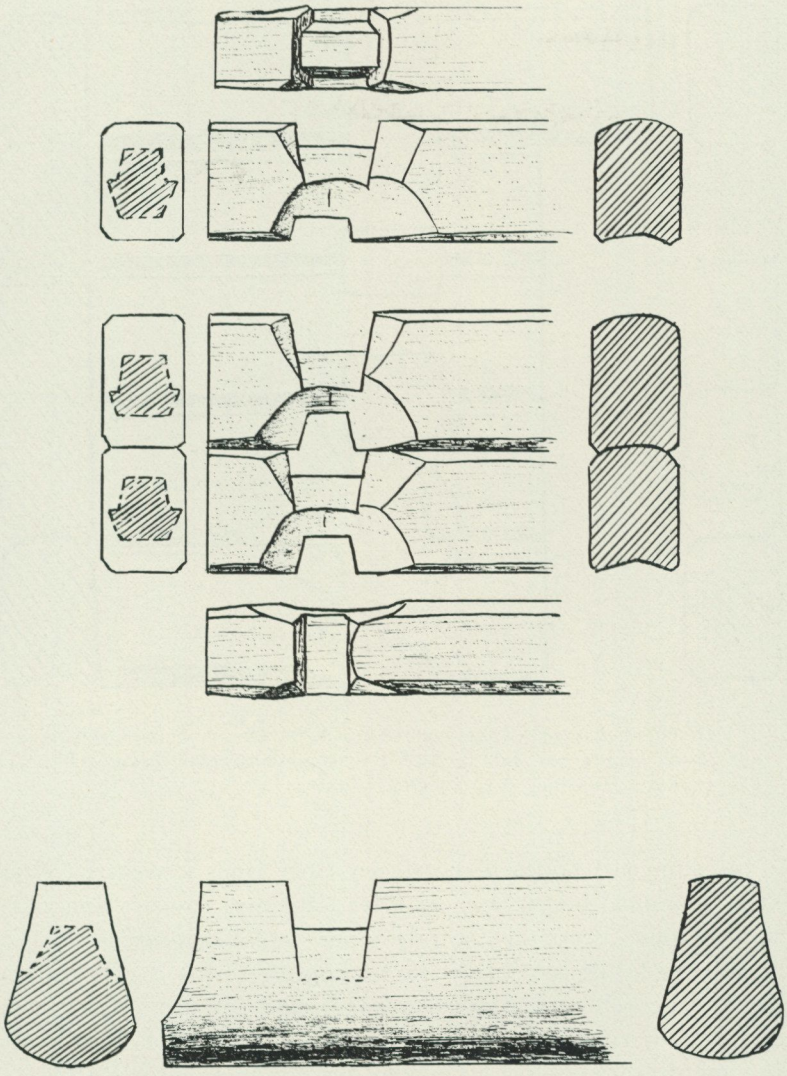

Upptill knut i mellanväggen i ursprungligt virke; i mitten knuten i de tio understa stockvarven i bodens fyra ytterhörn; nedtill marksyll i långväggarna. Teckning 1957 av Olle Homman.

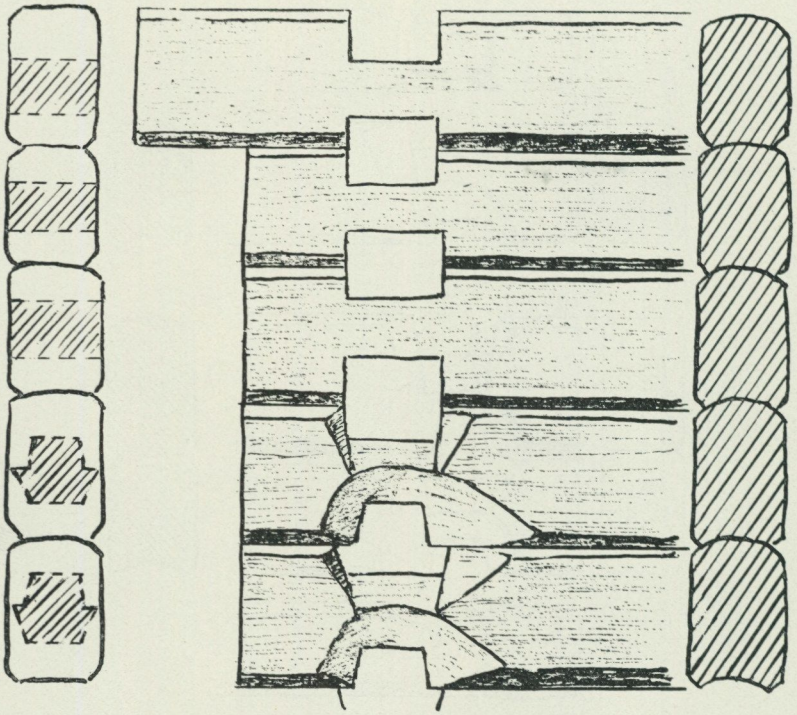

Detalj av knuten i bodens nordöstra hörn. De tre översta stockarna i norra långväggen har vertikal dubbelhaksknut utan betta och är ej vittrade. Teckning 1959 av Olle Homman.

Inredningen i boden är borttagen. Spår finns i väggarna efter fasta spannmålsbingar men ej efter väggfasta sängar, som man skulle kunna vänta sig. Spiraltrappan upp till andra våningen är ombyggd, och spår efter äldre trappsteg syns i hörnet mellan mellanvägg och yttervägg. Men något stöd för den trappa, som Mandelgren ritat så omsorgsfullt, fann vi inte. Den förutsätter en timrad tvärvägg, och av någon dylik fann vi intet spår.

Undersökningen 1957 visade en byggnad, som i väsentliga drag skiljer sig från den Mandelgren ritade 1856. Skulle Cecilias bod vara ombyggd efter denna tid? För att vi skall få hållpunkter, måste Mandelgrens akribi prövas. Det är då besvärande, att det råder bristande konsekvens mellan Mandelgrens planritning och

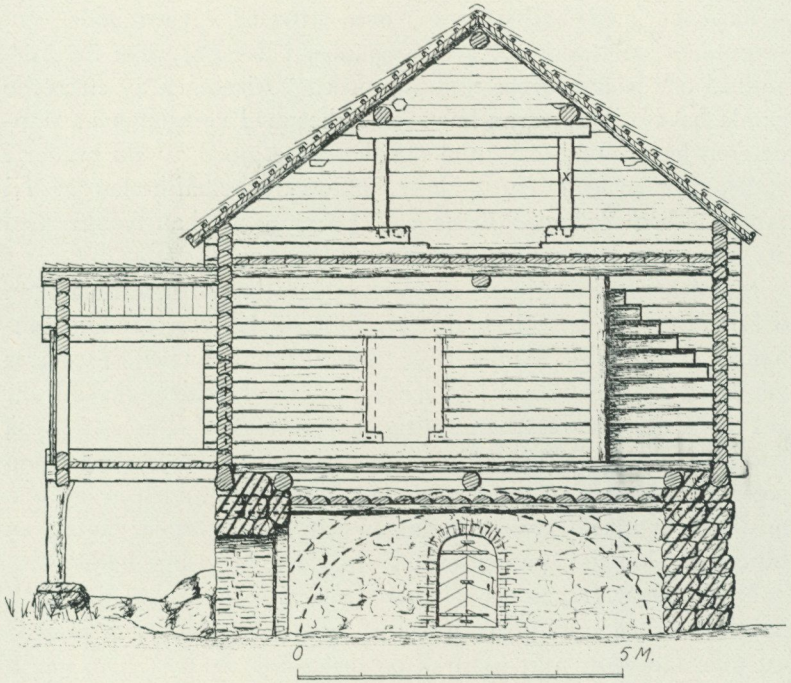

Sektion av källarboden på Eka. Vid x är årtalet 1854 skrivet med rödkrita. Uppmätning 1957 och 1959 av Olle Homman.

hans ritningar av långsides- och gavelfasaderna. Yttertrappan är t. ex. på planen markerad långt från väggen men på gavelfasaden nästan inpå muren. Likaså finns en ljusglugg utmärkt på planen, som saknas på gavelfasaden. På samma fasad har Mandelgren markerat en överkragning med två stockvarvs bredd på vardera långsidan och en kraftig skugga under det utskjutande partiet på gaveln. På långsidesfasaden däremot finns ej tillstymmelse till överkragning på gaveln. Ej ens taket skjuter ut över knutkedjan. Låt oss nu jämföra Mandelgrens ritningar med bevarade byggnadsdetaljer. Trapphusets form och placering faller först i ögonen. Intet tyder dock på att byggnadens trapphus skulle vara ändrat eller flyttat längre in på väggen eller att källaringången eller dörren ovanför skulle på något sätt ha ändrats. Tvärtom. Kon-

struktionen med bärbjälkarna, den vittrade väggen söder om trapphuset, allt talar för att byggnaden i dessa stycken är oförändrad och Mandelgrens teckning oriktig. Ritningen av en av de gamla bevarade dörrarna har föga likhet med verkligheten. Mandelgren har ritat dörren som om den vore gjord av sju bräder i stället för en enda furuplanka. Hans nyckelhålsbeslag är fri fantasi, likaså "gångjärnsbeslagen". Däremot har han lyckats med att återgiva mönstret på dörrens brädfodring.

Mandelgrens teckningar är sålunda inte bara bristfälliga utan delvis fantastiska. Hur skall detta förstås? Jag tror att sammanhanget är följande. Årtalet 1854, som vi fann på takstolen, anger det år då bodens övre del byggdes om. När Mandelgren kom dit två år efter ombyggnaden, ville han återställa eller bättra på vad som nu brast i ålder och "ursprunglighet". Romantikern vann seger över kulturforskaren. Och så tillkom teckningen av en bod med gotiskt takfall, överkragningar och ytterligare en våning, en fantastisk skapelse, som ej kan spåras i den befintliga boden.

Nu kommer frågan om vi kan datera byggnaden närmare. Vi har från år 1670 en notis, som kan röra denna bod. Det sägs då att man lade "ett nytt spåntak på den gamla boden". Om vi till att börja med jämför boden med andra byggnader från denna tid i Mälardalen, är det ej svårt att, trots att vi saknar vissa dateringsdetaljer, dock komma till klarhet om att boden i sina grunddrag är äldre än 1670. Från denna tid omkring 1670 har vi nämligen en källarbod med trapphus på långväggen vid Malmsnäs herrgård i Malms sn i Södermanland. Denna bods timring är yngre än Ekabodens. Däremot uppvisar ett svalgångsloft i Arboga, som är stadens äldsta träbyggnad, en något äldre form i knuttimringen. I intetdera av de tre ovannämnda husen finns det ringaste spår av medeltidens stil, konstruktioner eller behandling av knutar, gåtar och dörrar. Min kamrat i arbetslaget och gamle vän Olle Homman, som i nära 40 år dagligen undersökt och sysslat med träbyggnader i Sverige och har större konkret kunskap om dem än någon annan, sammanfattade resultatet av vår undersökning på följande sätt: "Ceciliaboden vid Eka kan, bortsett från ovannämnda omändringar i senare tid, med full säkerhet påstås härstamma från något av de årtionden som följer efter den medel-

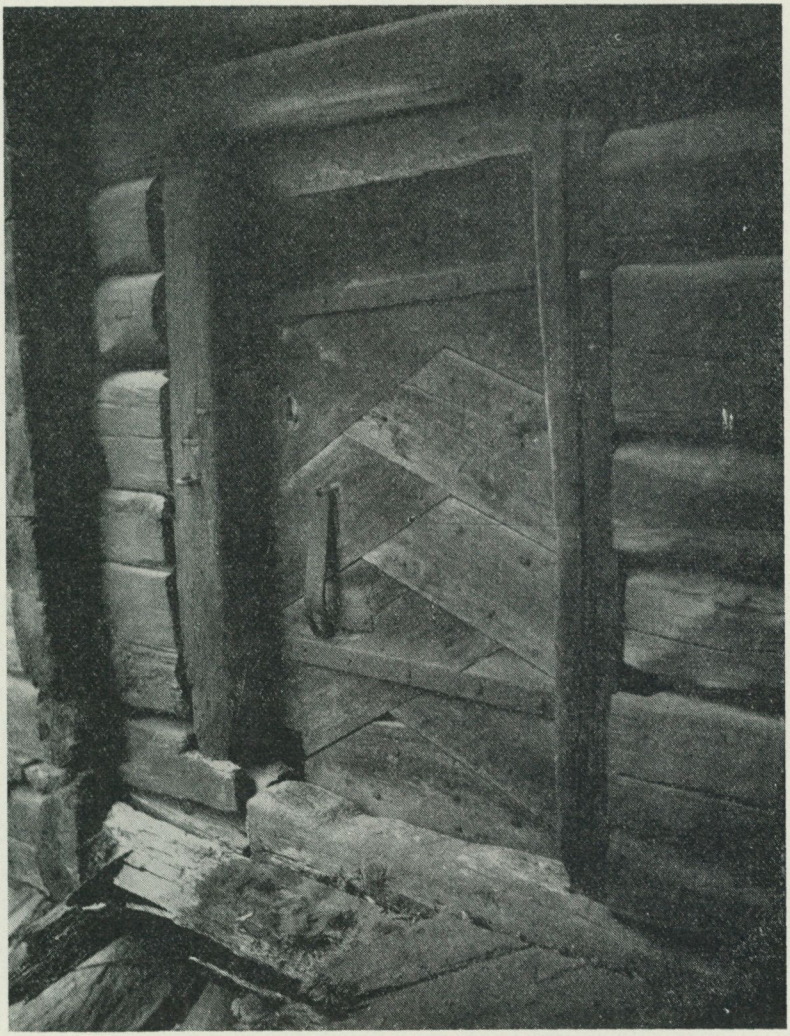

Bodens ytterdörr och gåtar, sedda från trapphuset. Omkring nyckelhålet har det nu förkomna beslaget förhindrat vittring och kvarlämnat ett upphöjt parti som utgör ett avtryck av beslagets form. Foto 1959 Ingalill Granlund.

tida byggnadsstilens slut och efter övergångstidens period. Dateringen blir därför ca 1580—1600".

En folklivsforskare har i regel anledning att nöja sig med ett sådant resultat. Exakta dateringar är vår vetenskaps krux. Svårigheten delar vi med både arkeologer och konsthistoriker. Det skrivna dokumentet är alltjämt det enda säkra, så snart det gäller en omedelbar datering.

Det s. k. Ekaarkivet, dvs. handlingar rörande släkten Oxenstierna till Eka och Lindö, i Uppsala universitetsbibliotek rymmer viktiga urkunder och räkenskaper rörande Eka gård. Man kan försöka möjligheten att nå ett steg längre där. Men innan vi beger oss dit, frågar vi oss: varför förknippas ett personnamn med en byggnad? Namnet kan bevara byggherrens namn. Det är väl så Cecilia av Eka, död i Blå tornet i Köpenhamn år 1522, i familje- eller ortstraditionen, så vitt jag kan finna utan grund, förknippats med boden. När ej den timrade boden når hennes tid, kanske källaren gör det? Men källaren lämnar ej någon hjälp för tidfästning, eftersom den lika väl kan vara samtidig med byggnaden som grävd tidigare. Men anknytningen till en person kan vara lösligare. Det räcker för namngivningen, att en ryktbar person övernattat i ett hus eller besökt det. Endast på sistnämnda sätt skulle Cecilia Vasa (1540—1627) kunna förbindas med boden, men vi har inga bevis för det. Erik Oxenstierna, friherre bl. a. till Eka, som varit anställd hos Cecilia i Rodemachern, dog 1594. Cecilia var i Rostock i januari 1597 efter att ha begivit sig på en långresa från Nederländerna föregående år. Vi vet ej mycket mer om resan än att hon besökte Polen, som hon lämnade i juli 1597. Om besök i Sverige vet vi intet. Övriga år är man bättre underrättad om hennes vistelseort. Men någon upplysning om att hon skulle ha besökt Eka har jag ej lyckats finna.

Vi har således ingen annan ledning för vårt sökande än den tidsram som dateringen av timringen givit oss, dvs. tiden 1580—1600. Först år 1595 lyckas jag påträffa boden i de ovannämnda räkenskaperna (UUB, X 284 c, 328 v och 329 r). Junker Christiern Oxenstierna av Eka har då övertagit gården efter sin fader, som avlidit året förut. "Thän 20 Junij" är antecknat: "Ithäm bekome Timermänerna som timbradee på fateburenn i siin betalning

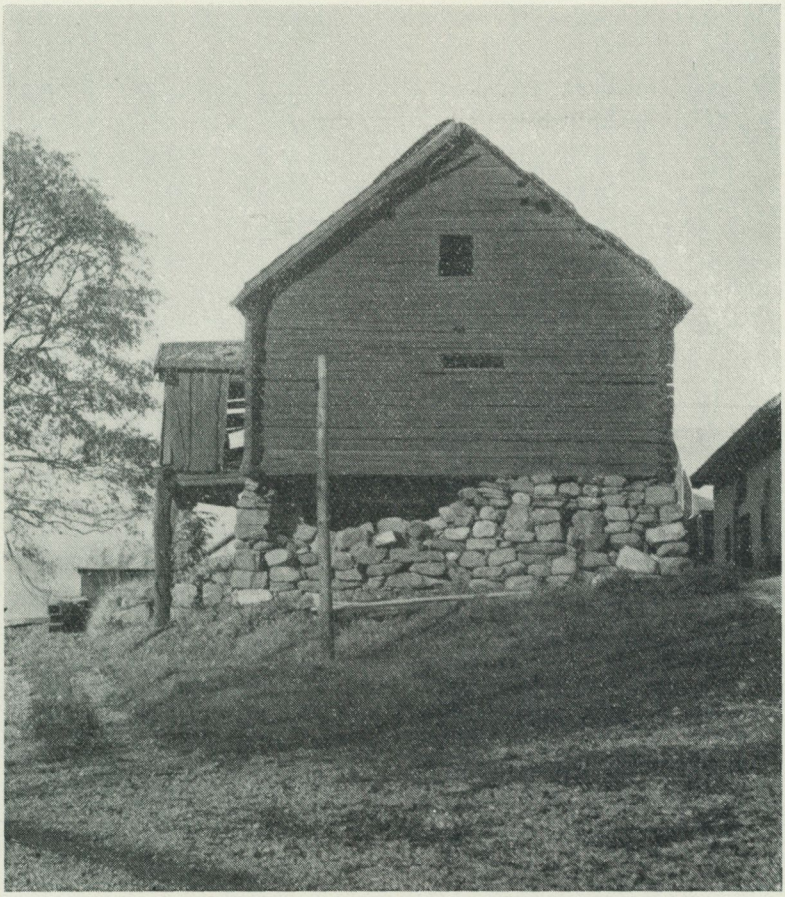

Trots förfallet är källarboden på Eka ett ståtligt byggnadsminnesmärke. En vindskida har fallit ned och den andra har lossnat och följer snart efter. Muren i gavelväggen håller på att rasa och av trapphuset är ej mycket kvar. Foto okt. 1959 Ingalill Granlund.

Hindrik Timbrman Malt 3 t[unn]or; Siimon Timbrman Malt 3 t[unn]or; Anders Timbrman Malt 3 t[unn]or; Tommas Timberman Malt 1 t[unn]a Korn 2 t[unn]or. — — — Ithäm Hans Bengtsonn (i Husse by) som timbrade på fatebure[n] wid gården quitas aff hanns gamble affradh betalning 3 t[unn]or; Ithäm Per

Tom[m]ason bekom i timberlön Mallt 2 t[unn]or Kornn 1 t[unn]a."

Ovannämnda fatabur kan förvisso identifieras med vår bod, som är en sexknutsbyggnad. Här arbetade alltså en timmerman vid var knut, sammanlagt sex man. Inte bara knutkonstruktionerna utan även haklaskarna på fram- och baksidan — än på ena sidan av mellanväggsknuten än på den andra — visar att hela byggnaden knutats samtidigt. En av timmermännen var från Husby, en grannby till Eka. Han tillhörde gårdens underlydande.

Bodens benämning fatabur överensstämmer också med dess från senare tid kända funktion som förvaringsbod för säd och annat. Bodväggarna särskilt på sydöstra och sydvästra sidan har många märken — otaliga små pinnhål — efter torkning av skinn eller fisk. Dessa märken finner man ofta på bodar och fatburar.

Boden är sålunda från 1500-talets sista årtionde, men jag har ej lyckats associera den med vare sig Cecilia av Eka eller Cecilia Vasa.

Med detta är min lilla undersökning slut. Syftet att presentera den i denna årsbok är ej allenast att visa, att boden kunnat tjäna folklivsforskningen i dess vetenskapliga strävan efter riktpunkter för regionala dateringar. Även kulturminnesvården torde ha intresse för byggnaden, som skulle göra det rika Uppland fattigare om den ej togs tillvara. Vid mitt besök år 1957 låg trappan till trapphuset nedruttnad. Nu år 1960 håller även golvet i trapphuset på att förintas. Förfallet sprider sig snabbt. När skall vi i Sverige få en kulturminnesvård med ekonomiska möjligheter att vidmakthålla kulturmonument eller åtminstone ge ägaren det pekuniära stöd som erfordras för att kunna vårda och bevara äldre byggnader, som bostadslånenämnder betraktar som en styggelse men som utgör en del av vår historia?

ETT ROKOKOPORTRÄTT OCH DESS TILLKOMST

av Gunnar W. Lundberg

Bland de konstnärer som främst hörde till Carl Gustaf Tessins umgängeskrets var pastellmålaren Gustaf Lundberg. Redan under den vittberömda Parisambassaden 1739—42 hade han liksom den unga gravören Jean Erik Rehn haft sin bostad i det Tessinska beskickningshotellet vid dåvarande Quai des Theatins — nuvarande Quai Voltaire No 9—11, mitt emot Louvrepalatset. Han målade då flera porträtt såväl av Tessin som av hans gladlynta grevinna Ulla och andra medlemmar av familjen. Sitt inval i franska konstakademien hade nog Lundberg — förutom sin egen konstnärliga talang — greve Tessin till stor del att tacka för. Den varma vänskap som redan nu grundlades mellan den vittre och uppriktigt sagt icke så litet kultursnobbige ambassadören och konstnären — de voro på året jämngamla — fortsattes även senare i Stockholm, och pastellmålaren Lundberg blev under de kommande åren en lika trägen vardagsgäst i det Hessensteinska huset på Riddarholmen som i det intima Åkeröumgänget nere i Sörmland. De voro även grannar i "gamla stan".

Lundberg liksom Linné och många andra av våra berömda 1700-talssvenskar hörde till Tessins så kallade "lördagsgille". I sin stora Åkerödagbok noterar Tessin en söndagsmorgon i slutet av april 1759 följande härom: "I dessa förflutna åren och ännu i denna stund äro lördagarna mina gladaste dagar. Mina middagsmåltider hedras av dem, som mera veta än jag, och äro mig läretimmar. Herr kanslirådet Stiernman, herr kanslirådet Berch, herrar bergsråder Swab och Tilas, herrar archiatrer Rosén och Bäck, herr Wargentin, herrar Lundberg, Rehn, Arenius, Pasch, Fehrman

och flera uppliva mitt av veckans tyngd trötta sinne. Min vänskap vare dem vigd."[1]

I denna kräset valda, intellektuellt högtstående krets trivdes den grånade excellensen och vilade ut ifrån ekonomiska och andra bekymmer samt stormiga politiska sammanträden i riksrådskammaren. Tessins svägerska grevinnan Augusta Törnflycht, som han titt och tätt så lätt brouillerade sig med, talar en gång en smula försmädligt om "grev Tessins gubbar, Rothen och Lundberg". Rothen var den kortvuxne hovstallmästaren Georg Wilhelm Roth, släkting till vänster och uppvaktande kavaljer hos familjerna Sack och Sparre samt faktotum och räkenskapsförare i den grevliga tessinska familjen sedan Parissejouren.

I sin konstsamling hade greve Tessin icke mindre än över ett trettiotal porträtt målade i pastell av Gustaf Lundberg, varav de flesta i våra dagar äro väl kända. Häribland var även en synnerligen tilltalande pastell av grevinnan *Kristina Margaretha Augusta Törnflycht* (1714—1780), målad iförd en gulbrun klänning med blåa band samt en vit spetskantad huvudduk löst knuten under hakan. Händerna stödja mot en liten trälåda, som är fästad med ett rosafärgat band över axeln. Hon är målad, som det på den tiden hette, "à la savoyarde", dvs. konstnären har framställt henne med ett murmeldjur, som tänkes vara förvarat i lådan. Traditionen är alltsedan Watteaus och Chardins dagar. Porträttets nuvarande ägare är friherrinnan Kate Leijonhufvud, född von Post, i Stockholm.

Den ytterst personliga grevinnan Törnflycht var dotter till riksrådet greve Olof Törnflycht och hans maka grevinnan Hedvig Ulrika Posse i hennes andra gifte. Hon blev 1735 gift med Ulla Tessins halvbror, generalmajoren och överståthållaren i Stockholm Axel Wrede-Sparre af Sundby och den sista som bar det Törnflychtska namnet.

I litteraturen förekommer en uppgift att Tessin skulle ha haft med sig detta porträtt till Paris 1739.[2] Så kan emellertid icke vara förhållandet. Pastellen är trots allt utförd under den tid Tessin var ambassadör i Paris, och i sin dagbok för den 9 juli 1757 i Åkeröarkivet har han upptagit porträttet i en förteckning med följande beskrivning: "En porteuse de marmote peint en pastel

Grevinnan Kristina Margaretha Augusta Törnflycht, gift Wrede-Sparre. Pastell av Gustaf Lundberg, utförd 1739 i Paris. Privat ägo.

par M. Lundberg 1739. "Det är också mycket riktigt nämnt i den av Tessin egenhändigt uppsatta förteckningen på hans ägodelar, som sändes hem efter ambassadens slut, med följande rader: *"Min K. Svägerskas Augustas Portrait i Pastel en Marchande de Marmotte, af Lundberg, förgyld ram och spegelglas ... 480*

livres."[3] Men hur kan nu detta gå ihop, när Augusta Törnflycht under den Tessinska ambassadperioden bevisligen icke vistades i Paris?

Porträttet har icke kunnat målas efter levande modell. Hur det kommit till tror jag mig dock kunna tala om. Beviset har jag funnit i ett mindre oljeporträtt på koppar (17 × 13,5 cm), föreställande samma person och målat av Olof Arenius 1737. Det äges idag av fru Birgitta Nisser, född Leijonhufvud, som ärvt det ur den Tessinska samlingen från Åkerö.

Det framställer i midjebild en ung dam, iförd en svagt mauvefärgad (natt?)dräkt med svart kapuschong framför ett toalettbord med spegel. Ytterligare ser man en ljusstake, en flacon samt en dosa i gröngul lack mot en vit duk.

Även denna bild är av Tessin upptagen i dagbokens förteckning av 1757 med följande beskrivning: "*demi figure en petit à l'huile sur cuivre 1737 ou elle est devant sa toilette occupée à raccomoder sa coiffure par Arrhenius*". Carl Gustaf Tessin har haft detta porträtt av sin svägerska med sig till Paris, och det finnes mycket riktigt omnämnt bland alla konstföremålen som sändes hem på hösten 1741 till Stockholm med skeppare Swedaal: "*Min svägerska Augustas Portrait af Arhenius, förgyld ram ... 70 livres.*"

Den fina kännaren av Tessin och hans familjekrets, den för åtskilliga år sedan bortgångna fröken Sigrid Leijonhufvud, har uppmärksammat porträttet och omtalat att det ursprungligen varit en present till grevinnan Ulla.[4] Förmodligen var det inför denna bild som Tessin en morgon blev stående med ett ljus i handen, då han med en suck utbrast: "Varför skall just jag vara den enda, som hon fattat så stor motvilja mot, jag, som håller så mycket av henne." Orsaken var ett av de smågräl han ofta hade med sin ej så litet realistiska och sturska svägerska. Hustru Ulla sökte alltid försona dem och just på tal om denna lilla schism tog Ulla fasta på mannens ord för att söka förlika dem. Tessin betonade genast att en försoning berodde på svägerskan och att det absolut måste komma till en fullständig förklaring, han ville ej nöja sig med en halv. Det är tydligt att något i Augustas uppförande djupt sårat honom eller, för att tala med sagans ("Fau-

nillane") ord, att hennes sista örfil gjort honom "röd som gobelinernas scharlakan", skriver Sigrid Leijonhufvud.

Det måste vara efter ovan nämnda oljeporträtt av Arenius, som Gustaf Lundberg i Paris så utförde sin lysande och inspirerade pastell. Någon annan förklaring torde näppeligen stå att finna.

Olof Arenius' porträtt hängde kvar på Åkerö ända till Tessins död, då det upptages i hans boupptecknin med följande beskrivning: "Grefvinnan Wrede-Sparre, Augusta Törnflycht, half bild för sin toilette, lagande sitt nattyg och sin hufva målad på koppar af Arenius, 6 tum hög, 5 d:o bred. Portrait i olja."[5]

För fullständighetens skull kanske det också borde påpekas att Arenius utfört samma porträtt i ännu mindre skala på elfenben (9 × 7,4 cm), en av de ytterst få kända miniatyrer denne konstnär målat, som tidigare fanns i den Eichhornska samlingen[6] och därefter kommit i den Wijkska i Göteborg.[7]

Arenius har senare (1738) målat grevinnan Augusta i en röd sammetsklänning (81 × 66 cm) med pälsbräm, som numera kan beskådas på Gripsholm (Nr 2043). Autodidakten Johan Streng (1707—1773) har ävenledes förevigat henne i en oljemålning (44 × 36 cm), som numera tillhör de Odencrantska fideikommissporträtten.

Rent konsthistoriskt kan det ha sitt intresse för det fåtal människor, som i vår tid intressera sig för dylika spörsmål, att förråda Arenius' inspirationskälla. Han har helt enkelt lånat hela kompositionen från den franske målaren Charles-Antoine Coypel (1694—1752), en tavla känd under namn av "La toilette", som målades år 1730. Den har tillhört Fredrik II av Preussen och enligt en räkning tjugo år senare skulle den avbilda en viss "madame Marriethe", en uppgift, som torde tagas med en viss reservation.[8] Samme målare har för övrigt i en pastell, vars långa franska titel ungefär bör översättas med "Dårskapen söker genom ungdomlighet reparera skröpligheten" och som graverats av Surugue, utnyttjat motivet med en dam framför sitt toalettbord; den lär numera finnas i en fransk privatsamling.[9]

När och var Arenius sett Coypels originalmålning är icke så lätt att avgöra, men det bör givetvis ha varit under hans utländska studieår 1730—36. Hans inspirationskälla kan icke ha varit Simon

Grevinnan Kristina Margaretha Augusta Törnflycht, gift Wrede-Sparre. Oljemålning på koppar, utförd 1737 av Olof Arenius. Privat ägo.

Duflos' kopparstick efter denna målning, ty det är utfört så sent som 1747. Ett exemplar av denna sällsynta gravyr, som här avbildas, finnes i Sverige och tillhör fru Margit Riise, f. Lundberg.

Det var ingalunda ovanligt, att den tidens svenska konstnärer friskt lånade motiv efter utländska — framför allt franska — före-

"La toilette", gravyr från 1747 av Simon Duflos efter Charles-Antoine Coypels målning 1730, vilken tillhört Fredrik den store i Preussen.

bilder. Exemplen skulle lätt kunna mångfaldigas. En sådan genrebild var helt i tidens stil och på Parisersalongen 1739 kunde Tessin beundra en variant målad av Jacques Aved (1702—1766) föreställande madame de Bacquencourt sittande framför sitt med rika silverpjäser smyckade toalettbord.[10]

Grevinnan Kristina Margaretha Augusta Törnflycht, gift Wrede-Sparre. Oljemålning, utförd 1738 av Olof Arenius. Foto Svenska Porträttarkivet.

Det är Tessins svägerska, vilken skulle haft svårt att värja sig för gamle kung Fredriks (I) något närgångna uppmärksamhet — påstås det — som i den kända fésagan Faunillane kallas féen Tankfull — "la fée Pensive". I ett brev till sin hustru (26/5 1737) har Tessin helt realistiskt tecknat ett porträtt av henne, som kan

vara av intresse att jämföra med de målade. Han skriver att Augusta Törnflycht har "alltid huvudet på sned mot höger axel, med en intressant drömmande min, och de små vita händerna hopknäppta, med tummarna i en oerhört snabb kretsgång kring varandra, när ej i stället ett välproportionerat runt finger hastigt slår takt mot något föremål. Lång och ståtlig, med svart hår, stora mörka ögon med bågiga ögonbryn, liten röd mun och en liten uppnäsa." I ett annat brev skämtar han med denna hennes ovana och sänder henne följande hälsning: "Om Sundby rulltummar inte äre utnötte, så ber jag att min respekt anmäles hos dem."

Av ovan sagda framgår, hur ett rokokoporträtt kan komma till och av allt att döma bli mycket lyckat, även om det icke utförts ad vivum — efter levande modell. Gustaf Lundberg torde näppeligen ha sett sin vackra modell, när han utförde sin pastell, det skulle i så fall ha varit då hon var barn, vilket är mindre troligt. Senare i livet, efter hemkomsten från Paris, har han däremot icke gärna kunnat undgå att möta henne inom det stockholmska umgängeslivet.

Men hur gick det med porträttlikheten? Det kanske icke var det allra viktigaste. Huvudsaken var nog att för eftervärlden skapa ett familjeporträtt — en charmfylld bild à la mode française, som för senkomna efterlevande kunde förtälja om en lysande och sympatisk personlighet — grevinnan Augusta Törnflycht — och hur hon uppfattats av sin svåger Carl Gustaf Tessin samt av sin tids habilaste svenske modeporträttör.

[1] Sigrid Leijonhufvud, Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets (1931), sid. 114.

[2] Dens., Omkring Carl Gustaf Tessin I (1917), sid. 212.

[3] "Generalförteckning på alla de saker, som äro öfversända till Stockholm" från Paris 1741. Manuskript i Kungliga Biblioteket. Fotostatkopia i Institut Tessins arkiv i Paris. Utdrag tryckt i Fredrik Sander, Nationalmuseum, I (1876), sid. 55.

[4] Sigrid Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin, I (1917), sid. 80.

[5] Olof Granberg, Svenska konstsamlingarnas historia II (1930), Bil. XVIII, sid. 241.

[6] Ludvig Looström, Chr. Eichhorns samlingar (1890), nr 338.

[7] Nils Sjöberg, Olof och Caroline Wijks porträttsamling (1914), nr 45, sid. 14 avb. Herr Hjalmar Wijk har haft vänligheten att brevledes meddela författaren att han numera är ägare till miniatyren.

[8] Paul Seidel, Die Kunstsammlung Friedrichs des Grossen auf der Pariser Weltausstellung (1900), avb. sid. 34.

[9] Vente Georges Petit, Paris 26 maj 1913, avb. nr 6.

[10] Georges Wildenstein, Le peintre Aved, sa vie et son oeuvre II (1922), pl. 33.

BRUKSPATRONENS FINVÅNING

Restaureringen av Skottsbergska gården i Karlshamn

av Bengt Bengtsson

Brukspatronen, garveriägaren, skeppsredaren och handelsmannen Olof Olsson i Karlshamn lät efter den stora branden 1763 bygga en stor handelsgård i stället för en totalt förstörd gårdsanläggning. Som ägare till det efter honom själv uppkallade Olofströms bruk hade han stora möjligheter att vid byggnadsarbetet hålla en synnerligen hög kvalitet, både beträffande material och arbetskraft. Boningshuset vid Drottninggatan vittnar redan till det yttre om gedigenhet och smak. Längorna kring den stora gårdsplanen — om också enkla till utförandet — har under snart två sekel knappast tarvat några omändringar. Och i det inre har kraven på hantverksmässigt hög kvalitet och ändamålsenligt utförande tillgodosetts på ett även för 1700-talet tämligen sällsynt sätt.

När brukspatronen Olof Olsson d. ä. år 1804 avled, efterlämnade han till sin son med samma namn en gårdsanläggning, där boningshusets inredning till stora delar behållits oförändrad sedan 1766 — då huset stod färdigt — men i viss mån fått ny dräkt omkring 1790 i samband med en omgestaltning av övre våningen. Det vill synas, som om inredningen — som är ämnet för denna lilla redogörelse — stått orörd långt fram på 1800-talet och i några av rummen blivit övertapetserad först efter seklets mitt. Orsaken till att gården som helhet och även detaljerna i boningshusets inredning blivit så väl bevarade, ligger till stor del däri,

---

År 1946 utgavs i serien Nordiska museets handlingar boken Skottsbergska gården i Karlshamn, där gården skildrades i det tillstånd, den hade före restaureringen. Intresserade hänvisas till detta större arbete.

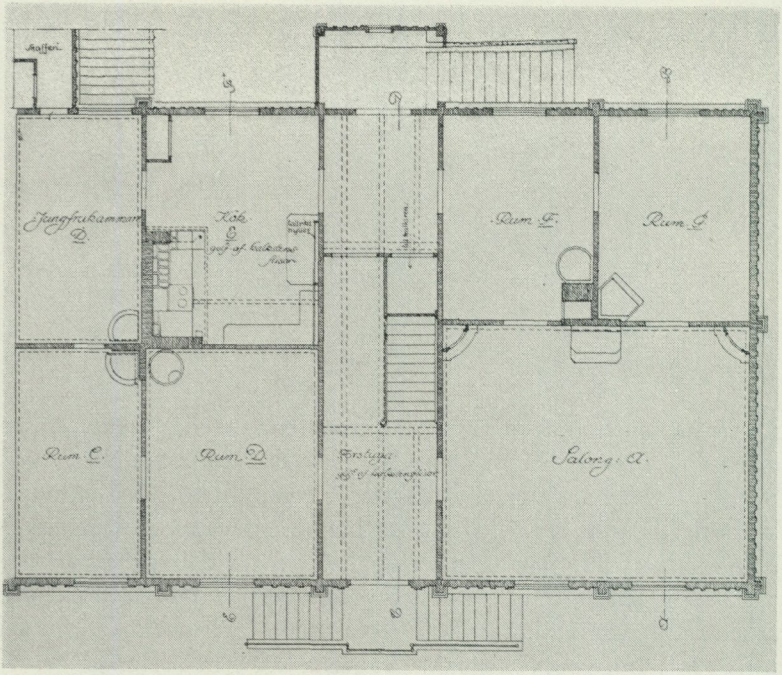

Plan av bottenvåningen. Fröken Ljunggrens lägenhet bestod av salongen A, rummen F och G samt köket E. De tre övriga rummen i söder (här till vänster) har nu inretts till vaktmästarebostad.

att fastigheten under sin tillvaro haft relativt få ägare. Olof Olsson d. y. dog 1826, och fem år därefter övertogs såväl gården som handelsrörelsen av handlanden Adolf Johan Skottsberg (1792—1879), vilken förut tjänat som bodbetjänt hos Olsson d. y. Skottsbergs dotter Marie Sophie (1829—1917) gifte sig med sin faders bodbiträde Pehr August Ljunggren (1821—1867). Efter Ljunggrens död drevs handelsboden av främmande köpmän, men gården ägdes fortfarande av familjen. Den sista privata ägaren, fröken Hanna Ljunggren, överlät 1927 gården till "Stiftelsen för Skottsbergska gårdens i Karlshamn bevarande". Gården kan sålunda sägas ha varit i två familjers ägo, vilka var på sitt sätt bevarat de värdefulla interiörerna.

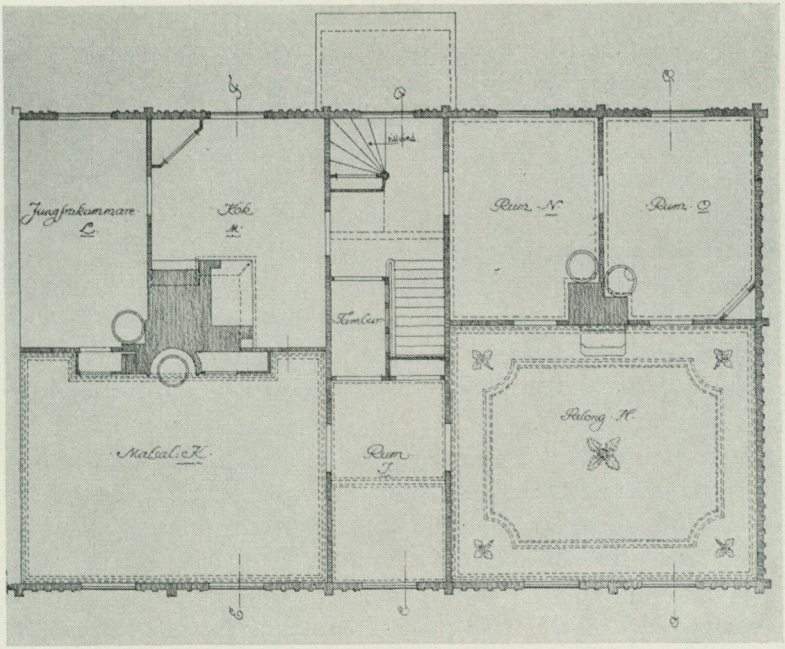

Plan av övre våningen. Matsalen K kallas här södra salen och salongen H norra salen. Mellan dessa båda ligger "mellanrummet" eller kallrummet (J), vars ursprungliga vägg åt väster är utmärkt med punkterade linjer.

När ovannämnda stiftelse övertog förvaltningen av gården, innehades handelsrörelsen av köpmannen Wiktor Mattsson, som också bebodde övre våningen i boningshuset, medan fröken Hanna Ljunggren förfogade över de tre rummen i nedre våningens norra del samt det stora köket, likaså i nedre våningen. Efter fröken Ljunggrens död 1941 beslöts — ehuru detta inte uttryckligen bestämts i stiftelsens stadgar — att hennes bostad för framtiden skulle bevaras i det skick den hade under hennes livstid. De tre rummen i södra delen av nedre våningen hade sedan länge varit uthyrda som kontor.

Handelsrörelsen upphörde 1945, och stiftelsen bestämde sig för att tills vidare icke hyra ut handelsboden. Efter det att dess siste

innehavare avlidit, uthyrdes övre våningen, men vid 1950-talets början beslöts, att hyresgästerna skulle uppsägas och gården i sin helhet undergå en då starkt behövlig konservering.

Början gjordes med taken, som bestod av tegel på öppen läkt. Takpannorna låg lösa på läkten men var sammanfogade med kalkbruk. Underhållet av dessa ålderdomliga tak blev alltmera kostsamt och besvärligt, och man beslöt att förse samtliga tak med underslagen panel, vilket skedde under loppet av år 1955. Nästa steg blev en grundlig reparation av alla smärre skador på byggnadernas exteriör, varefter boningshusets alla fönster åt gatan utbyttes mot nya, vilka kopierades efter gårdssidans smårutade fönster — det finns belägg på att samtliga fönster ursprungligen haft sådana.

Efter yttermålning av alla byggnader kom så turen till boningshusets interiörer. Det skulle vara frestande att här ge en redogörelse för gången av de undersökningar, som företogs sedan hyresgästerna i övre våningen avflyttat, och för de glädjande upptäckter som gjordes, så snart man med skrapkniv eller färgborttagningsmedel sökte kunskap om ursprunglig målning eller äldre väggbeklädnader. I korthet kan sägas, att man fann Olof Olsson d. y:s representationsvåning på övre botten så väl bevarad, att den i sin helhet skulle ha kunnat rekonstrueras. I vissa fall kunde konserveringsarbetena inskränkas till ett minimum. Innan jag övergår till att i detalj redogöra för de olika rummens dekoration, vill jag ge en skildring av husets disponering under olika perioder.

Olof Olsson d. ä. torde ha använt nedre våningen som bostadsvåning och den övre som representationsvåning, vartill antagligen hörde några gästrum. Här bör anmärkas, att den s. k. södra salen uppstått ur två smärre kamrar. Detta skedde av allt att döma år 1790, i varje fall efter det att Olof Olsson d. ä:s maka Christina avlidit 1789 och senast 1791, då ett brandsyneprotokoll upprättades, enligt vilket sonen företagit vissa förändringar. Till dessa

Skottsbergska gårdens fasad åt Drottninggatan är målad i gult och vitt med spår av den äldsta färgen som förebild. Stenfoten, liksom den höga fritrappan, är struken med stenkolstjära.

Övre vestibulen. Dekorationen är här utförd i limfärg. Väggen i fonden tillkom 1790, vilket bl.a. framgår av det stympade väggfältet till höger.

Vestibulens senbarocka dekoration i brunrött, grönt och rosa. Lägg märke till det realistiskt målade fönstret över dörrfodret.

Det nuvarande »mellanrummet» tillkom 1790 genom att en vägg borttogs. T. h. den ursprungliga målningen med Pomona i överstycket.

»Gula kammaren». Denna typiskt gustavianska dekoration — målad med oljefärg på papper — tillkom 1790.

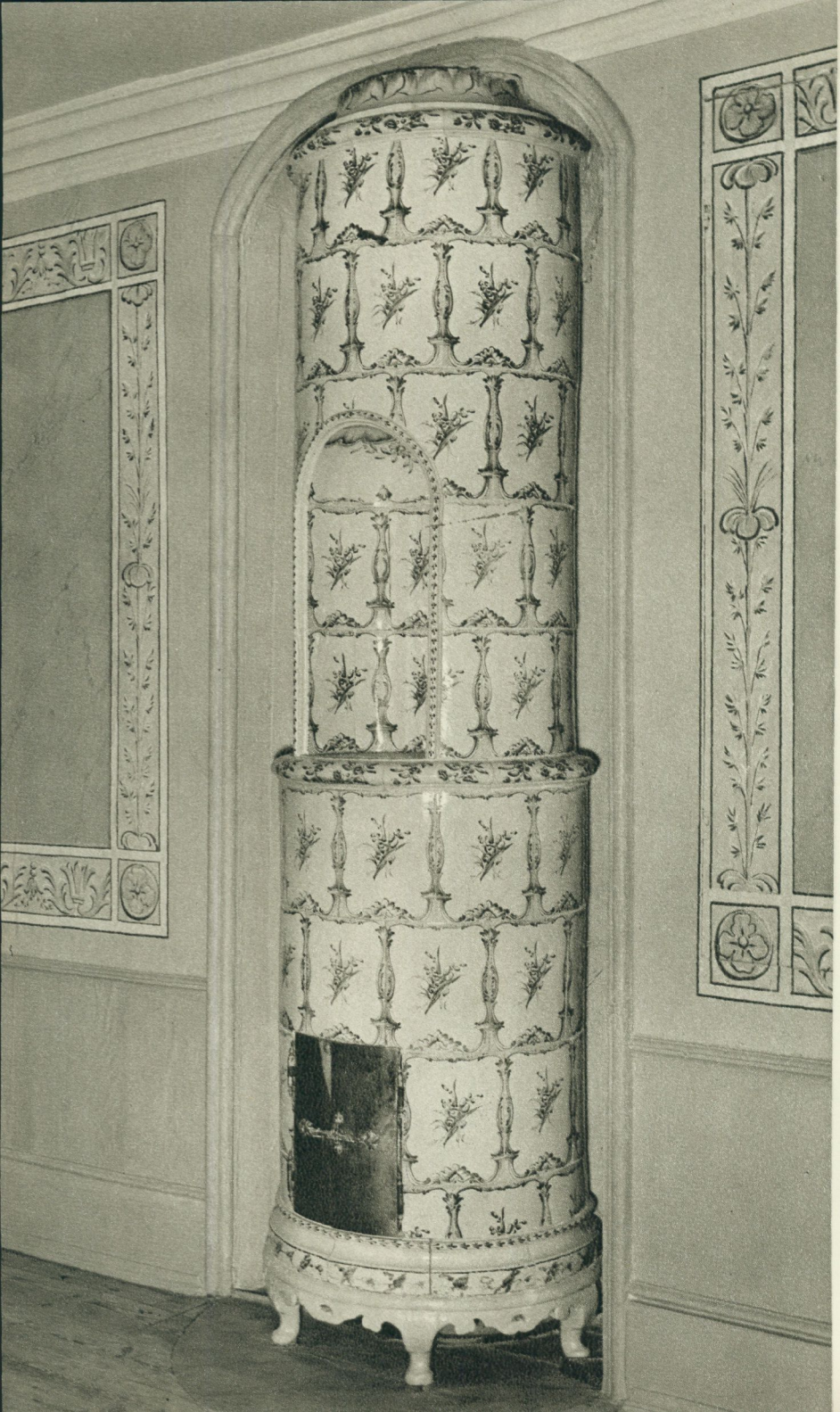

Södra salen tillkom 1790 genom sammanslagning av två kammare. Dekorationen består av blåa fält, omgivna av bårder i rosa, svart och vitt.

Norra salen med en rekonstruerad tapet i blått och grått mot rosa botten.

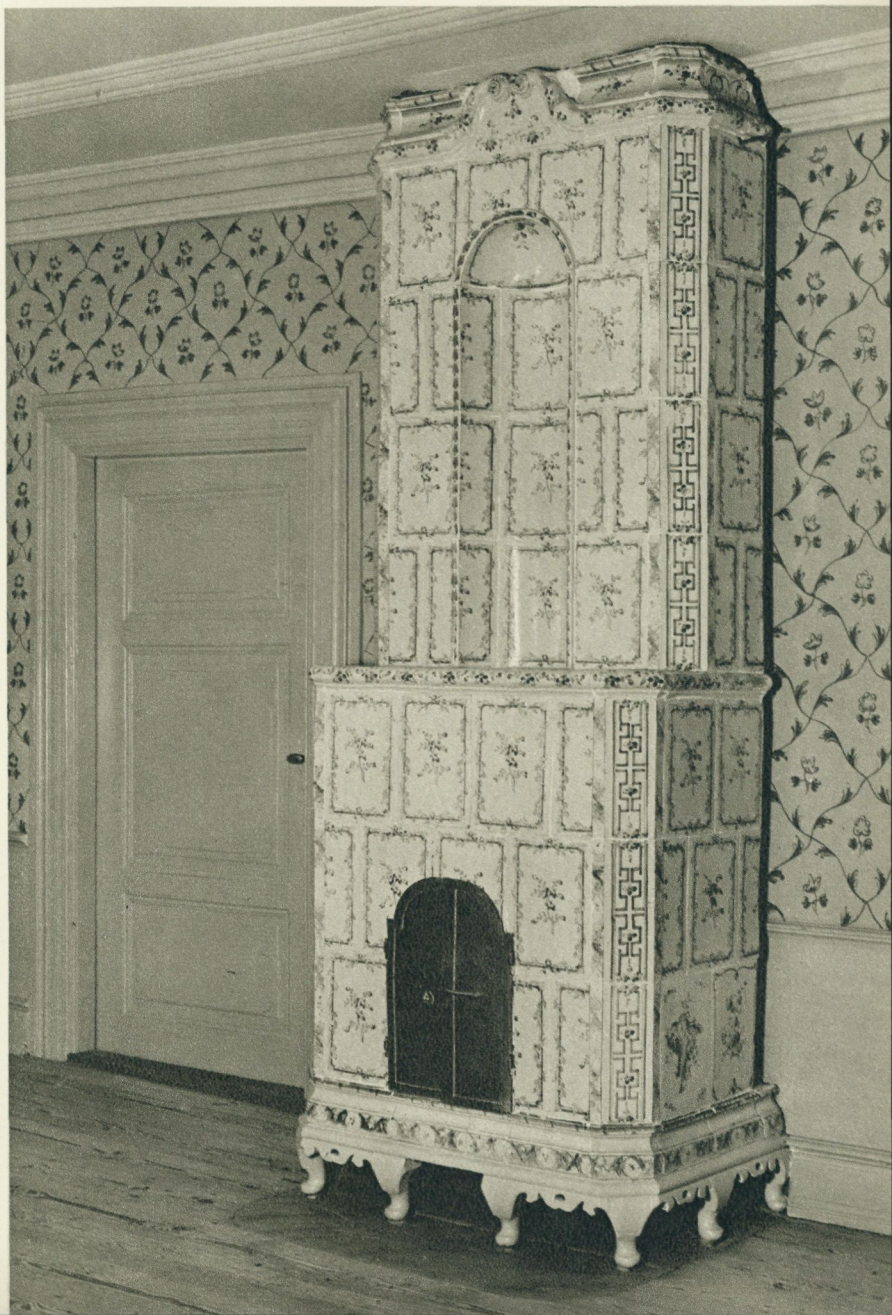

hörde också flyttningen av en vägg, som från början avgränsat den övre vestibulen från ett mindre kallrum i husets mitt. Denna vägg flyttades österut, alltså inåt huset, varigenom "kallrummet" utökades och blev ett förbindelserum mellan den norra och den genom sammanslagning av två kamrar nybildade södra salen (se den här återgivna planen).

Det har inte varit möjligt att i detalj få utrett, hur rummen från 1766 fram till 1790 varit dekorerade, men undersökningen visade att Olof Olsson d. ä. inte sparat några kostnader eller omsorger. Den vackra uppsättningen av kakelugnar är ett väl synligt, talande bevis härför, lås och beslag samt snickerier likaså. Liksom byggnaden i sin exteriör vittnar om en blandning av senbarock och rokoko, vilar också innerdekorationen på samma stilmässiga förutsättningar.

Redan när man passerat den gröna ingångsdörren med dess kraftiga rokokosniderier, möts man av barocken. Under en någon gång på 1800-talet i oljefärg utförd marmorering i gult och brunt framtogs en ståtlig pilasterdekoration, där oxblodsrött, brunt, grönt och rosa var de dominerande färgerna. Pilastrarna hade målats som stående på en hög marmorsockel och de begränsar stora fält i rosa, där festongbärande lejonmasker utmärker centrum. Över de fyra dörrarna i vestibulen ses överstycken, målningar föreställande Vulcanus i sin smedja, Neptunus bland sina uppvaktande tritoner, Mercurius med stav och bevingade sandaler samt till sist en trana, som i sin ena fot håller ett klot. Symboliken är inte alldeles klar. Man vill gissa, att de fyra elementen avses, men tranans klot som jorden synes i så fall långsökt.

Målaren har haft en viss förkärlek för trompe-l'œil. Över dörrfodret, som omsluter ett långsmalt fönster, har han målat ett extra fönster på bjälkväggen, och han har ökat illusionen genom att på en av rutorna avbilda en liten samling insekter. Och granskar man dekorationen närmare, skall man här och var finna

Handelsbodens kalkstensgolv fanns till en del kvar under senare trägolv och kunde rekonstrueras. Träinredningen är helt bevarad från 1766 och den ursprungliga målningen är framtagen. Den på vinden påträffade "boddraken" är uppsatt på sin gamla plats.

en fluga eller stekel, som — med skuggan kastad mot den rosa bakgrunden — synes ha slagit sig till ro ett ögonblick på väggen.

De fyra dörrarna i nedre vestibulen, liksom de båda ytterdörrarnas insidor, är målade brunröda, imiterande mahogny. Detta är märkligt vid denna tid och synes tyda på engelskt inflytande. Vi vet, att mahogny och valnöt på sina håll använts som material i påkostade inredningar, men att ädla träslag imiteras i målning så tidigt är sällsynt. Även i övre våningens dörrar märkes denna imitationslust.

Denna dekoration i nedre vestibulen är utförd i oljefärg och var relativt lätt att tvätta fram i oskadat skick under den täckande marmoreringen. I trappan slutade emellertid oljemålningen i höjd med taket. När den oljemålade marmoreringen försöksvis avlägsnades i övre vestibulen, upptäcktes att en äldre limfärgsmålning så gott som fullständigt avlägsnats, utom på södra väggen, där den till största delen fått bli kvar under en marmorering i limfärg. Det fanns dock överallt tillräckliga fragment bevarade av den ursprungliga dekorationen för att denna helt skulle kunna rekonstrueras. Den utgjorde helt enkelt en fortsättning av nedre våningens dekoration. Ett dörröverstycke över norra dörren kunde dock icke rekonstrueras; fältet fick förbli tomt.

När den brokiga papperstapeten från 1800-talets slut i det s. k. mellanrummet eller kallrummet avlägsnades, upptäcktes först en papperstapet, dekorerad i gustaviansk stil och därunder, i rummets inre (västra) del en fortsättning av vestibulens dekoration. I yttre delen av rummet — mot gatan — påträffades ett lager papper, klistrat på timret och målat i grågrön limfärg. Våra bilder illustrerar förhållandet och klargör händelseförloppet, som redan skildrats. Vid konserveringen visade sig den tidigare dekorationen i rummets västra del — alltså ursprungligen tillhörande vestibulens utrymme — så väl bevarad, att den nästan utan bearbetning kunde bibehållas. Den knubbiga Pomona med sin skära kontrasterar festligt mot den gustavianska dekorationen i koboltblått och svart mot vit bakgrund.

Södra salens dekoration, som var förbluffande väl bevarad under senare tiders spännpapp och papperstapeter, är estetiskt av hög klass. Mot den rent gråa väggen står ramlister i rosa, vitt

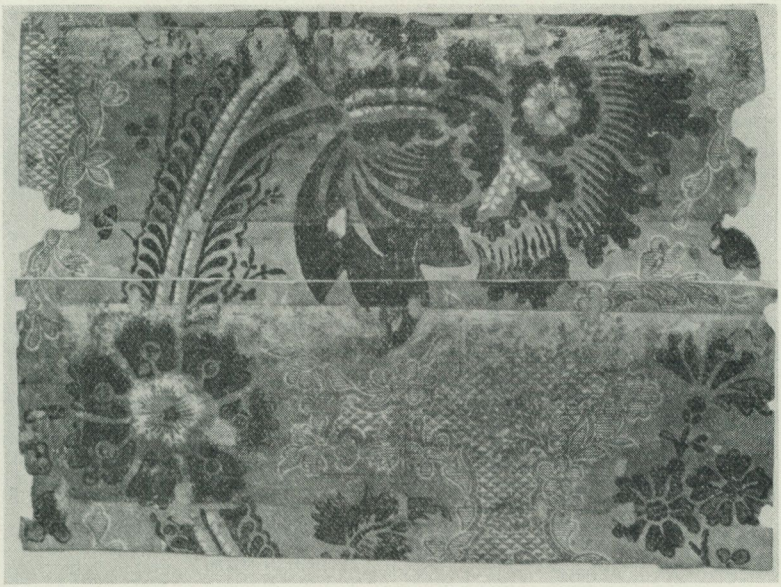

Fragment av stofttryckt papperstapet från övre våningens norra sal. Denna sammanställning av två fragment räcker dock ej för en rekonstruktion av hela mönstret.

och svart, omramande stora fält i marmorerat klarblått. Detta är Olof Olsson d. y:s festsal, i nivå med det yppersta en borgerlig bostad vid denna tid kunde uppvisa.

Den norra salen erbjöd en besvikelse. När spännpappen med de moderna tapeterna avlägsnats, sågs endast de nakna timmerväggarna. Fogarna mellan bjälkarna hade tätats med klistrade pappersremsor, av vilka många kunde avslöjas som fragment av affärsbrev till Olof Olsson d. ä. Helt negativ blev dock icke undersökningen. Över de två fönstren fanns smala fragment av den ursprungliga tapeten, en stofttapet, tryckt på papper, med stora ornament i senbarock — möjligen med trevande rokokoinslag — hållna i mörkrött, vitt och grått mot rosa botten. Tyvärr är fragmenten för små för att den skulle kunna rekonstrueras, och letandet efter mönstret på andra håll har givit negativt resultat.

Vid restaureringen av rummet gjordes en kompromiss med avseende på rekonstruktionen. I huset har fordom funnits uppsatt en målad papperstapet, troligen i nedre norra salen, med blomrankor i blått och grått mot ljusgrå botten. För att rummet skulle få en dekoration med hävd inom byggnaden, kopierades detta tapetmönster, men mot samma rosa botten som stofttapeten haft. På detta sätt återfick rummet i stort sett sin ursprungliga färgskala.

De två kamrarna innanför norra salen visade sig vara små mästerstycken av gustavianskt inredningsmåleri. Den yttre eller södra kammaren hade på de pappersklädda väggarna en dekoration i brunt mot gulockra, allt i oljefärg. Huvudmotivet är en urna, som upprepas i varje väggfält och som omges av emblem och redskap, syftande på de mest skilda vetenskaper och näringsgrenar. De tre dörröverstyckena återger putti, som leker glada lekar i ett stiliserat landskap. Vasakärven återspeglar de gustavianska pretentionerna på urgammal succession.

Den inre kammarens dekoration är nästan identisk med den nu nämnda men är hållen i blått, med svarta ornament, och är utförd helt i limfärg. Här saknas figurdekoration i överstyckena, och det hela gör sken av att ha tillkommit i hast, utan den omsorg som präglar den gula kammaren. Emellertid får vi här veta namnet på den man, åt vilken Olof Olsson d. y. anförtrott uppdraget att gestalta övre våningens gustavianska interiörer. På ett skulpturhuvud intill en av urnorna läses bokstäverna *CLG*, och i en annan sådan emblemgrupp synes *Grad...*, tydligen begynnelsen av ett namn. I mantalsförteckningarna för Karlshamn 1789 återfinnes målarmästaren C. L. Gradman upptagen som borgare i staden. Även om man genom ytterligare forskning kan få veta mer om denne skicklige yrkesman, är det för närvarande värdefullt att identifiera honom som en av stadens egna mästare. Att det är han som stått för hela målningsarbetet 1790, är ställt utom varje tvivel; ett studium av tekniken i de olika rummen är på denna punkt övertygande.

Köket i övre våningen tillkom relativt sent. Det har inretts efter A. J. Skottsbergs tillträde 1831 och före 1846, då en brandsynehandling redovisar av honom gjorda förändringar. Dessför-

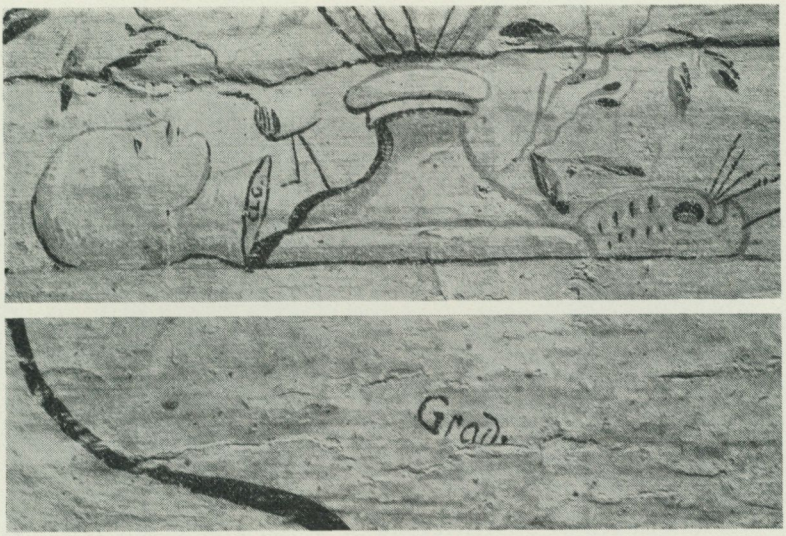

Vi känner mästaren till dekorationsmålningarna 1790, genom att han på två ställen i "blå kammaren" lämnat sin signatur. Hans namn var C. L. Gradman.

innan fanns här en kammare, dekorerad på liknande sätt som de nyssnämnda kamrarna. Förändringen till kök gick emellertid hårt åt den gamla dekorationen, som var utförd i limfärg och då täcktes med ett lager oljefärg. Jungfrukammaren innanför köket visade sig ha en märklig färgskala. Allt trävirke var målat i mörkt turkosblått, och de pappersspända väggarna var indelade i lodräta, breda fält i mönjerött och ockragult.

Undersökningarna i nedre våningens södra del gav nedslående resultat. Man vet, att ett av rummen haft — och har! — en väggdekoration i kinesisk stil, målad på väv, men i båda rummen har limfärgsdekorationen övermålats med oljefärg, och givetvis har inga försök gjorts att bortskaffa den senare. Kanske framtidens konservatorer kommer att lösa detta problem! Till dess får dessa rum stå kvar med modern väggbeklädnad. Tillsammans med den forna jungfrukammaren, nu inredd till modernt kök, bildar de en lägenhet för en vaktmästare.

Handelsboden upphörde som nämnts 1945, och när restaureringsarbetet började gällde det att fastslå, hur mycket som möjligen kunde finnas kvar av en ursprunglig inredning. Hyllor och lådfack, diskar och bingar undersöktes noggrant. Det visade sig, att praktiskt taget all fast inredning var ursprunglig och att ingenting lagts till eller bortskaffats sedan 1766. Sedan trägolvet i butiken avlägsnats, påträffades det ursprungliga kalkstensgolvet, som dock måste repareras. Hyllfackens ståndare visade sig vara bemålade med korintiska pilastrar, och på diskens framsida syntes imiterade "valvbågar" i svart. Vid undersökning av taket återfanns de fyra spikhålen för den boddrake, som år 1945 hittades på magasinsvinden, och de kunde åter nyttjas! Under senare år hade fönstret åt gatan varit försett med en enda stor glasruta; en genomgång av bråte på vinden medförde fyndet av 1700-talets 16-rutade fönster, som kunde sättas in på sin gamla plats.

Restaureringen av Skottsbergska gården är i huvudsak avslutad. Den har i första hand tagit sikte på bevarandet av gården. Fynden av de förbluffande väl bevarade interiörerna kom som överraskningar, vilket de egentligen inte borde ha varit. En gård, som genom sekler vårdats med föredömlig omsorg och pietet, kunde väntas innehålla sådana förstklassiga inredningar. Hur som helst, när den möblering av boningshusets övre våning, som i skrivande stund pågår, blir slutgiltig, kommer Skottsbergska gården att visa sig väl motivera de personers framsynthet, som för snart fyrtio år sedan räddade den åt eftervärlden.

Den här nämnda restaureringen, vid vilken författaren tjänstgjort som kontrollant, har till största delen bekostats med lotterimedel. En donation från Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur har möjliggjort konserveringen av de värdefulla interiörerna. Bidrag har också lämnats av Sveriges köpmannaförbund, Karlshamns köpmannaförenings damklubb och Blekinge köpmannaförbund.

Nordiska museet har alltsedan Skottsbergska gården blev räddad som kulturminne tagit verksam del i dess omvårdnad. Museets styresman är självskriven ledamot av stiftelsens styrelse. — Det lyckliga genomförandet av restaureringen kan till stor del tillskrivas landshövding Erik von Heland, vilken fungerat som stiftelsens ordförande. Nämndeman Arvid Hertner har varit stiftelsens verkställande ledamot. Konserveringsarbetena har utförts av målarmästare Oscar Wickström, Vekerum.

FRÅN GUSTAF BONDES "GRAND TOUR"

av Brita Stjernswärd

Riksmarskalken greve Carl Bondes äldste son Gustaf, som föddes på Vibyholm i Södermanland år 1773, miste redan som 11-åring sin mor, Ebba Bonde af Säfstaholm. Hon var den sista av denna gren av Bonde-ätten och förde Sävstaholm och Vibyholm till sin mans gren, Bonde af Björnö. Det sistnämnda godset gjordes till fideikommiss åt makarnas andre son, Fredrik Ulf. Riksmarskalken Bondes övriga egendomar övergick vid hans död 1791 till den ovannämnde sonen Gustaf, som vid den tiden studerade i Uppsala. Förmyndare för de båda ynglingarna var riksdrotsen greve Carl Axel Wachtmeister (sedan 1808 Trolle-Wachtmeister), gift med deras farmors syster Hilla Brita Trolle. Farmodern, den myndiga riksrådinnan Viveka Trolle på Trolleholm i Skåne, tog också hand om de två föräldralösa bröderna, och deras båda systrar hade sitt hem hos henne tills de blevo ståndsmässigt bortgifta. Viveka Trolle lämnade efter mannens död 1764 Hässelby väster om Stockholm och bosatte sig på Trolleholm, vilket hon fått av sin fader till fideikommiss. Enligt tidens sed skrev hon sig hela livet Viveka Trolle, och det av fadern i fideikommissbrevet stipulerade villkoret att innehavaren av Trolleholm, liksom av hans två andra stiftade fideikommiss, skulle lägga Trolle-namnet till sitt eget, blev icke aktuellt förrän Trolleholm vid riksrådinnans död 1806 ärvdes av hennes ovan nämnde sonson Gustaf Bonde. Enligt Kungl. Maj:ts beslut 1809 blev han alltså den förste Trolle-Bonde.

Både hans far riksmarskalken och hans farfar riksrådet Gustaf Bonde[1] var kända som lärda bibliofiler och själv skulle han bli

berömd som sin tids störste konstmecenat och ägare till Sveriges mest omfattande tavelgalleri och förnämsta privata bibliotek och handskriftssamling — den blinde excellensen på Sävstaholm. Till denna gård överflyttade han 1834 Björnös fideikommissnatur och gjorde den till sitt huvudresidens bland sina många egendomar. 1828 började hans syn bli försvagad och efter att förgäves ha sökt bot under flera utlandsvistelser förlorade han fullständigt synen 1831, då han var 58 år.[2]

Det är denne 21-årige arvtagare och hans ett år yngre bror, som i juli 1794 skickades av sin förmyndare i sällskap med kongl. sekreteraren Carl L. Kämpe[3] på en två års utlandsresa, det hävdvunna sättet att avsluta adliga ynglingars uppfostran. Över Danmark, Tyskland och Holland gick resan till England, där de tre resenärerna stannade ett år för att sedan vistas i Frankrike tio månader. Kriget hindrade dem från att besöka Italien och deras resa gick vidare genom Schweiz och de olika tyska furstendömena samt slutligen genom Preussen.

Gustaf Bonde förde under hela denna resa dagboksanteckningar, mest kortfattat relaterande, mera sällan kommenterande. Dessa anteckningar äro nedskrivna i små häften i 8:o format. Nedtecknaren har tydligen tänkt sig att renskriva dem, ty i en del fall finns anteckningar för samma tid dels mera kortfattade med en kluttrig stil i litet format, dels ordentligare och ibland något utförligare på folioblad. Möjligen har dagboksskrivaren tänkt sig en renskrift av alla dessa anteckningar, som blivit inbundna huller om buller i en foliopärm, ty det finns en prydlig början med fyra sidor och överskrift: "Dagbok hållen under en resa uti Dannemarc, Tyskland, Holland, England, Frankrike, Sweitz och tilbakas igenom Tyskland. Under åren 1794, 1795 och 1796."[4]

Denna renskrift börjar: "1794 Julius. I anledning af den utländska resa min broder och jag, uti sällskap med Kongl. Secreteraren Herr Carl L. Kämpe (nu Förste Expeditions-Secreterare) ärnade företaga, lämnade vi Säfstaholm den 4:de Julius, och togo vägen till Stockholm, dit vi kommo, efter några dagars uppehåll på Wibyholm. Sedan vi uti Stockholm skaffat oss en resevagn

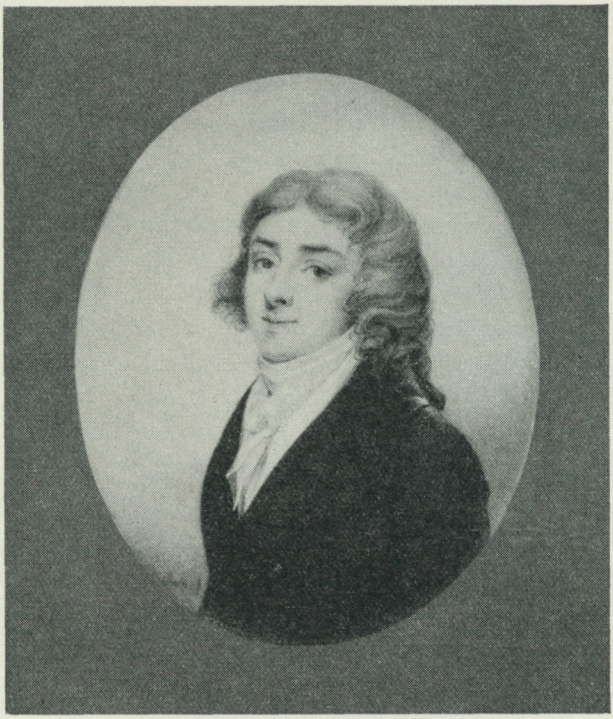

Greve Fredrik Ulf Bonde (1774—1852), gouache av J. A. Gillberg 1795. Tillhör greve Carl Bonde, Hörningsholm. Foto Svenska Porträttarkivet.

och pass, reste vi den 18:de nämde månad därifrån om eftermiddagen, och som natten var vacker, så tilbragte vi den på landsvägen, ända till kl. 5 på morgonen då vi kommo fram till Nyköping."

Tyvärr visade sig den nyinköpta resvagnen vara i dåligt skick och behövde repareras redan i Nyköping och sedan åter i Linköping. Där beslöt man sig för en grundlig reparation av hjulen och lämnade vagnen för ett par dagar. "Så beslutade vi att sätta oss på en bondvagn och resa till min egendom Cathrineholm i Småland, samt lämnade vår betjent qvar för att komma efter med vagnen, så snart som den blef färdig." Två dagar stannade de

resande på Katrineholms gård, där de fick besök av baron Arvid Trolle från Trollenäs i Skåne på resa hem från Stockholm. Efter tre resdagar kom sällskapet fram till Trolleholm i Skåne "och funno hela Dess Societet hemma, hvilken bestod af Vår Farmoder, begge våra fastrar, Gref:norne Hastfer och Sture, Cousinerne Gustafva Hastfer och Wiwika Sture. (Cousine Brita Sophie Hastfer var på Öfvids Closter hoss Grand-Oncle och Grande-Tante Ramel) samt våre systrar Ebba och Frederika."

Efter "en ganska rolig och munter sejour" på tolv dagar, då man mest roade sig med promenader eller jakter, lämnade de tre herrarna Trolleholm och åkte till Landskrona, där man beställt båt, som förde över resenärer och resvagn till Köpenhamn. Här gjordes ett uppehåll på tio dagar och sedan rullade vagnen vidare över Roskilde, Korsör, Odense, Christiansfeld och Aabenraa till Kiel, där man stannade några dagar. Sällskapet körde till furst Hessensteins gods Panker, som man gästade i tre dagar. Här råkade de även "en svensk och West-Göthe, Herr Sundbeck, som var Fursten behjelplig i sine hushålds göromål, och har äfven af Fursten fått caractere utaf Hof-Råd." Denne herr Sundbeck visade de unga grevarna bl. a. furstens holländeri med 300 kor. Gustaf Bonde skriver: "Sjelfva Corps de Logiet är gammalt och ligger ej i någon ordning med de andra Byggnaderne — — — det är nu i oreda därmed, utaf den ordsak at Fursten ej så länge sen hitflyttadt, men nu håller han på at tilbygga huset och efter en ritning han låtit göra til ställets embellissement, och som han nu med tiden tänker verkställa, så blifver det ganska vackert. Nu vill jag något tala om Furstens egen person och dess hemseder. Han är . . . år gammal af medelmåttig längd." Här slutar tyvärr detta avsnitt helt tvärt. I originalanteckningarna är ett tomrum lämnat, så dagboksskrivaren har tydligen tänkt sig att senare fylla i sina intryck av sin tillfälliga värd, och det hade ju varit intressant att få läsa den 21-årige författarens åsikt om den då 59-årige furst Fredrik Wilhelm von Hessenstein, Fredrik I:s son med Hedvig Taube.

Färden gick vidare över Lübeck till Hamburg, där man stannade en tid. Första dagen "voro vi hos Svenska Agenten och Gross Handlaren, Herr Afverhoff[5] R. W. O. för at taga ut pengar.

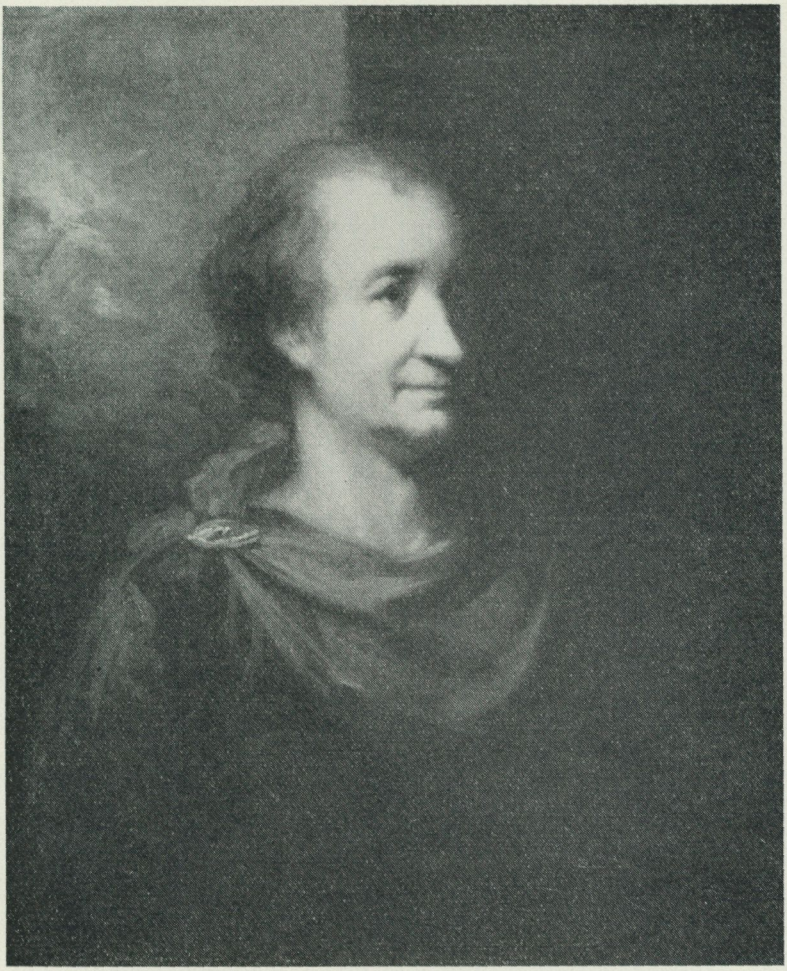

Kanslirådet Carl L. Kämpe (1738—1816), oljemålning av C. F. von Breda. Tillhör professor Nanna Svartz, Stockholm. Foto Svenska Porträttarkivet.

Han är i Handels Compagnie med en som heter Van Schewen, och det är det rikaste Handels-Hus i Hamburg."

Som alla resande på den tiden gjorde de unga grevarna visit på sitt lands legation och umgicks under sitt uppehåll i Hamburg

med ministerresidenten i nedersachsiska kretsen Claes Peyron och envoyén vid kursachsiska hovet greve Fredrik Adolf Löwenhielm samt med några andra svenskar, som de träffade, och med J. P. Averhoff.

Anteckningarna för den 6 september förmäler bl. a.: "Kl. 11 reste vi ut til Oncle Hastfer[6], som lefde i Holstein under det namnet af Herr Johnson, och hade köpt sig där en liten Egendom som hette Wulfstorp, hvilken låg 2 mil härifrån — — — Kl. 2 voro vi framme samt blefvo med mycken glädje emottagne af Oncle Hastfer, som vi intet sedt alt sedan år 1790 vid Säfstaholm. Han var nu mycket olik sig, ty han hade mist mycket af sitt humeur och var krämpig af sig, nyligen hade han gjordt en förlust af alt sitt linne, som man stulit ifrån honom. Han hade så uppsnyggadt rummena och uplagadt huset på 3 månader han haft det.

7. Söndag. Om förm. kom hit Monsieur Petit-Pierre (en Emigrant, hvars rätta namn var Comte de la Joyeuse och hvilken nästan vistades beständigt hoss Oncle Hastfer) och en Wärdshusman ifrån Hamburg, hos hvilken Oncle altid bodde, när han var där — — —

8. Måndag. I dag til middag kommo hit til Wulfstorp Baron Gyllenborg (för detta Baron Ehrensvärd)[7] och Baron Jägerhorn[8] (som var inblandad i de Finska Affairerna under det sista kriget och rymde därföre öfver till Ryssland, men var nu etablerad i Rheinbeck och hade nyss köpt en egendom för 20 000 Rdlr:s värde). Baron Gyllenborg bor i Rheinbeck. Han är en ganska hyggelig man. Emot aftonen foro de tilbaka."

Följande dag besökte de unga herrarna i sällskap med sin onkel den danske ministern i Hamburg greve Schimmelmann på hans ställe Arrenburg, där man beundrade den tre år tidigare anlagda engelska parken. Sedan återvände Kämpe och hans skyddslingar till Hamburg, där de stannade till den 1 oktober. Under denna tid umgicks de flitigt med Gyllenborg och Jägerhorn och andra svenskar. Från Hamburg återvände grevarnas svenske betjänt till hemlandet och man engagerade en tysk betjänt för den fortsatta resan.

Över Bremen och Oldenburg gick färden sedan till Amsterdam, där man stannade några dagar för att bese staden och bl. a. stads-

huset och dess tavelsamling. Utfärder gjordes till Utrecht, Haarlem och Leiden och så fortsattes resan till Haag. Där blev det också uppehåll i ett par dagar ägnade åt sightseeing och umgänge med svenska legationen. Vidare gick färden över Delft till Rotterdam och den 5 oktober skeppades sällskapet över med en paketbåt, som tog 40 passagerare och följande dag ankrade i Harwich. Här fick man tillbringa ett par dagar i väntan på pass med tillstånd att resa till London. England var sedan 1 februari 1793 i krig med den nybildade franska republiken och man granskade noga eventuellt suspekta individer från kontinenten, som ville taga sig till London och skulle inhämta regeringens tillstånd härtill i varje enskilt fall. Den 10 oktober lämnade resenärerna Harwich "i 2:ne stycken Post-Chaiser (det är öfvertäckta Coupé-Vagnar i hvilka sitta 3 personer i bredd, 2:ne hästar för hvar Chaise, mycket snygga vagnar på fjädrar)".

Påföljande morgon kl. 8 var man framme i London och "körde til General-Consuln Herr Grill[9], där vi fingo lämna våra saker; vi voro där ej länge, utan gingo til Watsons Caffé-Hus och togo där vår frukost, togo en hyrvagn och åkte upp til Oxford-Street, som var några engelska mil, där König[10] fick rum för sig i huset n:o 212 och vi i huset n:o 210. Straxt vi tingat rummen, så gingo vi til Svenska Ministern Hof Cancelleren von Engström[11], vilken bjöd oss til middagen til sig, vi råkade äfven Baron Silfverhjelm[12], som är Legations-Secreterare; efter en stund gingo vi därifrån samt på en liten visite til Baron Oxenstierna[13], hvilken är Svensk Minister i Portugal, men nu hade permission, under vägen emel. Portugal och England blef han tagen af Fransoserna på ett skepp och förd til Brest, men han satt där ej länge utan kom öfver til England. Han for hit för at gifta sig med härvarande Preussiske Ministerns Jacobi dotter, men det blef upslagit när han kom fram, och nu skall han gifta sig snart med en Engelsk Köpmans-dotter, som heter Thomkins. Därifrån togo vi åter vagn til Grills hem. Kl. 4 efterm. foro vi til Engström til middag (man spisar middag kl. emel. 5 och 6 när man är bortbjuden, samt kl. 4 på spisqvarter). Engströms fru är ifrån Pohlen, hon heter Klapowska[14]. De öfriga främmande där voro Minister Baron Oxenstjerna, en ung dansk Grefve Moltke, som var i Engelsk tjänst och var med engelsmän-

nerne i Toulon, samt en svensk Herr Storm, hvilken är engagerad här i staden vid ett Musicaliskt Sällskap, honom kände vi i Upsala, då vi voro där och studerade."

Även påföljande dag kl. 12 gick de båda bröderna till von Engeström, "som fölgde med oss til sin företrädare Baron v. Nolcken[15], hvilken haft befattningen i 30 år, samt min Sal. Fader var hans första Legations-Secreter som var åren 1767 til 68 och 69. Han var glad at få se oss".

Den svenske ministern introducerade även sina unga skyddslingar hos andra svenskar bl. a. "Herr Gillberg, som är Capitain vid Fortificationen, samt tillika en snäll Miniatur-Målare, han var gift och hade en Fru som spelar superbt på fiol, sen voro vi hos Herr Breda, som är en skicklig Portrait-Målare. Vi åto tilhopa middag kl. 4 på Staffords Caffé hus."

I fortsättningen umgicks bröderna Bonde mycket både med Engeströms, Nolckens, Gillbergs och Breda. I de tre förstnämndas hem musicerades det ofta, man hörde t. ex. Gillbergs fru "upföra en concert på fiol" eller som den 17 september 1794: "Qvällen voro Fredrich och jag hoss Nolkens på ett litet Musikaliskt Partie, hvarest man spelte af Baron Nolkens Compositioner." Det är veterligen den enda notis, som talar om att Gustaf Adam von Nolcken komponerade. Gustaf Bonde, som var mycket musikalisk, nämner ingenting om arten eller klassen på Nolckens musikaliska skapelser, men det gör han heller inte, när han två månader senare bjuds på verkligt fin musik: "Om aftonen kl. 8 foro vi til Gillbergs, som hade Concert hos sig. Den utgjordes af fru Gillberg, den vidt-bekanta stora Compositeuren Haydn, samt de bekanta Violinisterna Salomon och Bartholomon; där var en stor samling af folk, man skildes åt kl. 12."

Hos Engeströms bjöds också förnämlig underhållning, som anteckningarna för den 3 december förtäljer om: "Afton med Kempe voro vi hos Hof Cancellerens hvarest var en Assemblee el:r Rauth samt en stor mängd folk voro där af Diplomatiska Corpsen, samt andra förnäma herrar och damer. Haydn, Fru Gillberg, Bartholomon och en annan violinist uppförde en Concert, en stor hop svenskar voro där."

Av dagboken framgår inte att Gustaf Bonde under sin London-

Friherre Gustaf Adam von Nolcken (1733—1813), oljemålning av C. F. von Breda 1790. Tillhör godsägare Carl-Eric Stjernswärd, Sövdeborg. Foto Svenska Porträttarkivet.

vistelse tog lektioner i fiol- och pianospel, det är Kämpes räkenskaper, som berättar härom.

Redan efter fem dagar i London skrev Gustaf Bonde om att han med minister von Engeström gick till "en målare som hette

Oram[16], hvilken målade ganska väl landskapsstycken och för et civilt pris, emedan han ännu ej kunnat göra sig känd af allmänheten, jag beställde af honom ett stycke föreställande en engelsk vue." Räkenskaperna upptar för den 9 september 1795: "4 taflor af Oram för Gref Gustaf 6 £ 6 sh." Dagboken och kungl. sekreterarens räkenskaper talar om flera tavelköp både i England och senare i Frankrike, men det ser ut som om det ovan nämnda var den unge godsägarens första förvärv till sin samling.

Ur anteckningarna för den 17 november 1794 märkes denna passus: "Gick jag till Herr Breda som skulle måla mitt portrait, det var första gången." Sedan återkommer ideligen uppgiften: "var jag hos Herr Breda", tills författaren den 16 maj 1795 skriver: "til Herr v. Breda, som i dag slutade mitt portrait, hvilket var rätt väl gjordt".

Även i fortsättningen var Gustaf Bonde ofta hos Breda eller bjöd ut denne på middag eller hem på thé. Någon retuschering tycks konstnären ha gjort på porträttet, ty i anteckningarna för den 20 augusti 1795 säger Bonde: "Förm. hos Breda, som arbetade på mitt portrait", och den 26 augusti: "Jag var hos Mr Breda, hvilken fulländade mitt portrait," varefter herrarna med bror Fredrik åt middag "på Northumberland Coffe House i Charing-Cross." Bredas porträtt omtalas ej mer och i Kämpes räkenskaper får man veta, att Breda den 30 maj 1795 fick 25 guineas för "Gref Gustafs Portrait".

Det ovan omtalade porträttet är återgivet i färg på omslaget till denna årsbok. Bröderna Bonde blev under denna tid mycket goda vänner med Breda, som även kom över till Paris en tid under deras vistelse där 1796. Umgänget fortsatte efter allas återkomst till Sverige och Breda målade senare ytterligare två porträtt av Gustaf Bonde samt ett av Fredrik Bonde och av hans hustru samt av brödernas ena syster Fredrika Hamilton.

Dagboksanteckningarna säger ingenting om att Fredrik Bonde satt för Gillberg, men räkenskaperna avslöjar att Kämpe den 27 maj 1795 betalt 11 pund 1 shilling för "Gref Fredrics Portrait af Mäst. Gillberg, med fouteral."

Carl Fredrik von Breda, som bott i London sedan 1787, var de unga herrarnas ciceron ibland, såsom när de besåg markisens av

Landsdown hus i staden, där de såg "en hop gamla och superba marmor Statuer och Buster — — — Härifrån gingo vi til Hertigen af Devonshires hus, hvarest vi sågo en superbe Collection af Tableaux, af hvilka en hel hop voro af Rubens, van Dyk, Raphael, Joshua Reynolds etc."

Breda gick med sina båda landsmän både på bok- och tavelauktioner. En dag var Gustaf Bonde "på ett Gallerie af Målningar af de Hästar som vunnit priset i Kapplöpningar, och hvilket Gallerie kallas Turf-Galleriet." Den 12 maj 1795: "Gref Moltke, Herr Breda och vi gingo och åto middag i Atkinsons Coffe House i Dean-Street, samt därifrån til Somerset-House och besågo Exhibitionen af Taflorne i Kongl. Målare Academien, hvaribland där voro en hel hop rätt vackra stycken, Herr Breda hade en af sina taflor där, neml. Turkiske Ambassadeuren . . . . . Portrait. Herr Breda följde med oss hem och drack Thé". Dagbokens aldrig ifyllda plats för den porträtterades namn är lätt att komplettera efter katalogen till Nationalmuseums Bredautställning hösten 1959: "Hagia Youssouf Effendi".

Gustaf Bonde har för den 20 november 1794 antecknat: "Vi åkte til Grills, hvarest var en samling Svenskar, samt äfven Moltke, Engström och Oxenstjerna voro där. I dag efterm: hade Nordiska Sällskapet sin sammankomst, och Gref Moltke, Fr., Herr Kysel och jag skulle intagas, därefter foro vi alla hoss Grills dit, som var på . . . . . och där träffades ännu flera Svenskar samt Danskar ej mer än 6 personer, så at hela nu samlade hopen af Ledamöterne tillika med oss 4 nya, utgjorde emot en 30 personer. Vi intogos där med där vanligt brukade Ceremonier, samt erlade hvardera 2 Guinée til Samfundets Cassa, och dessutom något til Samfundets Fattig-Cassa, för nödlidande folk i Svenska, Danska och Norska nationerne som var här i staden, sen vi blifvit intagne så uplästes ett stycke af en Poem öfver Årstiderne kommit ifrån Norige, imitation af Thomsons Seasons, men appliceradt efter det Norska Klimatet, därefter gjordes några Propositioner, som ej blefvo afgorde. Preses i Samfundet var General-Consul Herr Grill, Secreterare var Pastor Nisser, Skattmästare-Archivarius var en Dansk som hette . . . . . och Ceremoni-mästare var Herr Tihman, sammankomsten slutade därmed at vi togo en god aftonmåltid."[17]

Efter den första månaden i London inackorderade sig bröderna Bonde i Chiswick, som då låg utanför staden, "vi skulle fara ut på landet och sätta oss i pension i Chiswik", för att tala med dagboken. "Man far igenom Kensington och Hammersmith. Vi voro i pension hoss en Misstriss Rigby. — — — — Vi kommo dit för att lära oss Engelskan på 4 à 6 veckors tid."

Man åkte dock in till London eller promenerade, vilket tog fem kvart, för att fortsätta umgänget bl. a. i Nordiska Sällskapet, där det den 18 december "var ganska heta debatter om Sällskapets Lagars bokstaf el:r mening, som man nu för 3:dje gången trätte om och ändå nu ej blef afgordt. Kl. 1/2 1 uphörde man därmed, då satte man sig til bords och souperade, samt sjöngo visor och höllo oss muntra. Kl. 2 skildes man åt och Kl. 3/4 på 3 om natten kommo vi hem."

Julaftonen reste bröderna Bonde med Kämpe in till London "och stadnade på vårt förre Qvarter, midd. spisade vi hoss Hof Canceller Engströms, hvarest ej flera voro än Baron Oxenstjerna och Marquis de Duras, sedan vi spisadt middag, så foro vi til General Consul Grills, dit vi blifvit bjudna för at fira Julafton. Där var en samling af Silverhjelm, Breda, Gillbergs, Chalmers, Nisser, Berndes, Schenling, Storm; aftonen var ganska rolig, ty först upfördes en consert af Fru Gillberg, Grill och Storm, sedan dansades Angloiser och Contre Dancer samt äfven en dugtig polska. Kl. 12 om natten gick man till bords, där man satt til kl. 4 om morgonen, och roade oss at sjunga visor och dricka skålar, som vi ej kunde få någon Coach för att köra oss hem, så fingo vi gå tillika med Silverhjelm, Schenling och Storm til fots hem, och kommo hem kl. 5."

Efter fyra timmars sömn var man på juldagen i svenska kyrkan, där predikan började kl. 11 och slutade över kl. 1. Där var större delen av den svenska kolonin närvarande och alla åt efteråt "en god svensk frukost" hos pastor Nisser.

Januari 1795 var så kall att Themsen frös; överallt såg man folk på skridskor och de båda bröderna och deras vänner åkte också, "som jag ej gjordt på en 8 år".

Den 15 januari for de tre reskamraterna in till London för att vara med om Nordiska Sällskapets högtidsdag på S:t Pauls Head,

där man samlades kl. 3 på eftermiddagen. Där var 32 personer närvarande och det var nyval av styrelsen, "då Nisser kom i Grills ställe som Directeur".

En annan dag i januari, då engelska drottningens födelsedag firades, for herrarna in för att efter middag hos Engeströms med ministern fara till S:t James's Palace "för at se Balen, då Hof Cancelleren skaffade oss inträde neder i salen för att se dansen, ehuru vi ej voro klädda att vara däruppe". Här såg man de kungliga dansa, "man började med Minuetter och sedan med Långdanser. Rummet — — — uplystes af en hop förgylta trälampor som sutto i taket."

Nästa gång de tre herrarna var inne i staden var det för att se den turkiske ambassadörens officiella intåg "och aftonen foro vi upp i Nordiska Sällskapet, där vi voro om aftonen samlade emot en 20 personer, där voro häftiga debatter emel. Hackson och hans partie och . . ." (de sista sex orden finns bara i originalanteckningarna med ett streck över). De renskrivna anteckningarna fortsätter: "Kl. 11 souperades och alla skildes åt kl. 1."

Ungefär två gånger i månaden var Bonde med vid Nordiska Sällskapets sammankomster på S:t Paul's Head Tavern i Cateaton Street. Han antecknade två tillfällen, då nya svenska medlemmar blev intagna, ena gången herr Hegardt och andra gången sjökapten Dalin.

Till det närbelägna Kew Garden promenerade herrarna då och då från Chiswick. "Ståthållaren med sin Famille som flygtade ifrån Holland hit till England bodde nu i Kew Palats till dess Hamptoun Court blef färdigt meublerat för dem. Vi sågo Ståthållaren gå och spatsera med tre Fruntimmer som kanhända voro hans Famille."

Den 6 februari flyttade bröderna Bonde tillbaka till Oxford Street i London. Nästa dag är unge Gustaf med Breda på "en Auction på en superbe Collection af Fransyske Böcker".

Minister von Engeström presenterade de unga grevarna för George III vid en lever på slottet, "vi voro klädda i Lif Regementets Uniforme, som Hertigen hade tillåtit oss at bära". Följande dag "voro vi ute med Hof Cancelleren och lämnade billetter hoss alla Utrikes Ministrarne, samt äfven hoss Baron de Breteuill;

vi foro up på slottet, hvarest var Drawing-Room, då Hof Cancellern presenterade oss för Drottningen. Konungen, Hertigen af York och några af Prinsessorna voro där samt äfven Ståthållaren med sin Famille och Prinsen af Hessen Darmstadt; middag åto vi hoss Engströms."

En gång senare är de också på "Drawing-Room" hos drottningen, "råkade Baron Nolken där, som talte med Kongen och Drottningen om vår Sal. Fader när han var Legations Secreter här 1767 à 69, el:r Baron Nolkens förste Legations Secreter".

Efter alla visiter blev de unga herrarna bjudna på middagar och baler ideligen både bland corps diplomatique och i privata engelska familjer. Tyvärr kommenterade dagboksförfattaren aldrig vare sig personer, miljöer eller seder och bruk, som han här i ett främmande land kom i beröring med. Han nämner över huvud taget aldrig några engelska bekantskaper han är tillsammans med utom en och annan som bjudit honom på middag eller dans. De båda bröderna gick t. ex. med de båda danska grevarna Moltke och Bille-Brahe på "Masqueraden, som var på Operan uti Hay-Market. Entrée kostar en Guinée, hvaruti äfven är inbegripit Soupéen, jag var klädd i en Coulört Domino, där var en faselig mängd af Masquer samt Caracters-Masquer voro där en stor hop".

De gick med svensken herr Hackson på den s. k. Citybalen, en subskriberad tillställning ordnad av 200 köpmän, och bevistade även Lord Mayorns middag i Mansion House för 300 personer med efterföljande bal för ett tusental inbjudna.

Det är påfallande hur flitigt man umgicks med de svenskar och danskar, som fanns i staden. De möttes nästan dagligen flera stycken på något coffee-house och åt middag tillsammans innan man ägnade sig åt kvällens assembléer eller baler. Och ideligen träffades alla hos minister von Engeström, generalkonsul Grill eller förre ministern von Nolcken. Vid en middag hos Grill omnämndes bland de andra gästerna även "Breda, Chalmers och Erskine (Engelsk Consul i Götheborg och Handels Companion med Herr Hahl i Göteborg, han for från Sverige för 1/2 år sedan och kom i desse dagar till staden ifrån Scottland, där han köpt en stor Egendom)".[18]

Den 8 april 1795 var London festligt illuminerat på kvällen

till ära för prinsen av Wales, som då förmäldes med prinsessan Caroline av Braunschweig. Gustaf Bonde skriver: "Om qvällen var en Illumination som var nästan allmän, men ganska simpel el:r snarare eländig; Engströms Illumination var den enda goda som jag såg, det föreställde en stor transparent med Prinsen och Prinsessan i full kroppsstorlek gifvande hvarandra handen samt emel:n dem såg man ett Altare med en eld uppå, ofvanpå tafvlan stod Deliciae Temporum samt inunder Iunctae In Spem Seculorum; dessutom voro många ornamenter på sidorne med Lampions och Blomsterkrantsar. — — — — Kongl. Secreter Kempe som gick ensam för sig själf, hölt tvenne gånger på at blifva röfvad af Pickpockets om han ej fådt hjelp."

Den 16 april var herrarna kl. 1/2 3 i S:t James's Palace, där det var "Drawing Room" för första gången med prinsessan av Wales närvarande och mycket folk. På kvällen samma dag var de åter i palatset, där det gavs en bal till prinsessans ära med alla de kungliga närvarande. "Vi sutto i Minister-Logen."

Den 27 april presenterades bröderna Bonde av sitt lands minister för prinsen av Wales, den blivande George IV, vid en lever. "Middag åto Kempen och vi hoss Engströms, hvarest ibland andra äfven var en Svensk som hette Fröberg (ifrån Westergötland), hvilken för en 14 dagar sedan kommit ifrån Frankrike. Han hade varit Secreter hoss Fransyske General Miranda[19], hvilken när han af Robespierre blef satt i arrest, så måste denne Svensken äfven undergå samma öde: efter at hafva varit ett år i arrest, så blef han satt på fri fot, tillika med Miranda och en stor hop andra personer, som hade fått vidkännas Robespierres Turanni (n. b. Det var en månad efter Robespierres död som de blefvo utsläppte)."

Den 25 februari var "en Faste- och Böne-Dag i hela England för att anhålla om de Brittiska Vapnens framgång, som varit ganska Melankolisk". Annars dansade London, och kriget på den avlägsna kontinenten störde inte sällskapslivet i de diplomatiska kretsarna. En annan dag i februari antecknade Gustaf Bonde: "fingo i dag bref ifrån Sverige, som vi ej fådt på öfver en månad, el:r sen Fransoserne togo Holland". Detta är en av de få gånger man märker att dagboken är skriven i ett krigförande land.

En dag i slutet av maj besökte bröderna Bonde i sällskap med minister Engeström och en fransk emigrant, greve de Divonne, underhuset "för at där höra en af Ledamöterne Wiltherforces motion at sluta Fred med Frankrike, hvilken motion blef afslagen med många rösters öfvervikt i det ministeriella el:r Pittiska partiet. Kl. 4 började sessionen, då vi blefvo af Ålderman Anderson (en af ledamöterne) införde i Huset under Galleriet, emedan som vi voro presenterade för Kongl. Famillen, så kunde vi sitta där. Gref Divonne som ej varit presenterad följde med oss in i vårt namn, ingen utlänning kan komma dit utan att hafva varit införd af en af Husets ledamöter, utom om man vill gå upp i Galleriet. Kl. 1/2 9 om aftonen foro vi hem."

Den 1 maj omnämner Bonde en middag av mera ovanligt slag: "Denne dagen så gaf en Misstriss Montagu en middag åt alla skorstenssotare-pojkarne uti trädgården uti sitt hus i Portman-Square, orsaken är denne, at hon hade en son, hvilken då den var helt späd blef bortstulen, och blef ej igenfunnen på några år förr-änn han som sotarepojke kom till sin moders hus för att ränsa skorstenarne, och i åminnelse däraf så gifver Mrs Montagu årligen första maj en diner åt sotare-pojkarne, hvilka den dagen samt några dagar efter äro utstofferade med plumer, band och allt det grannlåt de kunna finna på."

En dag i april var Bonde "med direktör Wadström[20] på ett Contoir, hvarest man sålde land i de Amerikanske Staterne för ett fördelaktigt köp, som voro obebodde, men låg i ett mildt Climat och vars läge och frugtbarhet var rätt förmånligt".

Gångna tiders sätt att se på avrättningar som publika spektakel gör det till något i dagboken ej uppseendeväckande att Carl Kämpe jämte pojkarnas lärare i engelska tog med sig sina disciplar i sällskap med baron Johan Henrik de Robeck en tidig majmorgon till fängelset Newgate för att se fem brottslingar hängas, ett evenemang som samlat omkring 5 000 åskådare "af denne Melancoliske syn."

På teater och opera gick de svenska vännerna ganska ofta, men dagboken innehåller bara korta rader om pjäsernas namn, endast en gång talas det om att man på Drury Lane-teatern sett en tragedi med den berömda Mrs Siddon i huvudrollen. På den ita-

lienska operan beundrade Gustaf Bonde Madame Bantis sång men tyckte att salen var mindre än operans i Stockholm. "Decorationerne drifvas ej med Machiner utan med Hand krafter så att ombytningen går långsamt för sig; Baletterne äro ock ej synnerligen vackra — — — Således, Madame Bantis sång undantagen, är operan i Stockholm bättre än denne."

I sällskap med von Engeström får den konstintresserade Gustaf Bonde se flera privata samlingar i London såsom hos tulldirektör Hegardt, som hade en stor samling av Rubens, Rafael, Correggio, Claude Lorrain, Poussin och Wouwerman och där Bonde antecknade som en märkvärdighet en tavla målad på glas i Kina, kopierad efter en målning, Venus med Cupido, av Sir Joshua Reynolds.

Hos en tysk målare Guttenbrunn[21] studerades dennes kopior av de stora italienska och holländska mästarna samt hans egna porträtt av bl. a. Haydn, Madame Banti och ryske ministern greve Vorontsov med sina barn och dessutom landskapsmålningar av franska och italienska konstnärer. "En stor och superbe tafla af Titian som föreställer en sofvande Venus i full kropps storlek" beundrades mycket och Gustaf Bonde berättar, att herr Guttenbrunn kom över denna för ett billigt pris emedan "ägaren förut däraf var en andelig man, hvilken anseendes för en stor scandale at hafva en sådan nudititet i sitt hus, befallte sitt folk at bränna upp den, då Herr Guttenbrunn just kom öfver den medelst at han gaf några drickspengar åt dem som skulle bränna upp den; nu säljer han ej taflan under 500 Guinéer."

De vanliga sevärdheterna i London studerade givetvis de båda svenska ynglingarna också, såsom Towern med sina vapensamlingar och kronjuveler. "Där bliver man instängd i ett litet mörkt rum, afskildt ifrån det rummet där regalierna äro medelst ett järngaller, igenom hvilket man ser och betragtar de rikedomar som framvisas, som äro af vackert värde." De beråg också alla de vilda djur som på den tiden fanns i Towern.

Westminster Abbey beundrades och dess kungagravar och med intresse noterades också de vaxfigurer, som då fanns där, vilka, såvida de inte under tiden fått nya namn, inte är desamma som nu finns där: "Lord Chathams bild i vax (fader till nuvarande Chancellern of the Exchequer Sir William Pitt) samt Drottning

Elisabeths älskare och Henry VIII:s maitresser, general Monk, som bar sin hertigl. mössa i hvilken det är vanligt att man lämnar almosa åt fattiga soldater, poserade så i naturlig storlek."

Westminster Hall besågs liksom Whitehall, "som bygdes uti Kong Jacob I:s tid efter ritning af en stor architect som hette Inigo Jones, också är den en af de vackraste architecturer i London, af huggen sten med pelare af de doriske och composite Orden".

Bland den arkitektur Gustaf Bonde uttalade sin beundran för märkes slottet och kyrkan i Greenwich samt S:t Paulskatedralen. Högt uppe i katedralens kupol var bröderna för att njuta av utsikten över London, "men som mestadelen altid står en Dimma öfver hela staden af stenkolsröken el:r af dimman, så at det ändå ej är så vackert som man borde vänta sig".

I början av juni 1795 flyttade Engeströms ut till Hampstead över sommaren och några dagar senare var Gustaf Bonde två dagar i rad "på auctionen af Engströms meubler, som han lät sälja, emedan han skall i år gå härifrån England till Wien som minister".

Tillsammans med ministern gjorde bröderna Bonde och Carl Kämpe ett par dagars utflykt i Londons omgivningar i juni. De körde ut mot nordväst och passerade hertigen av Northumberlands Syon House vid stranden av Themsen, "en landtgård eller villa" kallar Gustaf Bonde denna slottslika byggnad, ursprungligen ett birgittinerkloster, i mitten av 1700-talet till det inre helt nyinrett av Robert Adam. Men detta fick sällskapet inte se: "Som Hertigen var där nu utkommen så fingo vi ej bese huset, ehuru det var i dag den vanliga dagen i veckan som man insläpte dem som hade Ticket at bese stället." Bruket att visa slott och herresäten för allmänheten har gammal hävd i England, även om skatter och kommunikationer i senare decennier gjort det till en vanlighet.

Det svenska sällskapet besökte Alexander Popes hus i byn Twickenham och begrundade trädgården där med två romantiska grottor. Man körde vidare till Hampton Court, där både slottet och trädgårdarna besågs, "som är uti den Fransyska smaken, ornerade med en hop statuer".

Följande dag var resenärerna på Ascot Heath och såg där två kapplöpningar från uppbyggda "loger". Därefter åkte man genom Windsor Park till byn Slough och besökte den berömde astronomen Sir Frederic William Herschel, född i Hannover men verksam i England. Han demonstrerade "sin stora Tub han på Konungens bekostnad låtit förfärdiga".

Sedan besågs Windsors slott och Gustaf Bonde beundrade mycket utsikten från slottet över Themsen och det omgivande landskapet. "Vi gingo och sågo rummen i slottet, hvilkas vackerhet var releverad den mängd sköna och dyrbara målningar de voro beklädda med, hvaribland voro de sju namnkunniga Cartons af Raphael, som äro af ganska stort värde, de representera diverse historier utur Bibeln."[22]

På hemfärden till London bjöd Engeström på middag på sitt lantställe i Hampstead.

Något senare, den 17 juni, startade bröderna Bonde med Kämpe på en rundresa i landet. "Kl. 1/2 12 satte Kempen och vi oss i en Post-Chaise, samt lämnade vår betjent i staden. En coffert utgorde vår bagage samt ej mycket contanta penningar, emedan det är ej rådeligt at utdela dem åt Highwaymen el:r Footpade, som man är i osäkerhet för på vägarne, i synnerhet en 70 mil omkring London, utan vi hade Creditiver och Rekommendations-Bref af General-Consul Grill til åtskilliga städer."

Man körde först söderut och på vägen till Portsmouth besåg de resande i närheten av Cobham en herrgård, Paines Hill, där Gustaf Bonde var mycket tilltalad av både byggnaden och dess läge, "men det som i synnerhet gör stället märkvärdigt är dess förträffeliga Trädgård el:r om jag skall kalla det Park; ofvanberörde ström flyter igenom Trädgården samt faller i en liten artificiell sjö, som är gräfd med öar, uddar och vikar i så många positioner så at hvar man kommer omkring sjöen är utsigten altid olika och sjön synes altid större; som trädgården består ej annat än af Kullar, Dalar och Berg samt dessutom konsten täfladt med naturen, så presenterar sig för åskådaren en varietet af vuer, som är superba. Grottan är af stor magnificens och stor kostnad, beklädd inuti helt och hållet med en slags glimrande hvita marmorbitar, samt andra dylika glimrande stenar, hvilka uplyste Grottan

mycket, små cascader voro uti Grottan samt en Canal passerade förbi den, Solstrålarne gör Grottan ganska lysande inuti, igenom vattnet som reflecterar dem om dessa ofvannämnde marmorstenar. Dessutom är där i Trädgården en göthisk Byggnad, en Hermitage, ett Bachi Tempel, en rätt vacker Byggnad utanpå och inuti, där står inuti Templet en superbe Statue af ofvannämnde Gud, Statuen är gammal samt ganska högt värderad, dessutom äro där Antika Buster af de Romerske Keisarne."

Från Portsmouth gjordes en utflykt på fyra dagar till Isle of Wight, där man beså bl. a. Carisbrooke Castle.

Färden gick vidare till Southampton och Salisbury, där Gustaf Bonde ansåg katedralen vara en av de vackraste han sett och där han observerade ett gravmonument över "Sir Thomas Gorges Baronet och Hans Fru Helena Snäckenberg. Detta Fruntimmer var från Sverige, hade varit kammarfröken hoss Eric XIV:s Dotter Cecilia samt blef sedan Hof Fröken hoss Drottning Elisabeth i England. Hon var först gift med en Marquis af Northampton, hvilken hon öfverlefvde, samt blef sedan gift med Sir Thomas Georges Baronet."[23]

Man beså även de märkliga stenarna vid Stonehenge och lämningarna av den romerska staden i Old Sarum samt Wilton House, earlen af Pembrokes herresäte, som "är ganska väl kändt för de så stora och superba Collectioner af Statuer och Buster, Antiquer samt Tableauer där äro och därför förtjenar så väl en Resandes upmärksamhet. Det skulle vara för vidlöftigt att här beskrifva de bästa Taflor där äro, dock utan at förgäta van Dycks namnkunniga Famille-tafla af Pembrokiska Slägten, som innehåller Tio fullkomliga längder och är 20 fot lång samt 12 fot hög; detsamma rummet hvaruti denna Fammille-tafla hänger och hvilket är ganska stort, är fylldt med Portraiter af van Dyck. Byggnaden är gammal och trädgården är ganska vacker och stor samt igenomskuren af en ström som ej litet uplifvar dess skönhet." Det är Inigo Jones berömda "Double Cube"-rum Bonde här skildrat.

Resenärerna beså även mattfabrikationen i staden Wilton och utanför staden herrgården Stourhead, tillhörig Sir Richard Hoare. Parken är sju engelska mil i omkrets och man åkte i vagn för att se den och sedan följer en entusiastisk beskrivning på trädgården,

Longleat, Wiltshire, uppfört 1540—80. Foto Country Life.

som Gustaf Bonde anser vara den vackraste han hittills sett: "den sköna och lifliga grönskan af de docerade fälten som trängda fram emellan Bergen samt ett ganska vackert stycke vatten som går igenom nedre fältet och formerar många krokar, med en skön Palladisk brygga öfver ett enda hvalf, och äfvenledes ser man med detsamma några superba Tempel". Dagboksskrivaren skildrar sedan den vackraste grotta han någonsin sett med en marmorskulptur av en sovande nymf vid en porlande källa. En annan grotta kallas "Neptuni Håla" och där "ser man den Vatten Guden hvilande sig på en stjelpande Urna hvars rinnande vatten är outöseligt." Denna innehållsrika park bjöd även på ett Pantheontempel med statyer, ett Apollotempel och ett doriskt tempel. Rummen i herrgården "äro stora samt hafva en air de grandeur, de äro upfyllde med superbe målningar, i synnerhet af de Italienska Mästarne samt där äro stycken av Poussin, Claude Lorrain, Angelica Kauffman och en hop andra mästare."

Från Stourhead gick resan till Longleat, markisen af Baths berömda ställe, numera ansett som ett av Englands vackraste renässansslott, men Gustaf Bonde uppskattade inte denna byggnadsstil, han nämner bara att parken är ganska vacker och att de for tätt förbi slottet "men stadnade ej där, emedan det var ej något synnerligt at se".

I Bath beundrade han de då nybyggda delarna av staden, "som gör denna till den vackraste i England". Han besåg både de romerska baden, de nya brunnsbyggnaderna och assemblée-husen med deras "öfvermåttan vackra och eleganta" balrum.

I Bristol besåg man en glasmanufaktur och brunnshusen samt i Clifton åter en underbar grotta, helt beklädd med snäckor, samlade från olika delar av jorden. I Worcester såg man domkyrkan och en porslinsfabrik, "som fabricerar tämmeligen vackra saker". Färden gick vidare till Birmingham, dit man kom en lördag: "i dag kunde vi ej se några Fabriker, emedan arbetsfolket arbetade ej denna dagen i veckan."

De resande stannade ett par dagar i Birmingham och genom sina introduktionsbrev kom de i kontakt med några fabriksägare, som visade dem olika manufakturer i staden: "först sågo vi magazinet, som bestod af en stor hop plaiter, stål, knappar af differente compositioner och andra varor som voro öfvermåttan sköna och dyrbara." De fick se fabrikationen av lackerade brickor, som gjordes av pappersmassa, samt en fabrik, som uteslutande tillverkade piskor och ridspön, en som gjorde knappnålar och en annan för skospännen av pläter och silver.

I Birminghams assemblée-rum fick de även se en annan märkvärdighet: "det bekanta fruntimret som kallas Le Chevalier d'Eon, nu 68 år gammal, fägta publikt med en ung engelsk Gentleman, som lär kalla sig professor i fägt-konsten, men hvilken hon stötte dugtigt med sin fleurett." Gustaf Bonde skrev vad han hört berättas, att denna kvinna gjorde krigstjänst klädd som man och utmärkte sig i flera strider och sedan varit i London som fransk legationssekreterare.[24]

På den vidare färden stannade resenärerna i Coalbrookdale, "det är det största järnbruket i England", och såg med undran den första järnbron, den 1779—80 konstruerade bron över floden

Severn, samt fick även här tack vare rekommendationsbrev se hela anläggningarna.

Därefter körde man till Chester och Gustaf Bonde nämner promenaden på den gamla romerska stadsmuren; i originalanteckningarna hittar man också en kommentar till de egendomliga gallerierna i husen, som ger stadens gamla kärna gångbanor i två plan. Den gotiska katedralen i röd sandsten från 1093 avfärdas med några ord: "äfvenledes sågo vi en gammal kyrka, som ej är värd någon underrättelse."

Under den fortsatta resan till Liverpool besöktes några bergsaltgruvor och sedan gjordes ett uppehåll på två veckor i den stora hamnstaden. De bodde på "The Hotel, ett stort wärdshus. — — — Vi spisade middag alla dagar vi voro i Liverpool vid the ordinary table, hvarest var mästadels tämmeligen stort sällskap, samt då måste man tömma en hel hop Port-vin-bouteiller efter måltiden samt dricka Toast el:r skålar." Med brev från direktör Wadström i London gjorde man ett par bekantskaper, som bjöd hem de tre svenskarna och visade dem sina egna bibliotek, tavel- och gravyrsamlingar samt stadens sevärdheter. Liksom i andra städer gick de resande till "coffe-house", där man bl. a. läste tidningar. Med sina nya bekantskaper gick sällskapet också på teater och music halls. Stadens fängelse fick man inte se, "där voro innestängde flere hundrade fransyska gemena fångar af hvilka det hände ibland at somlige hjelpte sig öfver murarne och rymde sin väg, hvaruti de hjelptes af folk som voro fransoserne och deras principer tilgifne".

Både Fredrik Bonde och Carl Kämpe hade anfall av varannandagsfrossan, vilket förlängde uppehållet i Liverpool. När de tillfrisknat åkte man vidare i post-chaise till Manchester. Där träffade sällskapet på en bekant från London, en dansk herr Branner, "han är skickad ifrån Danmark af Commerce Collegium för at göra uptäckter vid de engelska manufacturerne uti mechanismen af deras machiner".

I Manchester besåg man fängelse, sjukhus, bibliotek och en bomullsfabrik och såg sedan bomullsfabriker i staden Stockport. Därifrån körde man in i Derbyshire och Gustaf Bonde talar mycket om detta vackra landskap med sina branta berg, dalar och

Sävstaholm, oljemålning av Carl Stefan Bennet. Foto Nordiska museet.

hedar och är ytterst intresserad av blygruvor, flusspatgruvor, grottor och underjordiska hålor i bergen, som man där såg. Hertigen av Devonshires berömda Chatsworth med sina konstsamlingar, vilka på den tiden visserligen till en del fanns i hans Chiswick House, gick man inte in i utan promenerade endast i trädgården, vars spegeldammar och vattenkaskader dock ej fick något omnämnande.

I Derby blev Fredrik Bonde åter sjuk i frossan och sällskapet skyndade mot London. Vid ett uppehåll i ett värdshus vid Stow Palace, tillhörigt hertigen av Buckingham, besåg man slottet och parken, som hade "stoder, tempel etc. af en ganska stor pragt och dyrbarhet, som skulle taga för mycket rum at beskriva här. Palatset är en ganska stor och lång byggnad med collonader af en stor magnificence, som ej blir mindre när man kommer där uti."

I den gamla staden Woodstock tog man in på värdshuset The Bear. "Sedan vi spisadt middag gingo vi til Blenheim, ett stort

Blenheim, Oxfordshire, från parkgrinden vid Woodstock. Foto Country Life.

magnifikt Landt-säte, tilhörigt hertigen af Marlborough, det låg strax utom staden, man gick igenom en stor port, då man kom in i parken, hvarest byggnaden hvilken är ganska spacieuse samt bygd i början af detta 100-de talet [ligger]. Rummen i huset vistes ej om söndagarne, men trädgården gingo vi i, den är ej så stor som den vid Stow, samt har ej mer än några få tempel, i stället för att Stow Garden däraf är surchargerad. Trädgården är ganska vacker, offererar en stor varietet af olika vuer, en vacker cascade, et vackert stycke vatten och vackra stenbryggor, ungefär över en timme åtgick at se trädgården."

Nästa dag beså man själva slottet, som endast kommenterades med att där var superba rum.

Från Blenheim åkte Gustaf Bonde och hans sällskap till det närbelägna Oxford, där de stannade ett par dagar och beså flera colleges och deras bibliotek. Den 12 augusti var resenärerna tillbaka i London.

Dagboken förtäljer därefter om några utflykter i båt på Themsen, där man på väg till Chiswick och Richmond Park endast såg byar och lantgårdar vid stränderna.

En dag i september gjorde bröderna Bonde tillsammans med några andra svenskar en utfärd till en by, där de hälsade på några landsmän, som var i pension för att lära sig engelska. Tillsammans nio personer gick de på ett värdshus "samt togo oss en Launchern el:r frukost på förmiddagen" och var sedan tillsammans hela dagen.

Den 23 september 1795 började bröderna Bonde gå på avskedsvisiter inför sin stundande resa till Paris. Det tog tid att få passen i ordning, trots att minister von Engeström var med dem skickades de mellan olika instanser i mer än en vecka, innan passen underskrivits av hertigen av Portland. Sedan Breda och andra vänner kommit att taga avsked lämnade de London den 4 oktober tillsammans med direktör K. B. Wadström och en norsk kapten Eliesen, vilka också skulle till Paris. Med betjänten var de sex personer, som startade kl. 6 på morgonen i två post-chaiser, for genom Canterbury och var i Dover kl. 9 på kvällen. Nästa dag gjorde man upp med ett danskt skepp, som skulle till Calais, att mot en avgift av 3 1/2 guin. per person taga sällskapet med sig. "Vi lämnade våra pass åt den officin som besigtigar deras pass, som gå utom lands, för att underskrifvas, då Directeur Wadström som ej hade något pass af hertigen af Portland följde öfver som vår betjent." På eftermiddagen, då det var flod, lättade skeppet ankar och efter tre timmar ankrade det i Calais. "När vi kommo utom hamnen i Dover sågo vi den engelska och ryska escadern ligga för ankar vid Deal. Ett stycke innan vi kommo til Calais, så kom en lots i en båt om bord på skeppet för att föra det in uti hamnen; knapt hade lotsen satt sin fot ombord förr än Wadström i sin fulla Patriotiska ifver springer til honom, omfamnar honom samt tager en broder kyss, hvilken scene ej litet roade oss at se."

Det kan ju vara av ett visst intresse att av dessa utdrag ur dagbokens engelska avsnitt se, vilka intryck Gustaf Bonde fick vid mötet med den romantiska engelska parken i dess mest full-

ändade form. De herrgårdsparker han besökte hör till de mest berömda i trädgårdskonstens historia och de flesta är verk av kapten Lancelot Brown, verksam från 1750-talet. Han modellerade skickligt om terrängen och skapade sådana perspektiv att t. o. m. Sir John Vanbrughs tunga Blenheim ser ut att nästan naturligt växa fram ur det omgivande parklandskapets stora linjer. Gustaf Bondes uttryck om detta monumentala palats, "ganska spacieuse", är onekligen ett understatement i engelsk stil. Men den väldiga byggnaden gör inte något överväldigande intryck vid första anblicken, när man oförmodat efter Woodstocks lilla slingrande huvudgata har framför sig, vad Lord Randolph Churchill med varm familjestolthet kallat för "The finest view in England."

Den engelska parken hade börjat bli modern även i Sverige, där Gustaf III år 1777 planerade en "nouveau jardin à l'Anglaise" vid Drottningholm, till vilken Fredrik Magnus Piper och Louis-Jean Desprez senare gjorde flera olika förslag, och där Piper 1781—86 gjorde olika ritningar till Hagaparken i engelsk stil. Riksrådet Carl Fredrik Scheffer kände personligen den svenskfödde engelske arkitekten Sir William Chambers och introducerade vid hovet dennes bok om trädgårdskonsten samt lät Piper, som studerat Chambers och Browns verk i England, omgestalta den gamla trädgården vid Tyresö.[25] Även fjärran från hovet vann de nya idéerna snabbt spridning och på 1790-talet anlade t. ex. Carl Mannerskantz en av de mest typiska engelska parker vi kan uppvisa i vårt land vid sitt Värnanäs i Kalmar län. Stilen kan alltså inte ha varit okänd för en modern ung svensk år 1795, men det är dessa engelska parker, vilka utom tavelsamlingar är det enda som gör Gustaf Bonde mångordigt entusiastisk i sina anteckningar. Helt naturligt omdanade han också senare barockträdgården vid sitt kära Sävstaholm till engelsk park.[26] Man ser i räkenskaperna från resan, att den unge godsägaren redan då skaffade sig en rikhaltig utländsk litteratur i ämnet, bl. a. ett verk med text på både franska och tyska av J. G. Grohmann, "Recueil d'idées nouvelles pour la décoration des jardins et des parcs dans le goût anglois, gothique, chinois etc." Dess första häften, utkomna 1796 och bundna i ett helfranskt band med

Gustaf Trolle-Bondes namnchiffer och med hans namnteckning, är en intressant lektyr med ett rikt bildmaterial med olika förslag till lusthus, tempel, grottor, obelisker, staket, ruiner, möbler och allt man kunde tänkas vilja pryda sin park med i varierande stilarter. Hela planritningar till parker i engelsk stil finns också med slingrande vattendrag som ett viktigt element.[27]

Både farfaderns bibliotek på Hässelby och faderns på Sävstaholm hade gått delvis förlorade vid eldsvådor 1721 och 1762. Gustaf Bonde köpte under sin resa så mycket böcker att många lårar måste inköpas för att frakta hem dem. Redan på denna sin ungdoms "grand tour" lade alltså den blivande excellensen grunden till sina sedan så berömda samlingar av vitterhet och konst på Sävstaholm.

NOTER

[1] Svenskt Biografiskt Lexikon, 1925. Olof Byström, Carl Bondes vänkrets, i Bellmansstudier 1944.

[2] Nekrolog över Gustaf Trolle-Bonde i Litografiskt Allehanda 1865.

[3] Carl Lars Kämpe, f. 1738, d. 1816, expeditionssekreterare i Utrikesdepartementet 1799, kansliråd 1809.

[4] Ägare översten greve Carl Bonde, Hörningsholm, som låtit göra en avskrift av densamma och deponerat originalet i Riksarkivet (Sävstaholmssamlingen, nr 193). Dagboken är till någon del citerad i hovstallmästaren greve Carl Bonde, Farväl gamla tider, Stockholm 1945, sid. 105 ff.

[5] Johan Peter Averhoff, d. 1809, titulärt kansliråd.

[6] Överste Bernt Johan Hastfer, f. 1737, d. 1809, dödsdömd 1790 av Gustaf III som en av Anjalamännen men benådad med rätt att vistas hos släkten i Skåne; fick följande år tillstånd att lämna fäderneslandet och vistades först i England, sedan i Hamburg och trakten däromkring, reste sedan till Ryssland, där han blev brigadgeneral. Han var gift med Gustaf Bondes faster Fredrika Bonde.

[7] Friherre Carl Fredrik Ehrensvärd, f. 1767, d. 1815, för vetskap om mordplanerna mot Gustaf III dödsdömd 1792 men benådad samma år till evig landsförvisning; bosatt i Hamburg och Holstein till 1798, därefter i Köpenhamn, dansk undersåte 1813. Kallade sig först Gyllenborg, sedan Gyllembourg-Ehrensvärd.

[8] Major Anders Johan Jägerhorn af Spurila, f. 1757, d. 1825, Anjalaförbundets upphovsman, dödsdömd 13/10 1789, flydde till Ryssland och gick i rysk tjänst.

[9] Claes Grill, f. 1750, d. 1816.

[10] Carl Gustaf König, f. 1764, d. 1852, kommissionssekreterare vid beskickningen i London 1790, i Haag 1793; chargé d'affaires i Paris 1796 och i Konstantinopel 1799.

[11] Lars von Engeström, f. 1751, d. 1826, svensk minister i London 21/7 1793—november 1795; statsminister för utrikes ärendena 1809—1824, friherre 1809, greve 1813.

[12] Friherre Göran Ulrik Silfverhielm, f. 1762, d. 1819, från 7/10 1795 chargé d'affaires i London och 1803—1807 envoyé där; gift i London den 29/5 1794 med Harriet Matthews.

[13] Friherre Carl Gustaf Oxenstierna af Eka och Lindö, f. 1753, d. 1815, senare svensk minister i Köpenhamn 1798—1813. Elgenstiernas ättartavlor uppger, att han gifte sig 30/12 1790 i London med Marianne Tomkins, dotter till läkaren på Towern A. Francis Tomkins. Gustaf Bonde antecknade emellertid den 30/12 1794: "Samma dag hade Baron Oxenstierna sitt bröllop med Miss Tomkins." På ett annat ställe säger han att hon är dotter till en engelsk köpman.

[14] Rosalie Drya-Chlapowska, f. 1771, d. 1851, gift 1790 i Warszawa med Lars von Engeström.

[15] Friherre Gustaf Adam von Nolcken, f. 1733, d. 1813, envoyé i London 1763—1793. Han har innehaft denna post längst av alla och då han 1793 utnämndes till president i Göta hovrätt undanbad han sig detta ämbete och valde att kvarstanna i London som privatman. Han var två gånger gift med engelskor, 1:o 1779 m. Mary Roche, 2:o med hovfröken hos drottning Charlotte av England Mary Adelaide Fermoy of Fermoy.

[16] Edward Oram, landskaps- och teatermålare, verksam omkring 1766—1799, företrädd med en akvarell i Victoria and Albert Museum. Thieme-Becker, Künstler-Lexikon.

[17] Om Nordiska Sällskapet se vidare Bo Lagercrantz uppsats i denna årsbok.

[18] Thomas Erskine, från 1799 earl of Kelly, f. omkr. 1746, d. 1828, 1759—1799 verksam som affärsman i Göteborg, inköpte Cambo House i Skottland. Svenskt Biografiskt Lexikon.

19 Se "Miranda i Sverige och Norge 1787", General Francisco de Mirandas dagbok utgiven av Stig Rydén, Stockholm 1950, sid. 300 ff. Anders Fröberg anställdes av Miranda i Stockholm 1787 som betjänt, gjorde under kriget tjänst som hans adjutant och hjälpte Miranda, när denne satt fängslad i Conciergeriet, med att skaffa advokat och påkalla hans vänners hjälp. Av denna dagbok att döma var Fröberg aldrig fängslad.

[20] Överdirektör Karl Bernhard Wadström, f. 1746, d. 1799, den ivrige bekämparen av slaveriet och bl. a. stiftare av en svensk-engelsk koloni i Västafrika, Freetown, som existerade från 1791 till 1794, då den brändes av en fransk eskader.

[21] Ludwig Guttenbrunn, tysk konstnär, verksam i London 1789—1795, där han 1790 debuterade i Royal Academy med sex utställda tavlor. Följde i slutet av 1795 med den ryske ministern i London till S:t Petersburg. Var från 1807 verksam i Rom. Thieme-Becker, Künstler-Lexikon.

[22] Denna svit är numera deponerad i Victoria and Albert Museum och utställd där i ett särskilt rum.

[23] Helena Ulfsdotter Snakenborg Bååt, f. 1549, d. 1635, gift 1:o med William Parr, markis av Northampton, 2:o med Sir Thomas Gorges of Longford.

[24] Larousse säger att det tvärtom var en manlig äventyrare, le chevalier Charles de Beaumont d'Eon, f. 1728, d. 1810 i London, som vid hovet i S:t Petersburg uppträdde förklädd till kvinna och anställdes som lektris hos kejsarinnan Katarina II. Han återvände senare till samma hov i manlig skepnad som ambassadsekreterare; deltog i sjuåriga kriget som dragonkapten och var känd för sin tapperhet; hade även diplomatisk mission i London; han bidrog själv verksamt till att samtiden skulle tro att han var en till man förklädd kvinna.

[25] Sten Karling, Från kryddegård till engelsk park, i En bok om Tyresö, Stockholm 1933.

[26] Sigurd Wallin, Sävstaholm i romantik och barock, i Rig 1936, Festskrift till Martin Olsson.

[27] 5 st. band, som tillhört Gustaf Bonde, numera i Nordiska museets bibliotek. Leipzig 1796—1806.

FÖRSKRIVNING TILL DJÄVULEN

av K. Rob. V. Wikman

Häxprocesserna i Sverige kulminerade på 1680-talet och särskilt under första halvdelen av detta årtionde. Härefter avtog de märkbart för att under 1700-talets första decennier dö ut.

En ny tid hade brutit in. Djävulen blev detroniserad och hans anhang förvisades ur människornas värld. Andarnas värld avdemoniserades. Detta var följden av en lång utveckling, och den nya vetenskapen satte kronan på verket.

Men i brytningen mellan gammalt och nytt levde mycket av det gamla kvar. I själva tidsskiftningen mellan svensk stormaktstid och frihetstid ser vi plötsligt, huru det gångna stiger fram och tar gestalt i en ung student i Uppsala, som skriver kontrakt med djävulen själv. Sådana djävulsförskrivningar av studenter, som önskat sig framgång i världen, hade förekommit förr. Historiskt var det ingen nyhet, det nya ligger i händelsernas miljö och sakens behandling av rikets myndigheter.

Studentens namn var Daniel Salthenius. Han var hemma från Markims socken i Uppland och han tillhörde Roslags nation, som först på 1830-talet uppgick i Upplands nation. Han hade inskrivits i nationen år 1712. Salthenius öden har rätt utförligt skildrats av Eugen Lewenhaupt i hans "Anteckningar om Upplands nation" (Stockholm 1877) och skall här inte rekapituleras mer än som är nödvändigt för vår framställning.

Egentligen är det två små papperslappar bland handskriftssamlingens rariteter i Uppsala universitetsbibliotek, som gett uppslaget till denna framställning. De skall här återges bokstavstroget och i faksimil. På den ena läses:

Iag Daniel Salthenius, begär af dig fan effterföliande punkter som tu mot betalning mig gifwa skall. 1. Skall tu nu på denna stund gifwa mig en pung uthi hwilken mig aldrig tryta rena penningar Rxdr femton örestycken, 12 öre stycken, och [witnar], som intet borttagas, hwarken uhr min hand eller dens, som tar dem af mig. 2. Skall du gifwa mig en särdeles lycka i werlden hos höga herrar och Fruentimber, samt lycka uti skiutande och feskiande, at iag aldrig går fåfängt. 3. At alle de kånster iag redan har lärdt, eller senare lärandes [warder, måtte taga lag] för mig. 4. At iag nu få af dig Swartboken. 5. At iag kan wara osynlig och synlig när iag will. 6. Skal du och nu straxt gifwa mig något, ware hwad thet vil, som är af den art, at när iag har thet på mig, iag tå straxt må komma til det stället iag nämner. Häremot låfwar iag uthi min lifstid tiena tig, så mycket iag kan, och efter min [död] höra tig til med kropp och Siäl. Anno 1718, detta bekräfftar iag med mitt namn och blod.

Daniel Salthenius.

Papperets vikning har under tidens lopp gjort läsningen svårare, varför några ord härovan inom klammer införts ifrån det akademiska konsistoriets protokoll. Ordet *död* är besynnerligt nog bortlämnat men har här införts i överensstämmelse med den följande kortare förskrivningen. Denna lyder:

Jag Daniel Salthenius giör med dig fan effterföljande Contract, som är, At Du skall nu straxt gifwa mig Svartboken, och lämna henne wid denna Eeck, at iag Morgon när iag kommer hit, finner henne, eller och i stället för henne, en pung som mig aldrig trytes Rxdr Caroliner och femtonörestycken uthi. Deremot lofwar iag dig att i min lifztid tiena tig och efter min död höra tig til med kropp och siäl. Anno 1718. d. 30 Januarij.

Daniel Salthenius.

Även i detta fall visar konsistorieprotokollet (och Lewenhaupts text) en del smärre avvikelser från originalet. Stilen är jämn, i det senare fallet en smula mer spatiös än i det förra. Bläcket har något bleknat. I konsistorieprotokollet säges, att skriften gjorts dels med blod ur den anklagades finger, "dels med rödt bläck eller Ci-

nober, som han blandat i bläcket". Huru härmed förhåller sig har jag ej varit i tillfälle att konstatera. Tänkbart är att det gäller underskriften. Det fyrkantiga hålet på den senare lappen kan tänkas vara ett spikhål. (Se faksimilet.)

Händelserna utspelades enligt konsistorieprotokollet på ungefär följande sätt.

Daniel Salthenius hade en kväll begett sig ut på Vivelsta gårds ägor i hemsocknen för att finna ett lämpligt träd att anslå anbudet till hin onde på. På vägen tappade han likväl bort det ursprungliga längre kontraktet. Man kan då tänka sig saken så, att han gått hem och skrivit ihop ett nytt. Det nya kontraktet blev helt summariskt. Det var lördagskväll, och dokumentet fick dagens datum, den 30 januari 1718. I det ursprungliga kontraktet hade Salthenius begärt att få tur i alla förehavanden, inklusive jakt- och fiskelycka, minne för allt han lärt eller komme att lära sig, förmågan att efter önskan göra sig synlig eller osynlig samt att kunna förflytta sig från det ena stället till det andra. Dessa villkor var omsorgsfullt utarbetade och hade säkerligen inte tillkommit i en handvändning. Det är föga sannolikt att Salthenius samtidigt skulle skrivit ut två olika förbindelser. Enligt egen utsago skulle han blivit rådd att slå upp papperet på en tall, men senare på en ek. Det är oklart, vari skillnaden skulle bestå.

Nu fogade emellertid olyckan att de båda papperslapparna upphittades. När Salthenius sålunda på söndagsmorgonen infann sig vid eken med en bibel i handen för att taga den uppspikade lappen omhänder, var den försvunnen. Själv uppgav han att han ångrat sig. Meningen var att lägga in den farliga lappen i bibeln. Antagligen var tanken att han på detta sätt skulle skydda sig mot djävulens besmittelse.

På detta sätt kom Salthenius djävulsförskrivning inför häradsrätten. I början sökte han undskylla sig med att hans studentkamrat gotlänningen Lars Malm hade undervisat och inspirerat honom till gärningen. Han hade lärt känna Malm redan föregående vår, och de båda studenterna hade på hösten träffats bakom Kungsträdgården i staden och talat om sådana ämnen. Malm hade berättat för honom att han fångat två steglitsor genom att gå tre varv runt staden. Vidare hade Malm lärt honom huru han skulle

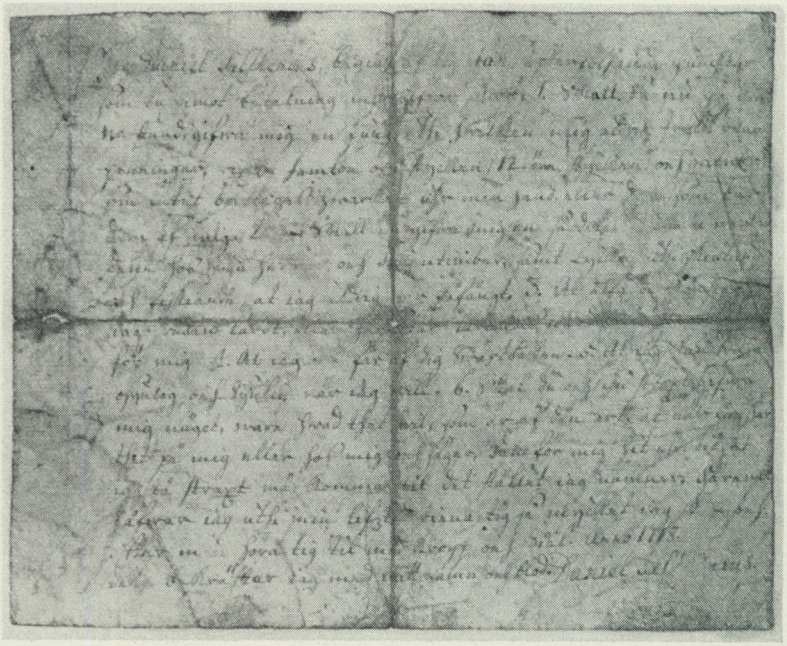

Studenten Daniel Salthenius kontrakt med djävulen, daterat 1718, i en första, mera utförlig version. Originalet ingår i Universitetsbibliotekets i Uppsala handskriftssamling.

minnas allt vad han läst genom att ta in en qvintin av pentaphyllon uti rhenskt vin och huru man i spel skulle få upp så många ögon man ville på tärningen genom att lägga "något af Helleboro" under tungan. Viktigare för Salthenius var väl att få lära, huru man skulle köpa för hvilka penningar man ville, utan att någon kunde överbjuda en.

Sannolikt hade penningfrågan särskilt kommit på tapeten, eftersom Malm en kväll kom och förklarade att han kunde skaffa sig mynttecken i stället för papperslappar. Följande morgon hade Malm kommit tillbaka och visat Salthenius några mynttecken som han sade sig ha fått i skogen. Han lämnade dessa till Salthenius för att denne skulle få utlösa en dukat, som han pantsatt i nationens kassa.

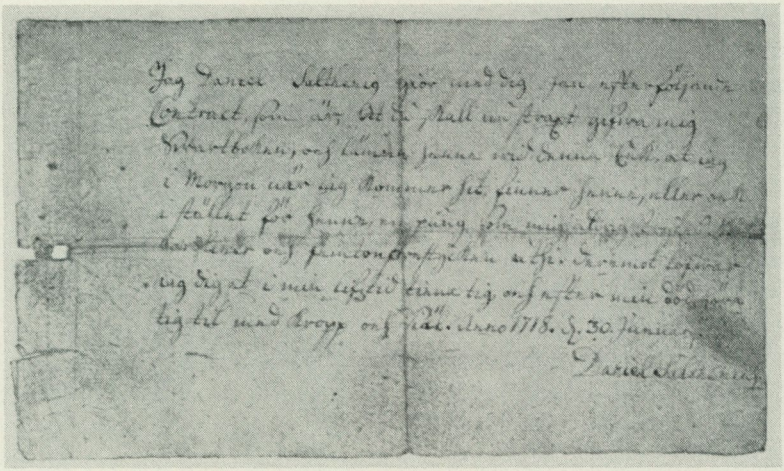

Den senare, förkortade versionen av Daniel Salthenius kontrakt med djävulen, daterat den 30 januari 1718. Universitetsbibliotekets i Uppsala handskriftssamling.

Allt detta talar sitt tydliga språk. Att Malm var en arg skalk synes ha varit allmänt bekant i staden. På detta sätt lät den arme Salthenius lura sig att skaffa sig penningar och fördelar genom "onaturliga", dvs. djävulska konster. Mycket tyder på att Malm var moraliskt medskyldig i Salthenius förvillelser. Men inga vittnen fanns, och Malm förnekade i det närmaste allt. Visserligen hade han hört professor Rudbeck tala om helleborus, men för övrigt var alltsammans bara vanligt studentprat. För resten hade han alibi, emedan han lämnat staden, innan Salthenius begått sitt brott. Den anklagade måste ta tillbaka sina påståenden. Men detta bevisar långt ifrån Malms oskuld. Det som Salthenius talat om var visserligen bara sådant, som stod att läsa i tidens vidskepliga praktikor, att ringa en fågelskock, att få tur i tärningspel, att lägga helleborus under tungan och att ta in pentaphyllon i rhenskt vin. Sådant kunde vem som helst tillägna sig. Visst tillvitades Malm också under ärendets gång att ha sagt sig äga "svartboken". Men vad svartboken var, visste nog ingen så noga. Misstankarna mot Malm hade varit besvärande nog, om han ställts inför en mindre upplyst domstol. Med den arme Salthenius var

det mycket värre. Enligt Västeråsstadgan 1527 var trolldom livssak, och kungliga stadgan av 1687 om eder och sabbatsbrott bestämde, att om någon gjort sig skyldig till förbund med satan, skulle han straffas lika som för trolldom. Häradsrätten hade därför dömt Salthenius till livets förlust.

I september 1718 kom ärendet inför akademiska konsistoriet till behandling. Där yrkade Salthenius särskilda gynnare Daniel Djurberg, understödd av professorerna Hermansson och Molin, att domen skulle mildras till en månads fängelse på vatten och bröd. Detta blev även större konsistoriets yrkande i saken, som senare domfästes av hovrätten. Såsom motiv anfördes, att Daniel Salthenius vid brottets begående ännu inte fyllt 15 år. Huru det i verkligheten stod till med Daniel Salthenius födelsedatum — i andra fall har 1701 uppgetts som hans födelseår — har väl aldrig utretts. Men Consistorium academicum synes icke velat närmare forska i saken. Brottet betraktades som en förseelse mot 1687 års förordning om eder och sabbatsbrott, vilket i sin mån möjliggjorde strafflindringen. Lars Malm undslapp med 8 dagars fängelsestraff. Från synpunkten av rättskipningen under den föregående tiden var domen över Daniel Salthenius human. Icke desto mindre drabbade den den unge studenten mycket hårt. Att fullfölja studierna i hemlandet visade sig omöjligt, och han flyttade därför över till Tyskand. Med tiden blev han där teologie professor vid Königsbergs universitet. Men också här förbittrades hans liv av att hans avundsmän gjorde allt för att gräva upp hans ungdomsförvillelse. Han levde enstöringens liv bland sina böcker och dog år 1750.

Om Lars Malms öden synes historien inte ha något att förmäla. Men de två gamla papperslapparna återspeglar ett helt tidevarvs bildningshistoria.

Källor

David Salthenius båda djävulsförskrivningar, överförda på 1880-talet till Uppsala universitetsbibliotek och tidigare utställda i dess visningssal, tillhör numera handskriftssamlingens rariteter sub signo X: 240.

Protokoll hållet 13 sept. 1718 vid sammanträde av Consistorium Majus under rektor Celsius præsidium. Uppsala universitets arkiv.

Anmärkningar

Laurentius Malm hade enligt universitetsmatrikeln jämte sina bröder Gustavus Adolphus och Carolus inskrivits i Gotlands nation under österbottningen Henricus Röringius "privata information" den 19 januari 1716.

Helleborus, sv. prustrot, och Pentaphyllon, sv. femfingerört, olika arter av Potentillasläktet, enligt Linnés Materia medica Potentilla reptans. De omtalas redan i forntiden och användes i olika medicinska och vidskepliga syften.

UR EN FÄRGARES ANTECKNINGAR

av Inga Wintzell

"Undertecknad recommenderar sig med allt hwad till färgeriyrket hörer" står att läsa i en skånsk lokaltidning från oktober 1877. Annonsören, färgerifabrikören J. G. G. Österberg, lämnar sedan en detaljerad redogörelse för vad hans färgeri kan åstadkomma. Bl. a. kan "hela mans- och fruntimmerskläder omfärgas och twättas enligt fransysk metod utan att persedlarne i allmänhet behöfwa sönderprättas". Hos honom utföres vidare färgning av alla sorters garn, pressning, stampning, klädesberedning m. m. Och i ett särskilt Obs.! på slutet framhålles att "ull emottages till spinning och kardning och utlofwas en reel och skyndsam behandling i förening med de mest billige priser åt de som wilja lemna mig sitt förtroende".

Det aktuella färgeriet var beläget i Genarp och vid ett vattendrag, som brukligt var. Det skilde sig väl inte heller i övrigt från den tidens färgerier, vilka efter 1800-talets mitt växte upp runt om på svenska landsbygden som en följd av 1846 års förordning om näringarnas frigivande. Att just detta färgeri eller snarare dess ägare, Gustaf Österberg, ändå har intresserat Nordiska museet beror på att vi förvärvat en betydande del av hans efterlämnade papper, varigenom tillfälle givits att följa en färgares utveckling från lärling till färdig yrkesman samt att ta del av de yrkesmässiga erfarenheter som under tiden blivit antecknade. Förvärvet är en gåva av färgerifabrikören Österbergs dotter, sjukgymnasten Frida Österberg, Stockholm. Hon har dessutom kunnat lämna kompletterande data om sin far. Han föddes 1842 i Kristinestad i Finland och dog genom olyckshändelse i Genarp 1882.

Bland de förvärvade arkivalierna bildas tyngdpunkten av en mängd färgrecept: Uppsats-Bok för Ylle Koulörer, Uppsats-Bok för Bomull- och Siden Koulörer, en bunden bok utan titel, försedd med innehållsförteckning och sidhänvisningar samt inklistrade

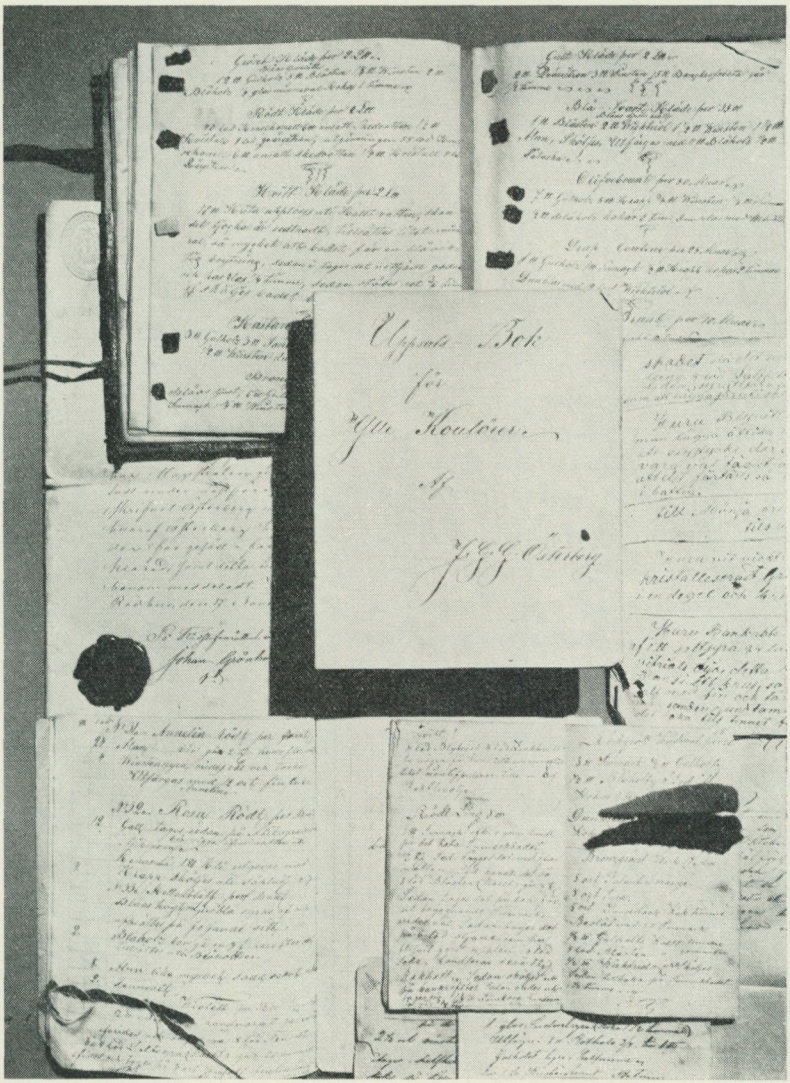

Ur färgerifabrikören Gustaf Österbergs receptsamling samt andra handlingar från hans verksamhet.

små färgprover i kläde. Utöver dessa metodiskt ordnade receptsamlingar finns tre mindre häften med spridda notiser i ämnet. Recepten är i allmänhet inte daterade, men såvitt man kan se av handstilen omspänner de en relativt lång tidrymd, troligen ända från lärlingstiden, då stilen är stor och rund men mycket prydlig, och fram till den välbeställde färgerifabrikörens verksamhet vid det egna företaget. Stilen har då hunnit bli driven, jämn och även mera självsäker att döma av återkommande snirklar och svängar.

Österbergs lärlingstid tillbragtes hos färgerifabrikören Erik Ekberg i Kristinestad enligt det 1862 daterade gesällbrevet. Året därpå lämnar han sin läromästare och får därvid ett mycket gott betyg. Vart han sedan tar vägen lämnar inte arkivalierna besked om, men av ett betyg framgår att han under åren 1865—66 varit anställd hos skönfärgare A. P. Bergquist i Stockholm. Österberg lär sedan, enligt uppgift av hans dotter, ha etablerat sig i Malmö, där han drev ett färgeri tillsammans med en släkting. Samtidigt studerade han vid Tekniska söndags- och aftonskolan, där han för framsteg i räkning och frihandsteckning vid några tillfällen belönades med böcker. Två av dessa bokpremier är bevarade och har nu överlämnats till museet, nämligen "Den praktiske affärsmannen. Handbok för handlande och handtverkare" samt "Den husliga härden. Kemien populärt tillämpad på vår dagliga ekonomi".

Som färgare i Malmö hade Österberg en stor kundkrets även på den skånska landsbygden. Han reste själv omkring för att ta upp beställningar och för att avhämta gods till behandling. På dessa sina expeditioner hade han kommit att fästa sig alldeles särskilt vid trakten omkring Häckeberga slott i Genarp, och där satte han upp sitt eget färgeri omkring 1870-talets mitt. Hans verksamhet på denna plats kom dock inte att bli långvarig. Endast några år därefter omkom han helt hastigt.

INTERIÖR I ALLMOGESTIL

av Arne Biörnstad

Våren 1959 fick Nordiska museet ett erbjudande att som gåva mottaga två stycken målade skåp, troligen från Hälsingland. Sådana propåer vållar en viss ångestblandad glädje på grund av museets trångboddhet. Möbelsamlingarna har vuxit mycket, och skåp tar stor plats. Vid ett besiktigande befanns det emellertid, att inte bara skåpen utan fastmera hela det vardagsrum, i vilket de befann sig, gav ett utmärkt prov på en inredning i allmogestil. Någon sådan miljö var inte tidigare representerad i museet, och det framstod därför trots trångboddheten som önskvärt, att alla däri ingående föremål skulle förvärvas som en helhet.

Interiören tillhörde ett dödsbo efter framlidna makarna John och Kerstin Gran, och efter kort betänketid gav arvingarna sitt medgivande till att museet dels som gåva dels som köp fick förvärva nästan samtliga bohagsting från detta rum förutom en stor mängd textilier från hemmet i övrigt.

Vardagsrummet låg på nedre botten i en tvåvåningsvilla i Skarpnäck. Det var 6 m långt, 4 m brett och hade fönster mot söder och öster. Till skillnad från husets i övrigt linoleumtäckta golv var golvbräderna här synliga och fernissade. Takets vita målning hade dragits ned ett stycke på väggarna och skildes från de ljusgula tapeterna av en brun hopplist.

På inre långväggen ledde två dörrar till förstugan och köket. I hörnen vid dörrarna stod ett skåp på var sin kortvägg, daterade 1818 respektive 1820. Platsen mellan dörrarna upptogs av en byffé med bruten framsida. I hörnet mellan fönstren befann sig en ottoman med överkast, vävt i krabbasnår. Samma vävnad täckte väggen bakom upp till en där hängd bokhylla och förlänade denna ensemble ett lätt tycke av paneldivan. Fyra stora kuddar klädda med en mera småmönstrad krabbasnårsvävnad stödde mot väggen, och mittpå ottomanen låg ytterligare två runda, stickade kuddar och en kvadratisk med broderier.

Under fönstret vid kortsidan hade ett litet slagbord sin plats och på väggen hängde ett ur. Det återstående hörnet fylldes av

Ombudsman John Grans vardagsrum, till vilket han själv gjort bordet, stolarna och bokhyllorna.

två låga bokhyllor och ett golvur. Två länstolar och ett sexkantigt rökbord fullbordade denna grupp.

Mitt på golvet stod ett stort fyrkantigt bord med spiralvridna ben, och sammanlagt var sex stolar av modifierad 1600-talstyp utplacerade i rummet. Flera tavlor hängde över byffén och bokhyllorna. Byffén pryddes med ett flertal vaser och smärre konstföremål. Inramade fotografier av släktingar och familjemedlemmar befolkade bokhyllorna, och fönstren, som nu stod tomma, hade ursprungligen prunkat av en mångfald krukväxter.

Det starka försommarljuset från trädgården utanför silades in

Ottoman med överkast och väggbeklädnad i krabbasnårsvävnad. Inspirationen hämtad från Karl-Erik Forsslunds bokstuga i Brunnsvik.

genom vita trådgardiner, lyste på den gröna mattan under bordet och återspeglades i de blanka möblerna med deras bruna marmorering i den teknik, som ibland kallas "nävådring", därför att man gör mönstringen i den våta färgen med fingrarna. De flesta av dessa möbler hade snickrats och målats av ägaren själv. Med de köpta skåpen och golvuret som grund hade John Gran alltsedan början på 1920-talet målmedvetet arbetat på att bygga upp denna allmogeromantiskt betonade miljö.

John Gran, ombudsman i LO sedan mitten av 1930-talet, började som tegelmästare och ambulerade mellan olika tegelbruk i

Mellansverige, innan han blev bofast i Stockholm. Enligt vad hans son berättar, fick han troligen inspiration till sin romantiska hemmiljö under en tvåårig vistelse vid Brunnsviks folkhögskola omkring 1910. Då var skolans grundare Karl-Erik Forsslund ännu dess rektor, och det skulle då närmast vara hans berömda bokstuga som tjänat som mönster och förebild.

Det verkar högst naturligt och troligt, att Karl-Erik Forsslund, en av hembygdsforskningens och hembygdsrörelsens ivrigaste förkämpar, kunnat inspirera en elev till att skapa sig en hemmijö i allmogestil. Det måste också ha varit i brunnsvikarnas anda att slöjda möbler och själv binda böcker, så som John Gran har gjort.

Det var inte bara i Brunnsvik som en känsla för allmogemiljön såsom en nationell tillgång och inspirationskälla tog sig uttryck. Den var allmänt utbredd just under de båda årtiondena närmast efter sekelskiftet. Föreningen för svensk hemslöjd bildades 1899, och mellan åren 1904 och 1915 tillkom 29 lokala hemslöjdsföreningar. Den uppfattning om hemmiljö, som hemslöjdsrörelsen propagerade för och exponerade särskilt vid Baltiska utställningen i Malmö 1914 och vid Stockholmsutställningen 1909, har säkerligen föranlett tillkomsten av många miljöer besläktade med den nu till Nordiska museet förvärvade.

Sitt offentliga framträdande gjorde denna stilriktning vid Stockholmsutställningen 1897, där förutom rena hemslöjdsarbeten även en del hantverksmässigt framställda möbler i allmogestil fanns utställda. Upphovet till denna idé om formgivning får man söka i slutet av 1860-talet och det begynnande 1870-talet, då Gunnar Hyltén-Cavallius och Artur Hazelius väckte intresset för den inhemska allmogekulturen och gav incitamentet till den därefter raskt framväxande hembygdsrörelsen.

Den romantiska allmogestilen uppkom som en reflex av dessa företeelser och var en beståndsdel i den frigörelsekamp från dittills allenarådande internationella och historiskt inriktade möbelstilar, som pågick kring sekelskiftet. Som ett exempel på hur den nationellt inriktade linjen i denna process kunnat påverka en enskild persons hem har ombudsmannen John Grans vardagsrum sitt kultur- och stilhistoriska intresse.

EN RENÄSSANSFANTASI AV F. W. SCHOLANDER

av Sten Lundwall

F. W. Scholanders gouache "Från Loire" är en bildfantasi. En slup med ett brokigt kostymerat sällskap glider över vattenytan mot ett slott, som lånat sina drag från byggnadskulturen vid renässansens Loire. Bilden har sitt förnämsta intresse varken som konstverk eller historisk skildring, men som illustration till smaken för det pittoreska, ett område fjärran beläget både från antiken och verkligheten, de båda huvudstationerna i 1800-talets konst.

Ordet "pittoresk", tidigare använt för att beteckna något som påminde om en tavla eller som var värt att avbildas, hade omkring 1770 av engelsmannen Thomas Gilpin erhållit en bestämdare definition. Han ställde det pittoreska i motsats till storheten, till enhetligheten i färg, till lugnet i linjeföringen. Det pittoreska var brutet linjespel, föreningen av mångfald och olikheter, av natur och byggnader och raffinerat insatta grupper av personer. De litograferade vyerna i Taylors stora bildverk från det gamla Frankrike bjuda en på detta sätt sammansatt bildvärld. En kontakt med denna motivuppfattning hade Scholander genom Billmark, hans vän från Parisåren 1841—43. Billmark hade studerat hos Deroy, som var en av medarbetarna i det Taylorska företaget.

Renässansens monument träda i förgrunden hos Taylors efterföljare, såsom Merle och Périé i verket över Chambord 1821, åtföljd av andra arbeten avhandlande slotten vid Loire. Ett sådant, "Album du chateau de Blois restauré et des chateaux de Chambord, Chenonceaux, Chaumont & Amboise" utkom 1851 och fanns i Karl XV:s bibliotek. I detta album mötas två slags bilder, dels sådana där monumenten betraktas av figurer i 1800-talsdräkt, dels sådana där figurerna uppträda renässansklädda. I det senare fallet har verkligheten förvandlats till teater, monumenten till kulisser, figurerna till skådespelare.

Denna sorts konst hade också sin egentliga hemort på teatern. Det var där, som det pittoreska sceneriet och den historiska tablån

först hade funnit varandra, i Victor Hugos Cromwell och i Dumas' Henrik III.

En av Scholanders studiekamrater i Paris och Italien, den franske arkitekten Demangeat, har omtalat hur Scholander under sina teaterbesök i Paris utförde skisser av scendekoren, vilka skisser han vid hemkomsten arbetade ut i akvarell. "Vid sitt arbete sjöng han oftast", har hustrun, Carin Scholander, meddelat, "han kunde ibland, då han var vid godt lynne, 'sjunga igenom' någon af sina favoritoperor, såsom Friskytten, Robert, Hvita Frun, Don Juan m. fl. — orkesterpartier, körer, soli, ty både text och musik kunde han nästan utantill — det var ett nöje för både stora och små att höra på."

Ett arbete som Album de l'Opera från mitten av 1840-talet, även det i Karl XV:s bibliotek, ger en föreställning om de operor som gåvos i Paris på Scholanders tid. Här är Charles VI med det gamla Paris i himlastormande gotik. Här, i La Favorite, Donizettis opera, svärma de älskande i en klosterträdgård, omgiven av en peristyl. Orienten glimmar i Richard en Palestine. Allt detta ligger nära Scholanders egen bildvärld. Också ett motiv från Loiredalen har kommit med, nämligen i Meyerbeers Hugenotterna. Slottet är Chenonceaux, och i parken, framför floden, röra sig gestalter i renässansens dräkter.

Scholander fullföljde som arkitekt sin morbroders och svärfaders, den romerskt orienterade arkitekten Axel Nyströms klassiska linje i Nationalmuseiförslaget, Teknologiska institutet, Warodellska och Barclayska husen m. fl. byggnader. Men i andra av hans verk bryter det pittoreska fram, färgrikt och omväxlande, stämningsväckande eller dramatiskt som i det akvarellmåleri, vari han fann utlopp för den av Nyström uppdämda strömmen i sitt konstnärskap. En sådan byggnad, och den mest bekanta, inom den pittoreska genren, är Synagogan i Stockholm. En annan är Viks hus, vars ombyggnad av Scholander skedde 1857.

Om tornet på Loireslottet på något sätt kan tänkas sammanhöra med ombyggnaden och romantiseringen av Viks tornhus skulle den odaterade bilden kunna föras åt 1850-talet till. En liknande komposition med en dominerande historisk byggnad och ett figursceneri återfinnes i en målning av Egron Lundgren från

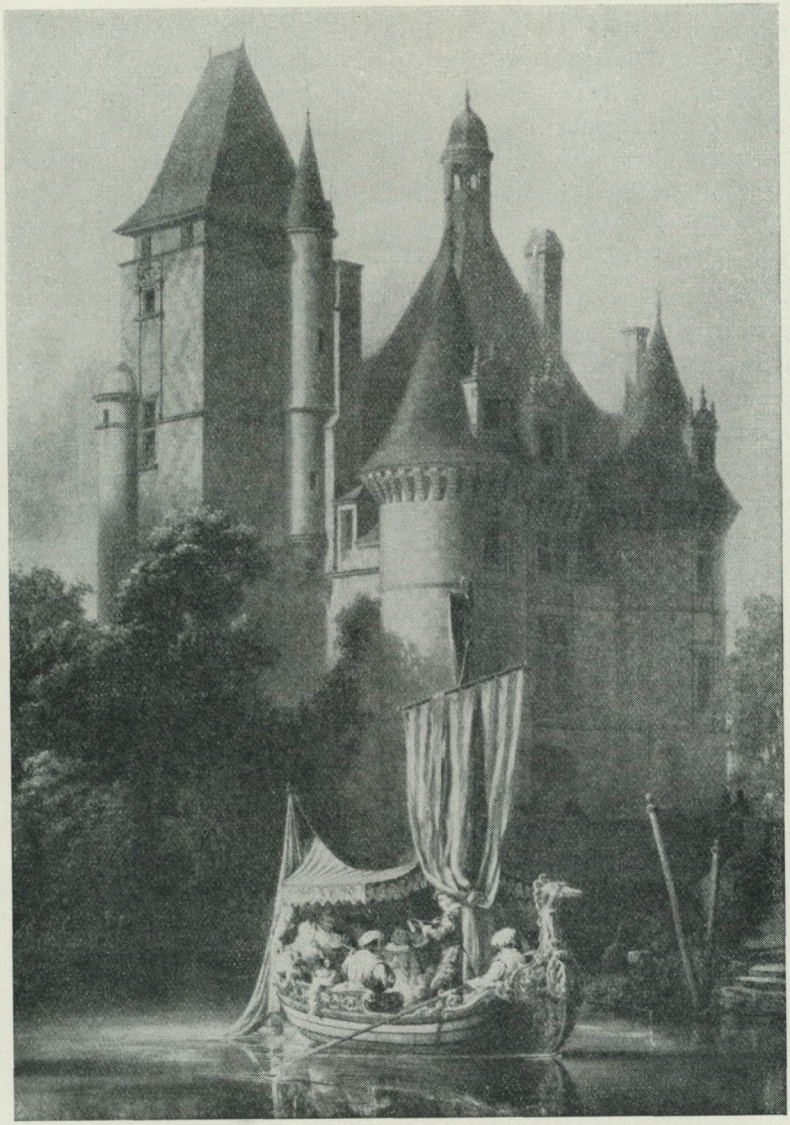

Teatralisk arkitekturvision, kombinerad med historiserande figurframställning, utgör ett senromantiskt bildområde, där F. W. Scholander är en av föregångsmännen. Gouache, kallad Från Loire, av F. W. Scholander.

1851, La puerta de los Serranos i Sevilla. Loiredalen hade på 1850-talet kommit i ropet hos de svenska arkitekterna. Langlet reste där 1853 och beskrev de förnämsta byggnaderna i sin rapport till Konstakademien.

Scholanders målning hör i varje fall ännu nära samman med den miljöskildrande romantiken. När han senare, i mitten av 1870-talet, tog upp ett liknande motiv, utformade han det annorlunda. Det var när han för Bolinderska huset i sviten av scener ur sällskapslivet i Norden även införde en farkost med renässansgestalter. Denna akvarell, som förebådar Snoilskys "Kung Erik" i Svenska Bilder, har emellertid anknytning till ett annat slags renässans än Loiretavlan. Den pittoreska miljön med sin myckna rekvisita är bortstädad, och skildringen har koncentrerats till gestalterna, som hylla den italienska renässansens på nytt aktuella formideal på det nordiska vattnet.

I. A. UDBYES MÖBELSNICKARESTÄMPEL

av Sigurd Wallin

Metallstampen till en namnstämpel, känd som möbelsnickaresignatur, har under 1959 som gåva kommit till Nordiska museets samlingar. Den har brukats av Anders Udbye, snickaremästare i Stockholm 1816 och arbetande i den kända danska särformen av empire.

Stamparna till möbelsnickarnas mästarstämplar tyckas över lag ha försvunnit i Sverige. Även de vida berömdare Parismästarnas och andras stämplade signaturer synas på några undantag när vara kända enbart genom avtrycken på möblerna. Skall man dra den slutsatsen, att stampen liksom sigillet har gjorts oanvändbar vid ägarens död? I så fall skulle denna sed, när det gällde

Metallstamp med träskaft, använd för signering av möbelarbeten av snickaremästare Anders Udbye, mästare i Stockholm 1816—1842. Under 1700-talets senare hälft och början av 1800-talet innehade de flesta stockholmssnickarna en dylik stamp men trots detta är denna hittills den enda kända i sitt slag.

signaturstämplarna, ha iakttagits t. o. m. skrupulösare och längre fram i tiden än när det gällde själva sigillen.

Udbyes stamp är helt behållen och icke makulerad. Till Nordiska museets mångsidigt välförsedda skråsamling utgör den en komplettering, som sällan bjuds, av en förut orepresenterad art av yrkestillbehör och därtill ett ting av så centralt intresse som redskapet för den officiellt påbjudna signeringen.

Ett meddelande i Fataburen för år 1953 fäste uppmärksamheten på ett par arbeten av Anders Udbye sammanställda med det intryck mannen personligen hade gjort på Årstafrun, Märta Helena Reenstierna, och som hon antecknat i sin dagbok. En ättling till Anders Udbye, fru Anna Uhnér-Udbye, berättade i anledning härav för museet vad hon kände av släkttradition och om de minnessaker hon ägde efter möbelsnickaren. Nu har hennes arvinge, fru Marit Zielfeldt, f. Haagen, som gåva överlämnat dessa föremål, Anders Udbyes namnstamp jämte bl. a. hans mästarbrev i Karlshamns snickareämbete 1814. Stampens betydelse har ovan i korthet framhållits. Den överensstämmer till yttermera visso fullständigt med avtrycken på en tidigare känd möbel och en nyligen observerad. Denna senare är emellertid ett typiskt och mycket rikt barockskåp, på vilket empiresnickarens stämpel måste beteckna uteslutande en reparation. Mästarbrevet ger tillskott till mästarens biografi, vilka kunna leda vidare till klarläggande av hans möbelhistoriska position som förmedlare av dansk empire till vår huvudstad. Handlingen har följande lydelse.

Kongl:e Mayt:s Min Allernådigste Konungs och Herres Tropligtigste Undersåtare, Ålderman, Bisittare och Samtelige Mästare af det Loflige Snickare Embetet, uti Sjö- och Stapel Staden Carlshamn, Gjöre vetterligt: Att sedan Fabriqueren I. A: Udbye som vunnit Högl: Kongl: Commerce Collegii Previlegier till anläggandet af en Meubel Fabrique, samt Wällofl: Magistratens tillåtelse att sig såsom Stolmakare Mästare här i Staden nedsätta, inför Lofl. Embetet upvist behörige betyg, om så väl en oförvitelig vandel, som utståndne Lero- och Gesäll år, och äfven under Embetets upsigt redeligen och väl fullgiordt det Honom förelagda Mästare prof; Så hafva vi antagit benämnde Fabriquer Udbye till Mästare och Medbroder uti detta Loflige Snickare Embete, och

under hvilken benämning Han äger at åtnjuta alla de fri- och rättigheter en rättskaffens Mästare nu äro, eller framdeles kunna blifva tillagde, emot det att Han uppfyller de däremot svarande förbindelser.

Till yttermera visso, är detta med Lofl: Embetets Amts Herres och nu varande Ålldermans och Bisittiares Underskrifter och Embetets vanliga Insegel bekräftat, som skedde i Carlshamn den 18:de April 1814.

N: E: Löfberg
Ålderman

N; Falck;
Besittiare

N; C; Sutton
Besittiare

Jacob Möller (Ämbetets sigill)
Amts-No — —

Kommerskollegii privilegium för den i övrigt okända möbelfabriken i Karlshamn är det som först väcker intresse. Tyvärr blottar Kommerskollegii arkiv — i Riksarkivet — intet spår av denna handling, åtminstone i de serier där den naturligt vore att vänta. Historiska handlingar ligga ej alltid på parad för vetgirigheten, men denna är å andra sidan väckt inför kommande tillfällen.

KRUKOR FRÅN HÖGANÄS

av Jan Brunius

Namnet Höganäs förknippar man än i dag med enkelt lergods avsett för hushållsändamål. Säkerligen är det också de bly- eller saltglaserade bruksföremålen som har dominerat den keramiska tillverkningen vid Höganäs, där den från fabrikerna vid Ulvsunda och Lövnäs kände greve Erik Ruuth redan vid 1700-talets slut påbörjade produktionen av bruna, saltglaserade stengodskärl. En odaterad "Pris-Courant å Lerkärl m. m. af Höganäs Tillverkning", troligen från 1860-talet (använd myntsort är riksdaler riksmynt, som brukades mellan 1855 och 1873), meddelar emellertid, att man då kunde få köpa "Lackerade Asjetter, runda med ornamenter", "Bronzerade Nålfat med grepe", "Geléformar i Lejonform", "Muggar med hundhandtag", "Piphufvuden (med kineser)" samt skulpturer i oglaserat lergods, bl. a. "Frithioff", "Eleazar och Rebecca", "Napoleon" och "Bellman", för att nu räkna upp några av de mer eller mindre kuriösa föremål i priskuranten, med vilka 1860-talets människor uppenbarligen har stimulerat sitt estetiska sinne.

Det är efter detta med ett visst välbehag man i katalogen studerar de rediga formerna hos de avbildade hushållskärlen, såsom fat, mjölkspannar, krus, kokkärl, spilkummar och syltkrukor. Av det sistnämnda slaget förvärvade Nordiska museet år 1959 fyra olika exemplar, alla tillverkade av saltglaserat stengods samt stämplade "HÖGANÄS", nämligen två stora, bukiga syltburkar rymmande 6 resp. 7 kannor (15,7 resp. 18,3 liter), båda försedda med svarvade trälock, samt två släta cylindriska syltkrukor om 6 resp. 8 liter. De cylindriska krukorna har öron — det tycks vara detta som skiljer krukor från burkar — samt fals i överkanten för platta, knoppförsedda lock av lergods, av vilka endast det ena är bevarat.

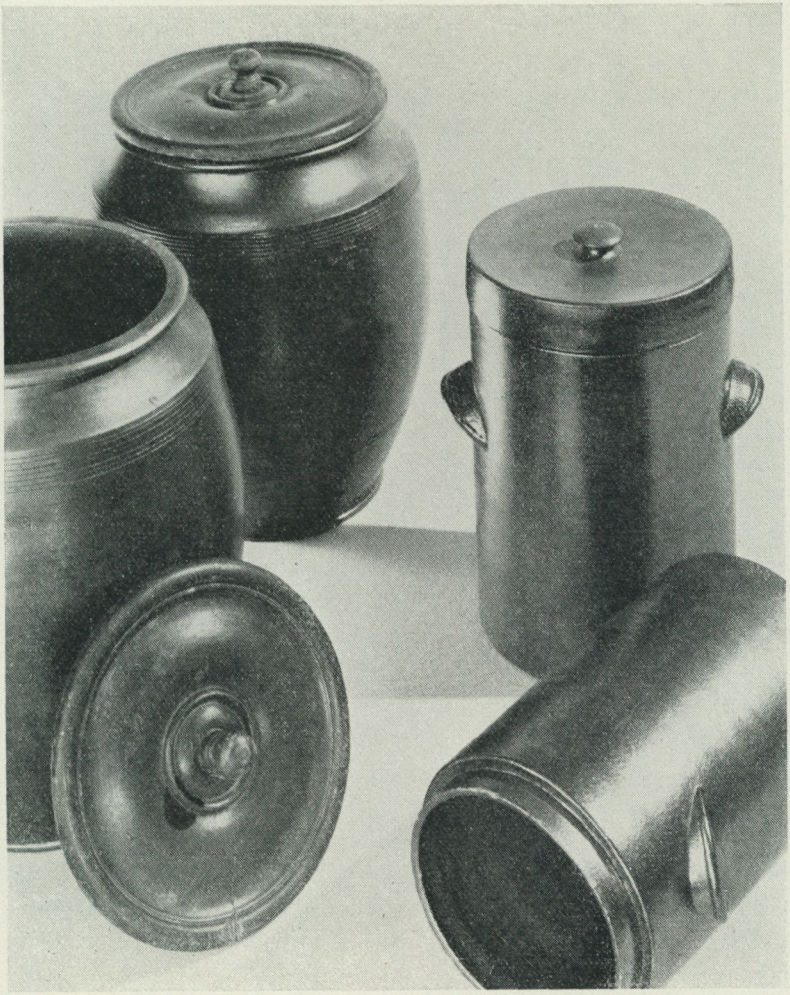

Syltburkar och syltkrukor av saltglaserat stengods från Höganäs. De bukiga burkarna har sannolikt tillverkats före 1880, medan de cylindriska krukorna torde ha gjorts efter denna tidpunkt.

Det har icke varit möjligt att konstatera, när Höganäs börjar ange rymdmåtten i liter och upphör att tillämpa det gamla svenska måttsystemet. De bukiga syltburkarna torde emellertid vara tillverkade före 1880 och de cylindriska krukorna någon gång efter detta årtal, eftersom metersystemet i Sverige antogs för genomförande under en tioårsperiod från 1879 till och med 1888 och från 1889 var obligatoriskt. I priskuranten från 1860-talet finns de cylindriska krukorna icke med; denna typ kanske har ett sammanhang med det nya litermåttet.

Det är ingenting särdeles märkligt med dessa förvaringskärl. Icke ens de större syltburkarnas ganska kraftiga format är anmärkningsvärt, då dylika enligt priskuranten tillverkades i storlekar från 4 till 10 kannor (10,5 till 26 liter). Stora krukor med öron gjordes i storlekar upp till 20 kannor (52 liter). Också användningen har i varje fall till en del varit den normala; i de större kärlen har förvarats lingonsylt och i de mindre gurkor. Emellertid inköptes de av museet förvärvade krukorna av den siste privatägaren vid 1910-talets slut från Hellgrens fabriksbod vid Götgatan i Stockholm, där de tjänat som förvaringsplats för snus och tobakspaket. C. A. W. Hellgrens snus- och röktobaksfabrik, startad år 1840 i huset Götgatan 48, var från omkring 1865 Sveriges största tillverkare av tobaksvaror. Tydligen har man hållit sig med en liten butik också i anslutning till fabriken. Den stora försäljningsboden låg vid Gustav Adolfs torg. Professor Malmstens Rull, Lady Twist, Hoppet, Compassen och Golden Shag har sålunda varit företrädare till krukornas lingon och gurkor. Naturligtvis kan man tänka sig att krukorna från början nyttjats i hushållet och sedan efter en tid överförts till butiken för angivet ändamål.

ETT STYCKE 1700-TALSNORDISM I NORDSTJÄRNANS TECKEN

av Bo Lagercrantz

Den här avbildade tallriken har under det förflutna året funnit vägen till museets samlingar från en konsthandel i London. Den är ostindisk, men dekoren är alltigenom västerländsk, ja till och med nordisk. Runt kanten buktar sig ett mörkblått, stjärnbestrött band, och högst upp hänger synbarligen Nordstjärneordens riddartecken. I mitten syns inom en blomsterkrans en tempelgavel med orden PATRIÆ AMICITIA och årtalet 1785, allt inramat av texten NORDISKA SÄLSKAPET LONDON. Nedtill avrundas kompositionen slutligen av ett emblem, påminnande om ett ordenstecken av det slag som var vanligt i 1700-talets ordenssällskap. Det innehåller de dunkla bokstäverna M.S.I.C.S., bakom vilka man anar djupt fördolda ordenshemligheter.

Hittills har vi praktiskt taget icke vetat någonting om detta nordiska samfund. Det har varit totalt glömt och förgätet. Ändå har ganska mycket skrivits om förbindelserna mellan England och Skandinavien, icke minst då det gäller 1700-talet. Först i utkantsregionen till denna omfattande litteratur påträffar vi en första ledtråd. I sin bok Familien Collett og Christianialiv i gamle dage[1] lanserar norrmannen Alf Collett med övertygande skäl sin förfader John Collett som Nordiska sällskapets grundare. Han var sonson till den driftige engelsmannen James Collett, vilken utvandrade till Norge på 1680-talet. Ett sekel senare slog sig John Collett ned i London under ett tiotal år för att bevaka det Collettska handelshusets omfattande intressen där. Hans hem blev en samlingspunkt för norrmän och danskar i förskingringen, och just 1785 tycks han ha grundat det Nordiska sällskapet, vars syfte angavs vara: *Oplivelse og Vedligeholdelse af en fornuftig och varm Kjærlighed til Fædrelandet.*

Sällskapet startade en skriftserie, av vilken två häften hann komma ut, tryckta i Köpenhamn 1788 och 1790.[2] Man tycks ha inlett verksamheten med att utlysa en litterär tävlan, varvid pris-

ämnet givetvis var just själva fosterlandskärleken. Av de fyra insända tävlingsbidragen belönades det som författats av skalden och sogneprästen i Bergen Johan Nordahl Brun med 30 danska dukater och trycktes i det första häftet av sällskapets skriftserie. Ingen torde kunna påstå att hans 52 sidor långa predikan erbjuder en stimulerande läsning. Den är ohjälpligt sömngivande. Delvis har detta sin mycket speciella förklaring. Johan Nordahl Brun var nämligen ganska illa belastad av vissa ungdomsförsyndelser. Minnet av dem utgjorde t. o. m. just vid denna tid ett allvarligt hot mot hans kyrkliga karriär, vars mål var Bergens biskopsstol. Redan dramat Einer Tambeskielver, som utkom 1772, hade på sin tid väckt pinsam uppmärksamhet i Köpenhamn. I en särskilt anstötlig strof talades det om att Danmarks slätter borde lyda Norges fjäll. Detta resultat av en ung köpenhamnsstudents förvillelser hade väl 15 år senare hunnit glömmas. Men just nyligen hade överheten fått en ny påminnelse om Johan Nordahl Bruns heta patriotism, sedan hans dikt For Norge, Kæmpers Fødeland, som också tillkommit i början av 1770-talet, plötsligt vunnit en så stor spridning via olika pirattryck, att den sedan dess kallats Norges första nationalsång. Skalden själv hade med andra ord stor anledning att söka dämpa elden och att snarare förorda förnuft än alltför överhettade känslor i fosterländska sammanhang. Det kunde inte hjälpas, om därmed inspirationen kom i kläm.

Allra helst ägnade han sig emellertid under denna period åt ännu neutralare ämnen. Odet Fiskerierna, som fyller återstoden av Nordiska sällskapets första häfte, är betecknande för denna försiktiga politik. Norska läsare tillmäter måhända denna lärodikt något värde. För min del har jag dock endast lyckats få något utbyte — helt säkert icke överensstämmande med skaldens avsikter — av en och annan strof som exempelvis dessa:

Os smager ei herligste Frugter
Mod Silden fra Nordiske Bugter.

Nästa häfte, som trycktes 1790, innehåller ytterligare 500 vers flammande fosterlandskärlek, författade av polismästaren i Kristiania Andreas Bull samt därtill den rike kristianiahandelsmannen Bernt Ankers inträdestal i sällskapet.

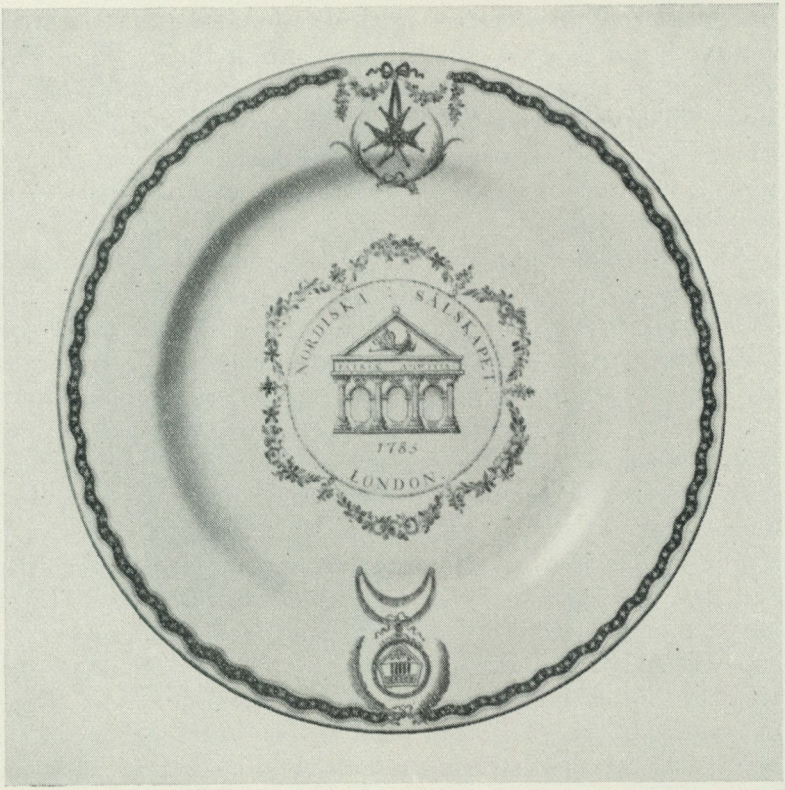

Ostindisk tallrik med dekor i ett flertal färger. Har enligt inskriften tillhört det 1785 stiftade Nordiska sällskapet i London.

Från följande år har vi ytterligare ett spår av Nordiska sällskapets verksamhet. I Kristiania-tidningen Norske Intelligenz-Sedler av den 12 januari 1791 kungöres att "Det Nordiske Selskab i London" utfäst två premier på 40 respektive 20 riksdaler till de fiskare, som under 1791 skulle komma att införa de största kvantiteterna levande fisk från farvattnen utanför Færders fyrplats vid Kristianiafjordens mynning till den norska huvudstaden. Kungörelsen är undertecknad av dess polismästare, vilken, som vi nyss sett, stod Nordiska sällskapet nära. Texten klargör i övrigt sällskapets — eller kanske snarare John Colletts — avsikt,

som gick ut på att stimulera fiskarnas intresse för att skaffa sig större och med sump utrustade båtar lämpade för havsfiske. Den ger en högst intressant belysning av de primitiva förhållanden, under vilka det norska kustfisket bedrevs ännu vid 1700-talets slut. Men det intressantaste i detta sammanhang är onekligen att tidningsnotisen stärker intrycket av norrmännens dominans inom Nordiska sällskapet.

Att londonsvenskarna deltog i dess sammankomster framgår visserligen av Bernt Ankers nyssnämnda inträdestal, där "Gustaf Vasas og Linnæi" närvarande landsmän — "I Nordens Mænd fra Naboeriget" — apostroferas i högstämda ordalag. Men det första beviset för att medlemmar av den svenska kolonin även måste ha spelat en mera framträdande roll, utgör den nyupptäckta tallriken med dess svenska text och nordstjärnetecken. Dess vittnesmål bekräftas därtill som på beställning av Gustaf Bondes dagbok, vilken Brita Stjernswärd presenterar i denna årgång av Fataburen. Det är visserligen endast spridda notiser som den unge greven meddelar. Men de berikar bilden högst väsentligt. Vi får veta, att sällskapet under säsongen 1794—1795 sammanträdde minst två gånger i månaden intill Guildhall på S:t Paul's Head, vilket var ett välkänt näringsställe, som flitigt frekventerades av affärsmän i City. Vi får därtill besked om att en rad framstående medlemmar av den svenska londonkolonin brukade delta i sammankomsterna.

Gustaf Bondes uppgift att den svenska generalkonsuln Claes Grill vid denna tid var sällskapets preses är av speciellt intresse. Ty John Collett hade just flyttat hem till Norge. Han hade uppenbarligen icke endast varit sällskapets stiftare utan också dess primus motor genom åren. Hans reträtt beredde vägen för svenskarnas övertagande av hegemonin, och valet av Claes Grill d. y. var det yttre tecknet på regimskifte.

Men tillbaka till vår tallrik. Faktiskt har den en poäng att bjuda på. Det är nordstjärnan, som hänger i tallrikens kant. Ordensetiketten var på 1700-talet en högst allvarlig angelägenhet — ännu mycket allvarligare än i våra dagar. Brott mot den — eller förmenade försyndelser — åstadkom titt och tätt utrikespolitiska förvecklingar. Så finner vi här vid en tid, då starka

spänningar ännu rådde mellan Sverige och Danmark-Norge, att ett svenskt ordenstecken med rang och värdighet nära nog av nationell symbol valts att smycka just den servis, som skulle betjäna skandinaverna i förskingringen i deras lovvärda försök att hålla samman trots alla fäderneärvda motsättningar. Tanken svindlar. Det finns anledning misstänka, att donatorn just var Claes Grill, som hade sin släkts ostindiska förbindelser att tillgå. Han bör ha överlämnat den till sällskapet som tack för sitt val till preses. Utgjorde den ett infamt attentat mot den nordiska sammanhållningen just i det ögonblick, då den norska hegemonin förbyttes i svensk dominans? Är den ett svar på John Colletts fiskeripremier, vilka onekligen tycktes innebära ett ganska egenmäktigt utnyttjande av sällskapets prestige för norsknationella syften? Fanns det kanske även andra skäl att ge norrmännen betalt för gammal ost?

Man anar en pikant förpostfäktning långt före unionsstridernas tid. Nordiska sällskapets poëta laureatus Johan Nordahl Brun var norsk patriot i alla väderstreck. Han var också en av Norges hätskaste sverigefiender. Han avskydde Gustav III och ägnade sig längre fram, sedan han lyckligt och väl blivit biskop i Bergen, med liv och lust åt kampen mot unionen. I den blev han en av pionjärerna. Gustaf Bondes tydligt uttalade skepsis, då det gäller sällskapets framtid, passar utmärkt väl in i bilden. Han konstaterar olycksbådande, att trätor om stadgar i hög grad dominerade sammankomsterna. Samma erfarenhet gjorde några år senare Svenska brukssocietetens englandsstipendiat Gustaf Broling.[3]

Det ena vittnesbördet synes alltså stödja det andra ganska väl. Men ännu ett vittne återstår. Ännu en aktör inträder på scenen just före ridåfallet. En blid, ung docent från Åbo låter med ett enda ackord på sin lyra den sataniska intrigen förtona i den allra mest elegiska idyll. Det förefaller vara alldeles i sin ordning, att just han längre fram i livet av Esaias Tegnér skulle få epitetet Fridens ängel.

För den litteraturhistoriskt icke initierade är detta möte i 1790-talets londonvimmel onekligen överraskande. Frans Michaël Franzén befann sig mitt uppe i sin ungdoms stora äventyr — på sitt livs oförglömliga resa genom Tyskland och Frankrike med en

vintersäsongs teaterstudier i London som höjdpunkt. Äreminnet över Gustaf Philip Creutz, som med ett slag skulle göra honom berömd, tillkom först några år senare. Ännu så länge bar han blott på det obestämda ryktet att vara en lovande skald. Det är högst naturligt, att mötet med landsmännen i London skulle bringa hans fosterländska känslor i svallning och komma honom att stränga sin lyra. Resultatet tillhör den länge sedan förgätna delen av hans omfångsrika diktning.[4] Men minnet därav är icke minst i detta sammanhang värt att återupplivas:

SÅNG I NORDISKA SÄLLSKAPET
I LONDON
1796

Du fremling, som här vilse går,
I denna stenhop, höljd av töcken:
Bland en miljon af menskor står
Och ensam står, som i en öcken;
Ty ach! af dessa hufvuns mängd
Ger icke ett din nick tillbaka,
Och mellan tusen skuldror trängd,
Du finner ingen hand att skaka.

Förgäfves nöjet dansar der
Ibland Wauxhallens stjernerader,
Och rikedomens vimpel här
Bekröner Themsens myriader:
Du stirrar kall. Ja, stod du än
Midt i ett palmbekransadt Eden,
Men utan sällskap, utan vän,
Du stod der, som på nakna heden.

Hvad glädje då! om på din stig
Bland fremmande, som dig ej höra,
En helsning öfverraskar dig
Med ljud bekanta för ditt öra.

En Nordman! o! en gammal vän,
Blir han i samma stund han talar;
Och lik en bror du famnar den,
Som känner dina berg och dalar.

Till Norden längtar Nordens son,
Från all den pragt, som är i söder.
Så kom, och fjerran hemifrån
Finn Norden här bland trogna bröder.
Tag stjernan, som ej nedergår,
Och svär vid Sanningen och Dygden,
Att henne lik, din trohet står
Mot Bröderna och Fosterbygden.

Denna dikt är mera värd än alla andra blygsamma minnen av Nordiska sällskapet i London. Här och var är den kanske en smula löjeväckande. Dess metaforer tillhör de mera slitna. Men den har ändå ganska litet av romantisk schablon. Den unge Åbostudentens övergivenhet i världsstaden kan varje sentida londonresenär förstå.

Ur Nordiska sällskapets snäva perspektiv är emellertid den sista strofen särskilt intressant. Ty där avslöjar Franzén själva ordenshemligheten. I "stjernan, som ej nedergår", igenkänner vi tallrikens ordensstjärna. Nescit occasum — den där icke känner sin nedgång — är nordstjärneordens devis. I förstone tycks teorin om Grills attentat få sin bekräftelse. Men vid närmare eftertanke finner vi att Franzéns textkommentar till tallrikens bild innebär en dementi. Tonvikten läggs vid nordstjärnans, dvs. polstjärnans roll i den gamla världsbilden. Den var på en gång stjärnhimlens enda fixstjärna, som icke går ned, och därtill Nordens egen stjärna. En bättre allnordisk symbol för ett skandinaviskt samfund kan icke uppbringas. Inför polstjärnans bild svor Nordiska sällskapets ledamöter enligt Frans Michaël Franzén heliga och dyra trohetseder i största endräkt.

Oss återstår blott att begrunda, varför man valde att ge den en inramning som så starkt påminner om den svenska nordstjärneordens riddartecken. Det ligger nära till hands att betänka, hur

ofta polstjärnan användes även i Sverige i dekorativa sammanhang — icke minst på rörstrandsfajansen — och att den då vanligen utformades som en strålande stjärna utan alla likheter med ordenstecknet.[5] Förklaringen är naturligtvis den, att tallrikens bild reproducerade ett av de ordenstecken som sällskapets ledamöter bar vid sammankomsterna. Av Gustaf Brolings ovannämnda reseberättelse framgår, att Nordiska sällskapet liksom så många andra av 1700-talets ordenssällskap var indelat i flera grader. Av allt att döma hade man nöjt sig med två grader. Det bör alltså vara den första gradens emblem som smyckar tallrikens nedre kant, medan tecknet på den högsta graden kröner kompositionen.

Ytterligare en notis må tillåtas berika bilden av den idyll från nordismens gryningstid som utgörs av Nordiska sällskapet i London. Även Johan Nordahl Brun, som hade tillhört de allra mest högröstade opponenterna mot konventionen i Moss, föll till sist till föga och kapitulerade för Karl Johans charm. Hans förvandling från en hätsk oppositionsman till en lojal undersåte var givetvis värd en kunglig belöning. Nordstjärneordens riddartecken gjorde sig helt säkert mycket bra på biskopens svarta prästrock. Kommendörstecknet följde efter få år. Till sist vann Karl Johan, som det tycktes för tid och evighet, bergensarnas hjärtan genom att bekosta det ståtliga gravmonument som restes över hans gamle motståndare i Bergens domkyrka. Det blev till ett monument även över de svensk-norska motsättningarna från unionens allra första skede. De skulle visserligen i sinom tid vakna till nytt liv.

[1] A. Collett, Familien Collett og Christianialiv i gamle dage (1915).

[2] Samling af Skrifter, udgivne fra det Nordiske Selskab i London, I—II (1788 och 1790).

[3] G. Broling, Anteckningar under en resa i England åren 1797, 1798 och 1799, I—II (1811).

[4] Frans Michaël Franzén, Skaldestycken, II (1828).

[5] H. Seitz, Nordstjärnan, symbol för fosterland och snille, i Fataburen 1938.

Nordiska museet är skyldig dr. phil. Ada Polak, London, ett varmt tack för att hon förmedlat förvärvet av Nordiska sällskapets efterlämnade tallrik samtidigt som hon beredvilligt lämnat en rad källuppgifter, som bidragit till att sprida ljus över sällskapets historia.

"TING KRING MÅLTIDEN"

av Marshall Lagerquist

Hantverksföreningens lotteri eller, som det numera sedan några år heter, Hantverkslotteriet i Stockholm kunde 1958 se tillbaka på en jämnt nittioårig tillvaro. Det var nämligen 1868 som lotteriet erhöll sin första koncession, och den första dragningen ägde rum året därpå. Alltifrån början har detta varulotteri väckt allmänhetens intresse genom goda vinstmöjligheter och inte minst genom vinsternas höga kvalitet i såväl konstnärligt som tekniskt avseende.

Då ett företag här i landet högtidlighåller ett anmärkningsvärt jubileum är det vanligt, att dess mångåriga leverantörer framför sina välgångsönskningar genom att uppvakta med blomsteruppsatser eller hyllningsadresser. Från företagets synpunkt är uppvaktningarna förvisso smickrande, men formerna betraktas väl som skäligen onyttiga; blommor är snabbt förgängliga, och adresserna finner efter kort tid en undangömd plats i arkivet.

Hantverkslotteriet hade i samband med sitt 90-årsjubileum förmånen att få mottaga utfästelser om gåvor från sina leverantörer — konsthantverkare och konstindustriella företag — av annat, mera värdebeständigt slag, nämligen representativa alster ur deras nutida produktion. Och icke nog härmed. Lotteriets organisatör och chef, arkitekt Robert Berghagen, skulle själv få utvälja gåvorna och bestämma deras omfattning. I sanning en sällsynt generositet.

Urvalet resulterade i "Ting kring måltiden" och omfattade i dubbla exemplar glasserviser, matserviser och matbestick samt duktyg och hushållsgods, huvudsakligast från 1940- och 1950-talen. Antalet föremål uppgick till ej mindre än 608. Samlingen innehåller såväl enklare som mera lyxbetonat servisgods och representerar som varande alltjämt kurant ett avsevärt pekuniärt värde.

Då varken Hantverkslotteriet eller än mindre Stockhoms stads hantverksförening, som bedriver lotteriet, utövar museal verksamhet och således ej har möjligheter att permanent magasinera

eller utställa dessa ting kring måltiden, föreslog Hantverkslotteriet, att Nordiska museet i sin tur måtte mottaga gåvorna och införliva desamma med museets samlingar som ett bidrag till framtidens bild av vår tid.

För Nordiska museet var detta erbjudande synnerligen välkommet, och gåvan mottogs också med största tacksamhet. Den kompletterar nämligen på ett naturligt sätt museets betydande samling av äldre servisföremål och gör det möjligt för museet att föra fram till vår egen tid den permanenta utställningen "Mat och dryck". Mottagandet av gåvan måste sägas ligga helt i linje med museets aktuella principer för insamlingsarbetet, där det icke minst gäller att söka ge framtidens människor möjlighet att bilda sig en riktig och initierad uppfattning om tidigare, även närliggande generationers levnadsförhållanden. Ett uttryck för dessa museets strävanden utgör — för att anföra blott ett exempel — det vardagsrum från 1940-talets senare hälft, vilket tillsvidare avslutar den kronologiska serien av rumsinredningar i avdelningen för de högre ståndens kultur och som för övriga i sin helhet är en gåva av Stockholms stads hantverksförening i samband med dess 100-årsjubileum 1947. — Tingen kring måltiden utgör i hög grad det bräckligaste omkring oss. Glas och porslin i vardagsbruk torde i allmänhet knappast överleva ett hushåll annat än i enstaka, måhända defekta exemplar. Från den synpunkten är en betryggande museal förvaring av ett representativt och periodvis gjort urval av moderna servisföremål av glas och porslin en åtgärd, som eftervärlden säkerligen kommer att tacka oss för.

Följande konstindustriella företag och enskilda konsthantverkare har bidragit till Hantverkslotteriets gåvor, nämligen Gullaskruvs, Kosta och Orrefors glasbruk samt Strömbergshyttan, vidare Gefle porslinsfabrik, Gustavsbergs fabriker och Rörstrands porslinsfabriker. Matbestick i silver, alpacka och rostfritt har kommit från Atelier Borgila, Hovjuvelerare C. F. Carlman AB, Guldsmeds AB i Stockholm, Hovjuvelerare Hugo Strömdahl AB, AB Gense och ädelsmed Sigurd Persson. Duktyg, servetter och handdukar av linne har lämnats av Almedahl-Dalsjöfors AB, Holma-Helsinglands linspinneri & väveri AB och Oskarströms linnefabrik.

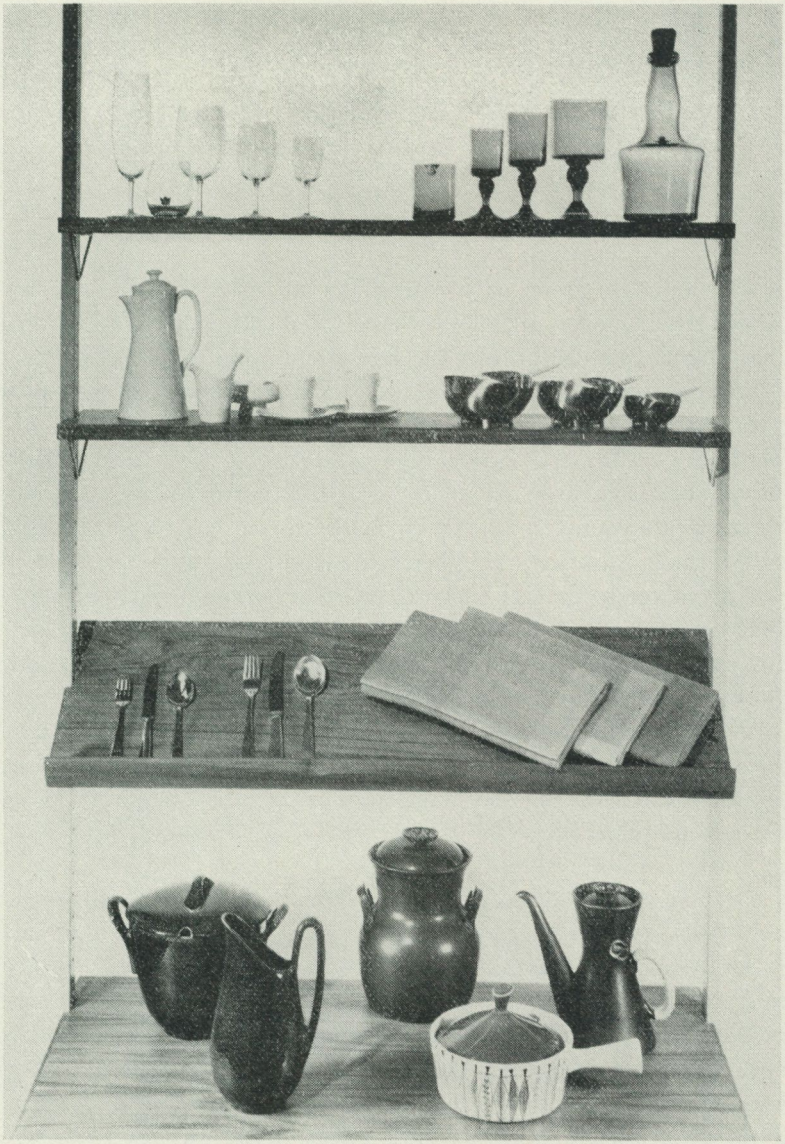

Ett urval av den till 608 föremål uppgående samlingen av nutida servisgods, vilken under namn av Ting kring måltiden överlämnats som gåva av Hantverkslotteriet i Stockholm.

KAFFEKANNA I ROKOKO FRÅN 1780

av Erik Andrén

Mer än något annat bruksföremål har kaffekannan givit rokokotidens silversmeder tillfälle att visa sin skicklighet i formgivning och dekor. Den päronformade kannan har mjukt svängda konturer, ciselerade rosenbuketter i kontrast mot buktiga, speglande ytor, rocailleornament och bladstänglar på pipen, flikiga rokokoblad som bildar tre fötter, och en ur bladverket uppskjutande blomknopp som krön på locket — allt favoritelement i rokokotidens dekorationsförråd och en helhetsform som på ett lyckligt sätt förenar funktionsduglighet och smakideal.

Kaffekannan var också, trots ett visst sabotage från myndigheterna i form av kaffeförbud, det under hela rokokotiden vanligaste mästerstycket; till och med under rådande förbud kunde skråämbetena beordra och godkänna kaffekannor som mästerstycken. Anledningen till denna favorisering var givetvis att kaffekannan gav den blivande mästaren möjlighet att visa icke endast sin konstnärliga förmåga utan även sin behärskning av en mångfald olika tekniker, såsom träckning, drivning, ciselering, gjutning, lödning etc.

Den på vidstående sida avbildade rokokokannan är tillverkad av Niclas Blekberg i Karlshamn år 1780, en guldsmed om vars produktion och verksamhet man inte vet särdeles mycket. Protokoll och handlingar från guldsmedsämbetet i Karlshamn är inte bevarade, och man känner följaktligen inte tidpunkten, då Blekberg blev mästare. En gissning att just den 1780 stämplade kaffekannan skulle kunna vara hans mästerstycke ligger frestande nära, detta även om han som Upmark anger skulle ha blivit mästare 1779. Nu har det emellertid visat sig att han började kontrollstämpla arbeten i Karlshamn redan den 11 febr. 1778, och därmed måste man konstatera att ingenting är känt om hans mästerstycke.

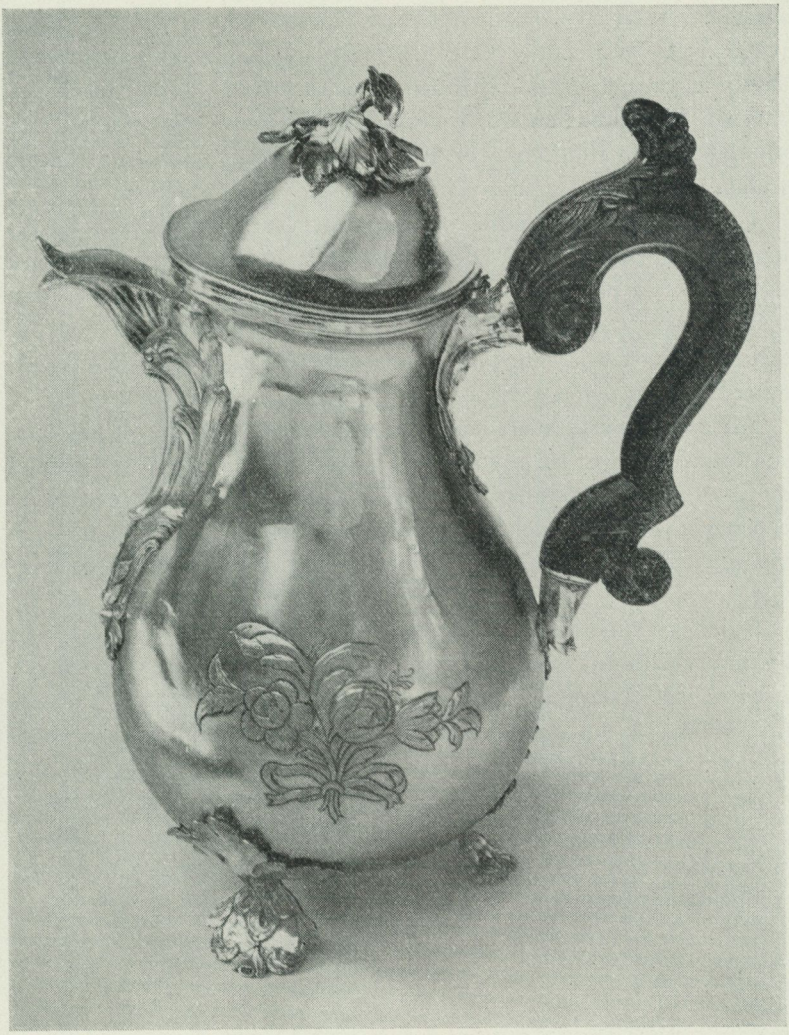

Kaffekanna av silver, stämplad av Niclas Blekberg i Karlshamn 1780.

Detta första år tillverkade han intet föremål med vikt över 10 lod (ca 130 g). Även under år 1779 stämplade han mest småföremål, såsom bägare, tumlare, spännen, skedar o. a. Men på själva julaftonen förtecknas en större pjäs, "en wälkomst om 80 lod", förmodligen en välkomma för något skråämbete eller gesällskap i staden.

Först under sitt tredje arbetsår började han stämpla kaffekannor, en i april, en i augusti och en i september med en vikt av ca 62, 50 och 70 lod. Den aktuella kaffekannan väger utan trähandtaget 906 g, vilket motsvarar drygt 68 lod, och den bör alltså vara identisk med den som kontrollstämplades på Karlshamns rådhus den 27 sept. 1780.

Niclas Blekbergs kaffekanna är ett gott exempel på att provinsstädernas guldsmeder mycket väl tål en jämförelse med flertalet av huvudstadens mästare. Kannan är väl avvägd i proportionerna och har en måttfull dekor. Handtaget av ebenholts är en troligen vid mitten av 1800-talet tillkommen ersättning för det ursprungliga.

Kaffekannan är en testamentarisk gåva av fröken Anna Sjöbohm, Stockholm, som avled den 16 mars 1959. I gåvan ingick även några släktminnen: ett miniatyrporträtt av testators farfarsfar, överste Fredric Sjöbohm (1753—1829), monterat med hårminne och initialerna FS i guldbleck på baksidan, vidare en solfjäder av elfenben, inköpt i Kina och skänkt till Barbara Margareta Sjöbohm (1799—1864) samt en sydd tavla med landskapsmotiv, broderat med silke på vitt siden år 1816 av nyssnämnda fröken B. M. Sjöbohm.

EN GRUPP BOGESUNDSMÖBLER

av Erik Andrén

Ett av de största gåvokomplex som under senare tid tillfallit museet har registrerats 1958—59. Det är en samling möbler och bohagsföremål från Bogesunds slott. Samlingens huvuddel består av ett 60-tal föremål, vilka inköpts av samfundet Nordiska museets Vänner från fröken Clotilde von Höpken; i samband med denna försäljning har fröken von Höpken som gåva till museet överlämnat diverse inredningstextilier, barnkläder och husgeråd från 1800-talets senare hälft.

Samlingens kanske mest intressanta föremålsgrupp är tretton barockstolar med ursprunglig klädsel. Åtta av dessa tillhör den för 1600-talets andra hälft mest karakteristiska gruppen med fyrkantiga eller svarvade ben och helt skinnklädd överdel, bild 1. Benen stagas genom ett lågt placerat kryss och en tvärslå mellan frambenen. Skinnklädseln, som är fästad med stora dekorativa möbelspikar, s. k. tännlikor, är vanligen naturfärgad eller svart, men den kan också ha en med oljemålning åstadkommen färg, t. ex. i blått såsom på en av bogesundsstolarna. En för denna stolstyp karakteristisk detalj är att även de korta fria delarna av ryggstolparna är svepta i skinn, som spikats fast. Fyra av dessa stolar ansluter direkt till den svit på tolv stolar, som 1939 förvärvades från fröken von Höpken och som stått på Bogesund (se Fataburen 1940, sid. 183).

Fem stolar tillhör en något yngre stolstyp, som karakteriseras av en hög smal rygg, volutformade framben och rottingflätning i rygg och sits, bild 2. Direkta förebilder till denna i vårt land ganska vanliga stolstyp finner man i Holland och framför allt i England, där den kallas crown chair på grund av att kronor ingår i den snidade dekoren på tvärslån mellan frambenen och i ryggstödets krön. Dessa kronor saknas visserligen på bogesundsstolarna, men både i konstruktion och dekor ansluter de sig klart

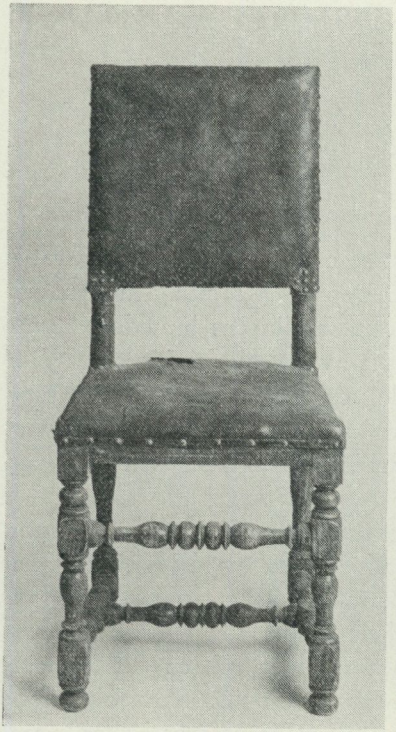

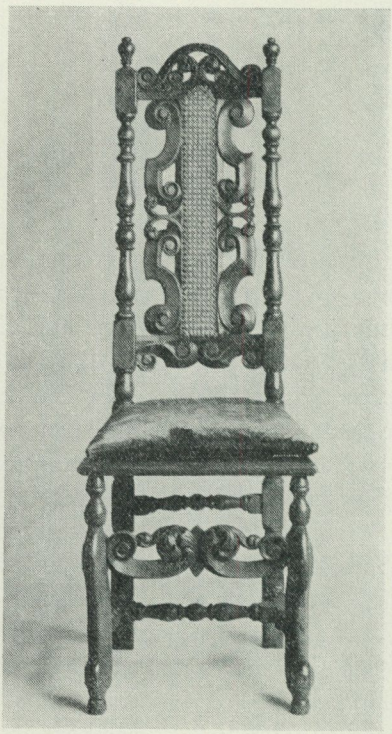

Bild 1. Stol av barocktyp, klädd med brunt skinn. — Bild 2. Stol av engelsk typ med rottingflätning och lös dyna.

till typen. Den konstruktivt sett mest typiska detaljen är sitsen. Sarg i vanlig mening saknas helt; sitsen består av en platt ram kring korgflätningen, och den vilar ovanpå frambenen eller infälld i dessas översta parti. Fyra av de fem stolarna har en lös sammetsklädd dyna lagd över den flätade sitsen. Frånvaron av sarg utgör en viss fara för stolens stabilitet, och man har därför i regel använt både kryss, en dekorativt utformad tvärslå mellan frambenen och en enklare, högt placerad tvärslå mellan bakbenen. Denna stolstyp synes i vårt land huvudsakligen tillhöra 1700-talets två första decennier.

Ytterligare en märklig stol ingår i samlingen. Det är en sväng-

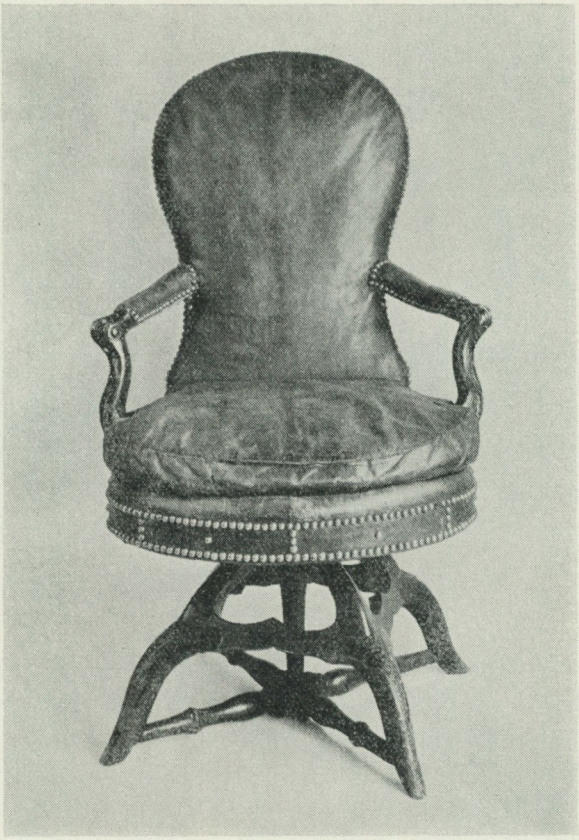

Bild 3. Skrivstol, klädd med grönt skinn.

bar skrivstol från rokokotiden av en sort som numera är ganska sällsynt, bild 3. Den består av ett underrede med fyra svängda ben och ett kraftigt format kryss. I detta fotparti är lagrad en tapp, som uppbär den övre vridbara delen av stolen. Sitsen, ryggen och armstödens putor är klädda med grönt skinn, fäst med tättsittande mässingstännlikor. På sitsen ligger en mjuk, löst stoppad dyna av samma sorts skinn. Stolen är nära nog en exakt pendang till den skrivstol, som 1939 förvärvades från samma håll (se Fataburen 1940, sid. 187).

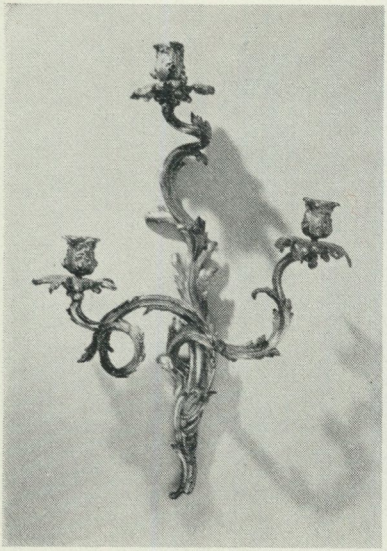

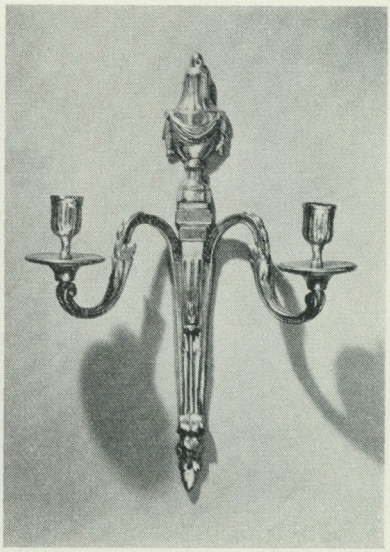

Bild 4 och 5. Ljusarmar av ciselerad och förgylld brons.

Vidare kan nämnas en drygt två meter hög spegel med skulpterad och förgylld ram i den praktfulla guldbarock, som brukar förknippas med namnen Nicodemus Tessin d. y. och Burchard Precht. Den har en inre ram som består av lister av spegelglas med graverade bladrankor, uppdelade genom skulpterade volutornament med 7-uddiga stjärnor. Den yttre ramen bildas av listverk och akantusblad i snidat och förgyllt trä. Och i överstycket kulminerar den dekorativa skaparglädjen. Kring ett ovalt mittfält av graverat spegelglas böljar akantusrankor, lagerkvistar, rosor och andra blommor, och ett par symmetriskt arrangerade bandvoluter förmår blott nödtorftigt hålla styr på den ornamentala ringdansen.

Märkligast bland de mindre föremålen är två par ljusarmar och ett par spegellampetter. Det ena paret ljusarmar visar typiska rokokoformer, bild 4. Smäckra flikiga bladrankor rör sig mjukt och graciöst, fria från alla krav på symmetri, och uppbär tre ljuspipor som har formen av blomkalkar. Materialet är gjuten, ciselerad och brännförgylld brons. Det andra paret ljusarmar åter-

Bild 6. Salsskåp med tre kolonner och rik dekor i intarsia, daterat 1628.

speglar den gustavianska tidens smak, bild 5. Här är uppbyggnaden strängt symmetrisk, måttfull och värdig. Mittstammen med sina från arkitekturen lånade former krönes av en klassicistisk urna, och de båda armarna, som uppbär två ljuspipor, är stramt s-formade. Endast några diskret insatta bladflikar på mittstam och armar vittnar om att något av rokokons intresse för vegetativa former lever kvar in i gustaviansk tid.

De båda spegellampetterna har blyinfattat glas med rokokomässig kontur. Spegelglaset är indelat i tre fält med fasettslipad kant; det mellersta och största fältet är odekorerat, de övriga har rankor i matt och blank gravering. Ljusarmen av brons är försedd med en ljuspipa.

Slutligen må nämnas ett par skåp. Det ena är ett stort salsskåp, vilande på svarvade kulfötter och med fasaden indelad av tre smäckra kolonner. Dörrarnas fyllningar liksom flera fält i sockel-, krön- och sidopartierna är sirade med renässansornament i intarsia; här finns också i inlagt arbete sentensen "Gottes Segenn Machet Reich Onne Müh, Es Geschehe Gleich Späht Oder Früh" jämte årtalet 1628. Materialet är valnöt med flera olika sorters lövträ i inläggningarna, och skåpet är av allt att döma tillverkat någonstans i Sydtyskland, bild 6.

Det andra skåpet är ett kabinettskåp av svartbetsad ek som imiterar ebenholts. Skåpdörrarna indelas genom hopplister i olikformade fält, prydda med figurframställningar i låg relief. Innanför dessa dörrar finns en rik lådinredning, grupperad kring en nisch med marmorerade och förgyllda kolonner, rutmönstrat golv och i fonden en målad parkutsikt med promenerande människor; spegelglas på sidorna förhöjer den teatermässiga effekten. Skåpet vilar på ett underrede med lådfack och fyra par spiralsvarvade ben.

Av detta intressanta kabinettskåp, som torde vara ett nederländskt arbete från 1600-talets mitt, hoppas förf. senare få göra en utförligare presentation.

Flertalet av de övriga föremålen utgöres av möbler och bohagsting från 1800-talets mitt och senare hälft. Deras värde ligger främst däri att de kompletterar den redan förut stora samling av enklare bruksföremål, som museet förvärvat från Bogesund och som är typiska för en bostadsmiljö av denna art och omfattning.

KNIV OCH GAFFEL VID 1600-TALETS MITT

av Kersti Holmquist

Engelsmannnen Thomas Coryat blev både förvånad och imponerad, när han under en resa i Italien 1608 fann, att italienarna vid sina måltider nyttjade ett verktyg, som han aldrig tidigare hade sett — vare sig i England eller i främmande länder — nämligen gaffeln. Han anammade emellertid seden att äta med gaffel men blev i England utsatt för en viss smälek på grund av detta nymodiga bordsskick. Motviljan mot detta för oss oundgängliga verktyg kommer även till synes i en fransk satir från 1605, där det dels påpekas, att personer, som använder gaffel, spiller omkring sig på det otympligaste sätt, dels fastslås som egendomligt att det finns människor som hellre berör sina läppar med ett hårt, spetsigt instrument än med sina egna fingrar.

Seden att äta med fingrarna hade drivits till raffinerad fulländning, och gaffelns inlemmande i västerlandets servisbestånd är en lång och besvärlig assimileringsprocess. Detta gäller bordsgaffeln, det verktyg med vilket man för maten till munnen, och inte de betydligt tidigare förskärargafflarna eller de enstaka medeltida dessertgafflar, som användes vid ätning av mullbär och i sirap inlagda bär och frukter som kunde smeta ned fingrarna.

I Italien förekom bordsgaffeln sannolikt redan på 1400-talet. En svensk kirurg och forskare, Carl Magnus Fürst, har i Fataburen 1915 lämnat ett intressant bidrag till gaffelns historia. Han har nämligen funnit en notis i ett verk av renässansanatomen Andreas Vesalius, kallad "anatomiens fader", livmedikus hos Karl V och Filip II. Vesalius rekommenderar i denna avhandling, vars företal är daterat 1542, gafflar "sådana som dagligdags höra till italienarnas måltid" såsom instrument, s. k. hamuli, för anatomen vid dissektioner.

Men i Frankrike gick det ännu 1651 an att äta med fingrarna även i de högsta kretsar. Anna av Österrike, Ludvig XIII:s gemål, föregick med gott exempel enligt samtida vittnesmål.

I Sverige tog det närmare 300 år, innan gaffeln blev ett allmänt nyttjat bordsverktyg i alla samhällslager. Redan 1564 ägde Erik XIV enligt ett inventarium tolv förgyllda gafflar, men den svenska allmogen använde ännu in på 1800-talet endast sked och kniv i vardagslag.

Kniven som ätverktyg är ju oundgänglig på ett helt annat sätt, och dess historia förlorar sig i ett dimhöljt fjärran. Kniven hade ursprungligen spetsigt blad, så att födan kunde spetsas på kniven. Detta lever ännu kvar i vår tids fruktknivar med sina spetsiga silverblad, ehuru man numera kan se en tendens att runda även fruktknivens spets och i stället komplettera den med gaffel. Detta var vad som hände med den vanliga bordskniven redan vid 1600-talets mitt. Enligt traditionen lär kardinal Richelieu ha varit den förste som lät slipa bladen på sina bordsknivar runda. Kardinalen var nämligen ofta tvungen att intaga sina måltider tillsammans med kanslern Séguier, en person som var allmänt känd för sitt dåliga bordsskick, och genom denna åtgärd slapp kardinalen åtminstone att se honom peta tänderna med det spetsiga knivbladet.

Historien stämmer tidsmässigt ganska väl överens med tendensen att runda knivspetsarna, vilket i sin tur som sagt beror på att gaffeln blir allt vanligare. År 1669 utfärdade Ludvig XIV t. o. m. ett edikt, vari knivar med spetsiga blad förbjöds. Det var varken tillåtet att tillverka eller bära sådana knivar. Inte heller fick värdshusvärdarna duka med dem. Dessutom påbjöds att alla spetsiga knivblad skulle slipas runda. Denna rigorösa förordning torde ha föranletts av att den spetsiga kniven kunde användas som ett farligt vapen, men tack vare förordningen slog kniven med det rundade bladet antagligen igenom snabbare än den annars skulle ha gjort. I Sverige blev den rundbladade kniven inte vanlig förrän på 1700-talet.

Dessa korta notiser ur gaffelns och knivens historia har föranletts av en gåva till museet av Nordiska museets Vänner — ett bestick bestående av kniv och gaffel av sällsynt slag. Kniven är 19,2 cm lång och har ett spetsigt stålblad med tånge, fäst i ett

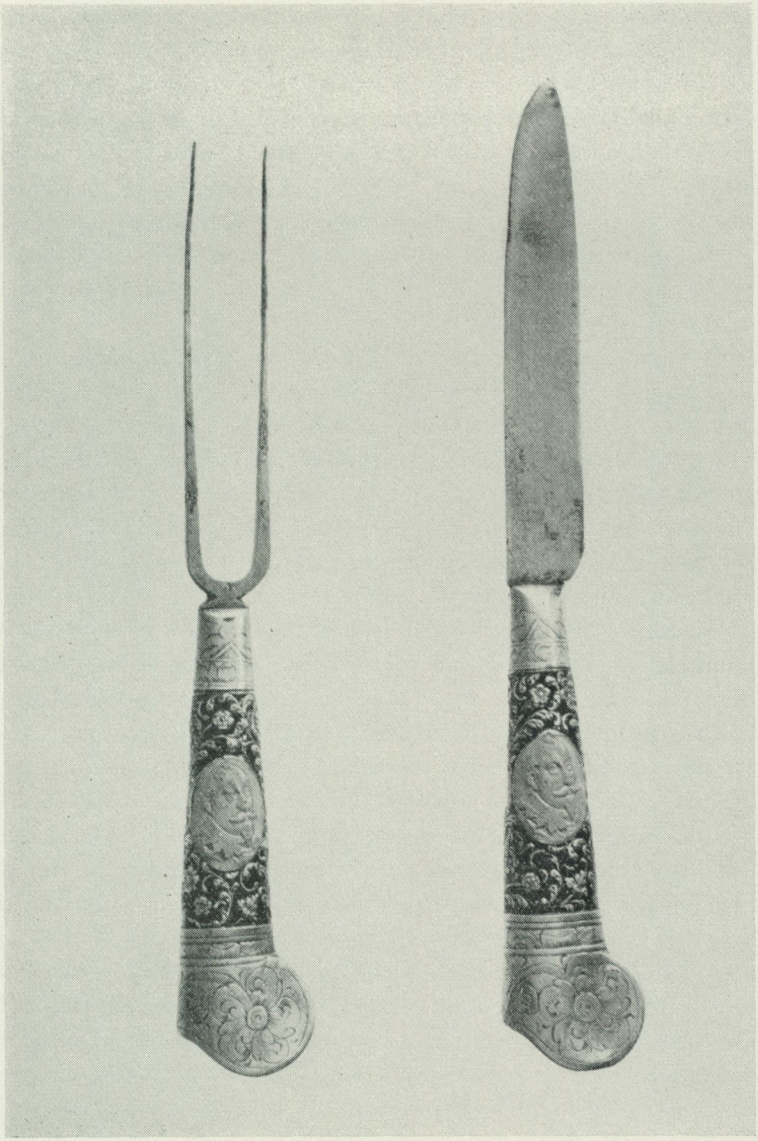

Kniv och gaffel med skaft av silver samt svart och ljusblå emalj. Tyskland, 1600-talets mitt.

hartsfyllt handtag. Handtagets övre och nedre delar är av silver med graverade ornament. Mittpartiet är belagt med svart emalj med blom- och bladornament i silver av kraftigt skulptural verkan. På båda sidor är en Gustav II Adolfsmedaljong i ljusblå emalj infattad. Gaffeln är 18 cm lång och försedd med två långa, brett ställda klor. Skaftet är av samma typ som knivens. Knivbladet är försett med en stämpel i form av en druvklase — sannolikt stadsstämpel — samt en mästarstämpel bestående av fyra dubbelstämplade andreaskors. Gaffeln har ett rudiment av druvklasestämpeln slagen två gånger.

En genomgång av litteratur och tillgängliga samlingar ger endast ett enda bestick av besläktad karaktär, nämligen en kniv och gaffel i Zschilles stora samling av bestick och verktyg, publicerad 1887. Formen på de båda besticken är densamma och likaså konstellationen av svart och ljusblå emalj. Däremot är besticket i Zschilles samling delvis förgyllt, och Gustav Adolfsporträtten är ersatta med barnhuvuden. Vidare är det försett med det kursachsiska vapnet ingraverat på handtaget, och den ena stämpeln på bladet hänför besticket till Sachsen (eller Dresden?). Den består nämligen av två korslagda svärd, vilka även ingår i kurfurstendömet Sachsens hjärtvapen. De båda besticken är så pass likartade och samtidigt — även ur teknisk synpunkt — säregna, att de på ett eller annat sätt måste ha rönt påverkan av varandra eller utförts inom samma kulturområde, dvs. mellersta eller södra Tyskland. Ett ytterligare belägg är Gustav Adolfsbilden. Efter konungens död 1632 spreds Gustav Adolfssouvenirer av alla slag över Europa, såsom ryttarpokaler, hängsmycken, praktfat och andra ting av guld, silver och tenn. Det visar sig i de fall, där man kan få fram proveniensen, att de tillverkats i Augsburg, Nürnberg, Frankfurt am Main och andra platser utefter leden för Gustav Adolfs fälttåg genom Tyskland. Av denna orsak skulle man, dock med en viss tvekan, vilja föra fram staden Jena som en möjlig tillverkningsort på grund av den förut omtalade druvklasestämpeln på knivblad och gaffel. I staden Jenas stadsvapen ingår nämligen en druvklase — en av ungefär ett 30-tal tyska städer med denna egenhet — men Jena har i det här fallet den fördelen att det ligger i närheten av Gustav Adolfs väg.

Gustav Adolfsporträtten är av samma typ som på medaljerna nr 178 och 178 a i Hildebrands "Sveriges och svenska konungahusets minnespenningar", enligt vad Myntkabinettet meddelar. De stämmer överens med mittpartiet på åtsidan av denna i Tyskland slagna medalj till minne av konungens död. Konstnärens namn är K. Rull, verksam under 1600-talets förra hälft. Sannolikt har porträtten på besticket, vilka är av homogen emalj, gjutits eller pressats i en medaljstans av detta slag. Porträtten har därefter fästs i de för dem avsedda ovalerna medelst en omramning av likfärgad emalj men med lägre smältpunkt. Endast örat är ytterligare accentuerat genom en ögla av tunn emaljbetäckt silvertråd. Det svarta emaljarbetet visar en intressant och på den tiden sällsynt teknik. Blad- och blomrankor måste ha pressats i stans och därefter lagts ned i den svarta emaljens översta lager före bränningen. Det osymmetriska och medvetet vårdslösa sättet att strö ut denna ornamentik pekar på 1600-talets mitt. Den nürnbergska kopparstickaren Heinrich Raab visar i sina mönsterförlagor från 1648 samma benägenhet för kraftigt skulpturala effekter i svart-vitt. Såväl tidigare som senare visar smycken och andra emaljarbetade föremål en symmetriskt uppbyggd ornamentik med en klar mittlinje och en planare yta genom att emaljen ligger i så kallade celler och i liv med den utsparade metallen.

Såväl gjutningen av Gustav Adolfsporträtten i medaljformar som pressningen av blomornamenten i stansar tyder på en serieproduktion, som dock hittills inte varit särskilt känd. Den sällsynt förekommande tekniken på besticket och dess relativt tidiga datum bidrar också till glädjen över gåvan.

SKRIDSKOSPORT I 1880-TALETS STOCKHOLM

av Elisabet Stavenow

Gamla stockholmare kan ännu berätta om skridskoåkning på Nybrovikens is. Det hörde till vinterns mest gouterade nöjen. Musiken spelade vals och mazurka, och de elektriska lamporna runt banan glimmade. Unga människor rörde sig i graciösa cirklar, ensamma eller i par om par. Där var damer i långa kjolar och koketta hattar och muffar. Herrar sågs böja knä på isen för att hjälpa sina damer att spänna till skridskoremmarna. Det var en miljö präglad av fest och grace. När skärgårdsbåtarna tog Nybroviken till vinterkvarter, blev den dömd att försvinna.

Tidning för Idrott ger ideliga rapporter om skridskosporten i Stockholm. Intill 1883 hade Nybroviken varit i vanrykte för sitt busliv och sina illa skötta isar. Då bildades Stockholms allmänna skridskoklubb med syfte att där anlägga och underhålla en större skridskobana. Den öppnades den 17 januari 1884 och var försedd med uppvärmd paviljong för de besökande och musikestrad på isen. Banan var omgärdad och belyst med elektriska lampor. Patrullerande poliser såg till att ordningen var god, och entréavgiften till banan höll många av tidigare års bråkmakare utanför.

Hit gick den borgerliga publiken, här var det yngre Stockholms samlingsplats under vintermånaderna. Man kunde vara medlem av skridskoklubben, lösa vinterbiljett eller betala per gång. Den som inte ville betala fick hålla sig utanför musikens och ljusets trollkrets.

År 1889 berättas att det kunde vara 4 000 åkande samtidigt på skridskobanan. Dagsrekordet säges samma år ha varit 10 000—12 000 personer och medeltalet per dag 1 800. Dessa siffror ger ett begrepp om den intensitet, med vilken skridskosporten bedrevs.

Det elektriska ljuset, som användes vid alla skridskobanorna, var ännu något märkligt. Ett reportage från Göteborgsklubben Bores skridskobana i hörnet mellan Allén och Fattighusån ger en stämningsbild, som lika väl kunde ha gällt för någon av Stockholms banor: "På qvällarne är freqvensen störst; då strålar det

Fru Hanna Palme, f. von Born, i den skridskodräkt, som skänkts till Nordiska museet. Foto från 1880-talets slut.

elektriska ljuset öfver den blanka ytan — gnistrar från de omgifvande snövallarne, återkastas likt blixtar från de hundratals kretsande 'stålskorna'."

1887 hade Stockholm 7 à 8 större allmänna skridskobanor. De förnämsta var Stockholms allmänna skridskoklubbs bana på Nybroviken, Kungliga skridskoklubbens bana mellan Skeppsholmen och Kastellholmen, Stockholms skridskoklubbs bana på Riddarfjärden samt Sveabanan på Klara sjö. Samtliga hade elektrisk belysning och var försedda med uppvärmda paviljonger. Dessa var i allmänhet av trä och uppförda endast för vintern, men Kungliga skridskoklubben disponerade Kungliga segelsällskapets "i prydlig villastil uppförda paviljong av sten". Den kungliga klubben var den äldsta; redan 1866 hade den grundats under Karl XV:s beskydd.

Nordiska museet har i år fått mottaga en skridskodräkt från skridskoåkningens glanstid. Den bars i slutet av 1880-talet av fru Hanna Palme, född von Born, och har nu efter hennes död skänkts av hennes arvingar.

Det är en dräkt av mörkblå cheviot med besättningar och mössa av svart krimmel. Jackan är dubbelknäppt och har hårt insvängd midja med klockat skört. Ärmarna är djupt inskurna; det gör ryggstycket mycket smalt och måste ha framhävt bärarinnans späda och nätta gestalt. Kjolen är givetvis lång med den huvudsakliga vidden samlad bak till en lätt turnyr. Mössan är en basker av krimmel. På bröstet är en brosch fästad, en liten silverskridsko, stämplad av Carl Fredrik Carlman, Stockholm 1888, och fäst vid en blå sidenrosett. Fru Palme bär den på det här publicerade fotografiet. Det är medlemstecknet för Kungliga Skridskoklubben.

Till dräkten hör ett par skridskor av stål, tillverkade i Amerika. De avslutas framtill i en spets och spändes på kängan med skruvanordningar och remmar. Denna s. k. amerikanska modell hade nyligen ersatt den äldre typen med uppåtböjda nosar, som enligt Tidning för Idrott "förorsakade många oberäkneliga fall genom sin benägenhet att trassla in sig i hvarandra och i damernas kjolar".

Denna dräkts bärarinna, fru Hanna Palme, var född i Finland 1861 och gifte sig 1883 med löjtnanten, sedermera direktören i

Livförsäkringsaktiebolaget Thule, Sven Palme. Hon blev snart en medelpunkt i Stockholms sällskapsliv, och i makarnas hem, först i Stockholm, senare i Djursholm, umgicks tidens tongivande kulturpersonligheter. Gurli Linder har skildrat det glada och intensiva umgängeslivet i denna krets. Där umgicks bl. a. professorerna Curman och Nordenskiöld, museimännen Hildebrand och Montelius och män som bibliotekarierna Wieselgren och Geete. Författare och konstnärer var rikt representerade. Snoilsky, Levertin, Heidenstam, Ellen Key och Victoria Benedictsson förekom som gäster i hemmet jämte många andra.

Hanna Palme hörde till de stockholmsdamer, som bistod Artur Hazelius vid Skansens vårfester. Hon var verksam i Ellen Keys Dräktreformförening, som grundats 1886. Den gick till storms mot tidens kvinnodräkt, främst mot snörlivet och den släpande kjolen. Målet var en sundare dräkt med en 10 cm kortare kjol.

Hos Hanna Palme tycks viljekraft, energi och en nästan sydländsk livlighet på ett sällsport sätt ha förenats med skönhet och behagfullhet. I en hyllningsdikt karakteriserades hon 1890 av doktor Edvard Forsberg:

Ditt inre liknar en Titan
Titania din yta.

Hennes skridskodräkt, den enda Nordiska museet äger, ger oss nu möjlighet att illustrera skridskolivet i Stockholm och är dessutom ett minne av en sällsynt levande och dominerande personlighet i Stockholms sällskapsliv.

SUMMARIES IN ENGLISH, FRENCH AND GERMAN

Näs at Rö. A living 18th century home

by *Karl Asplund* (P. 7—40)

About 45 km north of Stockholm, in Rö parish, lies the manor-house Näs, erected and furnished in the middle of the 1770's by War Councillor Carl Erik Wadenstierna. The wings are, however, about thirty years older. His eldest daughter and her husband Solicitor General Baron Lars Augustin Mannerheim lived at the manor afterwards, but since 1837 it has been in the ownership of the family Silverstolpe. In 1930 the manor underwent conscientious repairs and is to-day the country's most well-preserved manor-house from the Gustavian period. The Nordiska Museum hopes in the near future to be able to publish a monograph on the manor and its exquisite inventory from the days of Wadenstierna and Mannerheim. After having first taken the reader on a tour of the surrounding estate and park, the author makes a house inspection of the main building's principal apartment. The most notable here being, the five pieces of furniture executed by Georg Haupt, Sweden's foremost cabinet-maker in the 1770's; the linen cupboard with a complete set of linen from the time of Wadenstierna and later. Finally the twelve paintings by Pehr Hilleström, probably ordered and painted at the same time in connection with the manor's furnishing.

About English copper-plate printing on fabrics

by *Peter Floud* † (P. 41—52)

The invention by Francis Nixon in 1752 of copper-plate printing on textile was used by London's print manufacturers just over a quarter of a century, when their monopoly was broken by competition from France and the cotton printers of Lancashire. During the last years more pattern books have come to light; thanks to them one can attribute many of the preserved prints to Nixon's and other manufacturers. In the Nordiska Museum's collections are to be found five English copper plate prints on cotton: two of which originate from Nixon's manufacture, probably from the years 1765—1770; one, from about the same period, from Bromley Hall; another is signed Robert Jones of Old Ford, and is dated 1761; the fifth is of hitherto unknown origin.

Khevenhüller in Dichtung und Wirklichkeit

von *Marshall Lagerquist* (S. 53—82)

Freiherr Paul Khevenhüller aus dem bekannten Kärntner Geschlecht war 1629 als Protestant gezwungen worden, sein Heimatland aufzugeben und sich in Nürnberg niederzulassen. 1631 trat er in schwedische Dienste ein. Als Entschädigung für seine Forderungen gegenüber dem schwedischen Staat erhielt er die Kanonenfabrik Julita mit den dazugehörenden Domänen im westlichen Södermanland als erblichen Besitz. Er wurde schwedischer Reichsrat, starb 1655 und wurde in der Kirche von Österåker begraben zusammen mit seinem Sohn, der den schwedischen Zweig des Geschlechtes beendete, und seiner Gemahlin, geb. Freiin von Windischgrätz. Das Hauptgut seiner Domänen Julita Herrenhof gehört jetzt dem Nordischen Museum.

Während des Jahres 1959 hat das Museum für den Julita Hof die in dem Aufsatz abgebildete Ahnentafel wieder zurückerworben, die Paul Khevenhüller aus Österreich mitgeführt haben dürfte und die gegen Ende des XIX. Jahrhunderts auf dem Julita Hof unterschlagen wurde. Sie ist 1568 hergestellt, ist jedoch in einigen Teilen das eine oder andere Jahrzehnt danach komplettiert worden. Der Verfasser druckt deren Text ab und kommentiert deren Angaben über die österreichischen Besitzungen des Geschlechtes im Vergleich mit dem einzig bekannten Exemplar eines 1573 ausgeführten Kupferstiches, der auch den Stammbaum und die Schlösser wiedergibt.

Der Verfasser hat in einem Stammbuch im Museum für angewandte Kunst in Wien das in Farbe abgebildete Portrait der Ehegatten Khevenhüller gefunden. Paul Khevenhüllers Aussehen stimmt mit dem ebenfalls wiedergegebenen Kupferstich aus dem Jahre 1669 überein, nicht aber mit dem Portrait (eine Kopie eines älteren verschwundenen Originales), das in der Kirche von Österåker hängt. Trotz seiner Aufschrift dürfte es eine andere Person darstellen, eventuell Khevenhüllers Schwiegervater.

Der Verfasser erinnert daran, das die Nobelpreisträgerin Selma Lagerlöf in „Gösta Berling" einer der Figuren den Namen „Kevenhüller" gegeben hat, und betont, dass die Verfasserin in der Nähe von Julita ein halbes Jahr lang gewohnt hat, und zwar gerade während der Zeit, als sie ihren berühmten Roman schrieb, und sicherlich den Namen von dem ersten privaten Besitzer des Julita Hofes geliehen hat.

Der „Vogelmacher" und seine Vögel

von *Albert Eskeröd* (S. 83—96)

In der Abteilung für Volkskunst und volkliche Kunstfertigkeit im Nordischen Museum wird seit einigen Jahren der auf Seite 87 wiedergegebene, in Holz geschnitzte „Pfau" mit Schwanz und Federn aus millimeterdünnen Kiefernspänen ausgestellt. Der Verfasser beschreibt die Herstellungsweise, wie sie vom Museum gefilmt worden ist, und erzählt, wie der Holzschnitzer, ein ehemaliger Seemann, der 1959 in einem Alter von fast 80 Jahren starb, auf die Idee gekommen ist. Er hatte bereits als Kind in der Industriestadt Eskilstuna begonnen, zu Verkaufszwecken „Fächer" aus Kiefernspänen herzustellen (diese wurden in den Arbeiterwohnungen als Wanzenbretter verwendet!).

Anlässlich eines Besuches in Christiania in Norwegen 1902 sah er in einem Geschäft für handwerkliche Volkskunst eine Spantaube und kombinierte diese beiden Dinge zu dem „Pfau", der dann fast 60 Jahre lang das hauptsächlichste Erzeugnis seiner Holzschnitzkunst wurde.

Educational courses for women a century ago

by *Rut Liedgren* (P. 97—116)

The emancipation of women in Sweden started in the year 1845 (the Law on equal right of inheritance for brother and sister), 1846 (right for women to carry on a profession and trade) and 1858 (general emancipation for unmarried women). At the same time the question on the advanced education of women became actual. In the year 1858 the Parliament requested that a women's seminary be established, this occurred in 1861. The seminary was greatly prompted by the more advanced study course for women, which some prominent cultural Liberals privately arranged on trial in Stockholm 1859—1861. From a collection of letters written by a pupil, which are quoted in detail, the author describes the astonishingly modern curriculum and the pioneer spirit which inspired both teachers and pupils.

Cecilias Speicher. Ein uppländisches Kulturdenkmal aus dem XVI. Jahrhundert

von *John Granlund* (S. 117—134)

Bei dem Herrenhof Eka, 13 km südöstlich der Stadt Enköping, befindet sich ein Vorratshaus, das unter dem Namen Cecilias Speicher bekannt ist und das jetzt unter Leitung des Verfassers untersucht wurde. Die architektonischen Details verweisen es unzweideutig in die letzten Jahrzehnte des XVI. Jahrhunderts, und dies wird bestätigt durch Angaben in den Rechnungsbüchern des Herrenhofes aus dieser Zeit, welche noch erhalten sind; es ist 1595 errichtet worden. Es kann demnach nichts mit Cecilia, der Mutter König Gustav Vasas, zu tun haben, die gegen Ende der 1470-er Jahre auf Eka geboren wurde, was eine allgemeine Ansicht war. Der Verfasser tritt dafür ein, das der Speicher als ein Kulturdenkmal bewahrt bleibe.

Un portrait du XVIIIe siècle et son origine

par *Gunnar W. Lundberg* (P. 135—144)

Pendant son séjour à Paris le portraitiste Gustaf Lundberg (1695—1786) en 1739 accomplît un pastel de la comtesse Augusta Törnflycht, belle-sœur de l'ambassadeur de Suède à Paris entre 1739 et 1742, Carl Gustaf Tessin. L'auteur nous montre que ce portrait n'a pas été peint ad vivum mais d'après une peinture à l'huile par Olof Arenius, qui l'avait exécutée en Suède deux ans plus tôt. A son tour Arenius a emprunté la composition de la toile de Charles-Antoine Coypel, appelée "La toilette", qu'il a du voir pendant ses années d'étude à l'étranger.

Die Festräume des Hüttenherrn. Die Restaurierung des Skottsbergschen Hofes in Karlshamn

von *Bengt Bengtsson* (S. 145—162)

Als Kulturdenkmal wird in der südschwedischen kleinen Stadt Karlshamn ein Kaufmannshof bewahrt, der seinen Namen nach dem Händler Ad. Joh. Skottsberg (Besitzer 1831—1879) erhalten hat. Der Hof ist seit 1927 im Besitz einer Stiftung, in welcher der Direktor des Nordischen Museums Mitglied ist. Der Verfasser hat in der Schriftenreihe Nordiska Museets Handlingar 1946 die Geschichte und Architektur des Hofes geschildert. Er wurde um 1760 herum von dem Fabrikbesitzer und Kaufmann Olof Olsson d. Ä. errichtet. Der Verfasser war als kulturhistorischer Fachmann bei der 1955—1959 durchgeführten Restaurierung des Wohnungshauses mit dem Kaufladen tätig. Hierbei hat man den grösseren Teil der oberen Etage wiederherstellen können, und zwar in dem Zustand, wie er ihn ungefähr 1790 hatte, als der Malermeister C. L. Gradman ihm eine ganz neue Dekorierung verlieh. Es zeigte sich, dass die Einrichtung des Kaufladens die ursprüngliche aus dem Jahre 1766 ist.

From Gustaf Bonde's "Grand Tour"

by *Brita Stjernswärd* (P. 163—192)

In order to complete his education Count Gustaf Bonde (1773—1855), who was his time's greatest patron of the arts, and book collector, made his "grand tour" to England and the continent in the years 1794—1796 together with his brother Fredrik. The author publishes an abridgement of his diary notes from the journey to England and the one year visit there. C. F. von Breda, the portrait painter, accomplished at this time the portrait of Gustaf Bonde which decorates the cover of the year book. A centre for those Scandinavians then domiciled in London was the Nordic Society, which Count Bonde often mentions and which is especially handled in this year book by Bo Lagercrantz.

A lively society with Nordic countrymen, amongst the diplomatic corps and in private English families is substantiated by Count Bonde's diary together with diligent studies of art collections and other notable sights. The summer of 1795 was devoted to a round-trip of England. The impressions gained from this journey resulted in Count Bonde's transformation of his country residence in Södermanland, Sävstaholm, a baroque building which was transformed to a manor-house in the late 18th century English style with a typically English park.

Dem Teufel verschrieben

von *K. Rob. V. Wikman* (S. 193—199)

Ein junger Uppsalastudent namens Daniel Salthenius (starb als Professor der Theologie in Königsberg 1750) hatte sich im Winter 1718 von einem Kameraden herumkriegen lassen, um Erfolg in der Welt zu haben, einen Vertrag mit dem Teufel zu schreiben. Die Papiere wurden gefunden, und er

wurde vor Gericht gestellt und zu einem Monat Gefängnis bei Wasser und Brot verurteilt. Wenn man bedenkt, dass nur einige Jahrzehnte früher Verbindung mit dem Teufel Todesstrafe erforderte, so beweist die Milde des Urteils, dass eine etwas aufgeklärtere Zeit angebrochen war. Die beiden Teufelsverträge gehören nun zu der Handschriftsammlung der Universitätsbibliothek Uppsala.

Aus den Aufzeichnungen eines Färbers

von *Inga Wintzell* (S. 200—202)

Der Gesellenbrief und die Rezeptbücher des Färbereifabrikanten Gustaf Österberg (1842—1882) sind dem Museum von dessen Tochter geschenkt worden. Er wurde ausgebildet in seiner Heimatstadt Kristinestad in Finnland und in Stockholm, liess sich aber später in Schonen nieder.

Interieur im ländlichen Stil

von *Arne Biörnstad* (S. 203—206)

Um die Jahrhundertwende machte sich wie eine Art Reflex der Tätigkeit des Nordischen Museums ein starkes Interesse bemerkbar, in die moderne Wohnungseinrichtung Erzeugnisse ländlicher älterer Möbelkunst teils einzuführen, teils sie nachzubilden. Dieser durch die Bauernromantik inspirierte Wohnungsstil kam auch noch zum Ausdruck während der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, aus welcher Periode das Interieur herstammt, welches das Nordische Museum 1959 aus dem Nachlass des Gewerkschaftsbevollmächtigten John Gran erwarb. Er war sicher von dem Heimatenthusiasten und Verfasser Karl Erik Forsslund während seiner Ausbildungszeit an der von Forsslund geleiteten Volkshochschule Brunnsvik in Dalarna inspiriert worden.

Le château de la Loire, une peinture de fantaisie par F. W. Scholander

par *Sten Lundwall* (P. 207—210)

L'architecte F. W. Scholander (1816—1881), professeur de l'architecture à l'École Supérieure des Beaux Arts à Stockholm, peignait des aquarelles comme passe-temps. Son goût pour ce qui est théâtralement pittoresque ressort encore plus dans ses aquarelles que dans ses bâtiments — à l'exception entre autres de la Synagogue à Stockholm, bâtie en 1867—1870. L'auteur remonte cette prédilection aux années d'étude à Paris en 1841—1843, et il la fait illustrer ici par une gouache sans date, appelée "De la Loire". Cette peinture appartient depuis cette année au Nordiska Museet.

The cabinet-maker J. A. Udbye's branding iron

by *Sigurd Wallin* (P. 210—213)

The only known stamp of a Swedish cabinet maker's signed mark has, in 1959, as a gift accrued to the Museum's collections. It has been used by the Danish

born, J. A. Udbye, who in 1816 moved from the southern Swedish town of Karlshamn to Stockholm where he worked into the 1840's (see Fataburen 1953).

Jars from Höganäs

by *Jan Brunius* (P. 214—216)

The author presents some excellent examples of household jars of brown salt-glazed earthenware from the last quarter of the 19th century turned out by the Höganäs factory in Skåne, which is still working; they were purchased by the Museum in 1959.

A piece of 17th century Nordism under the sign of the North Star

by *Bo Lagercrantz* (P. 217—224)

From 1785 for about fifteen years there was in London a Scandinavian club or society by name Nordiska Sälskapet, in Danish Det Nordiske Selskab, with the motto *Patriae amicitia.* The conditions for a society based on Nordic fellow feeling were then especially favourable; in spite of the fact that Denmark and Norway, on account of their alliance with Russia, were obliged to an unwilling and short attack against Sweden in 1788, the political understanding was greater between the two Scandinavian states near the turn of the century, 1800, than before or later. The Society was founded by the prominent Norwegian business man, John Collett. When Gustaf Bonde came to London in 1794 (see Brita Stjernswärd's article in this year book), the Swedish Consul General Claes Grill was the chairman. The author makes the hypothesis that the Society's old china table-service with its name in Swedish, of which a plate during last year was added to the Museum's collections, was probably donated by Grill. From a poem dedicated to the Society in 1796 by F. M. Franzén it seems obvious that the North Star pictured on the plate was not only a symbol of the Scandinavian North, but also an emblem of the highest ranking order in the Society.

Articles around the meal-time

by *Marshall Lagerquist* (P. 225—227)

As a complement to the Museum's permanent exhibition of objects used during meal-times from 1500 to 1900, "Food and Drink", the Handicraft's Lottery in Stockholm has donated about 600 objects of the same kind, but from the 1940's and 1950's executed by the most wellknown Swedish industrial art companies and private art handicraftsmen.

Une cafetière en style Louis XV faite en 1780

par *Erik Andrén* (P. 228—230)

Entre les nouvelles acquisitions de cette année se trouve une cafetière en style Louis XV faite en 1780 dans la petite ville du sud de la Suède Karlshamn par un orfèvre peu connu au nom de Niclas Blekberg. Cette cafetière est

témoin de la grande habilité des orfèvres provinciaux à cette époque. La poignée originale a été remplacée par la présente en ébène.

A group of furniture from Bogesund

by *Erik Andrén* (P. 231—236)

The author writes on a selection of noteworthy furniture from the 17th and 18th century included in a large gift, and added to the collections of the Museum during 1958 and 1959. The gift also included household goods and textiles for furnishings from the previous century. Everything originates from a stylish gentleman's home, for some considerable time dispersed, with connections ever since the 17th century, namely the castle Bogesund, near Stockholm, from which the Museum still earlier has made considerable purchases of both valuable furniture and simpler objects of use.

Messer und Gabel aus der Mitte des XVII. Jahrhunderts

von *Kersti Holmquist* (S. 237—241)

Die Verfasserin beschreibt ein Besteck, bestehend aus Messer und Gabel mit Portraitmedaillons in hellblauem Emaille von dem König Gustav II. Adolf auf den Griffen. Es gehört sicher zu den Andenken, die nach dem Tode des Königs 1632 in Deutschland hergestellt und in ganz Europa verbreitet wurden. Die Verfasserin schlägt aus bestimmten Gründen als Ursprungsort die Stadt Jena vor, deren Stadtwappen eine Traube enthält; das Besteck hat diesen Stempel an drei Stellen. Was die Emaillearbeit anbelangt, dürften die Portraitmedaillons in einer Medaillenstanze gegossen und die Ornamente der Blatt- und Blumenranken in Stanzen gepresst und dann in die oberste Schicht der schwarzen Emaille eingelassen worden sein, was auf eine Serienproduktion hinweist.

Ice skating in the Stockholm of the 1880's

by *Elisabet Stavenow* (P. 242—245)

During the latter half of the 19th century skating was the favourite winter sport of the citizens of Stockholm. Skating clubs arranged rinks on the ice of Stockholm's harbour. The oldest club was the Royal, which was founded in 1866. The membership emblem was a small silver skate, which in the picture is worn as a brooch by Mrs. Hanna Palme, one of the culturally leading ladies who supported Artur Hazelius, the founder of the Nordiska Museum, in his efforts. In 1959 the Museum received this skating dress from her descendants together with her American skates used in the 1880's.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1959

En så vittförgrenad och mångskiftande verksamhet som Nordiska museets och Skansens blir för varje år allt svårare att skildra i den traditionella årsredogörelsens form. Detta sammanhänger icke minst med den kraftiga expansion av museets insatser på forskningens och kulturminnesvårdens fält som tillhör de senaste decennierna. Här nedan följes emellertid alltjämt det gamla mönstret och endast den nya rubriken Utlån och depositioner har i jämförelse med föregående år tillkommit. En grundligare omläggning av årsredogörelsen kräver närmare överväganden och kan därför genomföras först så småningom.

Allmogeavdelningen

Under året har arbetet med ombyggnad och nyinredning i hallplanets nordöstra del och den därintill gränsande norra tvärgången tagit en stor del av avdelningens tid i anspråk. Planeringen av detta arbete har letts av intendenten Nylén med biträde av intendenten Biörnstad. I samband med dessa ombyggnadsarbeten har utställningen *Folklig läkekonst* av förste intendenten Eskeröd förflyttats och nyordnats i kolonnvåningens södra galleri, där ny belysning blivit inlagd. Förberedelserna, innefattande främst modellbyggnader, för utställningen *By, gård och samfund* ha fortgått under ledning av förste intendenten Eskeröd.

Sedan lång tid tillbaka har Nordiska museet uppehållit en viss samverkan med Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens museum på Experimentalfältet, vilket bl. a. inneburit att förste intendenten Eskeröd haft en viss tillsyn över samlingarna och lett bearbetningen och katalogiseringen av dessa. Denna samverkan ledde bl. a. till att förste intendenten Eskeröd fick uppdraget att ordna

minnesutställningen "100 år svenskt lantbruk" vid det stora jubileumslantbruksmötet 1946 på Solvalla. En serie av utredningar har gjorts sedan år 1938, samtliga syftande till en samverkan mellan Kungl. Skogs- och lantbruksakademien och Nordiska museet för att åstadkomma ett modernt museum för landsbygdens näringsliv. Den senaste överlämnades till Kungl. Lantbruksakademiens förvaltningskommitté i aug. 1952, varvid framlades tre alternativa förslag för ett nytt lantbruksmuseum med utarbetade byggnadsritningar och preliminära byggnadskalkyler. Av olika skäl har denna viktiga fråga om ett svenskt lantbruksmuseum icke ännu kommit närmare sitt förverkligande. Emellertid har samarbetet mellan akademien och museet uppehållits, vilket bl. a. lett till att en nyuppställning av delar av akademiens museum på Experimentalfältet med temat "Svensk jordbruksteknik under 200 år" kunde öppnas den 9 sept. 1959. Denna nyuppställning har gjorts av förste intendenten Eskeröd vid sidan om tjänsten vid Nordiska museet. Som hans medhjälpare har fil. dr Eerik Laid fungerat.

Nordiska museets bestånd av föremål från Norge rymmer omkring 16 000 nummer, till största delen folkkonst. Arbetet på en komplett lappkatalog över detta material har under en följd av år pågått jämte utarbetandet av en dubblett avsedd för Norske museers landsforbund. Under det förlidna året har fru Mona Palmé under ungefär hälften av sin arbetstid sysslat med denna uppgift, som nu närmar sig sin fullbordan.

Bland föremål, som tillförts samlingarna, kan nämnas ett stifttröskverk, tillverkat av Kockums i Kallinge, samt en sädesharpa, tillverkad i Valla i Södermanland, båda förvärvade i Urshult i Småland. Från samma trakt ha inköpts en del bohagsting från sekelskiftet och senare tid, oljetryck, armatur, dukar och andra hemtextilier samt enstaka dräktplagg och tillbehör till dessa.

Från Ångermanland har genom landsantikvarie Bo Hellmans förmedling anskaffats en sängkorg, dvs. en rektangulär flätad spånkorg av grova furuspån, stor nog för en person att sova i. Dylika ha ej varit ovanliga i Norrland som extrabäddar att ställa fram till oväntade nattgäster, som ej ansågos behöva en finare bädd.

Till de mera ovanliga tingen höra två stycken kasserade toppkulor från fyrskeppen Grepen och Svenska Björn. Det är två väldiga klot flätade av rotting, som av fyrskeppen hissas i masttopparna som en markering att de ligga på sin station. Det är av värde för museet att vid en utställning av korgmakeri kunna visa att korgmakare inte bara göra korgar, möbler och småsaker utan också föremål av detta mera egenartade slag.

Museet äger en ovanligt rik grupp föremål belysande årets fester. Den har nu berikats med en nytillverkad takfågel, av traditionell typ och med tillhörande halvfabrikat, från samme slöjdare i Sorunda som skänkte den i Fataburen 1958, s. 233, avbildade "påfågeln". (Se "Fågelmakaren och hans fåglar" i denna årsbok, s. 83.) Av nutida hemslöjd har vidare förvärvats ett tjugotal alster, avsedda som bordsdekorationer och prydnader vid påsken. Av äldre folkkonst har som gåva erhållits en ovanligt vacker bonad, målad av Johannes Nilsson i Breared (1757—1827) och föreställande "Ahasweres stora gäst bud".

Från Roslagen har museet genom redaktör Eva v. Zweigbergk förvärvat en samling textilier, mattor, sängkläder och tygprover från 1800-talets slut och 1900-talets början, varigenom museets samlingar av hemvävda textilier från den tid, då industrivaror alltmer började tränga ut hemslöjden, fått ett värdefullt tillskott. I denna samling ingår också en hel säck nystan av lindbast, som använts bl. a. som inslag vid vävning av mattor. Användningen av lindbast i olika slöjdprodukter var förr av stor betydelse, och detta förvärv ger oss ytterligare ett belägg för den omfattande användning som lindbast liksom träbast i allmänhet haft.

Ett skrin innehållande ett trettiotal allmogesmycken, stämplade av främst blekingska och skånska guldsmeder från 1700-talets slut och 1800-talets förra del, hör till de mera kostbara förvärven och omfattar spännen, nålar, knappar och annat samt ett s. k. "ellakors" med inskrift. Ellakorsen buros som skydd mot onda makter, och detta exemplar har ovanligt nog som en förtydligande inskrift det enda ordet "hjälp".

Ett exempel på allmogeromantiska strömningar i heminredningen från tiden före första världskriget har kunnat tillföras museet i form av en komplett interiör från framlidne ombuds-

mannen John Grans hem i Skarpnäck i södra Stor-Stockholm. Från samma hem förvärvades också ett hundratal textilier, gardiner, dukar, lakan, handdukar m. m. Interiören beskrives närmare i denna årsbok, s. 203.

Fältarbeten utförda av avdelningens tjänstemän redovisas under Etnologiska undersökningen, s. 298, och avdelningens tillfälliga utställningar s. 288.

Avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Eskeröd. Övriga tjänstemän ha varit intendenterna Nylén och Biörnstad samt amanuensen Wintzell. Under tiden 5/7—7/9 har dessutom fil. kand. I. Sofia Danielson tjänstgjort vid avdelningen. Fru Mona Palmés arbete har under halva delen av året varit förlagt till avdelningen och som statsstipendiat har hela året fil. dr Eerik Laid varit knuten till densamma.

Lapska avdelningen

Bland den lapska avdelningens nyförvärv märkes en samling lapska föremål, utgörande gåva från fröken Ingeborg Ulff, och omfattande bl. a olika träkärl, slidknivar, nålhus och skedar av renhorn samt en silversked och ett silversmycke. Gåvor ha inkommit även från regissör Rolf Husberg, en skoltlapsk kvinnomössa, från fru Rut Huldt, en lapsk slända, och från preparator Sigvard Hedblom, ett ryggsäckslås av renben. Bland inköpen märkes en vargspjutspets av järn med spetsskydd av en skovelformig renhornstagg, och bland fynden från lappmarksinventeringen tre jordfynd från en s. k. stalotomt vid Satsfjället i Vilhelmina socken, vidare en spatulaformig skinnskrapa av renhorn, ett fragment av kluvet märgben och en doppsko av järn.

Avdelningens verksamhet har utöver de löpande ärendena omfattat bl. a. bearbetning av lappmarksundersökningarnas material, speciellt från de senare årens fångstgropsinventeringar och undersökningar av såsom "stalotomter" kända äldre boplatser. Vidare har förberetts en lapsk utställning i Holland 1960.

Lapska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Manker.

Högreståndsavdelningen

Några av de mest remarkabla bland årets nyförvärv ha kommenterats och avbildats på föregående sidor (s. 207 ff). Bland övriga förvärv kunna i korthet följande nämnas.

En under året inköpt barockstol är märklig inte bara genom sin stilkaraktär med delvis kvardröjande renässansformer och sin gamla bruna skinnklädsel, fäst med tännlikor. Den är dessutom genom en gammal påskrift knuten till Stockholms stads Ämbets- och byggningskollegium, dvs. högsta instans för huvudstadens skrå- och hantverksorganisationer från 1600-talets senare del och långt in på 1800-talet. Stolen har i senare tid funnits hos Landströms hyrverk i Stockholm liksom en samtidigt förvärvad enkel rokokosoffa med skinnklädsel.

Från rokokotiden härrör också en i trä vackert snidad konsol, vars krederade och förgyllda ytor vittna om tidens högt uppdrivna yrkesskicklighet. Ett ovanligt välbevarat fat med det välkända humlemönstret i blått utgör ett värdefullt tillskott till servisen i Skogaholms porslinskök. Fatet är signerat av Rörstrand 1769.

Ostindiska kompaniets verksamhet har under årens lopp berörts i några uppsatser i Fataburen, vilka fäst uppmärksamheten på den exotiska miljö, där kompaniets representanter i Kina verkade. Nu har museet inköpt en oljemålning från 1800-talets början med motiv från den portugisiska kolonien Macao utanför Kanton, där européerna vanligen levde mellan skeppningssäsongerna och där redden är fylld av ankrade fartyg från olika länder.

En tämligen omfångsrik rörstrandsservis i det gräddgulvita flintporslin, som var typiskt för 1800-talets början, är ett annat av årets förvärv. Den har en enkel blå rand runt brättet och bör räknas till tidens enklare vardagsvara. Enkelt husgeråd av skiftande slag har i övrigt förvärvats huvudsakligen från 1800-talets senare del och detta sekels början. Framför allt ha samlingarna av pressglas berikats.

En mustaschkopp är ett av årets mer kuriösa förvärv. Den har på insidan en kant, vars uppgift är att hindra mustaschen från att komma i beröring med drycken.

Bland nyförvärven av ädel metall kan nämnas ett par saltkar

av delvis förgyllt silver, tillverkade i guldsmeden Johan Carlssons verkstad i Norrköping, sannolikt på 1820-talet. Själva karet har halvsfärisk form och uppbäres av en trebent fotställning, som är karakteristisk för empiretiden. Från samma epok är en bålslev, gjord av en kokosnöt med beslag av silver och skaft av trä och silver. Kokosnöten har en skuren reliefornering med bacchusmotiv, och skaftet krönes av en i trä snidad kvinnofigur. Silverbeslagen äro stämplade av Hans Jacob Vogt i Kristianstad 1816.

Även inom det textila området har en rad betydelsefulla nyförvärv skett. Bland inköpen kunna nämnas två våder av en robe, vilka höra samman med en kjol som museet redan tidigare äger. De äro av vit taft, broderade i tambursöm, och ha troligen tillhört Helena Ulrica Posse, f. Falkenberg (1732—1800).

Märkliga äro tvenne örngott med knypplad spets, märkta och daterade ECO MB 1648 jämte vapensköldar; de ha tillhört landshövdingen friherre Erik Carlsson Oxenstierna (1616—1662) och hans maka Margareta Bielke af Åkerö (1622—1655).

Vidare kan nämnas ett sängöverdrag av atlassiden, rikt broderat i mångfärgat silke. Troligen är det ett kinesiskt arbete, och det skänktes av drottning Fredrikas hovdamer till hovfröken Eva Gustafva Ekeblad, då hon 1804 gifte sig med Adam Johan Fock.

Ett paradsängtäcke i sticksöm med frans runtom av tätt knutad lintråd härrör från 1700-talets förra del. Täckets översida utgöres av fint bomullslärft och undersidan av linnelärft.

De tre sistnämnda förvärven äro gåvor av Nordiska museets Vänner. I sin helhet redovisas gåvorna i slutet av årsredogörelsen (s. 329).

Utöver det löpande arbetet på avdelningen ha dess tjänstemän varit sysselsatta med olika uppgifter inom institutionens arbetsfält. Sålunda har arbetet med handboken över svenska silverstämplar nu gått in i sitt slutskede och boken torde inom något år föreligga färdigtryckt. Likaså har redigeringen av del 2 av Hedbergs arbete Stockholms bokbindare 1480—1880 nu fullföljts och när detta skrives pågår tryckningen. Förste intendenten Andrén har svarat för översynen av de kulturhistoriska byggnaderna på museets anläggningar utanför Stockholm (Härkeberga, Julita,

Svindersvik och Tyresö), lett högreståndsavdelningens undersökningar och företagit fältundersökningar i Södermanland. Fältarbeten utförda av avdelningens tjänstemän i övrigt redovisas under Högreståndsavdelningens undersökningar, s. 300, och avdelningens tillfälliga utställningar under Utställningar, s. 288. Amanuensen Holmquist har huvudsakligen arbetat med arkivforskning och kontrollundersökningar för den under utgivning varande handboken över svenska silverstämplar. Fil. kand. Brunius, som den 1 nov. lämnade sin tjänst vid avdelningen, har medverkat vid ordnandet och genomförandet av den på s. 296 omnämnda vandringsutställningen Guld — silver — ädelsten. Vidare har fil. kand. I. Sofia Danielson från den 8 sept. till årets slut arbetat med uppordning och katalogisering av Handarbetets vänners textilsamling, som deponerats i Nordiska museet. Samlingen omfattar mer än 7 000 nummer.

Högreståndsavdelningens föreståndare har varit förste intendenten Andrén. Övriga tjänstemän vid avdelningen ha varit förste intendenten Lagerquist, intendenten Lagercrantz, amanuenserna Holmquist och Stavenow samt till den 1 nov. fil. kand. Jan Brunius. Under amanuensen Stavenows tjänstledighet 1 jan.—31 maj ha vikarierat fil. stud. Inga Arnö till den 31 mars och därefter fil. kand. Eva-Lis Forsby.

Skansen

Kulturhistoriska avdelningen. Verksamheten i de kulturhistoriska byggnaderna har på sedvanligt sätt uppehållits under sommarhalvåret. Sålunda ha elever vid Konstfackskolan demonstrerat guld- och silversmide i guldsmedsverkstaden, konstgjutning har ägt rum i samma verkstads gjutrum, och i boktryckeriet har man tryckt kistebrev. Arbetet i glashyttan och krukmakeriet har däremot pågått under hela året.

En hantverksdag anordnades söndagen den 19 april i samarbete med Stockholms stads hantverksförening. Ett tjugotal verkstäder visade gammal och ny hantverksteknik för en talrik publik.

Stadskvarteret var enligt hävdvunnen sed under Skansens julmarknad samlingsplatsen för "Skansens borgerskap". Nordiska museet och Skansen finner det angeläget att här betona sin tack-

samhet mot dessa frivilligt arbetande yrkesmän, en tacksamhet som detta år kunde ges synligt uttryck genom utdelande av tre Hazeliusmedaljer i silver (se s. 304).

Från Skansens tryckeri har utgivits första trycket i en serie småtryck "Bibliotheca Officinae Typographicae", nämligen fabeln "Ekarna", författad för denna serie av Bo Setterlind.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening ha kurser i spånad och växtfärgning anordnats. I Älvdalsbodarna har fru Marta Eriksson sysslat med ystning och kärning under tiden 1 juli—26 augusti. Hon var även sysselsatt med tunnbrödsbak i Älvrosgården 30 november—13 december. Från den 6 december ha julbord stått dukade i Oktorpsgården, Delsbogården och Ekshäradsgården.

Skansens kulturhistoriska avdelning har även i år erbjudit studieobjekt åt elever vid fack- och yrkesskolor samt åt universitets- och högskolestudenter. Som vanligt ha de arkitekturstuderande vid Konsthögskolan och Tekniska högskolan under ledning av professor Erik Lundberg studerat timrings- och träarbetsteknik samt primitiv inredningskonst. Docent Anna-Maja Nylén och fil. lic. Phebe Fjellström ha företagit rundvandringar med seminariet för nordisk etnologi vid Uppsala universitet, med demonstrationer i anslutning till seminariearbetet. Eleverna vid Malmstens verkstadsskola ha gjort regelbundna studiebesök.

Arbetet i Officina Typographica har som vanligt ingått i kursplanerna för såväl Grafiska institutet som Skolan för bokhantverk, varjämte de större tryckeriföretagens lärlingar fått praktisera i äldre boktryckteknik.

En sadelmakareverkstad har under året iordningställts i ett utrymme en trappa upp i kryddbodens byggnad. I samma hus har också en gravörverkstad inretts. Dessa båda verkstäder komma att tagas i bruk under våren 1960.

Underhållet av de kulturhistoriska byggnaderna har fortgått programenligt. Till de större arbetena hör tjärstrykningen av Hällestadsstapeln samt impregnering av yttertaket på Skogaholms herrgårdsbyggnad.

Under fyra decennier har innertaket i Seglora kyrka så småningom blivit "patinerat", framför allt genom sotbildningen från

de hundratals levande ljus som brinna under gudstjänster och vigslar. Takets vackra dekoration har därigenom blivit alltmera svår att urskilja. Under februari månad gjordes en grundlig avtvättning av taket under ledning av konservator Sven Dalén, varigenom de färgrika målningarna nu åter framträda med egna färger.

Under året har förste intendenten Bengtsson övervakat de nu slutförda konserveringsarbetena i Skottsbergska gården i Karlshamn (s. 145 ff.) samt handhaft vandringsutställningen Guld — Silver — Ädelsten (s. 296).

I Seglora kyrka har högmässa hållits varje sön- och helgdag, frånsett tiden 2—27 februari, då kyrkan hölls stängd (se ovan). Vid dessa gudstjänster ha i främsta rummet präster från Stockholms församlingar medverkat. Under sommarmånaderna har i samarbete med Stockholms kyrkobröder aftonbön hållits varje dag. Ledare har varit grosshandlare Salomon Grane, och medelsiffran för deltagande varje kväll har uppgått till 66. Kyrkan har sammanlagt 197 gånger upplåtits för vigslar.

Avdelningen har som tidigare vid flera tillfällen biträtt Sveriges radio vid televisions- och radioutsändningar från Skansen av kulturhistoriskt innehåll.

Arbetena inom avdelningen ha stått under ledning av förste intendenten Bengtsson. Amanuensen Sjöqvist har handlagt frågor rörande byggnadernas inredning och möblering samt vakthållningen. Fil. kand. Jan Brunius har t. o. m. oktober månad biträtt med vissa uppgifter inom avdelningen, bl. a. inredandet av sadelmakareverkstaden samt organiserandet av hantverksdagar. Byggmästare Elof Hagén har svarat för byggnads- och måleriarbeten. Frågor rörande Seglora kyrkas verksamhet ha handlagts av kantor Gustaf Hellblom i samråd med amanuens Tullander.

Skansens klädkammare har under året fullföljt sin verksamhet i institutionens tjänst, varvid 500 dräkter ha använts för olika engångsprogram och 146 utnyttjats mera säsongmässigt för vaktpersonal, danslag m. m. Folkdanslaget har utrustats med en omgång delsbodräkter att användas vid framträdanden på Sollidsestraden. En helt ny uppsättning uniformer har anskaffats för gossorkestern.

Utlån utanför institutionen av hela dräkter och enstaka plagg av olika slag har förekommit i 1 400 fall.

Förråden av militära uniformer ha sammanförts till vinden över Skogaholms köksflygel, där en enkel inredning utförts för uniformer, vapen, seltyg och sadlar. I Bredablick har arbetet med inredningen fortsatts.

Av 32 personer har Klädkammaren mottagit gåvor av hela dräkter och plagg till användning. Dessutom har ett hundratal plagg sytts upp.

På Klädkammaren har arbetat fru M. Tjernberg jämte tre fast anställda krafter. Som rådgivare har fungerat intendenten Gunnel Hazelius-Berg.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varit tillgängligt för allmänheten varje stjärnklar torsdagskväll. 22 visningar, som letts av stud. Claes Lindholm, ha förekommit.

Naturhistoriska avdelningen

Anläggningar. Under året togs det första steget på en omdaning och modernisering av de zoologiska anläggningarna på Gamla Tivoliområdet nedanför Skansenklippan och Solliden. Nämnda område har sedan länge delvis utnyttjats för de exotiska djuren på Skansen. Planen innefattar en utbyggnad av dessa anläggningar. Områdets ur klimatologisk synpunkt gynnsamma läge mot söder nedanför en skyddande klippbrant medför, att man där under en lång tid av året utomhus kan exponera exotiska djur. Början har gjorts med en frianläggning för apor, som under året blott delvis hunnit iordningställas och därför endast provisoriskt kunnat tas i bruk. Denna anläggning har hittills bebotts av rhesusapor och makaker, djur som även i sina asiatiska hemländer komma i kontakt med ett bistert klimat i form av snö och frost, ty de gå i bergsområden upp på 2 000—3 000 m höjd. Publikintresset för det nya apbergets invånare har varit påfallande, och även i Stockholm bekräftas den erfarenhet zoologiska trädgårdar världen runt redan gjort, nämligen att av alla djur är det apor som utöva den största dragningskraften på besökande.

I Djurhuset ha omdispositioner av utrymmena vidtagits på grund av att nya arter, t. ex. en schimpans, tillförts institutionen.

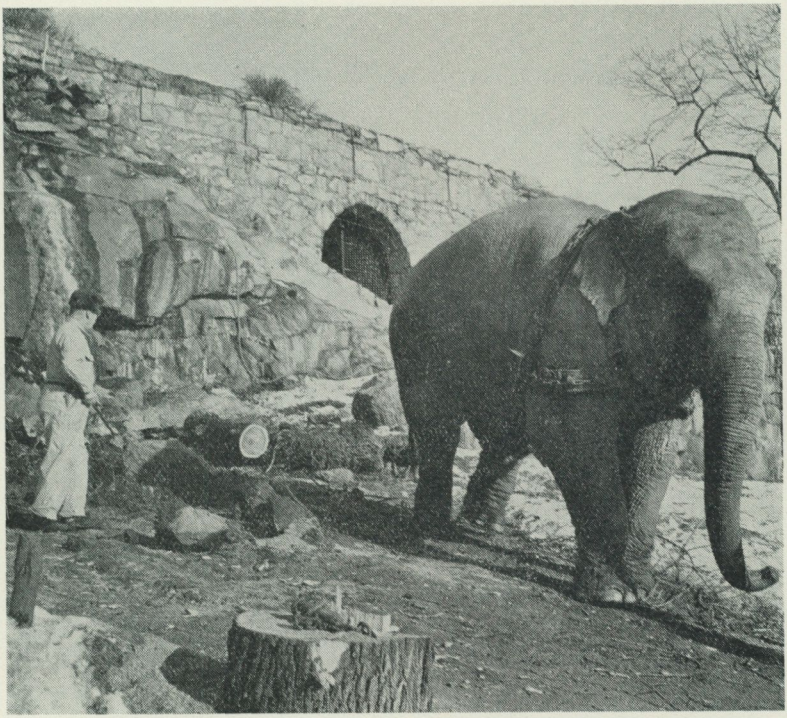

Vid röjningsarbetet för det nya apberget användes Skansens elefanter som dragdjur.

I Fågelskogen ha såväl berguvar som dagrovfåglar erhållit nya burar, varvid en del ändringsarbeten vidtagits i dessa anläggningar. I övrigt ha smärre underhållsarbeten utförts inom flera av djurområdena.

Djurbeståndet. På Skansen och på Julita fanns den 1 november 1959 följande antal djur:

	Arter	Individ
Däggdjur	44	304
Fåglar	95	ca 600
Kräldjur	7	103
Groddjur	8	ca 20
Fiskar	83	ca 350
Ryggradsdjur	237	1 377

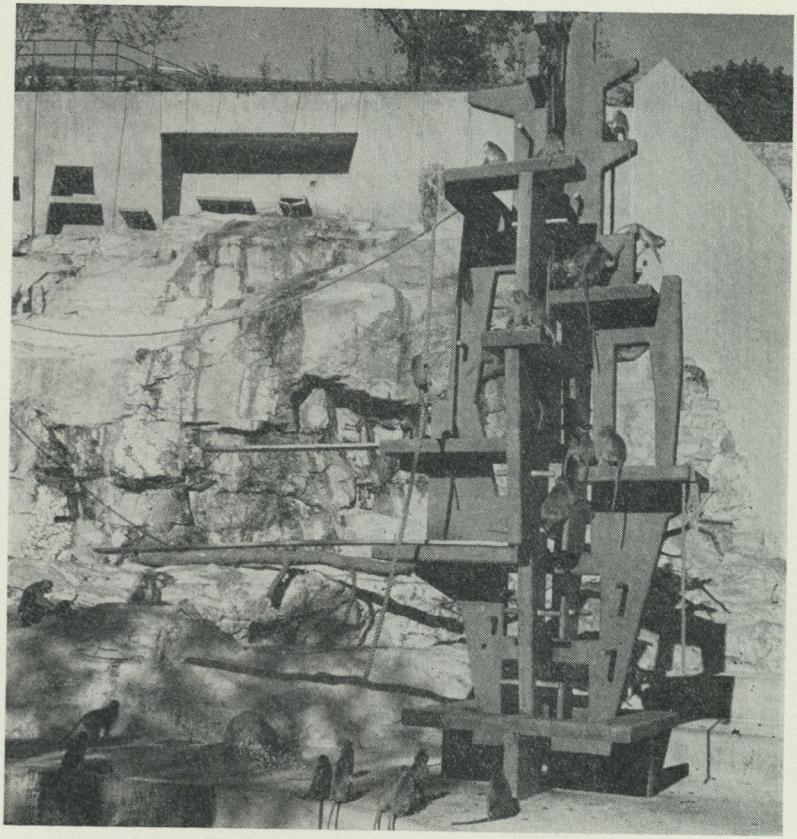

Blott en del av apberget hann under 1959 färdigställas men togs då omedelbart i bruk av sina invånare. Sidoväggen är provisorisk.

Djurbeståndet har sedan föregående år ökat i antal (med undantag för fiskarna) beroende på naturlig fortplantning, gåvor, byten och inköp.

Följande däggdjur ha fått ungar: rhesusapa, vit silkesapa, björn, älg, kronhjort, dovhjort, visent, fjällko, dvärgget, get, får, kanin, marsvin, husmus och vit mus. Bland fåglarna ha följande arter kläckt ungar: amarant, sebrafink, berguv, häger, knölsvan, gräsand, påfågel och fasan. Häckningsförsök ha dessutom gjorts av följande fåglar, som lagt ägg och delvis ruvat: kinesisk

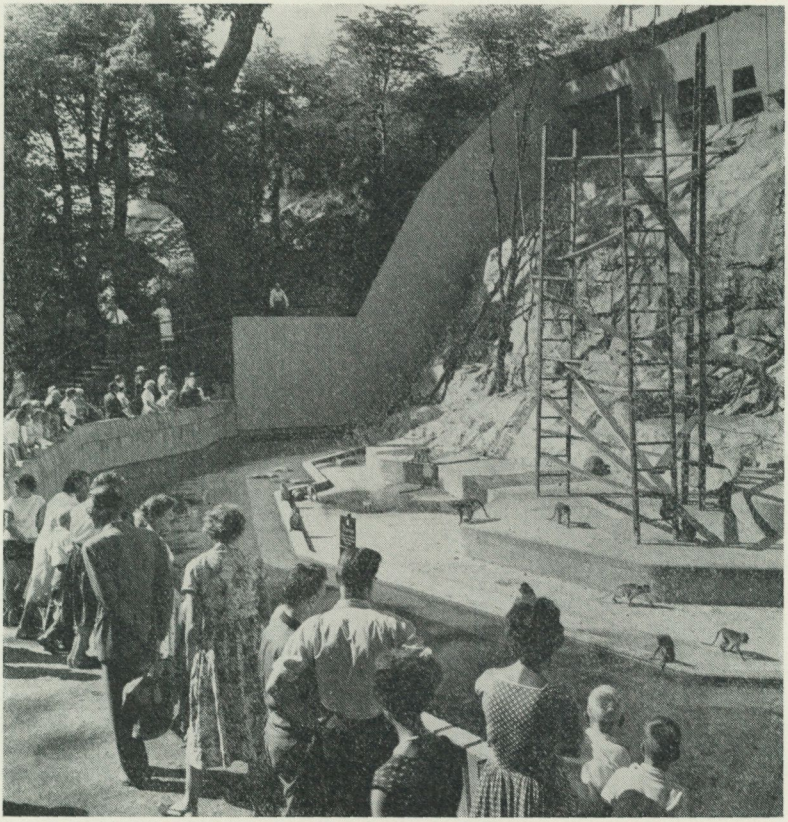

En vattengrav skiljer publiken från aporna (rhesus och makaker) i den nya anläggningen. Sidoväggen i fonden är provisorisk.

näktergal, tukan, vit stork, svart stork, bläsgås, vitkindad gås och dvärgvaktel. Bland reptilerna ha snok och huggorm förökat sig. Positiva odlingsresultat ha nåtts med följande fiskar. *Lebistes reticulatus, Xiphophorus helleri, X. maculatus, Mollienisia sphenops, Epiplatys chaperi, Trichogaster leeri, Barbus titteya, Heterandria formosa, Macropodus opercularis, Betta splendens, Cichlasoma biocellatum, C. nigrofasciatum, Melanotaenia maccullochi, Carassius auratus, Gasterosteus aculeatus.*

Av gåvor böra nämnas lar, nunnemarkatta, mösskapuciner, grå-

säl, fälthare, kanin, rådjur, gråblå astrild, sebrafinkar, kanariefåglar, moluckkakadua, kattugglor, ormvråk, dvärgvaktlar, hasselsnok, huggorm samt flera fiskarter som *Acantodoras spinosissimus, Labeo chrysophekadion, Distichodus sexfasciatus, D. affinis, Metynnis hypsauchen, Mogurnda mogurnda, Parauchenoglanis macrostoma, Barbus schwanenfeldii, B. viviparus, B. nigrofasciatus, B. hexazona, Serrasalmus* sp., *Mastacembelus argus, Monodactylus argenteus, Scatophagus argus, Trichogaster leeri, Rasbora pauciperforata, Hellostoma temmincki, Cichlasoma festivum, C. meeki, Anostomus anostomus, Ameiurus nebulosus.*

Bland ovanstående gåvor böra särskilt några framhållas. Laren har donerats av Bokförlaget Forum, som sedan flera år haft till tradition att gynna avdelningen med dyrbara djurskänker. Sålunda erhöll Skansen för några år sedan från Forum en larhane. Årets gåva utgör en hona av samma art, varför Skansen nu kan visa ett par av denna attraktiva apa. Vidare har återigen stud. Ulf Hannerz skänkt Skansen ett antal värdefulla fiskar.

Genom byten har avdelningen förvärvat gravänder och knipor och genom köp bl. a. följande djur: schimpans, rhesusapor, makaker, järvar, rådjur, ormvråk, grågäss, blåsgäss och brunänder.

Allmän verksamhet. "Pedagogdagar" för folkskollärardistrikten i Stockholm ha också under senaste verksamhetsår ordnats på Skansen, varvid vandringsföredrag bland djuren arrangerades. Härutöver ha andra slag av visningar ägt rum för in- och utländska studiegrupper, bl. a. en av Utrikesdepartementet inbjuden delegation journalister från Belgiska Kongo.

Samarbetet med Zootomiska institutet vid Stockholms högskola har fortsatt. En del av undervisningen i etologikursen har förlagts till Skansen under docenten E. Fabricius' ledning.

Under vintern 1958—1959 fortsatte avdelningen med att omhänderta i Stockholmstrakten oljeskadade knölsvanar och gräsänder, vilka efter utförda tvättningar och en tids konvalescens utplanterats i olika delar av landet, där man önskat erhålla dem.

Arbetet med återinförande av berguven till platser i Sverige, där arten tidigare blivit utrotad, men där man nu vill återinplantera den, har fortsatt.

I samband med Svenska naturskyddsföreningens 50-årsjubileum, som firades på Skansen i maj, hade en naturvårdsutställning anordnats dels i Trapphallen, dels på olika partier av Skansenområdet. Härvid utnyttjades Skansens "naturtillgångar" på så vis att såväl djuren som vissa vegetationsavsnitt ingingo som viktiga delar av utställningen.

Som rådgivare vid skötseln av Skansens träd- och skogspartier har fr. o. m. 1958 länsjägmästare Folke Thörn välvilligt biträtt avdelningen.

I ärenden angående naturvård, zoologi och biologiska undersökningar har föreståndaren deltagit i följande svenska institutioners och organisationers verksamhet: Kungl. Domänstyrelsen (överläggningar om fridlysningstider och jaktfrågor), Kungl. Vetenskapsakademiens naturskyddskommitté, Svenska jägareförbundets förtroenderåd, överstyrelse och jakttidsberedning, Svenska naturskyddsföreningens förbundsråd och arbetsutskott, Svenska sektionen av Internationella fågelskyddsrådets styrelse, Sveriges ornitologiska förenings styrelse och arbetsutskott, Sveriges naturvårdsfonds styrelse, stiftelsen Sveriges vildnads styrelse, Föreningens för biologiska resestipendier styrelse m. fl.

Bibliotek. Alltsedan 1954 har i samråd med institutionens bibliotekarie den naturhistoriska avdelningens bibliotek rustats upp, så att detta nu innehåller den mest elementära litteraturen med anknytning till avdelningens verksamhetsområden, dvs. ekologi, populationsdynamik, etologi, zoogeografi, faunistik, evolution, systematik, mammalogi, ornitologi, herpetologi, ichtyologi och naturvård.

Separatsamlingen, i vilken även till föreståndaren sända arbeten ingå, räknar f. n. ca 5 100 särtryck, ordnade ämnesvis och fördelade på 103 samlingspärmar.

Löpande tidskrifter och periodica utgöra en annan betydande sektor av biblioteket vid den naturhistoriska avdelningen. F. n. erhållas gratis eller genom byten och prenumeration 296 periodiska publikationer. Hur dessa fördelas på resp. ämnen och länder framgår av omstående tablå:

A. Ämnen

Allmän zoologi	86
Vertebratzoologi	44
Ornitologi	39
Allmän biologi	26
Zoologiska trädgårdar	25
Allmän naturvetenskap	19
Naturvård	15
Ichtyologi	13
Ekologi	5
Geografi	5
Mammalogi	5
Djurskydd	3
Etologi	3
Systematik	3
Herpetologi	3
Herpetologi och ichtyologi	2
Entomologi	1
Evolution	1

B. Länder

USA	72
Sverige	52
England	23
Tyskland	22
Danmark	14
Sydafrika	13
Frankrike	12
Belgien	11
Holland	11
Norge	11
Finland	8
Internationella organisationer	8
Schweiz	7
Kanada	6
Belgiska Kongo	5
Italien	5
Polen	5
Kenya	4
Japan	2
Angola	1
Australien	1
Franska Västafrika	1
Israel	1
Portugal	1
Tjeckoslovakien	1

Fältarbeten. De sedan 1956 pågående ekologiska undersökningarna i Skåne, Blekinge, Öland och Östergötland ha under 1959 fortsatts. Anslag för dessa arbeten ha erhållits från Statens naturvetenskapliga forskningsråd och Viltforskningsrådet.

Under 1959 ha arbetena bedrivits enligt följande.

Knölsvanen. I Östergötland har fil. lic. Viking Olsson främst inriktat undersökningen på 1. Studier av innehållet i spillningsprover, 2. Studier av rester efter fåglarnas måltider på de mest utnyttjade matplatserna.

Sammanlagt ha 326 spillningsprover undersökts, av vilka representativa delar dels analyserats, dels äro under undersökning för detaljbestämningar av docenten Hans Luther, Helsingfors. Rester av *Myriophyllum* överväga i materialet. Redan nu står det fullt klart att inte i något enda fall rester av animaliska födoämnen ha kunnat påvisas i materialet.

Även undersökningen av måltidsrester på knölsvanarnas matplatser resulterade i att *Myriophyllum* framstod som den absolut viktigaste födoväxten.

Av vad som hittills framkommit rörande knölsvanarnas föda i Östergötland samt av uttalanden från fiskare i Gryts skärgård resp. Valdemarsviken kan följande sammanfattas:

1. Som helhet har svanen i denna skärgård ingen som helst inverkan på fisket.

2. I några enstaka, mycket få vikar kunna svanarnas slagsmål och betning möjligen medföra viss ringa inverkan på fiskens möjligheter.

Parallellt med näringsundersökningarna har en del arbete ägnats dels svanarnas parasiter anträffade i spillningen, dels också märkningar för att få begrepp om rörelser inom svanpopulationer. Både parasiter och omflyttningar inom populationerna kunna naturligtvis ha stor betydelse för de så omdiskuterade beståndsvariationerna resp. för nykolonisationen av nya skärgårdar eller sjöar.

Bestämningen av parasitmaterialet har utförts av fil. lic. Henrik W. Waldén, Statens veterinärmedicinska anstalt, Stockholm.

Av hittills erhållna resultat av parasitundersökningen framgår, att endast en större insats av arbete, personal och kostnader skulle kunna giva svar på frågan om parasiternas roll för svanbeståndet, och då frågan ju ligger något på sidan om knölsvanundersökningens huvudmål, ha ytterligare prover ej insamlats.

Märkningsarbetet av knölsvanar måste ske på lång sikt och i stor skala, om det skall kunna giva några resultat av värde. Sammanlagt ha hittills 35 unga knölsvanar märkts i Valdemarsviken. Av dessa ha tre fåglar återfunnits döda, alla märkta 1957. En rapporterades i början av februari 1958 från tyska Östersjökusten, en från Gryts skärgård 21/5 1958 och en vid Lickershamn på Gotland 15/6 1958.

I Blekinge har knölsvanundersökningen fortsatt efter delvis andra riktlinjer än i Östergötland. Sålunda har i blekingska havsvikar undervegetationen kontinuerligt studerats av amanuens Björn Berglund på vissa svanbetade lokaler. Detta har skett genom provruteanalyser. Sådana undersökningar ha nu bedrivits under ett år eller mera i följande vikar: Tromtesunda, Bredasund, Pukavik, Norjesund, Sölvesborgsviken samt Saxaviken. Sommaren 1959 har denna del av undersökningen kompletterats med liknande studier i Rörsäng (Kristianopel) samt Saltängsviken (Förkärla). Vegeta-

tionens utveckling på samtliga dessa undersökningslokaler bör i första hand följas fram till sommaren 1960.

Efter vederbörligt tillstånd från Kungl. Maj:t ha ca 40 svanar fällts under våren och försommaren 1959. Avsikten härmed är att få tillfälle att undersöka mag- och strupinnehållet. Detta är alltså *en* del av den näringsbiologiska undersökningen. Analyserna av det erhållna materialet ha utförts av amanuensen Björn Berglund. Denna del av undersökningen kommer att fortsätta även under kommande år, varför några slutgiltiga resultat ännu ej nåtts.

Av rapportörer boende på olika platser utefter Blekingekusten ha uppgifter erhållits om svanarnas antal och häckningsförhållanden under 1958 och 1959.

Kungl. Flygvapnet har fortsatt regelbundna räkningar av svanbeståndet på vissa platser. Dessutom har givits möjlighet till två större svanräkningar från flygplan våren 1959. De ha omfattat hela Blekingekusten. Den första utfördes i mars, den andra under häckningstiden i maj. Resultaten av dessa äro av stort värde.

Samarbete har även förekommit med Kungl. Fiskeristyrelsen. Fiskeriassistent Gunnar Sellerberg har påbörjat en fiskeribiologisk undersökning på de svanbetade lokalerna.

För många delar av undersökningen i Blekinge är det nödvändigt, att den fortgår till sommaren 1960. Under slutet av nämnda år beräknas en rapport om undersökningens resultat kunna avläggas.

Gässen. Undersökningen i Skåne över gässens ekologi har utförts av fil. mag. Gunnar Markgren, över gässens sträckförhållanden av amanuens Sven Mathiasson och över gässens systematik av professor Erik Dahl. Tillfälligt har professor Paul Errington, USA, deltagit i fältarbeten under perioden september 1958—mars 1959, varjämte frivilliga krafter från Lund biträtt.

Fältarbetena ha under året huvudsakligen avslutats. Blott vissa detaljundersökningar i fält återstå. Arbetet koncentreras under vinterhalvåret 1959—1960 på laboratorieanalyser och slutbearbetning av materialet. Resultaten torde kunna lämnas för publicering under 1960, varför några detaljresultat av under nämnda period utförda undersökningar ej nu redovisas.

Örnarna. Enär för undersökningarna i Skåne tillgängliga personalresurser under sistlidna vinterhalvår koncentrerades på gåsstudierna (se ovan) ha observationer av örnar i Skåne i stort sett kunnat utföras endast i samband med arbetet med gässen.

Värdefulla observationer ha ändå gjorts av fil. mag. Gunnar Markgren och professor Paul Errington, som under sin vistelse i Skåne hjälpte till med undersökningen.

Det står emellertid klart att om örnarnas ekologi i vinterkvarteren skall kunna kartläggas effektivt, fordras det kontinuerliga studier av en eller flera forskare, som odelat ägna sig åt uppgiften. Det är av många skäl mycket önskvärt att en dylik undersökning kommer till stånd, varvid de hittills erhållna rönen under arbetet med örnarna i Skåne kunna komma till nytta. Vad som hittills utförts har givit goda erfarenheter om vilken teknik som erfordras för en effektiv undersökning.

På Öland har viltvårdare Robert von Schultz under vinterhalvåret haft örnarna under uppsikt, varvid ytterligare värdefulla data erhållits.

Undersökningarna av häckande havsörnars näringsbiologi i Östergötland och Södermanland, utförda av fil. lic. Viking Olsson, ha återigen försvårats genom att häckningarna i kända bon icke fullföljts.

De ekologiska undersökningarna gällande ryggradsdjuren i den svenska fjällkedjan ha under året fortsatts av föreståndaren jämte medhjälpare, delvis med anslag från Kungl. Domänstyrelsen och Svenska naturskyddsföreningen. Två expeditioner ha under året företagits. Sålunda besöktes i juni delar av Lule lappmark, där undersökningar utfördes i och kring sjön Peuraure samt i dess delta och kringliggande skogar och fjäll, vid västra Virihaure, i Laidaures delta, vid Satisjaure och i Sjaunja. Den andra expeditionen ägnades i juli åt Åsele, Lycksele och Pite lappmarker, där fjällen kring Kultsjön, Gardiken, Laisan, övre Umedalen, Vindeldalen, Laisdalen och Sädvajaure besöktes. Ett tredje besök i Lappland gjordes i oktober för att på uppdrag av Kungl. Vetenskapsakademien och Svenska naturskyddsföreningen besiktiga Försvarets nya robotskjutfält i Lule lappmark.

Härutöver företogs i samarbete med Naturhistoriska riksmuseet en expedition i Lule lappmark, där konservator Verner Berg i maj arbetade med insamlings- och prepareringsarbeten gällande material, som har direkt samband med föreståndarens fysiologiska undersökningar av nordiska flyttfåglar i tropikerna. För detta arbete i Lappland har Statens naturvetenskapliga forskningsråd lämnat anslag.

I Torne lappmark har fiskerikonsulenten Erik Mattsson inom Abisko nationalpark alltsedan 1958 i samarbete med institutionen arbetat med märkningar av strömvandrande rödingar.

Under november 1958—maj 1959 arbetade föreståndaren tillsammans med docenten Bertil Kullenberg, Uppsala, med zoologiska undersökningar i Belgiska Kongo och Ruanda-Urundi. Expeditionen gynnades av en intim samverkan med belgiska institutioner, främst Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale, Institut des Parcs Nationaux du Congo Belge och Musée Royal du Congo Belge. Expeditionen finansierades huvudsakligen av Statens naturvetenskapliga forskningsråd och Kungl. Vetenskapsakademien (se nedan under Anslag) samt belgiska institutioner.

Som framgått av tidigare årsberättelser har avdelningen tagit initiativ till och från Viltforskningsrådet erhållit anslag för ett ettårigt besök i Sverige av professor Paul Errington, Iowa State University, Ames, USA. Professor Errington har under året arbetat i Skåne, Uppland, Hälsingland och Norrbotten samt under kortare tid besökt även andra platser i Sverige. Härunder har han framför allt studerat ekologiska och populationsdynamiska problem med anknytning till aktuella frågeställningar inom svensk viltforskning. Vidare har han hållit gästföreläsningar vid de nordiska universiteten och besökt institutioner och enskilda forskare i de fyra nordiska länderna.

A n s l a g. För zoologiska undersökningar, expeditioner, publiceringsverksamhet m. m. har avdelningen eller föreståndaren under verksamhetsperioden 1958—1959 erhållit följande anslag från svenska forskningsråd, institutioner och fonder:

Statens naturvetenskapliga forskningsråd	55 901: —
Viltforskningsrådet	13 000: —
Kungl. Vetenskapsakademien	7 000: —
Svenska naturskyddsföreningen	6 736: 56
Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur	5 000: —
Helge Ax:son Johnsons stiftelse	3 000: —
Längmanska kulturfonden	2 400: —
Kungl. Domänstyrelsen	1 200: —
	94 237: 56

Publikationer. Ett nummer av Acta Vertebratica har utkommit under året, nämligen Zoogeography of the Swedish amphibians and reptiles with notes on their growth and ecology av framlidne professor Torsten Gislén, Lund, och docent Hans Kauri, Lund. Därmed är volym 1 av Acta Vertebratica komplett.

För framställningskostnaderna har Statens naturvetenskapliga forskningsråd beviljat anslag.

Övriga vid avdelningen publicerade skrifter återfinnes s. 000 f. under namnen Kai Curry-Lindahl, Helmut Pinter och Sven O. Rydh.

Resor, kongresser och symposier. I samband med ovan nämnda expedition i Belgiska Kongo bevistade föreståndaren i april en av regeringen i Ruanda-Urundi anordnad naturvårdskonferens i Usumbura. I juni resp. augusti har han i Bruxelles deltagit i styrelsesammanträden med International Union for Conservation of Nature and Natural Resources resp. Fondation Internationale Scientifique, varvid han samtidigt tillbringade kortare arbetsperioder på Musée Royal du Congo Belge i Tervuren. I augusti-september deltog föreståndaren i en av International Union of Directors of Zoological Gardens and Aquariums anordnad konferens i Köpenhamn i samband med därvarande Zoologisk Haves 100-årsjubileum, varvid Nordiska museet och Skansen överlämnade en shetlandsponny som gåva.

Besök. Avdelningen har för studiesyfte eller för diskussioner besökts av följande utländska personer: dr H. Adrian, Naturhistorisches Museum, Bern; dr A. W. F. Banfield, National Museum of Canada, Ottawa; dr H. C. Blöte, Rijksmuseum van Natuurlijke Historie, Leiden; M. George Bresse, Inspecteur-Général des Musées d'Histoire Naturelle, Paris; dr A. J. Butler, Geological Museum, London; M. Paul Cogels, Société Royale de Zoologie d'Anvers, Antwerpen; dr P. E. P. Deraniyagala, Director of the National Museums of Ceylon, Colombo; fil. stud. W. Derksen, Amsterdam; dr R. M. C. Eager,

Manchester Museum, Manchester; prof. H. Engel, Zoölogisch Museum, Amsterdam; prof. Paul L. Errington, Iowa State University, Ames, USA; dr Clifford C. Gregg, Director of the Chicago Natural History Museum, Chicago; mag. sc. Poul Valentin Jensen, Zoologisk Museum, Köpenhamn; prof. Henri Koch, Institut de Zoologie, Université de Louvain, Louvain; dr W. Küenzi, Direktor des Naturhistorischen Museums, Bern; dr R. H. Levy, Muséum National d'Histoire Naturelle, Paris; dr A. E. Parr, Director of the American Museum of Natural History, New York; dr W. E. Swinton, British Museum (Natural History), London; Mr. R. H. Tong, Director of the Whipsnade Park, Dunstable, England; M. Walter Van den bergh, Directeur de la Société Royale de Zoologie d'Anvers, Antwerpen; ambassadrådet Pierre van Haute, Bruxelles; directeur Charles Vaucher, Genève; dr H. O. Wagner, Direktor des Übersee-Museums, Bremen.

I studiesyfte eller för diskussionsändamål har avdelningen under en eller flera dagar besökts av bl. a. följande svenska personer (där ej annat anges är hemorten Stockholm): dr Sten E. Berg, fiskeriintendent för Nedre norra distriktet, Härnösand; konservator V. Berg, Naturhistoriska riksmuseet; prof. Lars Brundin, föreståndare för entomologiska avdelningen, Naturhistoriska riksmuseet; intendent Lars-Erik Esping, Svenska naturskyddsföreningen; docent Eric Fabricius, Zootomiska institutet, Stockholms högskola; prof. Rudolf Florin, Bergianska trädgården; dr Lag Hannerz, Bromma; stud. Ulf Hannerz, Bromma; prof. Sven Hörstadius, Zoologiska institutionen, Uppsala; assistent Bengt-Owe Jansson, Zootomiska institutet, Stockholms högskola; prof. Alf Johnels, föreståndare för vertebratavdelningen, Naturhistoriska riksmuseet; förste konservator Lloyd Lundström, Naturhistoriska riksmuseet; prof. Nils H. Magnusson, Sveriges geologiska undersökning; docent Gustaf Rudebeck, Naturhistoriska riksmuseet; prof. Sven Runnström, Sötvattenslaboratoriet, Drottningholm; prof. Carl Skottsberg, Marinbotaniska institutionen, Göteborg; kapten Sven Wahlberg, Norrbottens läns naturvårdsförbund, Boden; dr Sven Wilson, Härnösand.

Personal. Naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit förste intendenten Curry-Lindahl. Under hans halvårslånga expedition i Belgiska Kongo tjänstgjorde vet. med. dr Karl Borg som t. f. föreståndare. Dr Borg har dessutom under hela året fungerat som avdelningens veterinär och jämväl vikarierat för föreståndaren under hans tjänsteresor och övriga bortovaro. Under vissa perioder har stadsveterinären Uno Plazikowski tjänstgjort som vikarierande föreståndare. Sekreterare har varit fröken Harriet Morell med fil. kand. Gun Rosencrantz som vikarie. För vissa uppgifter ha fil. mag. Bengt-Owe Jansson och fil. mag. Britta Yngström biträtt avdelningen. Förman Albin Johansson har förutom funktionen som fodermästare även haft det direkta överinseendet av arbetena i de olika djurvårdaredistrikten. Vikarie för honom har varit förste djurvårdare Sven Borg.

Under hösten 1959 har en partiell omorganisering av djurvårdaredistrikten genomförts.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag.

Nyårsafton 1958 anordnades nyårsbön och konsert av Bel Canto-kören i Seglora kyrka samt lekvall.

I samband med skolornas vinterlov den 15—22 februari arrangerades sedvanliga skidtävlingar ("Skansenloppet"), instruktion i konståkning, hockey-bockeymatcher, "snögubbstävling" och barnprogram på Solliden och Högloftet med Rolf Bergström, Mille Schmidt och Gösta Knutsson m. fl.

På Sollidens skridskobana gjorde Stockholms konståkningsklubb och Stockholms allmänna skridskoklubb ett antal uppvisningar under januari och februari.

Under sön- och helgdagar i april och maj anordnades bl. a. följande program: riduppvisning av Stockholms ryttarförbund, Sleipners terräng, Hantverksdag, Typernas gång, Fältartisternas underhållningsprogram till förmån för CP-barnen, Damspänstens dag, Nykterhetsfolkets dag, Svenska naturskyddsföreningens jubileum "Vän med naturen", "17 maj", under pingsten "skånska dagar" med bondbröllop, Expressens hattparad, Djurgårdsmässan och Svenska ungdomsringens sommarfest. Valborgsmässoafton firades med studentuppmarsch, sång, konsert, eldar och fyrverkeri.

I sommarens programvecka ingingo två radioprogram och ett TV-program samtliga direktsända från Solliden. Radioprogrammet "Bästa man på Skansen" gick för tredje året i följd varje onsdag fr. o. m. den 3/6 t. o. m. den 2/9 med Egon Kjerrman och hans orkester. — Det andra radioprogrammet "Jazz under stjärnorna" sändes fyra måndagar i juli och augusti på sen kvällstid. Konferencier var Olle Helander och programmets musikaliska stomme utgjordes av Anders Burmans orkester. Bland "stjärnsolisterna" märktes Golden Gate-kvartetten, Oscar Pettiford, Monica Zetterlund, Bengt Hallberg och Putte Wickman.

TV-programmet "Upptäcktsresan" sändes varje lördag fr. o. m. den 1/8 t. o. m. den 19/9. Konferencier var Nils-Erik Bærendtz

Fru Ellen Hemdal från Bjärnum bakade spettekaka till pingstens skånebröllop. Foto Svenska Dagbladet, Herman Ronninger.

och producent Hans Lagerkvist. I programredaktionen ingingo förutom de nämnda herrar Lars Boberg och Edvard Matz från Sveriges Radio samt Mats Rehnberg och Georg Eliasson från Skansen. Förutom Sollidenestraden begagnades olika skansenmiljöer i programmet såsom Oktorpsgården, Hornborgastugan, Glashyttan, Petissan och andra exteriörer och interiörer från Stadskvarteret.

Skansens bidrag till musiklivet i sommar-Stockholm detta år var mycket rikhaltigt och upptog två olika serier, en serie om 9 konserter på Solliden och en fortsättning på förra årets konsertverk-

Spelmän från Skånes Spelmansförbund i Ravlundagården under Skånedagarna 15—16 maj. Foto Svenska Dagbladet, Herman Ronninger.

samhet i Skogaholms herrgård med 9 konserter. Dessa konserter arrangerades under ledning av musikdirektör Karl-Eric Andersson och i samarbete med Stockholms musikbildningskommitté och med ekonomiskt bidrag från Stockholms stad och Föreningen svenska tonsättares internationella musikbyrå.

Stommen i "torsdagsserien" på Solliden utgjordes av Skansens nybildade ungdomsorkester "Skansens unga musikanter" rekryterad från Musikhögskolan och andra musikaliska utbildningsanstalter. Dirigent för orkestern var musikdirektör Nils-Olof Berg. Denna serie har bl. a. presenterat "Dans och musik från renässans

och barock", "En afton med wienklassisk och svensk musik", "Militärmusik -59", Bernhard Sönnerstedt i enmansoperan "Kapellmästaren", "Kavalkad i svensk folkton" och "Röster från Skansen", Lars-Erik Larssons kantat till text av Hjalmar Gullberg.

Skogaholmskonserterna omfattade verk från 1700- och 1800-talen och de medverkande uppträdde i dräkter från samma epoker. Konserterna, till vilka biljetter såldes genom depeschbyråerna, rönte ett mycket stort intresse såväl från publikens som kritikens sida. Medverkande voro Bel Canto-kören, Roland Bengtsson, Leo Berlin, Blåsarkvintett -54, Gert Crafoord, Uno Ebrelius, Ann Mari Fröier, Claude Genetay, Axel Herjö, Kyndelkvartetten, Karin Langebo, Irène Mannheimer, Åke Olofsson, Olof Ruthström, Elisabeth Sædén, Erik Sædén, Lars Sellergren, Stockholms barockensemble och Stig Westerberg.

Den ordinarie Skansenorkestern med 8 man under Karl Nilheim gav middagskonserter praktiskt taget dagligen och medverkade dessutom emellanåt i kvällsprogrammen.

Tre lördagar och söndagar under juli månad gästades Skansen av olika studentspex. Först kommo chalmeristerna med spexet "Katarina", följt av "Gustav III" från Uppsala och sist lundensarna med "Marie Antoinette". Dessutom arrangerades en extra spexduell mellan Uppsala och Lund på grund av spexens stora publikframgångar.

En annan kortare serie gick på fredagar under juli månad, då Lars Lönndahl sjöng och presenterade kända och okända förmågor.

Vissa söndagar voro på sedvanligt sätt reserverade för olika organisationers festprogram, nämligen Svenska sångarförbundets jubileumskonsert den 7/6 i närvaro av kungaparet, Riksföreningen mot polio den 14/6, Stockholms spelmansgille den 21/6, Gås Anders spelmansstämma den 28/6, Finlandsfest den 5/7, Polisens fest den 2/8, Sverige-Amerika-dagen den 9/8, Stockholms fackliga centralorganisation den 16/8, Polisens fest (repris) den 23/8, Barnens dag den 28—30/8, Frikyrkodagen den 6/9, Linskördedag den 13/9, M: s Skansendag den 27/9, De Blindas dag den 4/10 och SM i ponnyhoppning den 18/10.

Bland övriga enstaka programarrangemang märktes Jussi Björling och Arméns musikkår den 6/6 och Glasets dag den 13/6. Midsommarhelgen firades på sedvanligt sätt den 19 och 20/6 och fransk folkfest den 14/7. Den 21/7 och 7/8 bjöds på "En kväll med Jules Sylvain" och den 14/8 Sonja Stjernquist och Jerry Högstedt. Den 18/8 gästade The Michigan Chorale Skansen och den 4/9 avbrändes KF:s stora jubileumsfyrverkeri.

I likhet med tidigare år var ett vattenspel uppsatt på Solliden och ingick under tiden den 1/8—13/9 i kvällsunderhållningen.

För den moderna dansmusiken har huvudsakligen under säsongen den 30/4—6/9 Leif Kronlunds orkester svarat. Avlösande orkestrar ha varit Carl-Henrik Norins och Curt Silvéns.

Eric Östs spelmanslag spelade till gammaldansen på Bollnästorget. Svenska ungdomsringen har under maj—september anordnat kurser i gammaldans och i anslutning därtill gammaldans för allmänheten till Hasse Lindbergs kvartett.

För 25:e året i följd har anordnats s. k. lekvall varje fredag under ledning av Knut Ringqvist och den 4/9 firades den 500:e lekvallen.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha dagligen under sommaren visat folkdanser och lekar. Till folkdanslaget har under året danskonstnärinnan Else Fisher varit knuten i egenskap av regissör.

Skansens vaktparad har stått under Ivar Lundgrens ledning och medverkat på söndagarna från april till oktober med undantag för juli månad.

Bilbana och karusell samt lekstuga i gamla Bragehallen hade även i år ordnats för barnen. Det lilla tåget körde dagligen från april till oktober.

Skansenteatern har varit upplåten åt produktionsledaren Lorens Marmstedt, som för andra året i rad givit W. Shakespeares "En midsommarnattsdröm".

Julmarknaden ägde rum den 7 och 14 december. Bröderna Arvid och Axel Kling från Arvika voro auktionsförrättare.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program har närmast svarat direktör Georg Eliasson, amanuensen Margareta Tul-

lander samt fröken Sonja Ekström. Kapten Gustaf Blomquist har under sommarmånaderna tjänstgjort som inspektör på Skansen.

Tyresö

Slottet har liksom tidigare varit tillgängligt för besökande varje söndag under tiden 17 maj—13 september och efter anmälan även vardagar. Antalet besök har uppgått till 2 447, därav 799 barn. Fri entré har lämnats åt skolbarn från Tyresö kommun. Parken har avgiftsfritt hållits öppen 1 maj—30 september.

Bland yttre och inre underhållsarbeten kan nämnas att kinesiska salongens fönstersmygar målats och att nya gardiner tillkommit där och i "Kejsarsalongen".

I egenskap av slottsvaktmästare har rustmästaren Arvid Caster haft den direkta uppsikten över slottet och dess inventarier. Parken har stått under vård av trädgårdsmästaren Hugo Alenby.

Julita gård

Huvudbyggnaden och de museala anläggningarna ha hållits öppna för besökande under tiden 15 maj—13 september och de två följande söndagarna. Antalet besök i huvudbyggnaden har varit 15 123 och i museet 21 271 eller sammanlagt 36 394.

Svenska flaggans dag högtidlighölls med deltagande av föreningar och sammanslutningar i orten. Den 14 juni höll Frälsningsarmén sitt årligen återkommande möte med friluftsgudstjänst på festplatsen, och den 26 juli anordnades Frikyrkornas dag. Sveriges kristliga gymnasist- och studentrörelse har genomfört sina sedvanliga möten under juni och augusti med ett 70-tal deltagare vardera gången. — Under juli och augusti har varje söndag musikandakt hållits i gårdskapellet.

Bland nödvändiga yttre och inre reparationsarbeten kan nämnas att huvudbyggnadens plåttak reparerats och att framtagning och konservering av matsalens väggmålningar fortsatts. Vidare har värdshuset partiellt ombyggts och den stora ladugårdens tak helt omlagts.

Museets representant på platsen har varit major Nils Adlercreutz, som även förestått gårdskontoret. Skogsförvaltningen och tillsynen av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Svindersvik

Huvudbyggnaden, paviljongen och köksflygeln ha varit tillgängliga för besökande söndagar och tisdagar under tiden 17 maj —13 september. Antalet besökare har uppgått till 2 248, därav 93 barn.

Utöver sedvanliga arbeten med byggnadsunderhåll samt skötsel av trädgård och park kan nämnas att reparationen av trädgårdsstaketet fortsatts.

Vaktmästare på Svindersvik har varit fru Astrid Sandberg.

Härkeberga

Den gamla kaplansgårdens manbyggnad har under året besökts av 728 personer, därav 24 barn.

Utom de årligen återkommande underhållsarbetena kan nämnas att en 76 m djup brunn borrats vid tiondebodens norra gavel. De tidigare omnämnda resterna av några gravar från järnåldern ha undersökts genom Riksantikvarieämbetet.

Vaktmästare på kaplansgården har varit fru Inga Carlberg.

Arkivet

Bland gåvorna märkas manuskript, originalteckningar och fotografier till "C. J. F. Plagemanns resor", som skänkts till arkivet av detta verks författare, docenten fil. dr Carl Johan Lamm, Öregrund. — En anteckningsbok, som tillhört Anna Gyllenborg (1685—1758) på Venngarns kungsgård, utgör en gåva av advokaten Hans Ihre, Ekebyhov. — Fröken Margareta Granberg, Stockholm, har som gåva överlämnat J. W. Sprengtportens dagbok från hans utlandsresa 1820. — En annotationsbok från 1860-talet och två almanackor med dagboksanteckningar, vilka tillhört fröken Sophie Rosenquist af Åkershult, ha mottagits från fröken Anna-Stina Pripp, Stockholm. — Samlingar av brev från författaren Sigurd Dahlbäck ha skänkts av handlanden Hjalmar Wijk, Göteborg, och av jägmästaren H. Fogelström, Tureberg. — Ett mästarbrev 1814 för stolmakarmästaren J. A. Udbye i Karlshamn (jfr s. 212) har överlämnats av fru Marit Zielfeldt, Bromma. — En gåva av två poesialbum av skriftställaren Knut Stenring, Stockholm, ansluter sig till tidigare gåvor från honom av samma slag.

Av inköpta nyförvärv märkes en samling fotografiska negativ, huvudsakligen med motiv från Nordmarks sn, Värmland. Ett antal blyertsteckningar med topografiska motiv, utförda av kartografen H. G. Collijn, höra också till inköpen, liksom en gravyr föreställande firandet den 24 januari 1779 av kronprins Gustav Adolfs födelsedag i Köpenhamn samt en blyertsteckning av J. M. Stäck över Julita och Gimmersta. Bland förvärven till skråsamlingarna märkas inköpen av ett gesällbrev 1842 från Stockholms sockerbagaresocietet samt av gesällbrev och tillståndsbevis från 1840- och 1850-talet för en svarvare och paraplymakare i Stockholm. Vidare må nämnas inköpen av en samling karamelldeviser, av en dagbok, förd åren 1841—1842 i Kristianstad och av fem skissböcker med skisser, utförda av arkitekten E. Heurlin.

Till Lapska arkivet har professor Gudmund Hatt, Köpenhamn, skänkt sin framlidna maka Emilie Demant Hatts litterära kvarlåtenskap, omfattande bl. a. upptecknings och dagböcker från resor i lappmarkerna, utkast och manuskript samt lapska texter av Johan Turi. Bland andra gåvor märkes en samling fotografier från lapska visteskolor, tagna av nomadlärarinnorna Helfrid Leijer och Ruth Lindblad Jonsson.

Arkivet har förestått av intendenten Lundwall i egenskap av arkivarie. För olika avdelningar inom arkivet ha svarat: för bildarkivet intendenten Liedgren, för Lapska arkivet förste intendenten Manker, för Etnologiska undersökningens arkiv amanuensen Olsson och för de folkloristiska samlingarna assistenten Carl Herman Tillhagen. Inom arkivet har under året vidare tjänstgjort fröken Margarete Fohlmeister.

Biblioteket

Museets bibliotek har under året förvärvat inalles 1 906 volymer huvudsakligen modern facklitteratur, varav 656 utgöras av nya årsvolymer av de tidskrifter och årsböcker, som museet erhåller genom prenumeration eller utbyte mot sina egna publikationer. Mätt i utnyttjat hyllutrymme är årets katalogiserade tillväxt nära 30 m. Den litteratur som är av direkt intresse för Skansens naturhistoriska avdelning placeras som handbibliotek hos

dess föreståndare; närmare uppgifter härom kunna läsas ovan sid. 267.

Antalet registrerade utlån har under året uppgått till omkring 4 000, av vilka 374 sänts till andra bibliotek i Sverige och utlandet. Från andra svenska och utländska bibliotek ha måst inlånas 509 volymer.

Biblioteket har med biträde av amanuensen Ehrnborg och biblioteksassistenten Frendel förestått av intendenten Jansson. Under fru Frendels tjänstledighet för sjukdom har fru Karin Blomström som vikarie handhaft låneexpeditionen. Dessutom ha som extra arbetskrafter under kortare perioder tjänstgjort förra bibliotekarien Laura Stridsberg och fil. stud. Mare Zastrov. Bibliotekets vaktmästare är expeditionsvakten Enar Eriksson.

Undervisningsavdelningen

Under året ha 22 630 personer erhållit undervisning i Nordiska museet. Dessa ha varit fördelade på 845 grupper, av vilka omkring 3/4 utgjort klasser från folkskolor, yrkesskolor, flickskolor och läroverk i Stockholm och de övriga bestått av skolklasser från Stockholms förstäder och från landsorten samt grupper av vuxna. Femte och sjunde klasserna vid Stockholms folkskolor och enhetsskolor ha erhållit regelbunden undervisning efter ett schema, som uppgjorts vid terminernas början av Stockholms skoldirektion. Flertalet besök av skolklasser från landsorten har organiserats av Svenska turistföreningen, men visningarna ha i regel ombesörjts av undervisningsavdelningens personal.

Vid sidan av den mera elementära undervisningen har även en kvalificerad sådan bedrivits. Blivande lärare och instruktörer samt utövande yrkesmän, som komplettera sin utbildning, ha i stor utsträckning erhållit undervisning i museet. Härvid ha även tjänstemän från övriga avdelningar medverkat, särskilt vid den textila undervisningen, som huvudsakligen meddelats av intendenten Nylén samt amanuenserna Stavenow och Wintzell. Vid demonstration av utställningen Textil skolslöjd medverkade även slöjdlärarinnor i Stockholm.

Av dem som under året erhållit en mera kvalificerad undervisning i samlingarna märkas följande skolor och institutioner:

Nyckelviksskolan, seminariet för nordisk och jämförande folklivsforskning i Uppsala, guidekurs anordnad av Turisttrafikföreningen för Stockholms stad och län, Socialvårdsförbundet, Statens skolköksseminarium, Folkskoleseminariet i Stockholm, Statens hantverksinstitut, Svenska turistföreningens guider, Seminariet för huslig utbildning i Umeå, Sveriges slöjdlärarinneförening, Sollentuna skolors lärarekår, Folkskoleseminariet i Gävle, stockholmsavdelningen av Svenska skolkökslärarinnornas förening, Svenska teaterförbundet m. fl.

Även på Skansen har undervisning skett, fastän i mindre omfattning. Här ha bl. a. undervisats guider från Svenska turistföreningen och Turisttrafikföreningen för Stockholms stad och län, elever från Nyckelviksskolan, lärare från Upplands-Väsby kommun samt från Mälarhöjdens och Blommensbergs överläraredistrikt i Stockholm.

Förutom den undervisning, som bedrives av museitjänstemännen, ha många skolor och institutioner gjort regelbundna studiebesök i museet under egna lärares ledning. Särskilt gäller detta de textila fackskolorna, som livligt frekventera det särskilda studierum som iordningställts för textilstudier. Museets tjänstemän ha därvid bistått med råd och framtagning av lämpligt material. Bland de skolor, som på detta sätt utnyttjat museets rika samlingar, märkas bl. a. Konstfackskolan, Handarbetets vänners och Andrea Eneroths högre handarbetsseminarium, Fredrika Bremerförbundets skola samt Fackskolan i Uppsala.

Under året har icke hållits någon föreläsningsserie i museets egen regi. Däremot ha museets tjänstemän ofta anlitats som föredragshållare och lärare vid kurser, som anordnats av skilda organisationer. Så har t. ex. amanuensen Holmquist medverkat i en kurs för affärsbiträden, vilken Sveriges guldsmedsförbund anordnat tillsammans med Köpmannaförbundet, och i en kurs för guldsmeder, som samma förbund anordnat tillsammans med Hantverksinstitutet. Förste intendenten Lagerquist har haft en föreläsningsserie för Sveriges möbelhandlares centralförbund, förste intendenten Bengtsson har årligen återkommande undervisning i äldre typografisk teknik för elever i Skolan för bokhantverk. Överstyrelsen för yrkesutbildning har flera år i följd anordnat

kurser för lärare i textilslöjd, varvid intendenten Nylén medverkat med föreläsningar och demonstrationer.

Liksom under tidigare år har museets undervisningsavdelning handhaft museets publiceringsverksamhet och bokförmedling.

Avdelningen har under tiden 1 jan.—30 sept. förestått av förste intendenten Rehnberg i egenskap av museilektor samt under dennes tjänstledighet 1 okt.—31 dec. av biträdande museilektorn Lindberg. Förste intendenten Rehnberg har även under sin tjänstledighet handlagt frågor rörande publiceringsverksamheten. Vidare ha vid avdelningen arbetat fil. kand. Jane Blomberg och folkskolläraren Hans Medelius samt under vissa delar av året fil. kand. Barbro Carlsson, fil. kand. Ingela Gestad, fil. kand. Barbro Ryberg, fil. kand. Hans Kruse, fil. stud. Lars Lindholm och fil. stud. Bo Särnstedt.

Bokförmedlingens expedition har under året förestått av Hans Albert Hansing.

Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning samt Institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet och Stockholms högskola.

Professor Granlund har undervisat och fullgjort examination såsom för en ordinarie lärostol i detta ämne vid Stockholms högskola.

Under vårterminen föreläste professor Granlund över ämnet "Svensk folkkultur och grannländernas, en översikt" och under höstterminen över samma ämne. Dessutom har docenten Olof Hasslöf, som innehar docentstipendium, under vårterminen hållit en kurs i "Föremåls- och arkivaliekännedom". Under höstterminen har docent Hasslöf varit befriad från undervisningsskyldighet. Docenten Gustav Ränk, som även innehar docentstipendium, föreläste under vårterminen över ämnet "Baltiska kultur- och folklivsstudier" samt under höstterminen över ämnet "Etnologiska grundbegrepp i historisk belysning".

Seminarieövningar ha hållits varje vecka. Under vårterminen: Birgitta Carlestam, Ett stormannahushåll i Stockholm vid 1600-talets mitt; Barbro Ryberg, Bröllopskost i Rättvik; Svante

Svärdström, Gammalt och nytt om dalmålningar; Reidar Christiansen, Sagnet som kilde for studiet av folketro; Hans-Egil Hauge, Offer och magi vid sjukdomars botande bland husdjuren i folktraditionen; Ragnar Berglind, Kyrkstaden i övre Norrland, en bebyggelsegeografisk studie; Gunnar Hobroh, Stengärdesgårdar med trähägnader; K. Rob. V. Wikman, Linné och det magiska tänkandet; Peter Pfab, Pabaži, ett fiskeläge i Baltikum omkr. år 1930; Bertil Almgren, Resan till Takht-i-Soliman, etnologisk rekognoscering i Persien; Margareta Jersild, Om vallåtar, en studie i de svenska fäbodarnas musikaliska organisation; Bo Sommarström, Rumsindelning och högsäte i eurasisk belysning; Robert Paine, Anomie and Consistency in Social Change — Revsbotn fjord; Jane Blomberg, Kulturförändringsmekanismen enligt M. J. Herskovits 1958. Under höstterminen behandlades följande ämnen på seminarieövningarna: Ann-Sofi Topelius, Textila traditioner i Rättvik; Börje Hanssen, Kulturella och sociala förändringar i Strängnäs 1600—1870; E. E. Evans-Pritchard, History and Anthropology; Britta Yngström, Färdkost och äldre matvanor i Rättvik; Viveka Bratt, En svensk vittnessägen och dess antika paralleller; Ernst-Folke Lindberg, Värmländskt hyttebruk vid 1700-talets slut, en undersökning av hytt- och masugnsandelar i Kahlhyttan och Storbron; Sölve Göransson, Solskifte i åker och tomt på Öland; Peter Pfab, Den nordiska selkroken, några synpunkter på dess uppkomst och utbredningsområde; Einar Tegen, Skattefrälsehemman i en upplandsbygd; Sigun Hallström, Några svenska runstavsproblem; Skans Torsten Nilsson, En etnologisk djupundersökning. I seminariet den 28/4 deltog en grupp norska studenter, i seminariet den 6/10 religionshistoriska seminariet och den 3/11 geografiska seminariet vid Stockholms högskola. Gästföreläsningar ha hållits av professor Reidar Christiansen, Oslo, professor K. Rob. V. Wikman, Åbo, och professor E. E. Evans-Pritchard, Oxford. En kurs i läsning av gammal stil har hållits av docenten E. Schieche. Docenten Ränk har biträtt vid seminarieövningarna.

Institutet för folklivsforskning är som forsknings- och undervisningsinstitution knutet till professuren i

nordisk och jämförande folklivsforskning. Kostnaderna för dess verksamhet bestridas genom anslag från museet och Stockholms högskola, det senare utgående av statsmedel. Under ledning av professor Granlund har verksamheten koncentrerats på att utarbeta material från fältforskningar och insamlingsarbete. Sålunda har materialet från Hälsinglands- och Gotlandsexpeditionerna 1957 kompletterats och materialet från Gotlandsexpeditionen 1959 (se Fältarbeten, Etnologiska undersökningen) bearbetats. Vidare har materialet från tidigare byundersökningar i Högsby socken i Småland bearbetats. En undersökning från 1957 av den s. k. Ekaboden i Uppland har kompletterats vid en ny undersökning hösten 1959 och materialet har färdigställts i tryckfärdigt skick (jfr s. 117). En fortsatt bearbetning har skett av materialet rörande bodeland och sädesrensning m. m. En samling äldre skisser har iordningställts och renritats. Tre frågelistor ha utsänts och de inkomna svaren från Institutets meddelare ha accederats och bearbetats. Utöver professor Granlunds fältundersökningar ha Institutets undersökningar anknutits till tidigare igångsatta arbeten, varvid ekonomiskt stöd delvis erhållits från privata institutioner. Docenten Ränk har sålunda fortsatt sina arkivforskningar dels över 1600-talets baltiska herrgårdar, dels beträffande äldre mjölkhushållning, ost och ystning i de nordiska länderna, varvid han gjort undersökningsresor i landskapen i östra Norrland, delvis med bidrag från Etnologiska undersökningen. Ett manuskript (på finska) har färdigställts i tryckfärdigt skick över voternas historia och folkkultur. Docenten Ränk har vidare deltagit i det 14:e nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Åbo 2—5 september. Förste amanuensen Talve, som sedan 1 september innehar ett års förordnande som lärare i estniska vid finska universitetet i Åbo, har under sommaren för finska nationalmuseets räkning undersökt Helsinge kyrkby. Han har dessutom slutfört arbetet med sin doktorsavhandling rörande bastur och torkhus i Nordeuropa, som han färdigställt i tryckfärdigt skick. Såsom förste amanuens tjänstgör sedan 1 september fil. stud. Jonas Berg, som i september deltog i folklivsforskarmötet i Åbo. Fil. kand. Anna-Britt Sifversson har med anslag från stadskollegiet i Stockholm bedrivit forskningar och utarbetat materialet rö-

rande den äldre torghandeln i Stockholm. Hon deltog i folklivsforskarmötet i Åbo i september. Fil. lic. Gertrud Nyberg har bearbetat inkommet material rörande den horisontella vävstolens varianter och utbredning i Sverige. Detta arbete har bedrivits med bidrag från Humanistiska fonden. Hon har även färdigställt i tryckfärdigt skick en uppsats om en holländsk vävstol. Fru Nyberg deltog också i folklivsforskarmötet i Åbo.

Professor Granlund har deltagit och hållit föredrag i ett religionshistoriskt symposium i Stockholm och vid kongresser i Kiel, Åbo och Konstanz. Föredraget i Stockholm, Zwei gleich gross machen. Eine nordische Prokrustessage, samt föredraget i Konstanzer Arbeitskreis om Dorf- und Flurformen Schwedens äro under tryckning. Resorna ha företagits med bidrag från museet och Stockholms högskola. Dessutom har professor Granlund besökt museer, arkiv och bibliotek i Berlin, Hamburg och Lübeck samt företagit en undersökningsresa i Savolaks och Karelen för studier av hus och inredning.

Inom Institutet har under året tjänstgjort: såsom förste amanuens fil. lic. Ilmar Talve (1/1—31/8), fil. stud. Jonas Berg (1/9—31/12), kanslibiträdena fröken Lisa Löfman och fru Margit Stoye och som tekniskt kontorsbiträde fru Margret Bengtsson. Statsstipendium har genom Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen utgått till professor Karlis Straubergs, som samtidigt fungerat som extra assistent vid Institutet. Från Arbetsmarknadsstyrelsen har bidrag erhållits till avlöning av ett antal arkivarbetare. Fil. dr Sven Ljung har som extra arbetskraft utfört vissa specialuppdrag.

Utställningar

I museets sal för tillfälliga utställningar öppnades den 17 mars utställningen *Spelkort,* en brett lagd redovisning för spelkortens uppkomst och formgivning genom tiderna. Den ordnades av intendenten Lagercrantz och skriftställaren John Bernström, vilken också författat boken Spelkort, som förelåg färdig vid utställningens öppnande. Utställningen bekostades av AB J. O. Öberg & Son, Eskilstuna, som också utan kostnad tryckt boken. Utställningen hölls öppen över sommaren och efterföljdes den 23 september av *Pfalzisk pompa,* anordnad av Kungl. Livrustkammaren.

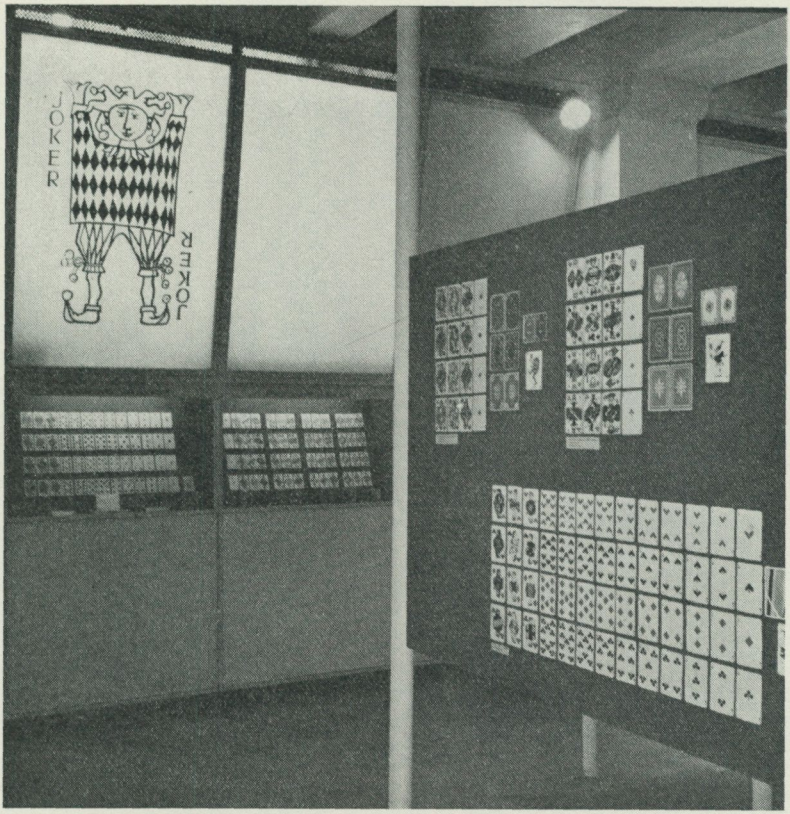

Utställningen Spelkort var som bilden antyder en av de föremålsrikaste som förekommit i Nordiska museet.

Den 13 november öppnades i samma lokal utställningen *Siden 1500—1900*, sammanställd huvudsakligen av material från Röhsska konstslöjdmuseet i Göteborg (där utställningen förut visats), kompletterat med enstaka objekt från Nordiska museet. Utställningen ordnades av amanuensen Elisabeth Strömberg, Röhsska konstslöjdmuseet, tidigare knuten till Nordiska museet. Med anledning av 100-årsminnet av Carl Grimbergs födelse ordnades i hallens centrum — med Gustav Vasa som historiskt naturlig centralgestalt — en utställning, *Carl Grimberg och Svenska fol-*

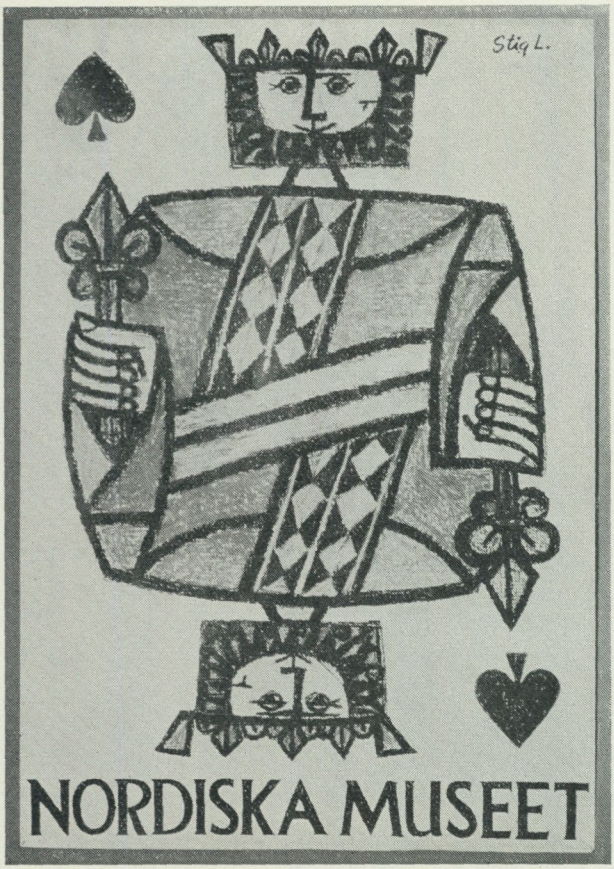

Spelkortsutställningens affisch, komponerad och utförd av Stig Lindberg.

kets underbara öden, som i rapsodiska glimtar från svensk historia belyste Grimbergs originella och fängslande skildring. Utställningen ordnades i samarbete med AB P. A. Norstedt & Söners förlag, och som kommissarie fungerade intendenten Lagercrantz.

Drammens museum i Norge firade 1958 sitt 50-årsjubileum med en utställning över en bygdekonstnär från Numedal *Iver Gundersen Övstrud* (1711—1775). Vid detta tillfälle bidrog också Nordiska museet med en kollektion, och det var denna som från

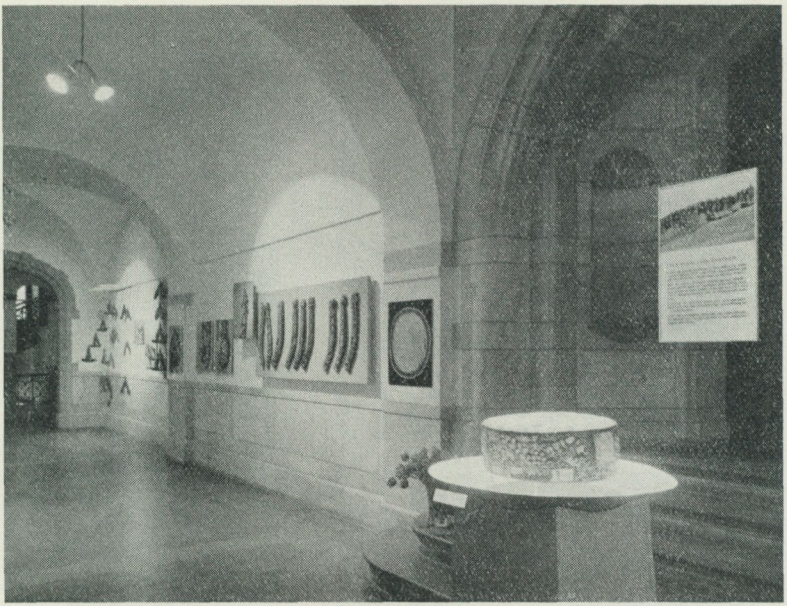

I hallplanets södra tvärgång visades i tillfälligt arrangemang arbeten av den norske bygdekonstnären, snidaren och målaren Iver Gundersen Övstrud (1711—1775).

den 9 januari till den 25 augusti tillfälligt utställdes i hallvåningens södra tvärgång. För att framhäva sakernas höga kvalitet fotograferades ett tjugotal detaljer av fotografen Grundström och utställdes i kraftig förstoring i anslutning till originalen (se bild på s. 2). Utställningen ordnades av intendenten Biörnstad.

Den 13 mars öppnades i textilavdelningen en utställning av *Textil skolslöjd* avsedd att visa den moderna skolslöjdens målsättning och betydelse som skapare av ett kvalitetsmedvetande hos konsumenterna i detta land, där vi varje år köpa för mellan 4 och 5 milliarder kronor kläder och textilier. Utställningen ville också protestera mot den förhalningstaktik som slöjdlärarinnornas utbildningsfråga varit utsatt för. Arrangemangen, som utfördes i samarbete med Sveriges slöjdlärarinneförening, leddes från museets sida av intendenten Nylén med biträde av amanuensen Wintzell. Utställningen "Textil skolslöjd" visades under tiden 10 ok-

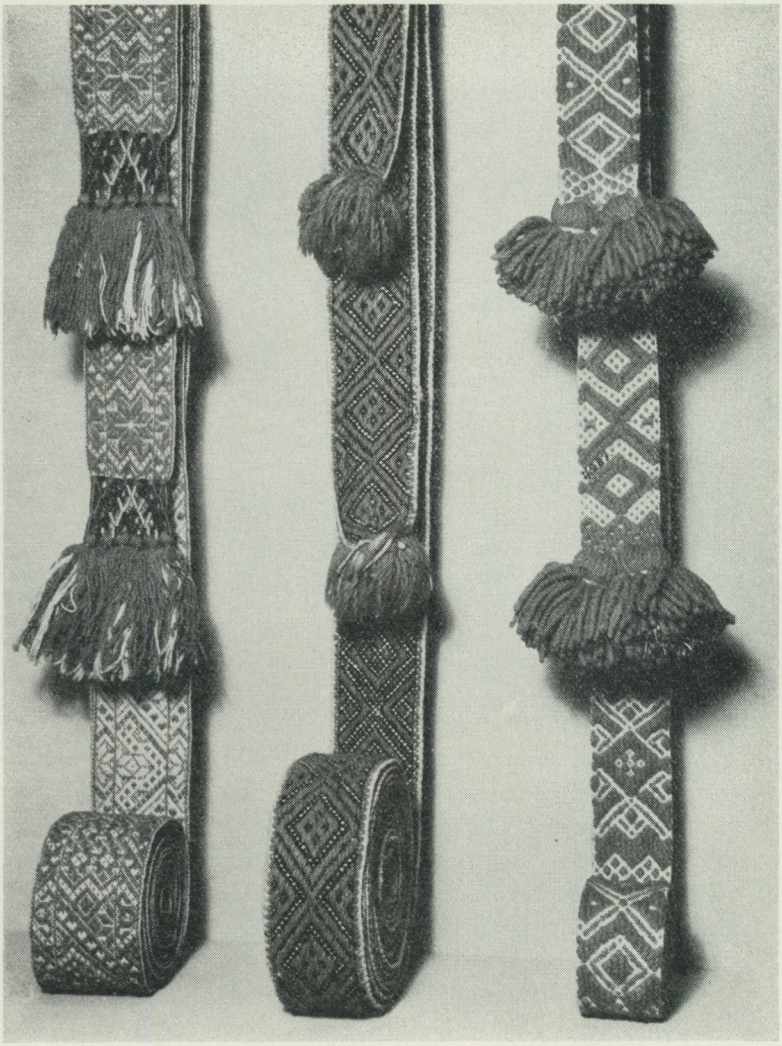

Från utställningen Praktiskt och pråligt kring midjan. Mönstervävda livband till kvinnodräkter.

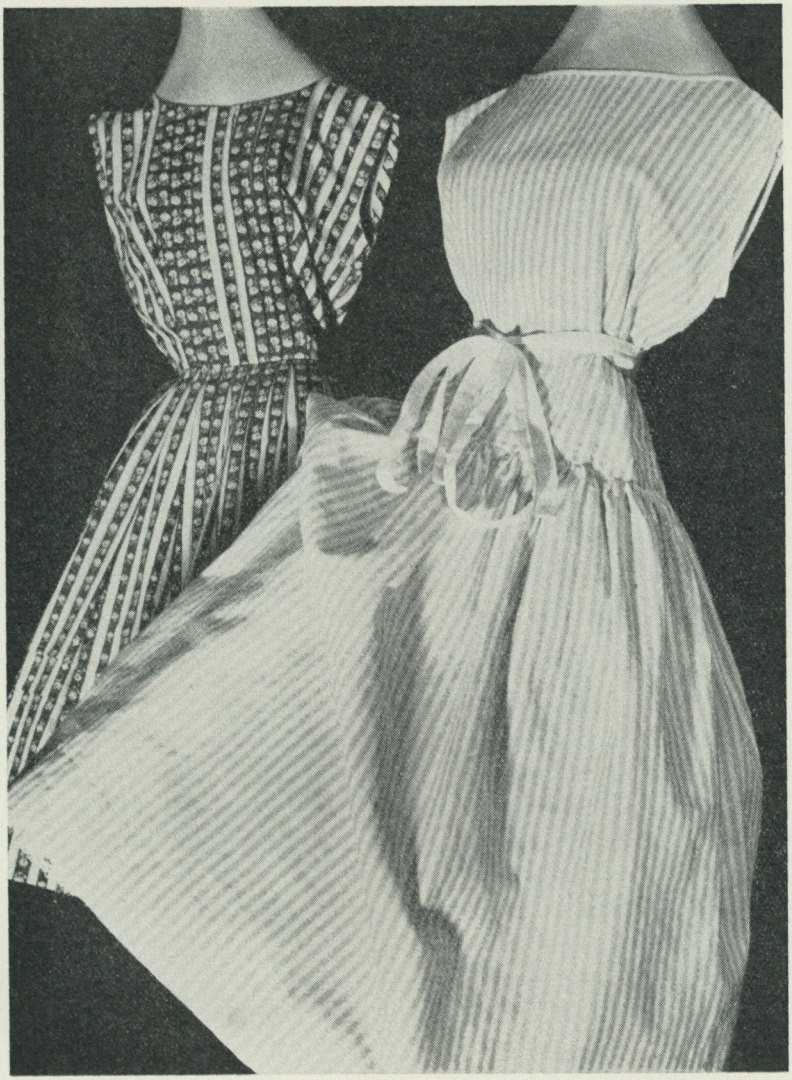

Klänningar på utställningen Textil skolslöjd, sydda av två elever i sjunde klassen i Stockholms folkskolor.

tober—4 november på Malmö museum och kommer eventuellt att flyttas över till andra museer i landet.

I samband med att International Council of Museums hade sin 5:e allmänna konferens i Stockholm första veckan i juli med Liljevalchs konsthall som sammanträdeslokal anordnades där ett antal små utställningar av olika museer över museitekniskt intressanta ämnen. Museet deltog med en liten exposé över *Blekning* och *Textilkonservering* anordnad av intendenterna Biörnstad och intendenten Gunnel Hazelius-Berg.

I Sigtuna fornhem, som öppnades den 14 juni, hade på Stiftelsen Sigtuna fornhems framställning en utställning av *Virkat* ur fru Karin Mannerfelts samling ordnats av Nordiska museet genom intendenten Nylén med biträde av amanuensen Wintzell.

En utställning *Estlandssvensk folkkultur* öppnades i museibyggnaden den 11 september i anslutning till 50-årsjubileet för estlandssvenskarnas kulturförening "Svenska odlingens vänner". Utställningen gav dels några glimtar från estlandssvensk folkkultur i Estland, dels också en inblick i hur estlandssvenska invandrare kunnat anpassa sig i Sverige. Utställningens kommissarie var fil. dr Eerik Laid.

I textilutställningens förrum öppnades den 23 oktober en utställning *Att samla prover och mönster,* som visade vilka fina kollektioner denna samlartradition på kvinnolinjen kunnat ge upphov till, innan tryckta mönster och beskrivningar blivit envars lättförvärvade egendom. Ett gott exempel på sådant samlande ger en provbok, som använts av mor, dotter och dotterdotter med början under 1700-talets senare hälft. Utställningen arrangerades av amanuensen Wintzell.

Den 23 oktober öppnades också i anslutning till folkdräktsavdelningen en utställning *Praktiskt och prålig kring midjan* med ett urval ur museets samlingar av livband, skärp och bälten jämte alla de småting, som kunde höra till detta midjeplagg såsom nålhus, kniv eller hela väskor. Utställningen ordnades av fil. kand. I. Sofia Danielson.

Svenska naturskyddsföreningen hade under parollen *Vän med naturen* anordnat en "vandrande" utställning på Skansen med tyngdpunkten i trapphallen, där utställningens mera textkrävande

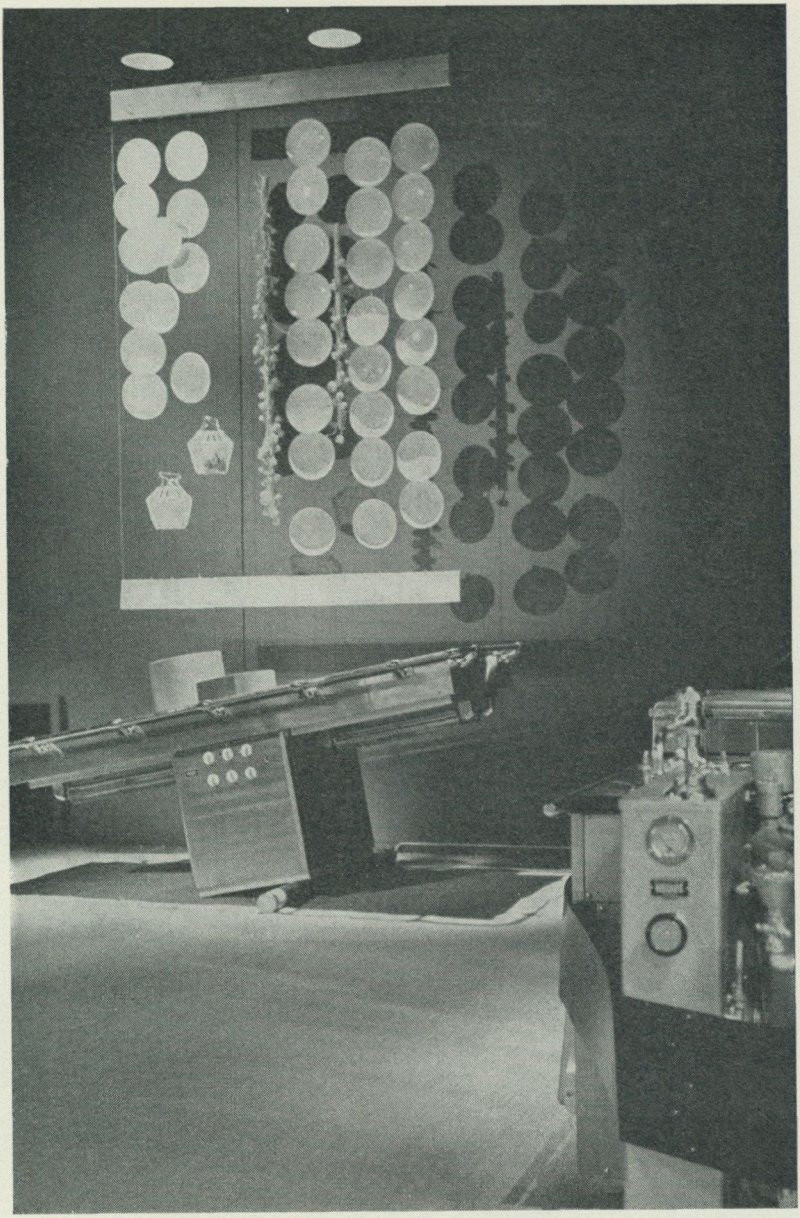

Från avdelningen för fartygskök och restaurangkök i utställningen Spisrosor på Skansen.

och ur klimatsynpunkt ömtåliga partier exponerades. I övrigt bestod utställningen av stationer längs en snitslad bana runt Skansen, där naturvårdens skilda grenar demonstrerades.

Till *Glasets dag* den 13 och 14 juni iordningställdes under ledning av landsantikvarie J.-E. Anderbjörk, Växjö, en utställning, vari icke mindre än femton av våra tillverkare av kvalitetsglas deltogo. Utställningen invigdes den 13 juni av landshövding Thorwald Bergquist. Utställningen, som var anordnad i trapphallen, kvarstod över sommaren och hösten.

I Skansens stora utställningshall öppnades den 23 maj utställningen *Spisrosor*, där AB Elektrohelios genom arkitekterna Egil Kjöstvedt, Sören Oldebäck och Eric Sörling skapat en rad fantasifulla visioner över temat värme—köld, med koncernens produkter som inslag. Utställningen kvarstod till inemot mitten av oktober.

Vid Stockholms fackliga centrals samling på Skansen den 16 augusti visades en utställning till minnet av storstrejken 1909, vilken utställning anordnats av Stockholms stadsmuseum. Den var placerad på Sollidenplatån och bibehölls månaden ut.

Utställningen *Ur den svenska fattigdomens historia* har under året visats på följande platser: Smålands museum i Växjö (20/1—1/3), Södermanlands länsmuseum i Nyköping (20/4—18/10), Lions klubb i Nybro (24/10—15/11). Därefter togs den ner för gott. Den över tre år gamla utställningen har överallt tilldragit sig stort intresse. Medan den ännu var kvar i Nordiska museet, togos delar av densamma upp på bildband för skolbruk. Bandet med åtföljande texthäfte har sammanställts av läroverksadjunkten Olof Nordström och är nr 1730 i Norstedts skolavdelnings serie. Utställningen har även filmats för TV under ledning av red. Lennart Ehrenborg.

Utställningen *Guld — Silver — Ädelsten* fortsatte som vandringsutställning under 1959. Under våren visades den i Värmlands museum, Karlstad, i Röhsska konstslöjdmuseet, Göteborg, samt i Gävle museum. På initiativ från Svenska institutet fördes utställningen till Tyskland, där den under senare delen av juni ingick i evenemangen kring Kieler Woche. Utställningen visades i Kiels handelskammares nybyggda lokaler och invigdes av ambassad-

rådet Gunnar Granberg, tidigare knuten till Nordiska museet. Under augusti visades utställningen i Hamburg, där den ingick i en större utställning "Du und deine Welt", vilken som tema hade kvinnan och hemmet.

Berliner Festwochen stod som inbjudare för utställningen under september—oktober. Lokal var den nyrestaurerade Knobelsdorff-flygeln i Charlottenburgs slott, och utställningen invigdes av generalkonsul Hugo Tamm i närvaro av flera medlemmar av Berlins senat. Publikfrekvensen var synnerligen tillfredsställande; inalles besågs utställningen i Tyskland av cirka 160 000 personer, varjämte den av press, radio och television ägnades stor uppmärksamhet.

Depositioner och utlån

I Statens sjöhistoriska museum har deponerats en s. k. lathund från 1689, vilken tillhört generalamiralen greve Hans Wachtmeister. (Se Fataburen 1959, s. 58.)

Föreningen Gamla Östersund har för utställning i det kulturhistoriska stadsmuseet såsom deposition för ett år mottagit ett allmogeskrin.

Stiftelsen Upplandsmuseet har såsom deposition på ett år mottagit två sparbössor.

Victoria & Albert Museum i London har som deposition mottagit två textilfragment med koppartryck på bomull av engelsk tillverkning. I utbyte har Nordiska museet såsom gåva erhållit två textiltryck av William Morris.

Till följande museer och organisationer ha under året tillfälliga utlån beviljats:

Jönköpings läns museum, dräktplagg för studieändamål; Hallands läns museum, dräktplagg för studieändamål; Kristianstads museum, hjul från Vendes artilleri; Stiftelsen Upplandsmuseet, två ryor; Medicinhistoriska museet, ett handfat; Malmö museum, diverse föremål ingående i vandringsutställningen "Textil skolslöjd"; Kungl. Armémuseum, en samling dräktplagg från 1700-talet, en soldatkappa, en barockstol, ett porträtt; Stockholms stadsmuseum, en skål, en ljusstake, en konfektask; Riksdagens jubileumsutställning, ett porträtt av Fredrik I; Lunds konsthall,

en samling glas från Kosta glasbruk; Liljevalchs konsthall, en kista jämte en samling kistebrev; Sveriges hotell- och restaurantförbund, två skyltar; Svenska målarförbundet, avd. 1, fanor och standar; Sveriges bageriidkareförening, diverse bakverktyg; Stadsmuseet i Saint-Malo, Frankrike, en samling lapska föremål; Victoria & Albert Museum, London, fajanser från Marieberg och Rörstrands fabriker.

Fältarbeten

Etnologiska undersökningen

Inventeringen i byn Bruksvallarna i Härjedalen, som föregående år fick uppskjutas på grund av angeläget utställningsarbete i museet, fortsattes denna höst under en månad med upptecknings-arbete och bandupptagningar av intendenten Nylén.

Bebyggelseundersökningarna på Gotland med stöd av Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond pågingo under fem veckor i maj och juni, varvid professor Granlund, fru Ingalill Granlund och intendenten Nyman besökte socknarna Dalhem, Follingbo, Akebäck, Roma, Halla, Ganthem, Sjonhem, Viklau, Väte, Hejde och Klinte. Därjämte undersöktes ett antal små fiskelägen på norra delen av ön.

Förste intendenten Rehnberg har under året besökt gruvdistrikt i Skåne, Västmanland, Dalarna och Uppland i samband med undersökningar rörande gruvarbetarnas liv. Han har vidare företagit resor i Dalarna, Gästrikland, Västmanland och Uppland för studier rörande seder vid olika helger under vinterhalvåret.

Bebyggelsen i Alfta socken i Hälsingland har uppmätts och fotograferats av amanuensen Olsson under tre veckor i juli—augusti. Förste intendenten Eskeröd har avvägt och fotograferat Testa by i Sköllersta socken i Närke samt Bråfors hyttby i Norbergs socken i Västmanland.

I samarbete med seminariet för nordisk och jämförande folklivsforskning vid Stockholms högskola har en snabbinventering påbörjats av socknarna Sorunda och Österhaninge i Södermanland.

Intendenten Nylén, fil. kand I. Sofia Danielson och fotografen Wåger inventerade under några dagar i juli dräkt- och textilsamlingarna i Werkmästergården i Rättvik.

I samarbete med landsantikvarien i Kalmar län har en stor undersökning av bebyggelsen på Öland pågått i två månader, varvid teknologerna Anders Malm och Åke von Matern mätt upp och fotograferat gårdar och byar över hela ön.

Fil. kand. Anna-Britt Sifverssons i samarbete med Stockholms stadsmuseum påbörjade uppteckningsarbete rörande äldre torghandel i Stockholm har i år fortsatts och utökats med arkivstudier.

I juli gjorde fil. dr Eerik Laid uppteckningar på Björkö-Arholma i Uppland angående estlandssvenskarnas traditioner och anpassningsproblem, en undersökning som påbörjades föregående år. Dr Laid har också under 14 dagar i september fortsatt sina studier av anordningar för sädens torkning i Norge. Fil. lic. Helmut Hagar reste från början av juni till slutet av augusti i Småland, Östergötland och delar av Södermanland, Skåne, Blekinge och Västergötland för att inventera förspännings- och draganordningar för häst.

Docent Gustav Ränks tidigare undersökningar av mjölkhushållning, främst ystning, kompletterades genom resor i östra Norrland, Dalarna och på Gotland.

Assistenten Carl-Herman Tillhagen har under sammanlagt 7 veckor gjort traditionsuppteckningar rörande dels folklig läkekonst i Ångermanland, dels ölbrygd på Gotland, dels arbetsliv vid Julita gård. Hans zigenarundersökningar ha under 1959 omfattat studier av vinterkvarter och levnadsförhållanden i Västsverige, Småland och Östergötland.

Lapska avdelningens fältarbeten ha varit förlagda till Lule och Pite lappmarker och omfattat vissa kompletteringar rörande den av fångstgropskedjor dokumenterade vildrensjakten. De ha på uppdrag av förste intendenten Manker företagits av fil. lic. Bo Sommarström, som därjämte speciellt studerat jakt- och fångstmetoder i Pite lappmark.

Av Etnologiska undersökningens meddelare omfattar den fasta staben 158 personer. Av dessa ha 62 med ledning av museets frågelistor sänt in bidrag under året. Utarbetning av det under resorna insamlade materialet har pågått i den mån det varit möjligt. Under året ha inkommit 500 accessioner, omfattande 3 000 sidor text, 400 teckningar och 1 745 fotografier. Frågelistor ha utarbe-

tats rörande hästseldon, rankdon och möbelanskaffning. Pristävlingar ha utlysts i tidningarna Lantarbetaren rörande kontakt med boken, Skogsindustriarbetaren om snickeriminnen m. fl.

Under föreståndarskap av styresmannen ha vid Etnologiska undersökningen arbetat förste intendenten Rehnberg (tjänstledig under årets sista kvartal), amanuensen Olsson och kanslibiträdet Hullström. De lapska undersökningarna ha omhänderhafts av förste intendenten Manker.

Högreståndsavdelningens undersökningar

Undersökningarna ha under det förflutna året i stort sett inneburit en fortsättning och ett fullföljande av tidigare påbörjade arbeten.

I Kristinehamn har den byggnadshistoriska undersökning, som under de senaste åren utförts med bidrag av staden, nu i det närmaste slutförts. I sommarens arbete med uppmätning av ett tiotal gårdar samt kompletterande fotografering och byggnadsbeskrivning ha deltagit arkitekten Bertil Wetter, fil. stud. Reine Unnerbäck och fil. stud. Jonas Berg.

I Halmstad har en motsvarande undersökning av den äldre bebyggelsen påbörjats i samarbete med landsantikvarien Arne Modén och med ekonomiskt bidrag av staden. Sju gårdar ha uppmätts och ett stort antal fotografier tagits.

Den föregående år påbörjade undersökningen av herrgårdar i Dalsland har fortsatts med besök på ett tjugutal gårdar, av vilka närmare hälften blivit föremål för uppmätning. Vidare har i Värmland ett antal Folkets hus- och IOGT-lokaler undersökts i samarbete med landsantikvarien Gösta von Schoultz. Dessa arbeten ha utförts av arkitekt Wetter och stud. Unnerbäck.

Den pågående undersökningen av mindre och medelstora herrgårdar i Mälardalen, särskilt inom Uppland och Södermanland, har under året fortsatts dels med vissa kompletterande arbeten inom Uppland, dels med ett antal gårdar i norra Södermanland. Med dessa undersökningar, som till större delen bekostats genom anslag ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur, ha i första hand arbetat intendenten Rosén, arkitekten Wetter, amanuensen Stjernswärd, fil. stud. Berg, fil. stud. Unnerbäck och

fotografen Grundström. Inom Södermanland ha de kommande arbetena förberetts av förste intendenten Andrén som besökt ett trettiotal gårdar. Denna inledande undersökning har även denna gång skett i samarbete med inventeringen av gårds- och privatarkiv i Södermanland, utförd av förste arkivarien W. Enblom och överste C. Kempff.

Undersökningarna inom Spångaområdet, utförda av intendenten Lagercrantz, ha fortsatts.

Undersökningen av Ekebyhovs gård på Ekerö har nu slutförts med viss kompletterande arkivforskning.

Vidare ha på Näs gård i Rö socken, Uppland, vissa undersökningar av möbler och textilier utförts av förste intendenten Lagerquist och intendenten Gunnel Hazelius-Berg i samarbete med doktorinnan Annie Silverstolpe på Näs.

Högreståndsavdelningens kulturhistoriska undersökningar ha förestått av förste intendenten Andrén. Fast anställda ha varit intendenten Rosén, arkitekten Wetter och amanuensen Stjernswärd.

Skansens naturhistoriska avdelnings fältundersökningar redovisas s. 268.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under år 1959 ha till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1959/60 med 445 600 kr och till undersökningar av äldre svensk folkkultur och folktraditioner med 86 600 kr, varför det sammanlagda statsanslaget för budgetåret utgjorde 526 200 kr. Härtill komma 5 000 kr i samband med reglering av lönerna för vissa vid museet anställda tjänstemän. Till Institutet för folklivsforskning uppbar museet på Stockholms högskolas stat för budgetåret 1959/60 48 200 kr.

Under året ha 25 arkivarbetare varit sysselsatta inom museet, avlönade med ett särskilt anslag å ca 190 000 kr, som med stort tillmötesgående ställts till museets förfogande av Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen. Som arbetsledare har nu som tidigare fungerat assistenten Carl-Herman Tillhagen.

Stockholms stad har beviljat Skansen ett ordinarie anslag å 25 000 kr och dessutom ett bidrag å 5 000 kr för anordnande av kammarmusikkonserter i Skogaholms herrgård på Skansen. Liksom tidigare har museet genom Stockholms skoldirektion erhållit ett anslag på 10 000 kr till avlönande av en biträdande museilektor.

Ur Konung Gustaf VI Adolfs 70-årsfond för svensk kultur har museet mottagit 10 000 kr till fortsatt inventering av mindre herrgårdar i Mälarlandskapen.

Med. dr Axel Hirsch har såsom gåva överlämnat 50 000 kr till moderniseringsarbeten inom Skansens naturhistoriska avdelning.

Från AB Oxygenol har museet mottagit 20 000 kr såsom kompletterande bidrag till kostnaderna för utgivande av verket "Folklig läkekonst".

Berit Wallenbergs stiftelse har ställt ett anslag å 15 000 kr till förfogande för bearbetning av kulturhistoriskt arkivmaterial på Skalltorps säteri i Östra Vingåkers socken, Södermanland, i avsikt att förbereda en publikation om nämnda herrgård.

Kungl. Vattenfallsstyrelsen har beviljat ett anslag av 20 000 kr såsom bidrag till utgivande av ett arbete om fångstgropar och stalotomter i serien Acta lapponica.

Stockholms stads hantverksförening har överlämnat 3 000 kr för bestridande av vissa kostnader i samband med årets hantverksdag på Skansen.

Såsom bidrag till anordnandet av kammarkonserter på Skansen har Svenska tonsättares internationella musikbyrå (STIM) överlämnat 4 366 kr.

Från AB P. A. Norstedt & Söner har museet mottagit ett anslag å 3 500 kr för bestridande av kostnaderna för vissa målningsarbeten i museibyggnadens hall.

Advokaten Hans Ihre har överlämnat 3 000 kr såsom bidrag till en kulturhistorisk undersökning av Ekebyhov på Ekerö.

Såsom bidrag till guldsmedsverkstaden på Skansen har Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund överlämnat 1 500 kr.

Ur Wilhelmina von Hallwyls Gotlandsfond har museet erhållit 1 000 kr såsom bidrag till undersökningar av äldre folkkultur på ön.

Direktör Robert Schwartzman, Uddevalla, har överlämnat 1 000 kr såsom bidrag till utgivande av monografien över badorten Gustafsberg.

I samband med Folket i Bilds 25-årsjubileum har museet mottagit utfästelse om en gåva av minst 68 000 kr, vilka skola sammanskjutas av olika fackliga organisationer för uppförande av en gammal Folkets hus-byggnad på Skansen. Byggnaden avses skola ingå i en planerad anläggning, som skall belysa industrialismens brytningstid. Ovannämnda belopp skall avsättas till en fond i avvaktan på uppgiftens förverkligande. Under år 1959 ha 20 000 kr inbetalats till denna fond av följande korporationer och företag: Fackföreningarnas byggnadsproduktion förening u.p.a. 5 000 kr, Folkparkernas centralorganisation 5 000 kr, Svenska riksbyggen 5 000 kr, Svenska metallindustriarbetareförbundet 3 000 kr och Konsumtionsföreningen i Stockholm 2 000 kr.

Till framställningen och tryckningen av färgbilden av Paul Khevenhüller och hans maka, som ingår i denna årsbok, har bidrag lämnats av Esselte och Tryckeri AB Thule.

Slutligen bör nämnas att byggmästare Olle Engkvist till museet såsom gåva vidarebefordrat en i betong utförd klätterställning, avsedd för den nya friluftsanläggningen för apor på Skansen. Ställningen var en gåva från AB Strängbetong till byggmästare Engkvist på 70-årsdagen den 31 maj och har ritats av konstnären Dagmar Lodén och arkitekten Holger Blom.

Samfundet Nordiska museets Vänner. Samfundets styrelse har under året utgjorts av: ordförande H. K. H. Prins Bertil, vice ordförande friherre J. Nordenfalk, skattmästare disponenten Nils Westerdahl samt vidare friherrinnan Susan af Ugglas, f. Lewenhaupt, advokaten friherre Carl von Plomgren, byggnadsingenjören Oscar Hegert och direktören Gillis Tempelman, de båda sistnämnda suppleanter. Styresmannen har varit samfundets sekreterare. Som inköpsnämnd har fungerat H. K. H. Prins Bertil, disponent Nils Westerdahl och styresmannen. Samfundets medlemsantal utgjorde den 1 januari 224 personer, av vilka 121 ständiga och 103 årligen betalande ledamöter.

Årsmötet var förlagt till Svindersviks herrgård, vars nyinredda

köksflygel demonstrerades av museets tjänstemän, varjämte årets nyförvärv förevisades.

Medaljer. Artur Hazelius-medaljen i silver har tilldelats apotekare Ivar Röing för det värdefulla stöd han lämnat museet i dess verksamhet. Samma medalj har vidare tilldelats kontorschefen Olof Jönsson, Alvesta, för värdefulla insatser i hembygdens kulturminnesvård och målaremästare Oscar Wickström, Vekerum, för de förtjänster han inlagt i samband med restaureringen av Skottsbergska gården i Karlshamn (jfr sid. 162). I samband med årets julmarknad på Skansen och den i anslutning därtill ordnade hantverksdagen fick "kyplaget" vid Riksbankens sedeltryckeri i Tumba, representerat av herr Harry Eriksson, mottaga Hazelius-medaljen i silver, liksom även Hansfr. Frostells privatbokbinderi genom dess föreståndare bokbindaremästare Sven Jansson samt silversmeden Tord Larsson.

Vid nämndens besök i Värmland i juni tilldelades kyrkoherde Frej Alsterlind, Stora Kil, medaljen För hembygdsvårdande gärning för de betydande förtjänster han nedlagt vid utforskningen av värmländsk kulturhistoria, och landsantikvarie Bengt Cnattingius mottog i november samma medalj för sina insatser inom kulturminnesvården i Östergötland.

Skansenföreningens, Samfundet för Nordiska museets främjande, medlemsantal utgjorde den 31 oktober 1959 10 479 medlemmar. Av dessa äro 43 hedersledamöter.

Till hedersledamöter och innehavare av föreningens plakett ha utsetts arkitekt Robert Berghagen, byggmästare Olle Engkvist och förste hovmarskalken Erik Wetter.

Besök m. m. För Skansen var besökssiffran under hela året 1959 1 968 619 mot 1 826 222 för 1958. Motsvarande siffror för Nordiska museet var 102 733 mot 103 643 för 1958.

Museets samlingar ha ökats med ca 1 650 inventarieförda föremål, varigenom dessas antal stiger till upp emot 258 650.

Vid institutionens kansli under året diarieförda skriftliga ärenden uppgå till 2 234, av vilka 35 remisser från offentliga myndigheter. Utgående skrivelser enligt kopieboken äro 3 401.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet t. o. m. den 30 september förestått av förste intendenten Rehnberg i egenskap av sekreterare. Under hans tjänstledighet under årets sista kvartal har bibliotekarie Jansson uppehållit befattningen som sekreterare med därtill hörande tjänsteåligganden. Kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit byråassistenten Huss, fru Lilly Sahlin, fru Elisabeth Bergqvist och fröken Inga Östlund. Fröken Harriet Morell har tjänstgjort på naturhistoriska avdelningens kansli.

Föremålsregistreringen har under året förestått av intendenten Nyman.

Den ekonomiska förvaltningen har stått under ledning av direktör Brunnberg. Räkenskapskontoret har förestått av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha dessutom arbetat kamrer Nyblin, kassör Gustavsson, kansliskrivarna Kjell och Solberg och kontorsbiträdet Svensson.

Årskortsexpeditionen har förestått av kansliskrivare Kihlskog.

Programredaktionen och reklamavdelningen har förestått av direktör Brunnberg med biträde av amanuensen Tullander och fröken Sonja Ekström.

Driften vid Skansens restauranger har liksom tidigare stått under ledning av en särskild restaurangkommitté. Ordförande i denna är direktören Arne Edfelt, övriga ledamöter styresmannen, direktör Brunnberg och direktören för Skansens restauranger Sture Håård.

Nordiska museets nämnd hade vid årets början följande sammansättning: hovrättsrådet friherre J. Nordenfalk, ordförande, tillika delegerad för finansförvaltningen, 1943;[1] byggmästare Olle Engkvist, andre ordförande, 1947; överintendenten fil. dr Åke Setterwall, 1950; förste hovmarskalken Erik Wetter, 1952; styresmannen professor Gösta Berg, 1956; riksarkivarien fil. dr Ingvar Andersson, 1956; samt överintendenten fil. dr och med. dr Åke Wiberg, 1956. Herrar Engkvist och Wetter lämnade nämnden vid uppnådda 70 år med utgången av maj resp. april månad i enlighet med föreskrift i museets stadgar. Till nya med-

[1] Årtalet betecknar året för inträde som ledamot av nämnden.

lemmar av nämnden utsågos den 24 augusti direktören Bengt Petri och bankdirektören Lars-Erik Thunholm. Till andre ordförande i nämnden efter herr Engkvist utsågs vid sistnämnda sammanträde herr Setterwall.

Museets tjänstemän. Tjänstemannastaben utgjordes den 31 december 1959 av följande personer:

Styresman: professorn fil. dr Gösta Berg, (1924) 1956.[1] — Ekonomisk direktör: civilingenjören Arthur Brunnberg, 1956. — T. f. sekreterare: fil. lic. Sam Owen Jansson, se nedan. — Förste intendenter: fil. dr Albert Eskeröd, (1937) 1947, föreståndare för museets allmogeavdelning; fil. dr Erik Andrén, (1937) 1958, föreståndare för museets högreståndsavdelning; Kai Curry-Lindahl, 1954, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1957, tjänstledig; fil. dr Ernst Manker, (1939) 1957, föreståndare för lapska avdelningen; fil. dr Marshall Lagerquist, (1936) 1958; fil. dr Bengt Bengtsson, (1938) 1958. — T. f. förste intendent: fil. lic. Sam Owen Jansson, se nedan. — Kamrer: civilekonom fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr John Granlund, (1930) 1955. — Arkivarie: intendenten Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: t. f. förste intendenten Sam Owen Jansson, (1929) 1945. — Intendenter: fil. dr Anna-Maja Nylén, (1938) 1950; fil. lic. Sten Lundwall, (1946) 1950; fil. lic. Bo Lagercrantz, (1948) 1955; fil. lic. Anders Nyman, (1956) 1957; ingenjör Sander Rosén, (1932) 1958. — Fil. lic. Arne Biörnstad, (1952) 1958; fil. lic. Rut Liedgren, (1943) 1958. — Amanuenser: fil. kand. Kerstin Sjöqvist, f. Carlson, (1944) 1952; fil. kand. Inga Wintzell, f. Wikland, (1950) 1952; fil. kand. Kersti Holmquist, f. Wallér, (1949) 1954; fil. lic. Elisabeth Stavenow, 1956; fil. lic. Marianne Olsson, f. Hagstroem, (1948) 1957; Brita Stjernswärd, (1931) 1933; Margareta Tullander, (1937) 1939; fil. kand. Karin Ehrnborg, f. Hallström, (1947) 1959. — Biblioteksassistent: fil. kand. Yvonne Frendel, 1958. — Biträdande kamrer: Alvar Nyblin, (1930) 1947. — Huvudkassör: Henning Gustavsson, 1952. —

[1] Årtalet betecknar det år befattningen tillträddes. — Inom parentes året för inträde i museets tjänst.

Byråassistent: fil. kand. Ann Marie Huss, f. Hedenius, (1954) 1958. — Kansliskrivare: Lillemor Kihlskog, f. Andersson, (1944) 1948; Inga Lisa Kjell, f. Hultqvist, (1942) 1948; Gunvor Solberg, f. Karlsson, (1946) 1948; Solveig Palmé, f. Löthgren, (1946) 1948. — Kanslibiträden: Dagmar Hullström, (1937) 1946; Lilly Sahlin, (1948) 1959. — Kontorsbiträde: Elsa Svensson, 1954. — Fotografer: Märta Claréus, f. Claréus, 1927; Åke Grundström, 1949; Ulla Wåger, 1952. — Kopister: Tyra Christensson, f. Ollén, 1938; Terttu Höglund, f. Rantanen, 1958. — Konserveringsateljén: Marie Louise Dagel, f. Wulfcrona, textilkonstnärinna HKS, (1952) 1953; Birgitta Carlson, f. Elg, textilkonstnärinna HKS, 1955.

Gösta Berg

Utgivna skrifter

Från institutionen har utgivits:
Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1959.
I serien Nordiska museets handlingar:
Nr 52: Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet, av Ernst Fischer.
I serien Svenskt liv och arbete:
Nr 23: Kommunalarbetarminnen, andra upplagan.
Nr 24: Parkettläggarna, av Arvid Lundström.
I serien Acta vertebratica:
Vol. 1, No. 3: Zoogeography of the Swedish amphibians and reptiles with notes on their growth and ecology, by Torsten Gislén & Hans Kauri.
I serien Bibliotheca Officinæ Typographicæ Skansen:
Ekarna, fabel av Bo Setterlind.
Spelkort, av John Bernström.
A guide to Nordiska museet (ny uppl.).
Skansen. Buildings and animals. A short guide for visitors (ny uppl.).
Skansen. Gebäude und Tiere. Ein kurzer Führer (ny uppl.).
7 nummer i serien Meddelanden från Skansens naturhistoriska avdelning (särtrycksupplagor).
Skansens program (18 nummer).
Gamla prästgården i Härkeberga by, av Erik Andrén (ny uppl.).
Julita gård. Kort vägledning på engelska.
Julita gård. Kort vägledning på tyska.
I samarbete med Föreningen för svensk kulturhistoria och Folklivsarkivet i Lund har museet under året utgivit 4 häften av tidskriften Rig.

Förste intendenten Andrén:

En sommarsöndag på Svindersvik, i Fataburen.
Guldsmeden O. W. i Borås, i Rig.
Skärstads kyrkas brudkrona, i Fornvännen.
Reinhold Rademachers smedjor, i Carl Gustafs stad.

Förste intendenten Bengtsson:

Amiralgeneralens "lathund", samt Från Skråtuna till Skansens stadskvarter, båda i Fataburen.
Äldre betydelsefulla svenska tryck, i Typografiskt, utgiven av Stockholms typografiska gille (även i Grafiskt forum).
Boktryckets "gamla" och "nya" metoder på 1700-talet, i Grafisk årsbok (omtryck av bidrag i hyllningsskrift till C.-R. Gardberg 1958).
The Vasa; sunken ship surrected, i Kontur.
Schwedische Silberschmiedetradition, katalogförord.
Redigerat (tillsammans med G. Berg) Fataburen.

Styresmannen professor Berg:

Artikeln Museer, i Fakta.
Recensioner i Rig.
Artikel i Polsk revy.
Redigerat (tillsammans med B. Bengtsson) Fataburen och (tillsammans med M. Lagerquist och S. Svensson) Rig.

Intendenten Biörnstad:

Vi samlar korgar, i Fataburen.
Svarvkonsten — 5000-årig slöjd, historik i R. Gustavsson och O. Olsson: Svarva i trä.
Merit- och kompetensbedömning, i Svenska museer.
Den nuvarande museimannakårens teoretiska utbildning. Yrkesprognos, i Svenska museer.

Assistenten Brunius:

En tunnbindareverkstad från Stockholm, Världsdelarna — fyra figurer av terrakotta från Bredsjö porslinsfabrik samt Ett skrivbord från 1700-talets förra del, samtliga i Fataburen.
Gamla Operahuset i Gävle, i Från Gästrikland.
Stockholmsmålarnas gesällprov, i Målarnas medlemsblads jubileumsnummer.

Förste intendenten Curry-Lindahl:

Djuren i färg — däggdjur, kräldjur, groddjur (finländsk uppl.).
Våra fåglar i Norden, del 1 (2:a uppl.).
Au coeur du Congo; Behaviour of the tropical Rock Lizard *Agama cyanogaster* (Rüppell) in hot environments; Internal timer and spring migration in an equatorial migrant — the Yellow Wagtail *(Motacilla flava);* Zoogeography — population dynamics and recent fauna, samtliga i Onzième Rapport Annuel 1958 de l'Institut pour la Recherche Scientifique en Afrique Centrale.
Landskapets förändringar och faunan, i Sveriges natur.
L'aspect physiologique des migrations des oiseaux, i Folia Scientifica Africæ Centralis.
Man, predatory animals and the balance of nature, i Bijdragen tot de Dierkunde.
Natten i svensk natur, i Nattens värld av Lorus och Margery Milne.
Notes on the ecology and periodicity of some rodents and shrews in Sweden, i Mammalia.
Padjelanta nationalpark, i Norrbottens natur.
Skogens vilda djur, i Svenska turistföreningens årsskrift.
Striden om Norrlands vattendrag, i Apollonia.
Strömstarar; Björktrasten; Dubbeltrasten; Sångtrasten; Rödvingetrasten;

Ringtrasten; Koltrasten, samtliga i Nordens fåglar i färg, del I.
Ugglor, i Svenska djur: Fåglarna (2:a uppl.).
Verksamhetsberättelse för den svenska sektionen av Internationella fågelskyddsrådet (I.C.B.P.) år 1958 (tillsammans med professor S. Hörstadius), i Vår fågelvärld.
Redigerat (tillsammans med professor C. Skottsberg) Natur i Bohuslän och (tillsammans med professor B. Hanström och laborator B. Kullenberg) Acta vertebratica.

Förste intendenten Eskeröd:
Anthropology in Sweden: Comparative Ethnology, i American Anthropologist.

Professor Granlund:
Artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.
Svensk redaktör för Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Amanuensen Holmquist:
Två nyförvärv i silver, i Fataburen.

Bibliotekarien Jansson:
Runstavar från Täby, i Täby genom tiderna I.
En framsynt reform år 1889, i Högertrafiknytt.
Artiklar i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.

Intendenten Lagercrantz:
Gamla tallrikar. Ur tallrikens historia.
Att leva flink floribus, i Fataburen.
De gamla byggnaderna, i C. V. Jacobowsky: Gustafsberg — Sveriges äldsta badort.
Artiklar och recensioner i Expressen.

Förste intendenten Lagerquist:
Armfeltska gåvan till Skogaholm, Ett golvur i götisk stil samt Paradsängen från Höja, samtliga i Fataburen.
Redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) Rig.

Fil. dr Laid:
Register till Folk-Liv 1937—1956, i Folk-Liv.

Intendenten Liedgren:
Johan Jacob Hagströmer.

Arkivarien Lundwall:
Axel Nyströms göticism, i Fataburen.

Förste intendenten Manker:
Viddernas vandrare, valda skildringar från landet i norr.
Nils Nilsson Skum, levnadsteckning till Bokkonsums Skum-portfölj.
Veje-Abram och Stalo-myten, i Fataburen.
Lappland — de åtta årstidernas land, i Vårt vackra land.
Fjällsporten, i Till fjälls.
Orust och Tjörn, i Natur i Bohuslän.
Först kom fångstfolket, i julpublikationen Hällungen.
Artiklar i dagspressen.

Intendenten Nylén:
Textil slöjd i Rättvik, i Rättvik III.
Utbildning efter universitetsstudierna, i Svenska museer.

Amanuensen Olsson:
Bebyggelse i Noraskog, i Fataburen.
Möbleringen hos bergsmännen i Noraskog, i Från bergslag och bondebygd.

Djurvårdaren Pinter:
Ein fast Vergessener, i Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift.
Fish which travel on land och *Synodontis nigriventris,* båda i Tropical Fish Hobbyist.
Jordanella floridæ och *Melanotaenia macullochi* samt Kongotetran och dess odling, båda i Akvariet.
Mivel neveljük tel a halivadékot?, i Aquárium és Terrarium.

Förste intendenten Rehnberg:
På Öland, en antologi.
Stadsbiblioteket och Selambs, i Mötet med boken.
Sjuhundra år på restaurang, i Gästabud.
Tack för maten, i Svenska turistföreningens tidning.
Kulturens strömningar, i Fönstret.
Ferdinand Bobergs svenska bilder, i Landskommunernas tidskrift.
Redigerat Kommunalarbetarminnen (ny uppl.).
Artiklar och recensioner i Röster i radio-TV, Folket i bild, Sia-Skogsindustriarbetaren, Jordbrukarnas föreningsblad, Frihet, Reformatorn, Veckotidningen Vi, Gruvarbetaren, Ratten, Landskommunernas tidskrift samt i dagspressen.

Intendenten Rosén:
Drottningholms slott, uppmätningar utförda 1946—1959 under ledning av Ivar Tengbom.

Djurvårdaren Rydh:
Brutpflege bei *Barbus titteya*, i Aquarien- und Terrarien-Zeitschrift.

Professor Ränk:
Om voternas mathushållning (på estniska), i Virittäjä.
En översikt av nya etnografiska publikationer i Sovjetestland (på estniska), i Tulimuld.
Replik i Rig.

Amanuensen Stavenow:
Korsstygnsförlagor samt Randigt och rutigt, i Fataburen.
Strängnäs i fest och vardag, i Strängnäs stads historia.
Vilse i orddjungeln, i Form.
Amerika 1892 — föregångsland för en ny arkitektur samt Vallfärd till Red House, i Arkitektur.
Recensioner och artiklar i Arbetarbladet, Gävle.

Amanuensen Stjernswärd:
Skånska slottsprojekt av Ragnar Östberg, i Fataburen.

Professor Straubergs:
Lettisk folklore under 40 år II (på lettiska), i Universitas.

Förste amanuensen Talve:
Om några handelsseder (på finska), i Virittäjä.

Assistenten Tillhagen:
Conception of justice among the Swedish gypsies, i Journal of the Gypsy lore society.
Bruk, seder, fördomar, vantro och vidskepelse i Tjust, Antecknadt 1818 och följande utur hvardagslifvet av E. Havton. Utgiven med inledning och noter, i Tjustbygdens kulturhistoriska förenings årsbok.
Kråkepälsa, i Vom Prinzen, Trollen und Herrn Fro. Märchen der europäischen Völker.
Bysmeden, i Fagersta Forum.
Blyet i folktron, i Smältdegeln.
Folktro om broar, i Industria.
Vägen i folktron; Till stigens åminnelse samt Hur stigen blir väg, alla i Good Year-Nyheter.
Bergfruar, malmfröknar och andra gruvrån, och Malmålar, gruvsuggor och annan gruvskrock, båda i LKAB-tidningen.
Artiklar i dagspressen.

Amanuensen Wintzell:
Kring tiondelin och skattelärft, i Från ådalar och fjäll.
Tråd och söm, i Mölnlycke Sytråd AB:s jubileumsskrift.

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1958

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande museets ekonomiska förvaltning år 1958.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1958, tryckt i Fataburen 1959.

Angående räkenskaperna för 1958 får nämnden anföra följande:

Efter verkställda avskrivningar redovisas för 1958 ett överskott av kronor 2 971:65, som tillsammans med från föregående år balanserat överskott å kronor 7 630:88 eller sammanlagt kronor 10 602:53 balanserats till 1959.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut hänvisas till nedanstående balans- samt vinst- och förlusträkningar.

Balansräkning den 31 december 1958

Tillgångar		
Kassa, postgiro, banker		981 450:17
Diverse fordringar		
Fordringar enl. reskontra		318 312:13
Förskotterat för vissa ändamål		
Fältforskningar och förlagsverksamhet		50 019:81
Restaurangernas inventarier och varulager		673 970:11
Skansens materiallager		6 523:50
Skogsprodukter å Julita gård		43 919:75
Balanserade anläggningskostnader etc.		
Å avdelningen på Skansen	105 082:09	
Å avdelningen på Lejonslätten	63 000:—	168 082:09
Kapitaltillgångar		
Museibyggnader	3 000 000:—	
Restaurangbyggnader	3 875 000:—	
Julita gård	1 101 800:—	
Svindersvik	401 000:—	
Tyresö slott	190 000:—	
Cirkus	300 000:—	
Sjöberg	60 000:—	
Samlingar och inventarier	4:—	8 927 804:—
	Kronor	11 170 081:56

Det behövs en 48 meter hög mjölkflaska...

med 19 meters diameter för att rymma all den mjölk — över 9 miljoner liter — som Marabou årligen använder för sin produktion av mjölkchoklad. Jätteflaskan skulle, som bilden visar, bli betydligt mycket högre än den 25 meter höga Maraboufabriken.

För Er som snabbt vill ha ett verkligt gott energitillskott är en kaka härlig Marabou Mjölkchoklad idealisk — men så finns det också ett glas mjölk i varje kaka.

...för Marabou Mjölkchoklad

Skulder		
I förskott uppburna inkomster		
Årskort för 1959	31 160:—	
Av beviljat statsanslag	284 900:—	
Förskottsbetalda hyror etc.	44 140:—	360 200:—
Diverse skulder		
Leverantörer	368 259:21	
Källskatt	213 642:64	
Upplupna skuldräntor	52 735:50	
Skuld till fondförvaltningen	70 057:42	
Övriga skulder	86 894:56	791 589:33
Reserverat för olika ändamål		
Byggnadsunderhåll och inredningsarbeten	167 704:44	
Inköp till samlingarna	3 786:36	
Förlags- och vetenskaplig verksamhet	112 580:98	
Övriga ändamål	109 394:81	393 466:59
Lån av fondförvaltningen för fastighetsinvestering		968 000:—
Inteckningslån och reverslån		
Lån hos försäkringsbolag	3 397 073:—	
Mälarprovinsernas hypoteksförening	202 998:44	
Kungl. Bostadsstyrelsen	70 526:76	
Stockholms stad	151 516:62	
Övriga reverslån	82 000:—	3 904 114:82
Nordiska museets fria pensionsstiftelse		160 718:94
Eget kapital		4 581 389:35
Vinst- och förlustkonto		
Balanserad vinst	7 630:88	
Årets vinst	2 971:65	10 602:53
	Kronor	11 170 081:56

Nordiska museets fondförvaltning

Balansräkning den 31 december 1958

Tillgångar		
Värdepapper enl. bil. 1		2 533 503:87
Investering i byggnader å Skansen		968 000:—
Banker		377 472:92
Upplupna fondräntor enl. reskontra		20 200:87
Fordran på Nordiska museets kassaförvaltning		70 057:42
	Kronor	3 969 180:19
Skulder		
Fondkapital		
Fonder enl. bil. 2		3 969 180:19
	Kronor	3 969 180:19

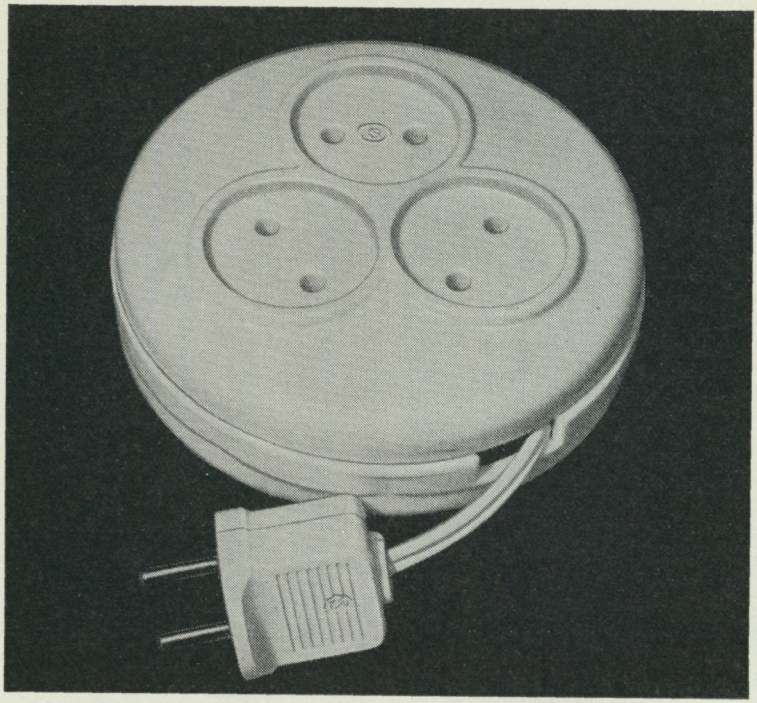

LUMA sladdosa

- 5 meter utdragbar sladd
- trevägsuttag
- vit plast
- S-märkt för 5 ampère
- kan hängas på vägg
- svenskt patent
- riktpris 13:50
- finns i konsum

Vinst- och förlusträkning för 1958

Inkomster	
Inträdesavgifter	2 152 163:63
Årskort och årsbok	393 917:10
Statliga och kommunala anslag	601 450:—
Fondräntor	178 682:86
Inkomstarrenden och -hyror	491 757:12
Vetenskaplig verksamhet	45 089:78
Förlags- och undervisningsverksamhet	188 506:78
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	1 924 737:87
Utnyttjade donationer och reserverade medel	30 305:—
Övriga inkomster	40 782:98
Kronor	6 047 393:12

Utgifter	
Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	2 850 043:84
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	54 565:38
Vetenskaplig verksamhet	239 764:76
Förlags- och undervisningsverksamhet	182 970:08
Annonser och reklam	116 946:58
Attraktioner och utställningar	273 189:51
Underhåll av byggnader samt inredningsarbeten	255 175:34
Inköp och underhåll av inventarier	42 533:52
Djurföda	170 411:14
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	114 659:59
Utgiftsarrenden och -hyror	41 906:60
Ränteutgifter	159 697:10
Försäkringspremier	49 225:84
Gas, elektricitet, vatten och värme	193 561:33
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning	270 740:14
Diverse driftskostnader för inkomstbringande företag på Skansen och Julita	681 816:38
Övriga driftskostnader	267 813:87
Reserverat för reparation av Cirkusbyggnaden	45 000:—
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	34 400:47
Årets överskott	2 971:65
Kronor	6 047 393:12

Stockholm den 13 mars 1959.

J. NORDENFALK

OLLE ENGKVIST ÅKE SETTERWALL E. WETTER

GÖSTA BERG INGVAR ANDERSSON ÅKE WIBERG

Ovanstående balansräkning och vinst- och förlusträkning överensstämma med Nordiska museets räkenskaper, vilka granskats på sätt som angives i revisionsberättelsen av den 3 juni 1959.

BERNHARD KARLGREN SVEN HAGSTRÖM

EDVIN WIDE

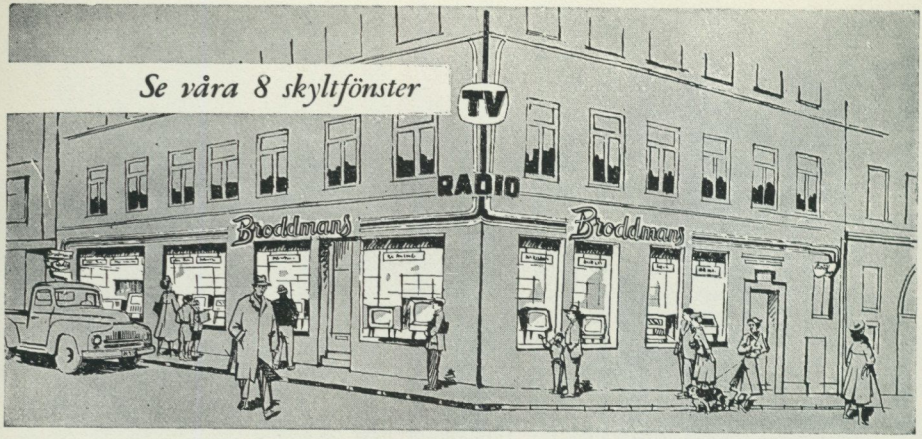

Stockholms största RADIO och TV-expo

✶ *Välj ut Er TV hos*

Broddmans

STORGATAN 4
(hörnet Artillerigatan)

✶ *Specialaffär för grammofonskivor*

STORGATAN 10

Dans, klassiskt, språkkurser i lager.
Leverantör till landets skolor m. fl.

✶ *Vår Fotoavdelning*

STORGATAN 12

är leverantör till Nordiska Museet och Skansen m. fl.

eller i vår nya

affär: KUNGSGATAN 43 I KONSERTHUSET

Direktör George Broddman

föreslår Er att ta ett samtal med de fackkunniga medhjälparna Nils Norén, Sven Liljenfeldt, Åke Lundin och Broddman Junior som beredvilligt står till Er tjänst med råd och förslag med en bra TV.

Låt oss visa Er en bra apparat i sin rätta miljö – i Ert hem.

Ring växel **630·830**

Tjänstemannarabatt erhålles vid legitimation

Bil. 1

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1958

	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
Obligationer				
3 %			20 000:—	15 665:—
3,25 %			2 000:—	1 740:—
3,5 %			436 000:—	432 967:50
4,5 %			716:50	114:63
6 %			1 571:—	1 259:24
Förlagsbevis				
3,5 %	50 000:—	49 750:—		
4 %	596 000:—	592 040:—		
4,5 %	5 000:—	5 000:—		
5,5 %	21 000:—	20 860:—		
6 %	11 000:—	12 705:—	685 000:—	680 355:—
Inteckningslån				
4 %	65 000:—	65 000:—		
4,5 %	45 000:—	45 000:—		
5,5 %	220 000:—	220 000:—		
5,75 %	300 000:—	300 000:—		
7,43 %	35 000:—	35 000:—	665 000:—	665 000:—
Reverslån			50 000:—	50 000:—
Aktier			411 310:—	686 402:50
		Kronor	2 271 597:50	2 533 503:87

Bokfört värde den 31/12 1958 å inneliggande obligationer, förlagsbevis och aktier efter avdrag av värderegleringsreserv uppgår till kronor 1 728 470:63. Deklarationsvärdet samma dag kronor 1 953 583:—.

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

	Nom. belopp	Bokf. belopp
Hos Stockholms stads fondförvaltning		
För allmänna fondförvaltningen	1 510 610:—	1 706 695:50
Avkastningen utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr 150 000:—		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	8 400:—	19 109:—
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	339 500:—	368 114:50
För J. M. Dahlqvists donation	66 287:50	59 543:87
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	200 000:—	200 000:—
Hos Sundsvalls Enskilda Bank		
För A. G. Jansons fond	96 300:—	130 036:—
I eget förvar		
För Allmänna fondförvaltningen	50 500:—	50 005:—
Kronor	2 271 597:50	2 533 503:87

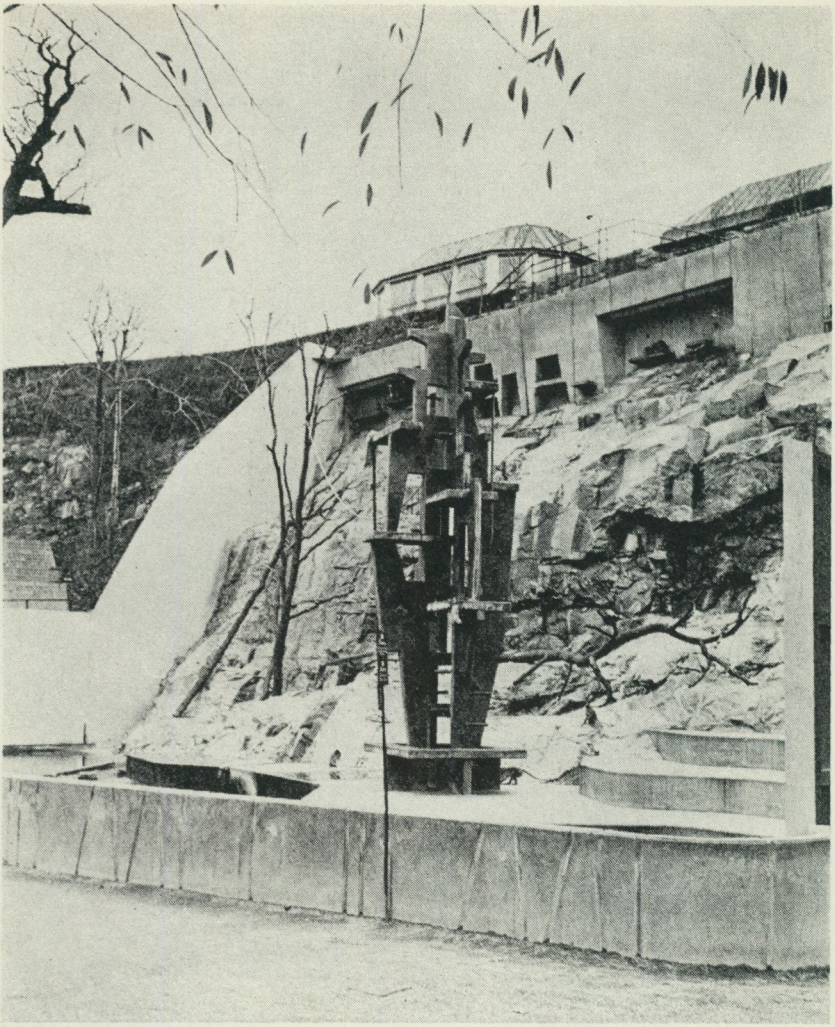

Byggnadsarbetena för det nya apberget har utförts av

AB VÄGFÖRBÄTTRINGAR

STOCKHOLM · LUND KARLSTAD · UMEÅ

Nordiska museets fonder den 31 december 1958

Allmänna fonden	102 722:47
Pensionsfond för tjänstemän	363 651:30
Herman Fritiof Antells fond	100 000:—
H. Lichtensteins fond	3 556:60
Carl och Sophie Lundströms fond	10 000:—
Artur Hazelius monumentsfond	46 174:82
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	8 293:88
Johan August Hazelius fond	100 000:—
Gunnar Hazelius fond	8 302:55
Sundbornsprostens donation	32 188:58
Henrik Krooks fond	21 401:30
Bobergska fonden	82 697:33
Peter och Malin Beijers fond	25 800:—
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	743 523:12
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	252 636:42
Hilmer Åbergs fond	40 640:90
Oscar Hirschs fond	25 000:—
Fritz Ottergrens fond	25 954:63
Artur Hazeliusfonden	49 791:20
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30 000:—
August och Thérèse Hazelius fond	50 000:—
Ebba Lindaus fond	20 000:—
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	369 540:—
Museibyggnadens underhållsfond	200 000:—
Östgötagårdens fond	11 205:70
Grillska förnyelsefonden	6 912:45
Hilda Kumliens fond	23 995:84
Professorskan Thérèse Kjellbergs minnesfond	70 865:90
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	203 589:06
Fonden "Kyrka och kultur"	31 396:80
O. Gröndahls donationsmedel	7 240:—
Valter Fevrells svenska fond	6 736:77
Alexander och Sigrid Skånbergs fond	437 934:74
Byggmästare A. G. Jansons fond	105 360:14
Constance Anderssons fond	50 000:—
Grosshandlare Teodor Ericssons fond	50 680:87
Apotekare Ivar Röings fond	40 000:—
Jenny Maria Dahlqvists donation	121 353:58
Fondförvaltningens regleringskonto	90 033:24
Kronor	3 969 180:19

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Utgivare av Norrköpings Tidningar
och Östergötlands Dagblad

Vårt verksamhetsområde omspänner även
BOKTRYCK – OFFSET – TIDNINGSTRYCK

A:B. BANAN-KOMPANIET

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1958

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1958, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1958 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

Räkenskaperna för Nordiska museets pensionsstiftelse ha granskats utan anmärkning.

De i nämndens berättelse av den 13 mars i år lämnade och av oss påtecknade uppgifterna om tillgångar och skulder samt inkomster och utgifter överensstämma med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 3 juni 1959

BERNHARD KARLGREN SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie
och Antikvitets Akademien

EDVIN WIDE

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

S:T ERIKS

THREE TOWNS EXPORTÖL

Säg TT

kort och *gott!*

STOCKHOLMS
BRYGGERIER

ih 1813

VÅRT MÄRKE — KVALITETSMÄRKET

för { boktryck
litografiskt offsettryck
ståltryck

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI AB

Gamla Brogatan 26, Stockholm

Telefon 229970

Förteckning över personer och institutioner som 1959 överlämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen[1]

Gåvor till Nordiska museets arkiv

B. Andersson, Hägersten; Judit Andersson; K. Ankarswärd; O. Arnell; E. Areschoug, Bromma; B. Bengtsson, Lidingö; J. Berg; Ragnhild Bergström; Britta Björk, Barrtorp; C. Björkbom, Bromma; O. Björkman, Bollnäs; Bomann-Museum, Celle; I. Borgqvist, Bandhagen; Berta Broman; S. M. Carlsson, Alingsås; Märta Claréus, Enebyberg; C. Condé, Johanneshov; Dagens Nyheter; Marianne Dahl; Signe Dahlstedt, Farsta; Drottningholms teatermuseum; O. Ekberg, Bromma; V. Fevrell; H. Fogelström, Tureberg; Maja Forsslund, Kopparberg; N. Forsström; Försäkrings AB Fylgia; P. Godén, Jugansbo; Margareta Granberg; Olga Hallencreutz; Gina Hazelius; D. Hedman, Göteborg; Historiska museet, Göteborg; H. Holmstedt, Solna; H. Ihre, Ekerö; J. Kritschewsky; Kungl. Vitterhets historie och antikvitetsakademien; C. J. Lamm, Öregrund; G. Langenfelt, Bromma; H. Lettström; G. W:son Lilliehöök; Elsa Lindberg; Agda Lindéns dödsbo, Göteborg; Länsmuseet, Jönköping; Maria Mattsons dödsbo; Ebba Mellberg; N. Nilsson; J. Nordenfalk; Anna-Stina Pripp; N. G. Roberg; G. Rollin, Östersund; Röhsska konstslöjdmuseet, Göteborg; Dagmar Sachs; Greta Salenius; I. Schnell, Nyköping; G. Selling; K. Stenring; Stockholms stadsmuseum; T. Stubelius; S. Svärdström; P. Söderlind, Örnsköldsvik; Elisabeth Thorman, Bromma; B. Waldén, Örebro; B. Wetter, Lidingö; Maj-Britt Wigforss, Aspen; Hj. Wijk, Göteborg; G. Willners; Mary Wålstedt, Holsåker; Frida Österberg.

Gåvor till Naturhistoriska avdelningen och till Skansens klädkammare

E. Bengtsson, Sollentuna; H. Björklund; H. Björkstam; G. Blomquist; Bokförlaget Forum; M. och D. Carlhammar; T. Cellvander; Å. Elgstrand, Åtvidaberg; L. Eriksson, Sollentuna; Siv Gelbort; L. Hammer, Jakobsberg; U. Hannerz; Anna Hansson, Torslanda; B. Hellsten; Insamlingen för CP-barnen, Delsbo; S. Klang; Christina Kolmodin; Lalla Kugelberg; Insp. Larsson, Södertälje; T. Lindgren; fru Nachmanson; Gerda Nilsson, Spånga; Britta Nordendahl, Karlstad; L. Offerholm; A. och K. Pettersson, Norrtälje; H. Pinter; S. Randin; Stina Reuterswärd; B. Richoltz; Lilly Romberg, Spånga; S. Rydh; Ingrid af Ström; I. Södermark; Sigrid Tauvon; O. Thorsell, Norrköping; Märta Wallin; A. K. Öhman.

[1] Givarens adress är Stockholm, där ej annat angives. Gåvorna till museets bibliotek avser tiden 1/11 1958—31/12 1959.

tvätta
med
pekfingret!

Slå 252500 *till*

Nockeby Tvätten

det bästa "tvättmedlet" för såväl vit- som kemtvätt

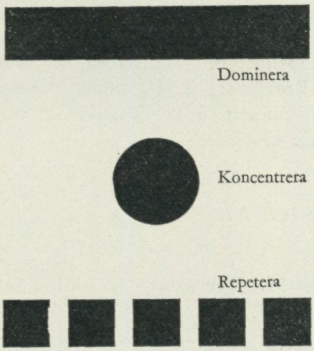

Annonsering
Affischering
Trycksaker
Sales promotion
Public relations

AB SVENSKA TELEGRAMBYRÅN
Stockholm
Göteborg
Malmö
Hälsingborg

AB Olof Nyberg
RENSGATAN 14
TEL. 340830

Byggnads- och inredningsglas
Speglar och sliperi
Allt i plast

Gåvor till Nordiska museets bibliotek

Aal sparebank, Ål; O. Ahlström; Allhems Förlag, Malmö; Almedahl-Dalsjöfors AB, Göteborg; J.-E. Anderbjörk, Växjö; G. Andersson, Trelleborg; O. Andersson, Åbo; E. Andrén, Solna; Armémuseum; E. M. Arndt—Museum, Garz.

A. Bæckström, Lidingö; F. Bagge, Lidingö; E. Bensow, Bromma; G. Berg; C.-M. Bergstrand, Göteborg; A. Biörnstad; Björck & Börjesson; Bohusläns hembygdsförbund, Uddevalla; Bokförlaget Svensk natur; Bokkonsum; Albert Bonnier; Helène Braun, Bruxelles; M. Briandt; N.-A. Bringéus, Lund; T. Brogårdh, Hallaryd; O. Brooling, Björkvik; J. Brunius, Göteborg; AB H. Bukowskis konsthandel; Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsbeschädigte, Bonn; C. A. Burgers, Vught.

Birgitta Carlestam, Bromma; Ciba-Gesellschaft, Basel; J. Cirulis, Somerville, Mass.; K. Curry-Lindahl.

E. Dahlén, Göteborg; Dalarnas spelmansförbund, Rättvik; N. Dencker, Uppsala; Direction des musées de France, Paris; Domkapitlet, Härnösand; Drottning Victorias örlogshem; Drätselkammaren, Västerås.

Ecklesiastikdepartementet; C.-M. Edsman, Uppsala; S. Eriksen, København; S. Erixon, Vällingby; Eskilstuna stads museer, Eskilstuna.

Fagersta bruks AB, Fagersta; Fasterna kommun, Rånäs; Fellingsbro hembygds- och fornminnesförening, Fellingsbro; J. Fiala, Brno; P. Fickeler, Siegen i/W.; G. Franz, Stuttgart-Hohenheim; Ida Fröderberg, Arbrå; Föreningen Gamla Vadstena, Vadstena; Föreningen Strengnenses (Stadshistoriska kommittén); Församlingshistoriekommittén i Sancta Maria Magdalena och Högalids församlingar.

The Gallery of English costume, Manchester; L. Gentz, Bromma; Gesellschaft für Geschichte des Landvolks und der Landwirtschaft, Frankfurt am Main; K. G. Gilstring, Kristianopel; A. Gjestland, Røldal; W. L. Goodman, Bristol; Grafiska institutet; Margareta Granberg; J. Granlund; Graphische Sammlung Albertina, Wien; Gertrud Grenander-Nyberg; P. Guggenbühl, Zürich; K. Gustav Adolfsakademien för folklivsforskning, Uppsala.

D. Hannerberg, Lahäll; H. P. Hansen, Herning; Gunnel Hazelius-Berg; F. Hedblom, Uppsala; Heilmittelwerke, Wien; E. von Heland, Karlskrona; Anna-Britta Hellbom, Enskede; G.-A. Hellman; R. Hemmer, Helsingfors; Hercules Powder Co., Wilmington; J. Hess, Luxembourg; K.-I. Hildeman; Historielärarnas förening, Lidingö; M. Hofrén, Kalmar; A. Holmberg; O. Holmberg, Lund; Horniman Museum, London; Dagmar Hullström; S. N. Håård, Lidingö; Hønefoss kommune, Hønefoss; AB Hörle bruk, Värnamo.

ICA-förlaget, Västerås; ICOM, Paris; Imperial Chemical Industries Ltd., London; I. Ingers, Lund; International Secretariat for Research on the History of Agricultural Implements, København; T. I. Itkonen, Helsingfors.

S. O. Jansson, Bromma; R. Jirlow, Västerås; E. L. Johansson, Salstad; John Johansson Gummi AB, Bromma; Justitiedepartementet; Järnbruksförbundet.

G. Khevenhüller, Launsdorf; Kommunalkontoret, Habo; Konsumtionsföreningen Stockholm med omnejd; J. Kritschewsky; Kungl. biblioteket; K. H. Källén, Hedlandet; K. Källmin, Sundbyberg.

B. Lagercrantz, Lidingö; M. Lagerquist, Lidingö; E. Laid; H. Landsverk,

ZETTERLUND & THELANDERS
BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG

KUNGSTENSGATAN 12, STOCKHOLM VA
TELEFON 23 11 80 (VÄXEL)

I dag och varje dag sedan 1888 tar man över hela världen fler bilder med Kodak film och kameror än med någon annan fotoutrustning.

Kodak — ett varumärke sedan 1888

AB FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 16 Tel. 10 04 83, 20 46 70

Skien; E. Lehmann, Ankarsrum; G. J. Leire; Liljeholmens stearinfabriks AB; Liljevalchs konsthall; Elsa Lindberg; L. Lindeberg; L. Linnarsson, Alingsås; W. Liungman, Djursholm; S. Ljung; LKAB; LT:s korrespondensskola; E. Lundqvist, Enskede; Lunds konsthall, Lund; S. Lundwall; Elisabet Löfgren.

K. Malmsten, Solna; E. Manker; C. M:son Mannerfelt, Djursholm; M. Mannerfelt, Särö; J. Meyers, Luxembourg; Musée de Saint-Malo, Saint-Malo; Muzeum kultury i sztuki ludowej, Warszawa.

J. Nilsson, Torne; N. Nordqvist, Bromma; Norsk søfartsmuseum, Oslo; AB P. A. Norstedt & Söner; Anna-Maja Nylén, Lidingö; A. Nyman, Sigtuna.

Marianne Olsson; Å. Olson, Malmö; R. Olsson, Skönsberg; L. Opstad, Sarpsborg; Orsa jordägarnämnd, Orsa; H. Ottenjann, Cloppenburg.

B.-A. Person, Lund; P. H. Persson, Eskilstuna; Pharmaziegeschichtliche Bibliothek, Kiel; Porsgrunn Kommune, Porsgrunn; L. Pretzell, Celle.

H. Rasmussen, København; Red. av Beklädnadsfolket; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Globen; Red. av Jorden Runt; Red. av Lantarbetaren; Red. av Metallarbetaren; Red. av Nordisk boktryckarkonst; Red. av RLF-tidningen; Red. av Skogsindustriarbetaren; Red. av Svensk slöjdtidning; Red. av Textil-branschen; Red. av Urnyheterna, Malmö; Red. av Vi; Red. av Vår stad; M. Rehnberg; I. Reicke; Rikets allmänna kartverk; Riksdagens ekonomibyrå; Riksdagsbiblioteket; W. Rudolph, Garz; S. Rydstrand, Brodalen; G. Ränk, Vällingby.

Dagmar Sachs; A. F. Schmidt, Brabrand; I. Schyman, Säffle; H. Seitz; Service Information de Presse, Luxembourg; J. Sjögren, Malung; Skellefteå sockens kommunalnämnd, Skellefteå; Skolan för bokhantverk; Sociedade brasileira de folk-lore, Natal; Stadsbiblioteket, Göteborg; Stadskollegiet, Antwerpen; Statistiska centralbyrån; A. Steensberg, København-Valby; Stockholms handelskammare; Stockholms högskola; Stockholms stadsbibliotek; K. Straubergs, Bandhagen; T. Stubelius; Sunnfjord sogenemnd, Flora; J. Svennung, Uppsala; Svenska boktryckareföreningen; Svenska handelsbanken, Göteborg; Svenska institutet; Svenska museimannaföreningens facksektion; Svenska turisttrafikförbundet; S. Svensson, Lund; Sveriges allmänna folkskollärarförening; Sveriges bageriidkareförening; Sveriges hantverks- och småindustriorganisation; Sveriges industriförbund; Sveriges juvelerare- och guldsmedsförbund; Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut; K. F. Svärdström, Uppsala; S. Svärdström; M. Szabó, Lund.

I. Talve, Åbo; K. Tekniska högskolans bibliotek; Tekniska museet; F. Davids Thomsen, Bromma; O. Thufvesson; Tidens förlag; C.-H. Tillhagen, Lidingö; Tryckeri AB Thule; Margareta Tullander; Britt & I. Tunander, Sundsvall.

K. Uldall, Lyngby; United States Information Service; Universitetsbiblioteket, Lund; Universitetsbiblioteket, Uppsala; Utrikesdepartementet.

M. von Wachenfelt; S. Wallin; Varvsmuseet, Karlskrona; Kungl. Vattenfallsstyrelsen; K. Weibust, Bromma; M. Wiese, Norrtälje; K. Rob. V. Wikman, Åbo; S. E. Vingedal, Näsbypark; R. Wolfram, Wien; Växtbiologiska institutionen, Uppsala.

Carl Zeiss, Oberkochen.

A. Åberg; Ägren & Holmbergs Boktr. AB, Sala: R. Ählén; Ählén & Åkerlunds Förlags AB.

Älvdalens kommun, Älvdalen. — Örebro läns jaktvårdsförening, Örebro; Frida Österberg; Östergötlands läns hemslöjdsförening, Linköping.

SLOTTS senap

Kungligt gott på Skansenrestaurangernas bord

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

FRIHAMNSVÄGEN 1, STOCKHOLM NO

Plåt, Smide, Metall- & Mekanisk Verkstad

bnv 1907

Växel: 62 36 52
62 47 85, 62 72 81

Spec. **STÄLLVERK och TRANSFORMATOR-KIOSKER, GRAFISKA MASKINER ROTERANDE LJUSREKLAMER INDUSTRIMONTERINGAR**

ELDIN & CO

Norr Mälarstrand 84
Tel. 54 45 15, STOCKHOLM

Kontorsmaterial & Trycksaker

Specialavd.: PLASTPÄRMAR
FICKOR OCH REGISTER I PLAST

Gåvor till Allmoge- och Högreståndsavdelningarna

Fröken Ester Agaton	2 virkade bomullsblusar, märkduk, kam, sockertång
Fru Madelaine Agrell, Hallstahammar	sjömansdräkt från ca 1905, nattskjorta för barn
Köpman Eskil Ahnell, Bromma	råttfälla av trä från Bohuslän
Fröken Ingrid Alm	gymnastikdräkt buren av fru Thyra Lange på K. Lärarinneseminariet 1887—1891
Advokat Margit Althin	2 fotografiramar med dekor i karvsnittsteknik
Mrs Anny Anderson, Eau Claire, USA	märkduk daterad 1897
Fru Signe Anderson	etui med pennskaft, papperskniv och sigillstamp av glas och metall från hovjuvelerare K. Anderson, dolk med skaft av porfyr
Fröken Gerd Andersson	paradhandduk
Fil. dr Carl-Julius Anrick	musketördräkt, buren av givaren 1907
Herr Erik Areschoug, Bromma	diabolosnurra, läggspel, sällskapsspel
Överstelöjtnant A. Ballé	leksaksstall med hästar, vagn och seldon från 1890-talet
Fru Hilma Barklind	barkbröd bakat 1867 i Dalarna
Fru Bertha Beijer	damkappa och sportbyxor för dam
Professor Carl Benedicks dödsbo	2 tapetrullar, 2 vaser, bord, stol, skåp, duk
Ingenjör Edvard Benedicks	brödkniv av elektrostål från Gysinge med karvsnittsornerat skaft, från ca 1901
Fru Greta Berg	näsduk, knypplad spetskrage, en samling broderiprover
Professor Gösta Berg	ett par ostknappar
Fil. stud. Jonas Berg	tappkran av mässing från Tynningö gård, Värmdö sn
Arkitekt Robert Berghagen	gardinhållare av stål från 1890-talet, större samling delar till matserviser, dels av alpacka, dels av porslin, vidare 12 provtallrikar från tiden 1917—1950 av Wilhelm Kåge, 2 vinglas från 1920-talet av Simon Gate, takbelysning från 1920, komp. av Gunnar Asplund, karmstol i björk och stålrörsstol från Stockholmsutställningen 1930.
Fröken Margareta Berglund	promenadkäpp, överspunnen med flätat läder, från ca 1900
Fröken Nan Berglund	tyllkrage, 2 antimakasser
Fröken Olivia Bergman	kista daterad 1767

ERICSSON & KÖHLERS NYA AB

BIBLIOTEKSGATAN 9

(vid Stureplan)

TELEFON: 111956, 111957

Viktor Petterssons rörledningsfirma

Stjärngatan 4 - Tel. 310437, efter kontorstid 370706

UTFÖR:

Gas-, vatten-, avlopps- och värmeledningar

FATABUREN bör bindas!

Vi har tryckt denna årsskrift och kan även leverera pärmar till densamma à Kr. 3:— (exkl. porto).
Vi har pärmar till samtliga årgångar fr. o. m. år 1931.
Rekvirera pärmar och lämna inbindningen till Er egen bokbindare!

TRYCKERI AB THULE S:t Eriksg. 33, Sthlm K, Tel. 520245

Skriftställare John Bernström, Tidö	knapp av grönoxiderad metall, jordfynd
Fröken Astrid Berwald	brevfack från slutet av 1800-talet
Intendent Arne Biörnstad	idrottsmärken, skolmärke, slipsar, 2 nylonskjortor
Fröken Britta Björk, Rönninge	en samling mönster och fotografier ur Gerda Björks samling, exemplar av "Svensk virkning under 100 år"
Överbibliotekarie Carl Björkbom, Bromma	namnsdagsgratulation 1928, förläggsspade av silver av engelsk modell
Fru Maud Blixén	generalkonsulsuniform för Uruguay
Byggnadsingenjör Lennart Blom, Djursholm	påskägg från 1898
Herr Birger Blomberg, Bromma	redingote, byxor och väst
Fru Inga Blomberg, Lidingö	kostym, skjorta och slipover för gosse
Fru Maria Blombergsson	toalettspegel av silver som tillhört fru Wilhelmina Skogh
Fru Ingrid Boström	stickad klänning från omkr. 1920
Fröken Gretha Boustedt	överkläsel till kjol från 1830-talet
Fröken Astrid Broman	leksaker, pälskrage, dräktdelar, textilier m. m.
Fröken Berta Broman	broderad klänning från omkr. 1930, schal, halsrosett, konstgjord blomma
Fröken Berta Broman och fru Gina Hazelius	2 käppar, som tillhört major Carl Broman
Fröken Elin Bromans dödsbo, Västerås	diverse textilier och husgeråd
Fru Karin Brunius	15 topografiska litografier (testamentarisk gåva)
Fröken Elly Bång	brudnattlinne och brudskor från 1906
Fröken Astrid Carlson, Moholm	skrin i halmmosaik med krönt spegelmonogram
Herr David Carlsson, Solna	3 handdukar med monogram
Fröknarna Vera och Nadja Cedergren	broderat täcke av ylle, daterat 1671
Friherrinnan Edit Cederström	Carola Cederströms konfirmationsbönbok med elfenbenspärmar
Fru Annie Daevel	täckbåge i dockformat från 1800-talets mitt
Fru Elisabeth Dahlbäck	damskridskor från 1800-talets senare hälft
Fru Signe Dahlstedt, Farsta	barntäcke sytt 1904, isättning, hattgarneringar, dopkarameller, brev- och gratulationskort
Kapten Ragnar Ehrnfelt	ask med spelmarker, vilken tillhört Karlskronaläkaren Neuendorff
Civilingenjör Robert Engström	2 nätsänken av genomborrade stenar
Herr Göran Eriksson och Urban Fjällström, Saxnäs	skinnskrapa av renhorn, fragment av kluvet märgben, doppsko av järn
Fröken Elisabeth Falk	modefotografier och modetidningar, sidentäcke

AB Stockholms Foderaffär

Spannmål - Foderämnen - Gödning
Utsädesvaror - Stråfoder - Torvströ
i parti & minut

Telefoner: 27 24 53 - 27 30 53
Postgirokonto n:r 499 535

Stockholms läns Fiskförsäljning ek. för.
TEL. växel 23 12 50 STOCKHOLM

DE-HÅS PARTIFÖRSÄLJNING
Maria Prästgårdsgata 15 – Tel. 41 53 11, 43 01 35
KÖTT, CHARKUTERIER OCH KONSERVER

Kapten Victor von Feilitzens dödsbo, Linköping	sten, seite, från Gällivare socken
Fru Berta Flodin, Norrköping	sockerkonfekt från Norrköping
Fru Anita Flodman	inramad tuschteckning av M. Borg, föreställande teknologkaféet Petissan
Fångvårdsanstalten i Mariefred	ansiktshuva från fångvårdsanstalten i Nyköping
Fru Ragnhild Gauffin	2 målade fönsterglas daterade 1647, minnesskåp med oljemålning av död flicka
Staden Gdansk, Polen	bronsmedalj, Gdansk 500 år
Fröken Lilly Geete, Lidingö	underkjol av bomull, pärlstickat strumpeband
Överste P. Geete, Djursholm	sybåge, halvvantar av sämskskinn från 1700-talet
Fil. dr Agnes Geijer	2 barndräkter från 1850-talet
Fröken Margareta Granberg	skrin med koppningsinstrument
Disponent Carl Gustaf Granström, Österskär	ordensband, spetsar, lornjett
AB Grumme & Son	målad tapetsvit från 1700-talet
Envoyé Christian Günther	applikationsbroderi och vävd bård från legationen i Berlin, 1870-talet
Fröken Karin Hanses	byråduk, örngott, lysduk, 2 vävnadsprover från Leksands socken, Dalarna
Hantverkslotteriet i Stockholm	"Ting kring måltiden", omfattande 20 serier glasserviser, 15 provsatser matserviser och prov på eldfast hushållsgods, 4 provserier matbestick i silver, 6 provserier matbestick i alpacka och rostfritt, provserier av duktyger och servetter av linne jämte handdukar (se vidare s. 225)
Fru Gina Hazelius	tvättpåse från 1903
Intendent Gunnel Hazelius-Berg	marsipantårta, tillverkad i Lübeck, textila skolarbeten från ca 1940, stekfatsstöd i trä
Preparator Sigvard Hedblom	ryggsäckslås av renben, fynd på lapsk boplats, Vilhelmina socken
Landsantikvarie Bo Hellman, Härnösand	spånflätad sängkorg från Högsjö socken, Ångermanland
Fru Ellen Hogner-Björkman	brosch, hängsmycke, guldhjärta, märkesnålar, munksoffa med överkast, reskoffert, 4 st. korgar, kaffepumpfodral med pumpa, 2 st. bidéer, sockerskål, brödkorg, gardinstänger, bricka, handtag till vinflaska
Regissör Rolf Husberg	skoltlapsk kvinnomössa
Fröken Astrid Haeger	porslinsdocka från 1880

En kvalitetsfirma för

KÖTT-, FLÄSK- och CHARKUTERIVAROR

AB Hj. Westerlunds Eftr.
STOCKHOLM

Halldins Åkeri & Renhållningsverk

Utför transporter och gårdsrenhållning samt levererar grus och sand m. m.

Infordra offert — Tel. 46 05 33

Entreprenör för Skansen

Uppsättning av kakelugnar (även antika)
öppna spisar, isolering, plattsättning
JOHN ERICSSONS PLATTSÄTTNING AB
NORR MÄLARSTRAND 74 · TEL. 52 02 20

Fru Asta Hägg	broderade dukar, packlakan, halvvantar
Herr Gunnar Jacobsson	prover på trådgardiner, vävda vid Tangens textilfabrik
Fru Elvina Jansson, Söderbykarl	prov på gångmatta av lindbast
Byggmästare Sven Johansson, Vaxholm	vitmålat furuskåp från 1700-talet, oljemålad vävtapet med rokokodekor
Fröken Johanna Maria Kellbergs dödsbo	mahognysäng i senempire, 2 litografier (testamentarisk gåva)
Fru Helene Kinch	mässingsbjällra, armring av silver och niello
Rektor Anna Kjederqvist	midjekorsett från 1948
Herr Jack Kritschewsky	kamera i väska
Förste intendent Marshall Lagerquist, Lidingö	4 kaffekoppar med fat, grädd- och sockerservis, terrin, 4 tallrikar, såsskål, saladjär, kaffekopp med fat, toalettgarnityr av pläter, sax, jackett från 1932, resegrammofon från 1930
Antikvarie Lars O. Lagerqvist	silkesstrumpor
Fröknarna Margit och Sigrid Lamm	serveringsmössa, islakan, spilkum, syltkrukor, skrivställ av brons, vägglampa av smidesjärn och glas, imiterad gyllenläderstapet, barnpotta sign. Rörstrand, strykjärn, klädkorg i dockformat, näsdukar, spets- och bandprover
Fröken Hekla Landin	särk, förkläde i rosengång, svepäska från Häglinge socken, Skåne
Doktorinnan Tyra Langes dödsbo, Leksand	mönsterstickade fingervantar för barn
Friherre Carl G:son Leijonhufvud	broderat linneörngott från 1694
Överintendent Harald Lettström	eldskärm från 1800-talets slut
Fru Elsa Lindberger, Bromma	broderad gossdräkt från 1924
Herr Gustaf Ljung	2 tapettryckstockar
Fru Gertrud Loo	dockskåpsmöbler
Fru Agda Lundkvist, Enskede	fat av flintporslin, minne av Stockholmsutställningen 1930
Fröken Elisabet Löfgren	psalmbok med pärlbroderad pärm, sidenhalsklädе, sidenband, korsstygnsbroderi, virkade spetsar
Godsägare Hans Malmberg, Gryt	2 brickor för hopknäppning av vargnät
Ingenjör Rudolph A. Malmberg, Johanneshov	kälke för transport av vinfat, 2 lyktor
AB Malmö Strumpfabrik, Malmö	14 par damstrumpor
Fröken Julia Meyer	chiffonjé
Fru Torun Munthe	barnmössa, broderade strumpeband
Musikaliska akademien	6 fotografiramar

Vår specialité:

LAX • FÅGEL • VILT

EGNA RÖKERIER

NILS FRIDELL

ÖSTGÖTAGATAN 37

Tel. 42 39 17 - STOCKHOLM - Tel. 42 39 18

NORDSTRÖM & SON AB

Firman grundad 1874

Kontor och lagerexp.: Brahegatan 4. Tel. 67 06 35 (växel)
Butik: Sibyllegatan 16. Direktlinje: 62 67 60

Stor sortering av:

SKINN & LÄDERVAROR
PJÄXOR TOFFLOR GALOSCHER
PORTFÖLJER PLÅNBÖCKER PORTMONNÄER
HANDSKAR LIVREMMAR

IVAN HEDENBY

Klaratorget, Stockholm

Kontor: Folkskoleg. 22[IV]

Tel. 68 68 73

Grönsaker och rotfrukter i parti

Skansens restauranter

begagna alltid

Tårt- och Fatpapper

från

SVENSK PAPPERS MANUFAKTUR A.-B.

Sundbyberg Tel. Sthlm 28 17 83

Grevinnan Wivan Mörner	1700-tals säng från Ägerups gård, broderat täcke av ylle daterat 1671
Fru Elin Neovius	matta med inslag av säv och trasor
Herr Harald Nilsson	4 minnespenningar, kalender i myntform
Fru Inger Nordenfelt	barnkläder från 1940-talet, studentfrack
Nordiska museets Vänner	3 skåp, byrå, 6 bord, bokhylla, schäslong, soffa, 2 sängar, 15 stolar, nattstol, kakelugnsfender, 3 speglar, 1 par spegellampetter, 1 par appliquer, allt från Bogesunds slott, matbestick från 1600-talets mitt, porträtt av Hedvig Eleonora, paradsängtäcke från 1700-talet, broderat sängöverdrag, 2 örngott från 1600-talet, oljemålning med stjärngossemotiv av Barend van Schyndel, sekretär med spegel, snibbskål (se s. 231 och 237)
Herr Artur Nordmark, Roknäs	skidfragment från Högbacken, Pite lfs
Fabrikör Olof Norlander, Åkersberga	paraply, leksaker, sparkstötting, ask med dop- och begravningskarameller
Intendent Anna-Maja Nylén, Lidingö	jumper
Herr Thor Nälsén	strumpeband, dosa med rörlig almanacka
Fru Tora Odhner, Johanneshov	3 halmfigurer från 1917
Fru Elida Ohlsson, Skurup	tapetprov, halsklädе av bomull
Boktryckare Per-Håkan Ohlsson, Lund	satser av typsnitt för Berlingska stilgjuteriet
Herr Bertil Olsson, Vällingby	slagbord från Järvsö socken
Stadsbudet Olof Fritiof Olsson	stadsbudskälke
Fru Hanna Palmes dödsbo, Sjösa	skridskodräkt, bestående av kjol, jacka, mössa jämte brosch och skridskor (se s. 242)
Jägmästare Allan Petre	stövlar från Överkalix socken
Fru Doris Psilanderhielm	etui av siden med silkebroderier
Fru Ulla Quarles	sömnadsprov
Fru Anna Ramstedt	klänning från 1830-talet, "Blekingedräkt" från 1897, halvvantar
Fru Olga Hallencreutz	brunnsglas från Hälsan, 3 tygprover med broderier från Pisa, orientalisk matta, 9 daguerrotypier
Apotekare Harald Rosengren, Varberg	plåsterkittel från apoteket i Varberg
Doktor Gunhild Rossander	graverad glaspokal från 1700-talet, gardiner, tygprov
Fru Greta Roumjantzeff, Bromma	nattygspåse och skrivbordslöpare från 1900—1901
Fröken Gunborg Runqvist	leksakssoffa och dockvagn från 1910—1911

Fröken Karin Sahlin	gotländsk bindmössa från 1700-talet, träskopa daterad 1704
Fru Carin Sandell, Lidingö	stickade barnkläder
Herr Gustaf Adolf Scheding	schal från 1880-talet, virkade hängslen daterade 1877
Fru Ruth Schück	solfjäder, sköldpaddskammar, morgonmössa för dam, portmonnä av sköldpadd
Fru Elin Schöldström	börs, armband
Fru Annie Silverstolpe	diverse klädesplagg och textilier
Herr I. Sjöberg	broderad sidenstubb från 1700-talets början
Fröken Anna Sofia Sjöbohms dödsbo, Kappsta	kaffekanna av silver från 1780, tavla sydd 1816, solfjäder, miniatyrporträtt. Testamentarisk gåva (se s. 228)
Sjöfartsverkets huvudförråd	2 kasserade toppkulor från fyrskepp
Generalskan Elisabeth Sjögreen	barnkrage
Fru Elisabeth Sjöholm	tavla med blomstermotiv utförd av hår
Herr Ragnar Sjöman, Västerås	aftonväska
Konsthandlare Max Skaj	skrin från Sävstaholm, daterat 1791, innehållande: 2 par handskar, psalmbok med evangeliibok i fodral och fingerring av guld
Sollentuna hembygdsförening, Sollentuna	6 flaskor, arbetsbänk för vagnmakare, avloppsrensare, skyffeljärn för häst, tennspruta, träredskap för repslageri
Fröken Karin Stackelberg, Norrköping	halvlinnelakan, linnehandduk, linnedamastservett
Skriftställare K. Stenring	bandkniv av mässing från 1883
Fröken Signe Stiernstedt, Djursholm	damastservett
Förste telekontrollör Gunnar och fru Ingrid Stigmark	vagga från Mo socken, Dalsland
Civilingenjör Bo Stjernberg, Göteborg	träslev från övergivet lappviste
F. hemmansägare Robert Helge Stork, Dals Rostock	hörnskåp, sekretär, långsoffa, bord användbart som eldskärm, ekkista, 11 stolar med rottingsits, spegel, 2 lampetter, lampa med Nordensköldsmotiv (testamentarisk gåva)
Direktör John Strandberg	dopkaramell
Kommendörkapten och fru Ernst Ström	broderad sidenväst från 1830-talet
Fru Å. Strömberg, Stora Sundby	åkdyna av ylle med broderi
Fru Vera Sundqvist	1 par skospännen, skärpspänne, 2 käppknoppar
Fru May von Sydow	5 st. negerdockor och 1 vit docka från 1890-talet, barnstol i dockformat
Majorskan Eva Thimgren	broderat täcke av ylle, daterat 1671
Fröken Elisabeth Thorman, Bromma	näsduk av linne

Kapten Olof Thufvesson	sydsvensk bonad "Ahasverus gästabud", rotetavla daterad 1842
Fru Ann-Sofi Topelius	college-tröja, badmössa, skärp, solsnibb, gossmössa, topp, cardigan, motorhuva, undertröja, slipover
Civilingenjör Ludvig Traugott, Djursholm, och fru Gladys Wolff	päll, knuten och trädd av linnetråd, silverbälte
Fröken Ingeborg Ulff	samling lapska föremål från Torne lappmark
Lantbruksrådet Miles von Wachenfelt	svensk kansliuniform buren av givaren 1922—1939 vid Courts i Buckingham Palace med tillämpande av för "the Court of S:t James' " då gällande bestämmelser beträffande dräktdelar
Herr Lars Wadstein	silverring, 2 souvenirglas med etsning, minnespenning, 8 knappar
Fru Carin Wahlberg	syetui
Fru Anna Valentin	2 broderade tavlor, pärlväska, servettomtag från 1879, annotationstavla av porslin
Godsägare Carl-Axel Wattrang, Björnlunda	3 målningar i dalastil på väv, två från ca 1800, en från 1840-talet; en målning på papper "Ålderstrappan"
Fru Annie Weiber	2 par kängor, 1 par skor
Herr Erik Wikström, Vällingby	lekare till fiskeredskap, laggad bytta
Victoria & Albert Museum, London	2 tygtryck av William Morris
Lektor Per Wieselgren, Eslöv	porträtt av Harald Wieselgren, oljemålning i grisaille av Jungstedt 1895
Fru Asta Wigardt	2 par skor, 2 par skoband från Runö, Estland
Riksbibliotekarie Uno Willers	2 st. ljus, s. k. "Schwedenkerze", från Zürich
Fru Mary Wålstedt, Holsåker	klänning av vitt ylle från 1923, förkläden, barnskjorta, tygprover, arbeten från slöjdlärarekurs på Nääs, textilsamling
Fru Marit Zielfeldt, Bromma	snickaremästare J. A. Udbyes namnstämpel, porträtt i olja målat ca 1900 av Jean Haagen
Fru Henny Åhlander, Lidingö	skinnklädd skrivportfölj från ca 1900
AB Ätvidabergs Industrier	askstock med vildbibo
Fröken Hjördis Öhrström	handväska av läder från 1880-talets slut
Fru Olga Öhrwall	duk, broderad 1911
Fröken Frida Österberg	1 par ullkardor
Fröken Anna Östergrens dödsbo	teservis, glasskål, skänkskåp av 1700-talstyp
Herr Carl-Erik Österlind, Lidingö	smörask från första världskriget

NORDISKA MUSEET

visar under sommarsäsongen:

TYRESÖ SLOTT i Södertörn.

Söndagar kl. 12.00—16.30. Visningar varje hel- och halvtimme. Sista visningen kl. 16.30. Avgifter: vuxna 2 kr, barn 1 kr. Parken öppen dagligen kl. 10.00—18.00. Ingen avgift. Bussförbindelser från Ringvägen: upplysningar per tel. 70 01 78 eller 63 05 00.

SVINDERSVIK i Nacka.

Tisdagar 14.00—16.00 och kl. 18.00—20.00. Sön- och helgdagar kl. 13.00—16.00. Avgifter: vuxna 2 kr, barn och militär 1 kr. Övriga tider visningar för gruppbesök efter överenskommelse tel. 63 05 00. Bussförbindelse från Borgmästargatan till Nacka station.

JULITA GÅRD i Södermanland.

Söndagar kl. 12.00—17.30, vardagar kl. 11.30—17.30. Avgifter: vuxna 1 kr, barn 50 öre, skolbarn i grupp 25 öre per barn. Bussförbindelse från Katrineholm. Värdshus och gästhem finnes. Beställningstelefon 01 50/910 50.

HÄRKEBERGA KOMMINISTERGÅRD

(11 km från Enköping).

Visas efter tillsägelse hos vakten i huvudbyggnaden. Avgift 50 öre.

MATSGÅRDEN i Östbjörka by, Rättviks socken

(ca 10 km från Rättvik).

Visas efter tillsägelse i Givarsgården, Östbjörka.

I övrigt alla upplysningar per telefon 63 05 00

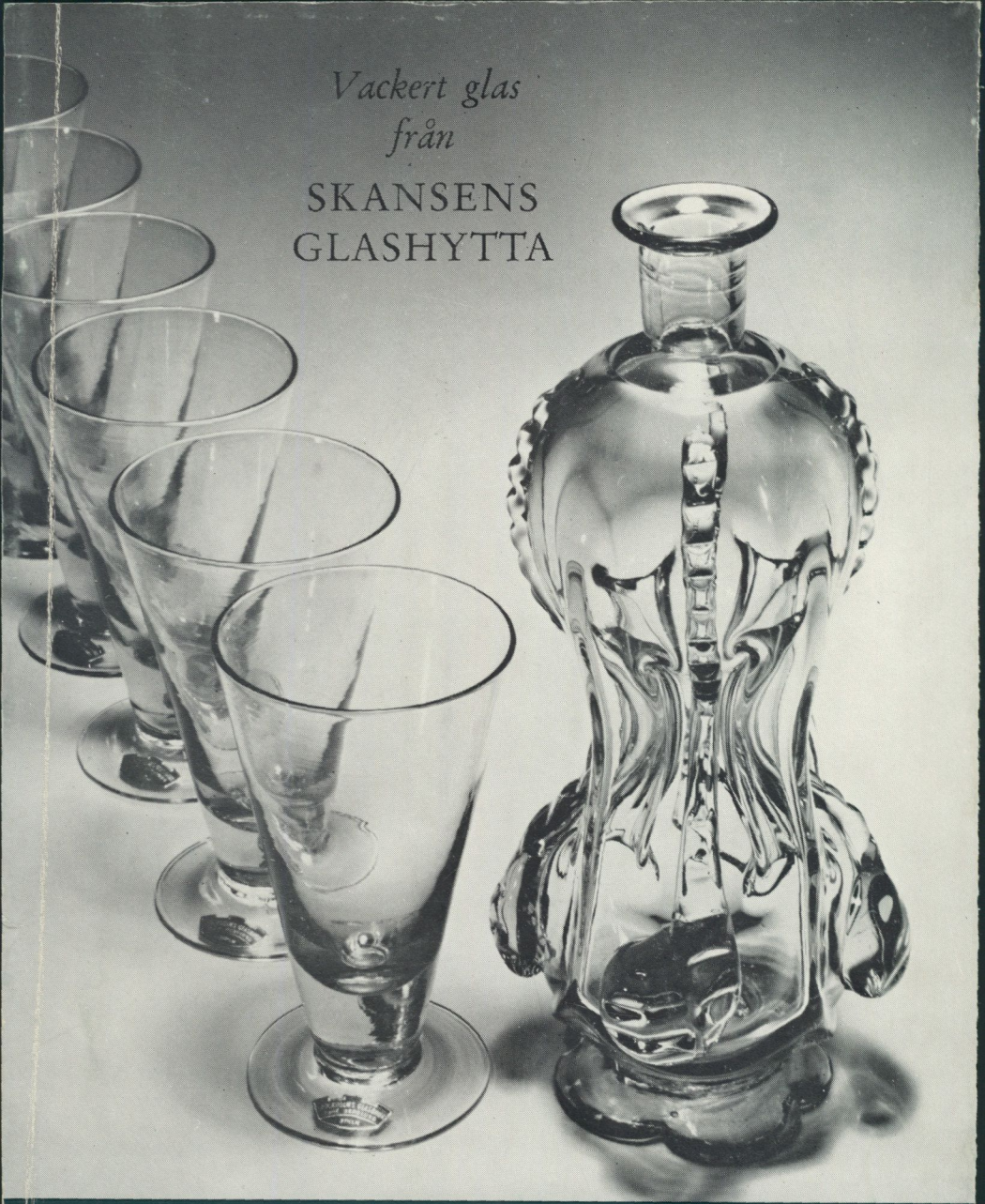

Årskort till Nordiska museet och Skansen kostar 18 kronor,
varvid årsboken Fataburen medföljer.
Fataburen separat kostar 12 kronor.